

COLUMBIA LIBRARIES OFFSITE

1002526980

JERNEY JÁNOS'

KELETI UTAZÁSA

A' MAGYAROK' ÓSHELVEINEK

KINYOMOZÁSA VÉGETT.

1844 és 1845.

MÁSODIK KÖTET.

PESTEN,
A' SZERZŐ' TULAJDONA. M. DCCC. LI.

BUDÁN, A' CS. KIR. MAGYAR EGYETEM' BETŰIVEL.

943.91

548

V. 2

BUDAPEST SZÉKES FŐVÁROS
KÖNYVTÁRA.
Beszerzési napló
évszám: 1902
folyószám: 530.

TÁRGYMUTATÓ.

II. LEBEDIAI UT.

Lebedia' folyama és fekvése. 3. l. Neszterfejérvár. Liman 6. l. Német gyarmatok. 8. l. Ovidiopol. 9. l. Odessa. Eredete 10. l. Történet- és régiségi társulat 12. l. Museum. Kőszobor. 13. l. Magyar képrajzok. Könyvtár. 15. l. Kazar régiségek. 16. l. Nyilvános helyek. 18. l. Magyarok. 20. l. Jaczvingok. 21. l. Reminiscentiák. Limánok 23. l. Besenyő - kúnok. 26. l. Nikolajev. 28. l. Kherzon. 29. l. Steppék' eredete. 31. l. Bugkörüli hal-
mok. 33. l. Beriszlava, Madzsar kocsik. 36. l. Svéd, német és zsidó gyarmatok. 37. l. Nagy -Kakovka. 38. l. Dneper folyó. 39. l. Kievi magyar mart. 40. l. A' Dneper' vizeséseinek nevei magyar értelműek. 41. l. Magyar-oroszok. 43. l. Kair, azaz Kóér. Kőszobrok' sokasága. 45. l. Haraszta. 46. l. Nagy -Lepedika és lepedikai steppék. Orosz foglalás. 47. l. Ruhacsek 48. l. Nagy -Bilizerka. Mihalovka. Molocsnai német gyarmatok. 49. l. Molocsna vagy Prisep. Duchoborcsi kis orosz falvak. 50. l. Chingylus vagy Csinhulviz. 52. l. Mennonita német gyarmatok. 54. l. A' régi Cumania. 56. l. Takmak város, folyam és halom. 57. l. Bresztova. Berdafolyó. Görög gyarmatok. Mangus. 61. l. Czigányok. 62. l. Mariopol és Kalminus folyó. Kalkafolyó. Kőszobrok. 63. l. Kvasz-ital. 64. l. Bestas vagy Ötkő heg. 66. l. Elancsikviz és Platovfalu. 68. l. Mius folyó és Szemenszka vár. Taganrog. 69. l. Kőszobrok. 70. l. Don folyó. 73. l. Dneper- és Denközti folyamok. 74. l. Lebedin és Lebedian városok. Lebadha város. 76. l. Chelandia mi? 78. l. Lebedia föld' értelmezése. 79. l. Sarkel vár. 82. l. Kazarokkali viszonyok. 83. l. Boëbod czim' értelme. 85. l. Árpád' vérteli fölemeltetése. 86. l. Szövetkezési szertartás. 88. l. Sírhalomok és kőszobrok. 90. l. Kik által és mivégre emeltettek? 91. l. Kőszobrok' vidéke. 95. l. Minó nemzettől maradtak el a' szobrok? 96. l. Hún-scytha és így magyar fajú népektől maradtak. 98. l. A' magyaroknál is léteztek kőszobrok. 100. l. Mind irás nélküliek. Hún sajtírás' nyomai. 106. l. A' kúnok és besenyők megégették halottaikat. 109. l. Hasonlókép a' magyarok ia. 110. l. A' kőszobrok' részletes ismertetése. 112. l. A' bejárt föld' távulsági mértéke. Steppei utvonalak. 118. l. Azovitenger. 120. l. Berdiánszk. 123. l. Nogaiczk és a' nogai tatárok. 124. l. Nogai tatárfalvak' nevei. 125. l. Kegenes historiai név. 126. l. Lingva franca. Raguzaiak' magyar eredete. 130. l. Tengeri betegség. 131. l. Kercs. 132. l. Régiségek. 133. l. Theodosia vagy

Kaffa. 141. l. Német gyarmatok. 143. l. Szudag vagy Soldaia. Gothia, Gothok. 144. l. Jalta. 147. l. Krimben nem léteznek magyar falvak. 148. l. A' karaimok nem kazar ivadékok. 151. l. Gabnakereskedés a' Feketeten-geren. 153. l. Odessa. 154. l. Német gyarmatok. 156. l. Tyraspol. Eredmé-nyek. 157. l.

III. PARTHIAI KUTATÁS.

1. §. A' magyarok parthus eredetűek. 163. l. 2. §. Parthus név' jelen-tése. 165. l. Arsakes név' jelentése. 166. l. Parthus királynevek' jelentése. 168. l. 3. §. Hivatalnevek' jelentése. 171. l. Személynevek. 172. l. 4. §. A' persiai helynevek magyar hangzatuak. 173. l. 5. §. Parz maradványok nyelvünkben. 175. l. 6. §. Magyar-persa szók. 179. l. 7. §. Régi persa nyelv-sajátság. 180. l. 8. §. Parihus nyelvemlék. 181. l. 9. §. Parthus és pehlvi nyelv. 184. l. 10. §. Parthusok' őshelye. 187. l. Daravárróli adatok. 191. l. 11. §. Za-paortenon és Dara holléte. 192. l. 12. §. Daravár' sorsa. 195. l. 13. §. Magyarok' vára. 196. l. 14. §. Magyar név' emlékei Persiában. 200. l. 15. §. Nem magya-rokra vonatkozó hasonnevek. 204. l. 16. §. Makar nép Persia körül az őskor-ban. 205. l. 17. §. A' Parthusbirodalom' számtalan helynevei hazánkban. 207. l. 18. §. A' barkó, matyó és tahó magyar népfelkezetek' nyoma Persiában. 222. l. 19. §. A' magyarok' régibb lakhelyei. 226. l. Savartoeasphali név. 227. l. 20. §. Savartoeasphali név Persiába vezet. 229. l. 21. §. Parthiábólí kiköl-tözés. 234. l. 22. §. Húnok' neve alatt élése a' magyaroknak. 237. l. 23. §. Hún-Sabarok. 241. l. 24. §. Chioniták vagy kúnok, 's temetési szertartá-saik. 246. l. A' húnok' bálványai mik voltak? 250. l. 25. §. Sapard vagy Sabar nép az előkorban. 253. l. 26. §. Éjszak- és nyugotfelé nyomulása a' magyaroknak. 255. l. 27. §. Persia' vidékén maradt magyarok. 259. l. 28. §. Parthus rokonságot bizonyító közös jellemek' párhuzamai. Nyilazás előre és hátra. 272. l. 29. §. Hátranyilazó magyar, emlékművön, 266. l. 30. §. Parthus és magyar lándzsa. 272. l. 31. §. Hadi öltözet. 174. l. Népöltözet. 275. l. 32. §. Parthus süveg. 280. l. 33. §. Hajviselés. 282. l. 34. §. Lovag-lás és kardviselés. 283. l. 35. §. Alkotmányi szerkezet. 287. l. 36. §. Parthus hitvallás. 288. l. Frigykötési és szövetségi szertartás. 291. l. 37. §. Családi életmód. Kenyér- és kalácsütés. 292. l. Szakácskodás. Borivás. 293. l. Tán-czolás. 294. Zene. Büszkeség. 295. l. 38. §. Bórkészítés. 295. l. 39. §. A' kúnok' parthus neve. 298. l. 40. §. A' parthus' és magyar' közös scytha ere-dete, 's a' scytha név' jelentése. 300. l.

FÜGGELÉK.

A' parthusok' történetének korszaki vázlat. 305. l. Kőnyomatok' magyarázata. 316. l.

II.
LEBEDIAI UT.

II. LEBEDIAI UT.

A' Dncszterfolyón átköltözéssel bucsút veendek Etelküztől. Minő irányban intézendem azután utamat Lebediát fölkeresendő? hol igénylendnek leginkább argusi szemeket puhatólásim, ha majd Odessa hátam mögött maradand? — a' Dneperen innen-e túl-e? illy gondolat többször foglalkoztatá elmémet Akkerman' szürke váránáli sétatéren, hol a' limánt hasító gőzűs' ovidiopolbai átszállongása a' nézőknek kellemes látványt nyujt. Constantinus Porphyrogenitus' e' czélra egyedüli utmutató irata veendő itt kézbe, hogy a' kérdéses föld' hol fektét ha nem egész bizonyossággal is, de legalább közelítőleg meghatározhassam eleve. Valójában, ha józan magyarázat alá kerülnek sorai, úgy hiszem, nem tévedhetek annyi távulságra egykori fekvésétől, hogy a' helyszíne körül remélhetőkép fölmerülendő emlékek a' véleményt bizonyosság' színvonalára ne emeljék. Halljuk tehát a' nagy hitelű császárt mindenek előtt, azután haladjunk kalauzolásánál fogva belebb kelet felé.

Két fejezetet találhatni Constantinusnál e' rejtelyes hazának kimutatására vonatkozót, mellynek egyike közvetlen, masika közvetve tárgyalja. Lebedia' folyama és fekvése.
A' magyarokról mondatik ugyan is: „*Turcarum gens nlim prope Chazariam habitabat, in loco cui nomen LEBEDIAS a primo ipsorum boëbodo, qui nomine quidem Lebedias appellatur, dignitate vero, quemadmodum reliqui eius successores boëbodus vocabatur. In hoc igitur loco in praedicta LEBEDIA, fuit amnis CHIDMAS, qui etiam CHINGYLUS cognominatur*“¹⁾).

A' mi Lebedia tartomány' nevét 's jelentését illeti: arról majd alább a' helyszínen kell bővebben nyomozódnom; most csak fekvése 's határának kijelölésére szoritkozunk. Az érthető világosan a' főnebbi sorokból, hogy Chazaria mellett létezett Lebedia, és hogy ezen Lebediában Chidmas viz foly, melly Chingylus-nak is neveztetik.

A' kazar nemzet' birtoka, már a' IX-dik században messzi elnyúlt a' Fekete- és Azovitenger fölött, sőt a' Don és Volga' torkolatainál: de a'

¹⁾ Constantinus Porphyrogenitus, De Administrando Imperio. Cap. 38. Ed. Bonnae, 1840. pag. 168.

tartomány, melly tulajdonkép Chazaria néven hivaték a' XI- és XII-dik században, nem egyéb vala a' Chersonesus Taurica vagyis a' mai krimeai félszigetnél; eziránt egyenlő értelemben vannak a' történetbuvárok. Rubruquis Vilmos IX. Lajos francia királynak a' mongoloknál 1254-ben járt követe írja e' félszigetről: „*Provincia quaedam, que nunc dicitur a Latinis Chazaria, a Graecis vero, qui inhabitant eam super littus maris, dicitur Casaria, hoc est Caesarea*“¹⁾. A' Chazaria' közeldében levő LEBEDIA-nak tehát szükségkép a' krimi félszigeten fölül kellett elterülnie; de a' Dneper folyón túl-e vagy innen? az már azon fontos kérdés, mit a' Lebediában folydogáló Chidmas vagy Chingylus dönthetne el egyedül; illy nevű vizet azonban eddigelő nem ismernek a' kutatók. A' magyar ós helyek' nyomozói majd egyről egyig az Ingul folyóra magyarázták ezen vizet, melly innen esik a' Dneperen és Nikolajew városnál a' Bug folyóval azon egy torkolatot vagyis limánt alkotva ömlik a' Feketetengerbe. Illy véleményben voltak Pray, Katona, Engel, Fessler, Bulgarin, Budai, 's több mások, sőt maga Horvát István is; kedvezvén véleményüknek a' jekaterinoszlávi kormány megyében létező, egykor Lebedyn nevet viselt erdőség. Éu a' lebediai Chingylus-viz' Ingulra vitelét nagy erőtetésnek hiszem, annálfogva Lebediát a' Dneperen innen létezettnek meg nem engedhetem, azon természetes oknál fogva is, hogy a' magyarok onnani kinyomatása előbb történt, mintsem Kievnél átkeltek a' Dneperen. Mi szükség lett volna a' besenyőktől nyugot felé úzótt magyaroknak kelet felé visszatérni a' Dneperen és úgy Kievnél újlag átszálva vonulni nyugotra? Kénszerűlve költöző népségnél ez olly csudálatos keringelés, mit józanul föltenni lehetetlen, de nem is hihető, ha földképet véve kezünkbe teszünk mélyebb vizsgálódást. Nestor írja a' Kievnél megjelent magyarokról, hogy keletről jövének „*Sie waren von Orient hergekommen*.“ Ha tehát Ingul vizénénél volt az eddigi vélemények szerint Lebedia: úgy délről egyenesen éjszaknak tartva kellett volna Kievhöz jutniok, 's a' Dneperen sem menének vala át, oda érkezendők; minthogy a' folyamnak épen nyugoti partján fekszik Kiev. Úgy hiszem, ezen oknál fogva, túl a' Dneperen intézendő nyomozásom. Megerősít gondolatomban Constantinusnak egy másik helye, hol a' fekete-tengermelléki tartományok' földrajzát adva ekkép szól: „*A Danubio autem*

¹⁾ Fejér, Codex Diplomaticus Hungariae. Budaë, 1829. Tom. IV. Vol. II. pag. 260.

*flumine ad urbem laudatum Surcel usque iter est dierum sexaginta: interiacent vero complures fluxii, quorum maximi duo, Danastris, et Danapris; reliqui sunt SYNGUL, Hybul, Almatæ, Cuphis, Bogu, aliique quamplurimi*¹⁾. Itt a' Duna és Don, vagyis inkább Kis-Don (Donecz) közti vidék egész Sarkel (Szárhely) várig, melly a' Donecznél létezett, kiterjedőleg hatvan napi utat magában foglaló távulság ismertetik meg; világosan mondatván, miszerint a' Duna és Don között számos folyók találtnak (természetesen a' Feketetengerbe ömlők); és ezek között legnagyobb a' Dnester és Dneper; a' többiek imezek: Syngul, Hybul, Almatæ, Cuphis, Bogu, és több meg nem nevezettek. Ha már ez elszámítottak között az ismeretes Bug viz helyzete után a' természetes rendet akarjuk kitalálni, észrevehetjük ezen folyók' kelet felől nyugotra sorozását; melly sorozatban legelőbb áll: Syngul, mit a' Chingylus-sal egynek lenni senki sem kétli; ennek tehát épen a' Don és Dneper köztisége már csak ez által is bizonyossá válik; miből önkint foly Lebediának is e' két nagy folyam közti térségeken Krimea fölötti volta. Helyesli e' véleményt az élesítéletű Schlözernek Constantin' sorozatára tett azon fontos észrevétele, melly szerint a' Hybul vagy Ybul (Öböl?) és Syngul vizeket inkább a' Don felé helyeződőknek nyilvánítja következő soraiban: „*Nächst vor den Kuphis setzt Constantinus Αλματα: (Almata) dieser Fluss, sagt Delisle, heiszt itzo noch Alma. Da nun der Bog, Kuphis und Alma hier in ihrer natürlichen Ordnung stehen; so musz unter den nun folgenden Υβελ (so hat Banduri aus einer Handschrift das Υψελ des Meursius verbessert) und Συγγυλ (Syngul), der letztere der nächste am Don seyn*“²⁾. Illy elmékedések után meggyőződtem a' fölött: hogy a' Dneszter és Dneper közti földeken teendő utazásom egyedül átmeneti vonalul szolgáland a' Dniperen túl keresendő lebediai óshonba eljuthatásra, hol a' Chingylus vagy Syngul máskép Chidmas és Almata (Alma) folyókra hihetőkép rátalálандok.

Tekintsünk itt vissza szives olvasó a' hajdanibb korra is; emlékezünk meg, hogy Kisztus sz. e. majd 500 évvel a' történetírás' ósátyja Herodotus ezen részeket, jelesen a' Duna' torkolatától egész a' Don vizéig Scythiának nevezi, Strabo pedig, az I. század elein, épazon vidéket, hol most állunk, a' Dneszter' környékét Geták' kietlenének (Solitudo Getarum,

¹⁾ Const. Porphyr. De administ. Imperii. cap. Ed. Bon. pag. 170.

²⁾ Schlözer Aug. Lud. Allgemeine Nordische Geschichte. Halle, 1771, in 4. S. 526.

ἡτῶν Γετῶν ἐρημία); azon túl a' Dneper körül helyezvén a' Túrigetákat (Tyrigetae).

Neszterfeje-
vár.

Neszterfejevárott (magyarul nevezem őseink' példájára a' lakosság által „Akkerman“ török néven hívott, középkorban pedig az olaszoktól „Mon castro“ és „Mauro castro“ névvel illetett várost), július 1. napján korán reggel szállásomról kiindulván, a' Limánparthoz siettem, hol gőzöshöz kapcsolt széles kompokon vonatnak át az utasok. Előbb, hogysem a' limánon általkelnék, e' szónak értelmezését szükség adnom. Midőn Akkermanba jöttemkor még mintegy jó fél órányi távulságra valék, különös, eddig éltemben soha nem érzett szag csapott meg. Ezt én megütközés nélkül tengeri levegőnek hittem, jól tudván tengeren már utazott barátimtól annak a' continensitéli különböző voltát. A' már főnebb említett vittembergi ezermester- Weihingerrel első találkozásommal legott beszéd tárgya lón a' Limán is; tudakozván tőle, mi okozná tulajdonkép azon különös, érzékiség után kőszéninek mondható nagy szagot, mellyel e' városhoz közelítő annyira illetetik? A' lehmann, felelé. Tehát mi a' „lehmann“ és mit jelent neve? A' „lehmann“ mondá tovább, azon álló viz, melly a' Dneszter torkolatánál a' tenger' vizéig elterjed; és e' név tiszta német, valamint Akkermann városé is; a' mi bizonyítja, így okoskodék, hogy a' régi időkben már laktak itt németek, kikről e' nevezetek hárulnak. Ki hitte volna, gondolám, hogy a' szorgalmas német kézmives még a' philológiában és etymológiában is olly gyárilag jártas, mint némi tudós társasági tag. Nem sokat vesződtem a' jó ember' boldog hiedelmének elűzésével; mert úgy sem sokat veszt vele a' tudományosság, ha a' colonista nem érti, miszerint a' k e r m a n perzsa-török szó, 's várat jelent, a k pedig fejéret; 's innen, valamint ez A k k e r m a n, úgy vannak K a r a - k e r m a n, K i z i l - k e r m a n, S a r i - k e r m a n azaz: fekete vár, kesely vagy vörös vár, sárga vár 'sth. nevű helyek. Miután a' limánt közelebből megismertem 's a' Feketetenger' partján több viz-torkolatoknál e' névnek közhasználatát tapasztalván, értelme meghatározását legrövidebben im ezekben adhatom: folyam' torkolatának a' tengerbe ömlésénél tószzerű elterjedése; mihezképest az illy torkolatok rendesen kisebb vagy nagyobb terjedelmű álló vizet szoktak képezni, mellyek helylyel közzel sásos, mocsáros és iszapokkal tölt tavakká változnak. Honnan ered tulajdonkép e' név, 's mit jelent szó szerint? a' nép ismerete és előadása után nem lehet tisztába hozni. Hogy nem orosz, az kétségen kívüli; né-

Limau.

némellyek török szónak, tengeröblét jelentőnek mondák lenni; de ezen származtatásban kevésbé nyugodhatom meg, miután a' byzanci íróknál, jelesen Anna Comnenánál is előfordul a' limán „*Ozolimna*“ szónak. Ez írja: „*Quae nunc a nobis Ozolimna nominatur, palus amplissima.*“ Alább: „*Ozolimnae nomen non ex eo cepit, quod malum pestilentemque emittat halitum; verum cum Hunnorum aliquando exercitus ad lacum pervenisset, (hi autem Hunni vulgari lingua Ouzi appellantur,) positus ibidem castris, Ouzolimnam lacum nuncuparunt, addita nimirum littera vocali*“¹⁾. Ezekből érthetőleg a' kúnok' úz nevű felekezetétől neveztetett némi nagy tó Úz-limnának, vagy limánnak. Hogy pedig nem más, mint régi görög nevezet, bizonyítja a' *λειμων* és *λιμνη*, melly tisztán tavat, mocsárt (palus) jelent. Hibázott azért Demidoff, bármi híven leirá is az Odessa és Dneper közti limánok' természetét, midőn török szónak hirdeti nevét, imígy értekeztvén: „*On nomme tous ces lac limanes, d'un mot emprunté à la langue turque et qui signifie un port de mer. Ce même nom s'applique aussi aux embouchures des grands fleuves qui peuvent recevoir des navires*“²⁾. Világosan mondja Pomponius Mela a' Maeotistóról beszéltében: „*Super eos sinus portuosus, et ideo Καλὸς λιμὴν appellatus, promontoriis duobus includitur*“³⁾. A' torkolat, öböl, tószertü terjedelme a' folyamnak hivatik tehát széltiben limánnak a' görög földleírásban.

A' Dneszter' limánja, melly Akkermant Ovidiopol városkától választja, hosszaságban 5 mélföldnyi, szélessége pedig 10 verszt, azaz 1¼ mélföldnyinek tartatik, mélysége 2—1 öl, magáé a' folyamé 40 láb. Télen rendszerint befagy, kivevén a' folyó' középtájoni vonalát; akkor terhes kocsikkal is járhatni rajta. Vize iható, midőn éjszaki vagy nyugoti szél fú, ellenben, ha déli háborgatja a' tenger felől, élvezhetlen.

Hosszas ideig váraoztunk míg az összegyült kocsik mind behuzattak a' lapos dereglyébe, számszerint kettőbe. Csak 6¼ órakor kezdé meg a' vonó gőzös működését. Haladása szokottnál lassúbb lón a' délkeleti szél miatt, 's 8½ órakor, tehát 1½ óra alatt jutánk az ovidiopoli hídfőhöz. A' kompon egy különös jelenet úzte el unalmamat. Mig én kocsimban nyugalmasan

¹⁾ Annae Comnenae Alexiadis Lib. VII. Ed. Bonn. vol. I. pag. 353. 354.

²⁾ Demidoff Anatole, Voyage dans la Russie Meridionale et la Crimée. Executé en 1837. Paris, 1841. in 8. mai. pag. 414.

³⁾ Pomponii Melae, De Situ Orbis. Lib. II, cap. I.

Német
gyarmatok.

ülék, legényem az utasok közé vegyülve társalgott. Egyszer csak megjelenik vele előttem némi kék dolmányos, porcelán német pipából dohányzó alacsony ember, ki hozzám így szóla: „*Kut maring man her, i pin á a ungar.*“ Elfogadván köszöntését, épen nem nehéz rejtély vala legott kitá-lálnom német gyarmatosok közöli voltát: de, hogy magát magyarnak mondá, figyelmessé 's kandivá tón mód nélkül. Miként lehet az, hogy ön magyar? kérdezém nyomban. Erre elmondá, miszerint neve Anders Gotlib, ennek-előtte 30 évvel Bácsvármegyéből Cservenről költözött szülőivel és még más 300 családdal Oroszthonba, 's Odessa körül Alexander nevű faluban telepedé-
nek meg, hol szinte 10 német gyarmat létezik maiglan, nevük: Liebenthal, Alexander, Neuburg, Marienthal, Josephsthal, Franzfeld, Petersthal, Freudenthal, Kleinliebenthal, Mannheim; vallásukra nézve katolikusok és ágostaiak. Ő most Beszarábiából jó, hol az elköltöző gyarmatosok földeiket eladogatván, magának 2000 rubelen igen szép birtokot szerzett. Nemcsak Enders, hanem a' Cservenről költözött alexanderi gyarmatosok általában magyaroknak hivatják magukat; 's e' néven ismerik őket azon oroszok is, kiknek a' német- és magyar nyelv közti különbségről fogalmuk nincs. Miért van ez így? ekkép értesültem: A' Magyarhonból költözöttek büszkék arra, hogy nem német földről inség által úzettek Oroszországba, hanem olyan országból jövének, hol szinte tej és méz folydogál. Ebben mi rejlik? kiki észreveheti, eltalálhatja az oroszokban e' gyarmatosok irányában lappangó véleményt. Más részről, az alexanderiak nagyobb része még Magyarországbán született, tehát joguk van a' magyar névhez.

Néhány év óta nagy mozgalom uralkodik a' déli oroszországi német gyarmatosok között, különösen kik Beszarábiában telepedtek meg. Olly ajánlatok mellett történt eredeti beköltözésük, hogy a' koronai földeket mivelvén, bizonyos pénzadón kívül a' többi közterhektől mentek maradnának. Most midőn a' jóllét- és vagyonosság' szembetünő fokára emelkedtek szorgalmuk után, katonáskodásra is szorítatnak ukási rendeletek által. E' gyarmatosok nem érezvén magukban hivatást a' zajos életre, privilegiumukhoz ragaszkodva vonakodnak a' „gleichberechtigung“ kívánatát betölteni, azt hívén erősen, hogy földmivelő értelmiségükkel eléggé boldogitják a' vadon országot, ha bár vért nem áldoznának is. A' bekövetkezendő szolgálati időszakot kikerülendő, számtalanok eladogták, 's mondhatni el-

vesztegeték már concurrentia hiányában virágzó gazdaságaikat, más boldogabb honba költözendők. Karavánoként járták végig a' Pruth' partjait, de nem sikerült kibújniok a' kalitkából; Pétertől Pálhoz utasítottak; míg végre a' sok várakozás, ide oda járás kelés közben szép összeg pénzeiket elköltve, azon módon üres erszénnyel kelhetnek át a' Pruthon, mint egykor berohantak a' czár' birtokába. Szegény gyarmatosak, rajtatok is betelleyesedett az irás' szava, melly szerint könnyü a' bemenet, de nehéz a' kijövet. Mindezen akadályzások daczára számosan költöztek már ki. Moldva' fővárosában csoportonként inség- és nyomortól leveretten lehetett őket szemlélni. Közölük többeket némelly ügyesen számító boerek fogadának jószágaikba. Sokan, mint híre volt, Sztambul felé vették utukat, a' török vendégszeretetnél keresendők menedéket, minthogy a' moldva- és oláhorzági kormányok az oroszotli tartozkodás miatt őket gyarmatosokul befogadni nem bátorkodtak.

Ovidiopolda a' limán' magos partjáról fölkapaszkodva jutván, egy Ovidiopol. óráig késtem itt, hogy ezen új városnak külszínével is közelebb megismerkedhessem, és már a' görög-scytha hajdanban nevezetes tájéket körültekinthessem. E' város azon véletlennek tulajdonítja Ovidra kereszteltetését, hogy alapítása helyén (si fabula vera est) Ovidnak mellszobra találtatott. Azonban megczáfolhatni ezen orosz mondát Bronioviusból, kinél 1579-ben Vidov és Obidovotó néven említetik a' neszterfejevári limán, minek csupamerő átalakítása pol (város) hozzátételével az Ovidio-pol. Lakosinak száma 3000-re tétetik, utczái szélesek, de házai jelentéktelenek. Ujdon temploma az egyetlen szemrevaló. Innei kiindulásommal nem sokára egy nagyszerű kurgán vagy halom tűnt föl az ut' balfelén, és két kőoszlop, épen ollyas alakú, minőkről Budzsákban adtam bővebb tudositást. 10 óraker már több halmok mutatkoztak keleti irányban. Általában azt vevén észre, hogy már e' vidékeken számosak és sűrűbbek a' halmozatok mint Beszarábiában és Moldvában; hazánk e' részben, hol főleg túl a' Dunán az érdieket vagy száz-halmot kivéve, ritkán tűnnek föl, nemis hasonlítható a' Neszter' térségeével. 11½ óraker értem Grosz Lilienthal német faluba, Ovidiopoltól számítva 16- és 17-dik verszt között; mert itt már faoszlopok által hivelben jegyezvék utazók' nagy hasznára a' versztek' száma (7 verszt = 1 németmföld). Fekszik ezen falu völgyben; a' vidék különben egész Odeszáig sík mezőség. Csinos házai és gyümölcsös kertei a' német szorgalmat

árulják el; mezőterményi bőség szerte, minden egyéb jelenségeivel együtt. E' faluból kimenve, fás, veteményes és szénával gazdagon megrakott kertek vonják magukra az átmenő figyelmét. 1 órakor T a t á r k a orosz falun hajtánk keresztül, mellynek külseje nagy ellentétben mutatkozik az előbbivel; valódi szegény tatár. 2 óra volt épen, midőn a' szélső sorompóhoz, majd reá 2 órára a' pálinkavizsgáló házhoz jutottunk, onnan ügetvén a' világhírű terjedelmes O d e s s a városába.

Odessa.

Odessát nyug- és néhánynapig tartozkodásom helyéül választám, miután akkermani ismerősim által olly német lakosokhoz valék utasítva, kiknél tisztességes szállást mindenkor találhatnék illendő áron, mert itt drágaságban a' londonival vetélkedőnek bizvást mondhatni az élelmet és lakást; nem annyira gazdálkodási szempontból mégis, mint azon kilátásért, hogy az illy alkalmazás által első beléptemmel könnyebben megismerhetem biztos emberek' utasításánál fogva a' városi körülményeket, mintha fogadóban idegen vezetőkre bízandom ügyemet; magánszállást kerestem még az napon, rögtön kényszerülve is levén erre, minthogy a' fogadóban, hová kocsisom vive, üres szobát semmi áron sem kaphattam éjszakára. Hasonló sors érte a' velem együtt egy időben érkezőket. Legényem elküldém egy adresseal, 's nem sokára olly örvendetes üzenet érkezett bizonyos Herzog nevű czipógyárostól, hogy a' város' 3-dik negyedében Kuznezka utczában (Kuznezka ulicza, Strada Cuznezca) 5-dik szám alatti házában jelennen három üres szoba léteznék az emeleten, mellyet elfoglalhatok itt tartozkodásom alatt jutalmas árért, a' szükséges bútorokat is ó adván hozzá. Nem késtem az oda hurczolkozással. Helyre vergődvén a' hátralevő időt ez nap irományim' rendbeszedésével töltöttem.

Tizenöt napig élvezém ezen alkalommal az Odessábani tartozkodást. Elég, de épen nem sok idő arra, hogy e' várost és a' célomra vonatkozó tárgyakat tökéletesen megismerjem. Odessa azon hely, mellyből egész déli Oroszországra minden kifelé, és onnan ismét ide vissza sugárzik. A' történet- és régiségtudománynak itt művelői léteznek, kikkel érintkezést mulasztanom nem szabad. Hosszas lennék a' napi események' sorozatos előadása által; mennyire csak lehet, rövid rendszerbe vonva adandom elő az érdekesb tárgyak' ismertetését, tanulásom eredményét.

Eredete.

Azon terjedelmes sík föld a' Dneszteren túl Bug folyamig, mellyen Odessa is fekszik 's a' kherzoni kormánymegyének egy részit alkotja, II.

Katalin czárnó alatt 1791—93-dikban jött az oroszok birtokába, 's e' ponton, hová a' város épült, 1793-ki jun. 10-kén hányatá Szuvarov Rimniskoi orosz-tábornok azon sánczot, mellyből a' Chadzsi- vagy Hadzsibey nevű még most is álló, de már csak a' veszteglőintézetre (Lazareth) alkalmazott török erőseget bevette. 1794-ben aug. 22-dikén De Ribas admirál és Gábriel érsek szentelék föl e' városnak kimért földet; és ime most már egy világhírű ékes város, melly nagyságára Oroszbirodalomban a' harmadik osztály rendet méltán foglalja el; 's Újoroszország- 's Beszarábia' kormányzójának székhelye, hadi kormányal és a' kherzon- tauriai érsekséggel; 1819-dik óta szabad kikövel 's 60000-re menő népességgel bir. Van 16 temploma, 4542 kőháza, 23 tanintézete, mik között a' Richelieui lyceum: nemes ifjak' nevelő intézetével és keleti nyelviskolával említendő; létezik továbbá 1 gymnasium, egy nőnevelő intézet nemes származásu leányoknak, 1 világi és papi iskola lelkészek, 3 pedig a' vidékbeliek számára; 1 kézmesterségi intézet, 1 heber tanóda, 1 börze és bazar, 1 színház, 1 mineralogiai és 1 régiségi gyűjtemény, 1 városi könyvtár, 1 kereskedői bank, könyvnyomdája és árukereskedése, számos gyára, végre van császári nyilvános kerte és Richelieunak emelt ércszobra. Előbb, hogysem mindezekről részenként ismertetést adnék, a' város' nagygyá' teremtojéről, De Ribas, és Richelieu' személyességeikről adandok rövid rajzot. Don Jose de Ribas Nápolyban született, politicalai körülményektől kényszerítve elhagyván hazáját 1769-ben az orosz tengerészethez állott, hol magát kitüntetvén, admirálisra emelkedék. Midőn a' tengerparti város' alapításával bizaték meg, Hadzsi beynél, merőben 2300 férfi és 1600 nő, nyereszkedéssel foglalkozó görög zsidó és bulgár, nyomorult gunyhókban tanyázó lakosok találtattak. A' czárnó megkérdezettvén Ribastól a' város' nevének elkeresztelése iránt, ez a' pétervári academia' véleményéhez képest a' hajdankorban e' vidéken már létezett Odyssos görög város' emlékére a' trójai hadból fönmaradt történet-költői O d e s s a nevet szentesíté meg. 1796-ban már megalakult e' város; és sokféle elemű népe vagyonban emelkedvén, azon évszak alatt 90 hajó kötött ki öblében; miknek kereskedelmi alkalmazása iránt De Ribas czélszerű rendelkezést téve, legott szükséges épületeket hozá létre. Ettől fogva léptenkint emelkedett a' város' vagyonosságában; majdan később egy nagy hírnű kormányzója lépett föl, kinek a' város' szerencsáját köszöni. Richelieu Armand Emmanuel herczeg, franczia kiköltöző volt ez, ki előbb II. József

alatt vón hadi szolgálatot, mit később az oroszéval váltta föl. A' törökökkel harczokban kitűnése közelebb hozá őt a' czárhoz; kitől végre Odessa' kormányzatával bízott meg. Tizenegy évi kormányzás után 1814-ben hagyta el Odessát, 's a' régi monarchismusnak Franciaországban helyre állásával hazájába tére vissza; örök hála-émléket biztosítva magának a' Pontusnál. Odessa' lakosi a' tenger partnáli városrész' legszebbikében emelt collossalis ércszoborral örökíték nevét. Ott áll nagyszerű stylben, kezével a' tenger felé mutatva, mellyel tudatni látszik, hogy az Oczeánon érkező roppant kincseket e' városnak ő szerzé meg. Alatta a' város' emelkedett térééről meredek esésen 200 gránitkő lépcsőkől szerkezett szinte annyi ül hosszaságú széles járda vezet le a' tenger' lapályos partjához, honnan a' hajógháthoz 's rakodó gályák' sokaságához legkönnyebb a' hozzáférés. Ez nem elég: a' lycaeam és a' városnak legszebb utcája nevét viseli ekkoriglan.

Történet- és
régiségi tár-
sulat.

Mindenekfölött a' történet- és régiségtudományi társulat, meg annak használatára alapított nyilvános gyűjtemény valának vonzalmam 's fő gondom' tárgyai. A' társaság programja, melly még 1839-ben helybenhagyást nyert az illető ministertől, illy czimű két ívnyi könyvecskében van letéve: „*Réglement de la société Odessienne d' Histoire et d' Antiquités. Odessa, 1842. in 8.*“ Szerinte a' munkálodási kör kiterjed egész déli, de főleg Új-oroszország- és Beszarábia' történetére meg régiségeire; gyűjt, megőröz, és leír mindent, mi e' célra vonatkozik, 's nyomozó működésinek eredményit koronként nyilvánosságra is bocsatván. Áll valóságos, tiszteleti, és levelező tagokból, kikhez a' vetélkedők, vagyis olly egyének járulnak, kik a' társaságot anyagi jóllétben ajándékaikkal előmozditják. Választásai titkos szavazattal történnek. Működő személyzete: az alelnök, titoknok, könyv- és pénztárnok. Választ tiszteleti előülőt is a' tekintélyes nagyok közül. Ülései rendesek vagy ünnepélyesek. Amabban az értekezések olvastatnak föl, ebben, évenként egyszer tartandóban, a' társaság állapotáról és működéséről tudósítás terjesztetik elő. Végül mint alapítók ezek neveztetnek meg: Sturdza Sándor titkos tanácsnok, Kniazevits Demeter, u. a. Fabr András álladalmi tanácsnok, Kiriakov Mibály collegiumi ülnök, Murzakevitsch Miklós Richelieu lyceumi tanár.

Jászvásárból Kotzebue orosz consultól ajánló levéllel birván doctor Andreyoffskyhoz, miután ettől pár ízben szives fogadtatást nyertem, czélzatomról értesülvén, azon barátságos tettel örvendeztetett meg, hogy Mur-

zakevitsch Miklósnál, a' régiségi társolat titoknoka-, muzeumi és könyvtár-
 órnél mutatna be. Idegen utazóra jótékonyan ható legjobb korbéli, művelt,
 's közlékenységi hajlammal bíró becsületes férfit ez. Többször jelenvén meg
 nála, előmutatta a' társaság' eddigi munkálódásinak eredményit, elő azon
 ritka gyűjteményt, melly a' pontusmelléki óskori görög városok' mint
 Chersonesus, Panticapaeum, Olbia vagy Olbiopolis, Calla-
 tia, Istrus, Marcianopolis, Tomi, Anchialus, Odessus, Phi-
 lippopolis 'stb. fönmaradt pénzeiből alakítatott, vétel és ajándékozások ut-
 ján, miknek csak némi töredékei szemlélhetők a' nyugot-európai pénzgyűj-
 teményekben. E' társaságban és gyűjtemény körül seregelenek együvé a'
 tudós munkálódók, időnként becses értekezések és czikkek írásával lépven
 föl. Ó maga is, latinul, ámbár velem e' nyelven épen nem 's egyedül csak
 francziául társalgott, már bocsáta világ elé egy jeles értekezést, illy czim
 alatt: „*Descriptio Musei publici Odessani. Pars I, continens Numophylacium
 Odessanum. Odessae, 1841. in 4.*“ A' társaság évkönyveinek (orosz nyelven)
 két vastag kötete számos rajzokkal rövid időn napvilágot látandnak. Mun-
 kás tagai főleg a' Richelieu Lyceneum' tanári, 's közölök egy, nyelvünket
 is érti. Nadasdin tanár, a' főnebb mult 1842-dik évben Herodotus' Sky-
 thiáját (Herodotova Skithia) fordítván oroszra, bó és becses világosítások-
 kal tette közzé. A' Museum, 1825-ben hozaték létre 's a' város keleti, ten-
 gerfeléi részében némi igénytelen de czélszerű alacsony épületben foglal
 helyet. Ezt vágytam minél előbb megszemlélni, olly reménytől éllesztve,
 miszerint a' régi Scythiában a' Feketetenger fölötti vidékeken taláztatott
 emlékeket is látandok ott. Megjött három napi itt létem után a' kedves
 pillanat. Az előterembe léptemmel, balra a' szegletben legott szemembe öt-
 lék egy oda támasztva álló kőszobor, melly körülbelül 1½ öl magosságúnak
 mérethetik szemmel a' faragvány alsó talapzati részét is hozzá véve. Meg-
 állottam e' mű előtt, mély gondolatokba, ósvilági képzelődésekbe merülve,
 vizsgálám végig. Alig titkolhatám el a' benyomást, mellyel rám a' kő ha-
 tott; 's ha magam nem tartóztatom, térdre hullva csókkal illetem a' külö-
 nös alakot. Néma merevséggel fekvék a' szobor, de az én lelkemben bá-
 mulat, öröm és sok szép remények' sajgó érzelmei hullámnának. Nem, ó
 nem lehet ez egyéb scythia-magyar hős' szobránál! lett legyen bár kún, jász,
 besenyó, vagy akarmelleyik vérségi felekezetből az ábrázolt harczfi; őseink-
 ról háruló, ezer év előtti szent ereklyét foglal magában e' mű. Ha tündér

Museum.

Kőszobor.

hatalommal megajándékozva varázsveszővel csak egy szót bővíthetnék is le ajkidról o te nagyszerű maradvány! bizonyára nem szólnál más mint imádott nemzetem' nyelvén. Üdvözlek óskori szent emlék! légy megismerve és tisztelve a' hó keblű igaz maradék által. Illy érzelmek- 's gondolatokba süllyedve alig válhattam meg szemléletétől, míg nem tőle távozva, miután Murzakevitsch ur tapasztalá a' műre fordított különös figyelmem; és el is mondtam néki, hogy az efféle kőszobrok már ismeretesek előttem Pallas, Leon de Waxel és Dubois' munkáikhoz mellékelt rajzokból, de ez legyen első és egyetlen, mit valóságban láthatok és pedig nagy örömemre, mint-hogy a' történeti szövétnékek világánál scytha népek', különösen besenyőkúnok maradványinak tartván, nyomozásim egyik tárgyául e' kőszobrokat is választám. Ó e' darabra, és átalában a' Délioroszországban létező e' fajta szobrokra nézve ekkép nyilatkozott: Egyetlen példánya ez itt a' déli tartományokban találtató azon régi kőszobroknak, mik a' nép által „*kamensz babá*“ azaz kőbanya néven hivatnak, 's eredetikép a' kurgán-okon vagyis csudálatos nagyságu sírhalmokon földbe állítvák. Hozatott a' jekaterinoszláv-környéki kurgánokról, a' Dneperen szállítva. Ezen csudálatos művek' kiállítóiról nincs meghatározott vélemény; annyi bizonyos, miszerint a' mongol és tatár népektől nem eredtek, hanem régebben kellett készítenniük a' scytha népek által. Ó a' patzinákoktól (mi besenyőknek nevezzük) gondolja származni, minthogy azok uralkodtak a' mongolok előtt több századokig a' mostani Délioroszország' tartományain. Előmutatott ekkor több rajzokat, mellyek orosz tudósok, u. m. Sztjemfkovszky, 's egyebek által vétettek a' steppékben találtató szobrokról; ezek között néhányat a' Dubois által közlöttekkel hasonlókat találván, figyelmeztetém őt reájuk, melly észrevételelemre olly megjegyzést tón: hogy Dubois, munkájában kiadott darabokat itt másolá a' már meglevő rajzokról, nem pedig a' steppékben. Az előmutatottak meggyőzőenek a' valóságról, meg arról, hogy Dubois francia könyvnyelmséggel járt el ez ügyben, odessai kutforrását elhalgatva, de azt sem jelentve ki, miszerint nem saját szorgalma után élő szemeivel látott szobrokról gyűjté a' rajzokat. Különben, legszebb szobor rajza az nála, mit Pallas és Leon de Waxel munkájából véve, nagyobb alakzatban ad ¹⁾). Szives kész-

¹⁾ Dubois de Montpéreux Fréd. Voyage autour du Caucase, chez les Tcherkesses et les Abhkases, en Cholchide, en Georgie, en Cvmée etc. Paris, 1839. Atlas. IV. Série Archeolog. Pl. XXXI. fig. 8.

séggel ajánlván Murzakevitsch a' szobor lerajzolásai engedelmet, megigérém, hogy e' még közzé nem tett alak' rajzát kiadandom munkámban; valamint az I. táblán látható is; bővebb ismertetését e' tárgynak azonban alantabbra halasztom, hol az illynemű szobrok- és kúnhalmokról különös nyomozó érrekezéssel járulandok, lebediai utazásomban tett kutatások' egyik nevezeteseb eredménye gyanánt. A' rajzolásal Borel francia művészt biztam meg olly meghagyással, miszerint nem homlok-irányban (en face) hanem a' menyinyire a' helyzet engedi, két oldalvást mintegy profilban tegye másolatát, miáltal a' ruházaton két felül jelölt fegyverneműek kitetszők legyenek.

E' gyűjteményben chersoni, olbiai 's egyéb görög füliratú kövek, úgy a' sírhalmokban talált pogány isteni ércszobrocskák a' legbecsesb óságok; de vannak aegyptomiak is. A' mi különösen meglepett, az a' falazaton díszelgő két olajfestvényű arczkép vala. Egyiknek öltözete zöld dolmány, mente és vörös nadrág aranyra, fejében azon ószerű fekete kalap, mit pofoncsapottnak szoktuuk nevezni, alatta bajuszos arcz; valóságos magyar tábornok M. Therezia korából. A' másik szinte magyar, sötét színű öltözetben, hasonlókép aranyra. Kérdezősemre ezen két kép iránt illyen világosítást nyertem: az első Horváth nevű magyar tábornok képe, ki legelső hoza Magyarországból Újoroszországba gyarmatokat. Ennek maradékai még most is élnek e' kormánymegyében gazdag birtokkal ellátva; de már oroszok. A' másik Simonics szinte magyarhoni szerb. Csudálatos véletlen, mikép az odessai museum két ritka képe, miknek sorában semmi nemű más rajzot észre nem vehetni, merőben magyar viseletet állít elő. E' kutatás után a' városi könyvtárt vizsgáltam meg. Szinte új intézet levén ez, ritkaság- és számra nézve nevezetesnek épen nem mondható, de annál hasznosb szolgálatra ajánlkozik az ismeretek után sovárgónak, minthogy egyetlen nyilvános könyvtár Europa' déli részein Erdély' havasaitól fogva a' Volga' torkolatáig. Én magam is használtam több napokon utamra vonatkozó adatok' szerzésénél. Nem halgathatom el azon buzgalmat, melly a' tanuló zsenge ifjúságban, ámbár iskolai szünidők valának ép ekkor, az olvasgatás körül tapasztaltam. Odessa' népessége különböző elemből, sőt kereskedés végett itt tartozkodó sok külföldiekből áll: ezeknek, vagy valódi oroszoknak voltak-e tulajdonkép gyermekei a' szép számmal bejárók? megmondani nem tudom. Akármint legyen: az illy nemes élvezet által terjedő szellemi világosság elhat a' nép alsóbb rétegeire is, csalhatatlanul.

Magyar
képrajzok.

Könyvtár.

Kazar
régiségek.

Még utra kelésem előtt értesülve valék Reguly Antal kazáni leveléből a' kherzoni vagy krimi félszigetben történt tudományos kutatásokról. A' zsidó vallásnak némi szakadékát követő és k a r a i m oknak nevezett ottani népnél találtattak ugyanis régi vallásos könyvek és iratok, mellyekben a' XII-dik és előbbi századra vonatkozó kazar dolgokróli jegyzeteket létezni állíták. Ennek nyomán néhány tudósok rendeltettek a' régiségek iránt fölvilágosítást adandók. Tudakozódásim folytán értésemre jöve, miszerint a' működő tudósok egyike a' helybeli heber tanóda' igazgatója Stern Vazul volt. Vágyva vágytam e' férfinak ismeretségébe jutni, tőle az eredményekről bővebb tudomány nyerendő: bizton reménylven általuk a' kazar vagyis kún történetekre némi világító fény' derültét. Engedve vonzalmamnak fölkeresém, és váratlan örömemre benne egy szilárd jellemű, a' classica literaturában úgy, mint a' hajdani, jelesen keleti történetekben nagy jártasságu egyénre találtam, kit az orosz autocrator tudományos érdemei tekintetéből maradékaira is háruló kiváltsággal ajándékoza meg. Rokon eszme- és kedves tárgyaink csakhamar közel hozának egymáshoz; 's késő éjjel, mint már jó barátok válánk el egymástól, ismételt viszonzlátás- és tudományos szövetségünkkel szentesítvén az új ismeretséget. Stern, mint az említett codexek' commutátora, bizonyossá tón a' fölfedezések által a' kazar történetekre csak annyi világosság derültéről, mikint azok' némi felekezete valójában a' zsidóvallást követé, föltaláltnak mondván 'azon egyén' sírkövét is, ki Mozes' vallását a' kazarok közt elhinté régi iratok' útmutatásánál fogva. Ezekből következtetve, távul sem koholymány a' „*Libër Corsi*“-ban foglalt kazar-zsidó ügy előadása, mit különben arab írók is igazolnak; egyedül az imént mondott könyv' előterjesztési modorának eddigelő helyes föl nem fogása tevé gyanusá léteget. Németül írott, de saját ügyelete alatt oroszra fordítandó kazar dolgokróli munkája a' történeti társulat' emlékiratában jelenend meg. Ó a' kazarokat török-tatár nyelvű népnek tartja, tehát lényegesen eltér azon új iskolától, mellyben finn ágazatú népnek tartatnak; el saját hiedelmemtől is, ki a' kazarokat kúnoknak, következőkép magyar nyelvet némi dialectusi különbséggel beszélte nemzetnek állitom. Győző okait sem időm sem akaratom nem vala rendre kihalászni; valamint megczáfolni sem: azon főpontoknál mindazáltal, miket beszélgetés közben hallattott, diadalt remélni e' kérdésben neki távulsem lehet. Hogy a' régi iratok közt Krimben, hol már hajdanidők alatt valának tatárok, azok nyelvén

és zsidó betűkkel irtt oklevél is találtatik: az által véleményem szerint távulsem a' kazarok' tatár nyelvüségé, hanem csak annyi bizonyul be, hogy a' kazar-kúnok között éltek, úgy ott, valamint a' besenyóktől elfoglalt Etelközben sőt Magyarhonban is tatárok; mindig megkülönböztetve amazoktól, elég világosságot terjesztvén erre etelközi nyomozásom, és ahhoz kapcsolt IV-dik bizonyítvány. Kevesbé valának eddigelő a' külföldi, főleg orosz tudósok az iránt értesülve, mikép a' kazarok' egyik felekezete, melly még Árpád' korában a' magyarokhoz csatlakozott, 's krónikáinkban kún népnek hirdettetik, maiglan él országunkban palóc z nevezet alatt: csuda-e azért, hogy az orosz pétervári academia erről ismerettel nem bírva, Klaproth Gyulának utasítást adott 1807-ben az iránt, hogy az orosz történetekben több századon át fényes szerepet játszotta palócz (polovczi) nemzet' maradékit nyomozná ki kaukaszusi utjában? ¹⁾ Midón ezeket és több hasonló tárgyakat fölhozván beszédközben Stern előtt, vallomást tón a' régi orosz történeteknek a' magyarokéval összefüggéséről, sok homályos dolgoknak ez utóbbiakat illető emlékek' szorgalmasb kutatása általi fölvilágosíthatásáról. Úgy van; hiányos nem csak a' régi orosz historia, sőt maga a' világ-történet is. Világ hirű 's nagy befolyású népek valának a' húnok vagy kúnok, kazarok, besenyók és palóczok: mégis mi bizonytalanságban, minő nagy homályban botorkál nyelvük és vérségük' kérdése körül a' külföldi író-sereg? Mindezen, egymástól csak névben különböző népek' maradékait hazánkban lehet egyedül föl találni, bizonyára nem más, mint magyar nyelvű népsokaság közt. De mikor jövend el az idő, hogy a' külföldi tudósok magyar buvárkodók' fáradalmas munkálódásainak eredményeit megismerjék, méltányolják, és a' világtörténeti homályos kérdések' eldöntésénél híven alkalmazzák is? Mióta a' világ áll, a' balvélemények ármánya legyőzhetlenül harczol a' világosság nemtője ellen; csak időnkint sikerül emennek jelentékenyebb tért birtokába foglalnia. Olly közel áll sokszor a' halandó az elleplezett igazsághoz, hogy egy méltánylott lelebbentés, 's a' régi balvélemény' megtagadása, minden kétséget eloszlatni képes leendene. Bizzuk tehát a' jövendőségre, mit korunkban általános elismerést koszoruba fűző diadallal ki nem víhatunk. A' kazar nyelvet illetőleg még csak azt jegyzem föl, mikép híven megkülönböztetett az mindenkor a' tatárokétól. Rab-

¹⁾ Klaproth Jul. Reise in den Kaukasus und nach Georgien, unternommen in den Jahren 1807. und 1808. Halle, 1812. in 8. I. Bd. S. 28. 58. ff.

bi Petachia 1173-dik év körül Kazariában, a' mai Krimeában is utazott re-
gensburgi zsidó így emlékezik: „*Atque addendum: Gazariae habitatores, alio, itemque in Turcomannia degentes, alio uti idiomate, et tributum utrosque pendere Regi Graecorum, quin et Tartaros propriam habere Linguam*“¹⁾. A' chersonesusi kazarok nyelvének a' tatároké-
től különbözőséről világosb bizonyítvány ennél alig kívánható. Még ekkor
nem tatárok, hanem kazarok azaz kúnok voltak a' tauriai félszigetnek urai,
olyanokat helyez oda Cinnamus is 1161-dik évre tartozó ime soraiban:
„*Unnos qui Tauro-Scythicam accolunt, aggredenterur*“²⁾. Ezen
kérdés iránt fölmerülő nehézségek azonban már etelközi utamnál legyőzet-
vék, olvasóimat az ott fölfordottakra, különösen a' kún nyelv körül forgó
vitásokra utasítom.

A' Richelieu Lyceum igazgatása mindig nagy tekintélyű személyre bi-
zatik, minthogy Dél-országi tanódáinak kormányzata is attól függ. Előbb
Orlai János ungvármegyei születésű hazánkfia foglalá el e' helyet;
ennek kimultával Kniezevich Demeter horvátországi származású, excellen-
tiás czimvel fölruházott ur viseli a' diszes hivatalt, ki egyszersmind az ar-
chaeologiai társulat' elölője. Hozzá, mint legfőbb tudós tekintélyhez szinte
vala ajánló jegyem Kotzebuetól Jászvásárból. Nem levén ő ekkor Odessá-
ban, találkozásom akkorra maradt, ha majd a' jó sors ismét ide vezérlend.

A' város tulajdonához tartozó nyomdában már húsz év óta nagy élénk-
ség mutatkozik, több földrajzi, utazási és statistikai francia munkák is
jelennek meg benne³⁾.

Megemliténdő nyilvános mulató helyei közt a' Boulevard, Palais Royal,
színház és tengerfürdő. Az első félkörben keríti körül a' várost, és két fe-

Nyilvános
helyek.

¹⁾ Wagenseilii Chr. Exercitationes sex. Altdorfii Nor. 1687. in 4. pag. 170.

²⁾ Cinnami, Historiarum Libri VI. Parisiis, 1670. in fol. pag. 152.

³⁾ Néhányat elszámolni nem leend érdek- és haszonnélkül, ilyenek:

Serristori L. Notes sur les provinces russes au-delà du Caucase. 1329. 8-o.

Taitbout de Marigni, Portulan de la Mer Noire et de la Mer d'Azov ou description des
côtes de ces deux Mers a l'usage des navigateurs. 1830. 8-o et atlas.

Hagemeister J. Mémoires sur le commerce des ports de la Nouvelle Russie, de la Molda-
vie et de Valachie. avec 13. pl. 1835, in 8-o.

Lagorio F. Histoire de la Tauride. 8-o.

Toitbout de Marigni, Voyages en Circassie. Avec Vues, Costumes etc. 1836. 8-o.

Skalkofsky Odessa' leirása orosz nyelven jelent meg.

Könyvtár bolt Mievilleé a' leghiresb, van neki egyszer'smind Simpheropolban Krimea'
félszigetén áru rakhelye és olvasó Cabinetje.

lül fákkal beültetett sétatér gyanánt szolgál. A' Palais Royal, melly tulajdonkép ragadt, de már egész divatra kapott név, a' város legdiszesb részén négy szögben épült elég tágas alacsony ház, mind külső mind belső részében mindennemű drága árúkkal ellátott boltokkal; téres udvara virágokkal beültetve. Itt jó össze rendesen sétálásra az odessai nagy világ, 's hetenkint kétszer a' hangászkar' zenéjével magát mulatandó. Ezen épület a' kereskedői társaság' Woronzow kormányzó' terve szerint készült sajátja. Van benne ét- és kávéház; ebben találtak a' kül- és belföldi hírlapok, mint a' párizsi Journal des Débats, az augsburgi Allgemeine Zeitung, az orosz Invalid, Journal de St. Petersbourg, és a' helybeli franczia újság. Gyakrabban megfordulván itt, kíváncsilag olvasám az augsburgiban hazámról közölt némi, ámbár silány cikkeket; még kíváncsibban keresém a' tartalomban jelölt egy német utazónak kaukazu sróli közleményeit, minthogy Schamil cserkesz hadvezérnek előhaladásáról sok híreket lehetett alattomban hallani: de keresésem hiába vala. A' közleményt tartalmazó levelek a' számokban épen nem találtattak, néhol kivágásokat is lehetett észre venni, miről később fölvilágosítottam, hogy e' herélések a' Censura' művei. Oroszországban a' külföldi hírlapokból, ha saját dolgait érdeklík, a' nem kedvező cikkek kimetszetnek, vagy ha csak némely sorok íteltetnek kárhozatra, sajtóban feketével bemázolva bocsátatnak szét. És ez a' Censura áldása! Itt az orosz ügyekről legkevesebbet tudhatni meg. Így van a' könyvekkel is. A' melly külföldi munkákban valami nem kedvező cikk fordul elő Oroszországról, azok kimetszésével vagy bemázolásával adatnak a' megrendelő kezébe, minthogy a' könyvekhez csak annak átvizsgálása után juthatni. A' Censura hivatallal nekem is levén dolgom, e' véletlen által kedves ismeretségnek lettem részesévé, ezennel annál is inkább el nem hallgathatónak, minthogy odessai tartozkodásom alatt jótékonyan hatott reám a' belőle keletkező viszony.

Oroszföldre léptemmel a' szkulenyi vámháznál könyveim elvétetvén, bepecsételtettek 's olly utasítás mellett adattak vissza, miszerint Odessaban a' censurahivatalnál bemutassam sértetlenül a' csomót. Ide érkezésemmel, könyveimet bilincseiből föl szabadítandó, első gondom vala a' censornál megjelenni. Tudakozni ennek hollétéről, véletlenül egy gyógyszerárba mentem be. Az orvosságvegyítő legényhez előbb francziául, azután németül szólva intéztem tudakozódásomat, de ő egy kukkot sem válaszolva, egész

tisztelet-bókkal a' mellékszoba' ajtajához vezetett; minek szárnyát kinyitván két fiatal jó képü egyént találtam együtt. Nem tudván kik legyenek, legbiztosbnak véltem francziául tenni tudakozódásomat a' censurahivatal iránt. Az egyik nyomban nyilvánítá annak épen közeldében létét és szinte odamenő szándékát, ajánlván tüstént odavezettetésem. A' két fiatal ur ekkor egymástól válandó, hallám miként németül beszélnének egymással. Legott közbeszólék azon nyelven, 's alig ejtettem néhány szót, az egyik ekkép kiáltott föl: „Mein Herr! Sie sind ja ein Ungar!“ Igent felelvén, rögtön nyilvánítá nagy öröm közt, hogy ők is magyarok. Ekkor az indulást maradás váltá föl, és lón beszélgetéseknek beszélgetése. Elmondám röviden utam' czélzatát; el ők is Erdélyből származásukat. A' miveltebbnek látszó beszédesb egyén neve Melzer, brassoi fi, amaz sógora és e' gyógyszerházban, melly Schmidt nevezetű szinte erdélyi származásu gazdag urnak a' szép nagy házzal együtt tulajdoná, jelennen provisor. E' kedves véletlen által a' censurahivatalhoz menetelünket máskorra halasztván, élénken folyt társalgásunk, mi között belépett egy vidám képü élemedett férflu is. Ez, így szóla Melzer, apósom, Unger ur, szinte erdélyi, neje kolosvári igazi magyar nő, még most is jól tudja a' magyar nyelvet, de fájdalom, már mi feledjük. A' barátságos öreg találkozásunkról értesülve, nagy örömét fejezé ki nemcsak, hanem, a' mi Oroszhonban szokatlan, legott a' közalgó déli ebédre is magához meghítt, de azt épen sürgetősb dolgaimnak végeztéig el nem fogadhatám. Tellyes mértékben érezteté szives részvételét asztalánál és esteli társalgásokon; ő egykor zene tanító lévén, a' városbani több műkedvelők nála sereglének többizben össze: így Pachman, Fentz, Haas, 'stb. tanárokat is találtam ott pár izben. Leginkább az emelé lelkemet ezen jó urakkali társalgás' közepette, hogy ők nem német vagy szász, hanem magyar eredetűeknek vallák 's tartaták magukat: miből csak azon örvedetes eredményt vonám le, miszerint fajunk a' külföld' ezen messzi vidékin némi nemesb jellemről ismertetik, mellyhez tisztelet és vonzalom kapcsolvák.

Még egy másik találkozásom sem vala érdek nélküli. Melzertől értve ittlétemet bizonyos Dzsiday János ifju, megkeresett szállásomon. Ez, mint mondá, magyar atyától 's lengyel anyától született Lengyelországban, azoni örömében, hogy magyart láthat, kihez vérség és kiirthatlan vágyak által kapcsoltatik, járula hozzám. Most ő itt magánnevelő némi orosz családnál.

Úgy vélem, inkább Zsidaynak nevezteték atyja, minthogy illy nevűek léteznek hazánkban. Figyelmetes levén az ifju mindenre, mi atyja' édes honát érdeklí, a' lengyel történetekben ismeretes podlachiai jászokra vagy Jáczvingok. jazvingokra nézve, kiket én már eleve Henning Ernő' illy czimű 's gyűjteményemben meg is levő munkácskájából ismertem: „*De rebus Jazygum sive Jazuingorum ex Asia in Ungariam et Poloniam transgressorum, in Prussia extirpatorum. Regiomonti, 1812. in 8.*“ némi észrevételeket terjesztett elő beszélgetés közben; szerinte most már csekély számuk van fön osztrák Sileziában, a' Kárpáthokon, jelesen Jablonkában, a' tesini uttól délnek, Magyarország határánál, 's magukat j a z v i g, többes számban j a z i g o v i nevezvén. Divatozik náluk egy ének, melly magyarul így hangzanék:

Jablunkában vannak a' jászok,
Minden nyelvet értenek,
Hadakoznak a' magyarokkal és törökökkel,
Sokszor voltak vitában a' poroszokkal.

A' magyar, török, és porosz nevek az eredeti versben: vengr, turki és brandeburki. Allítása szerint ezen jászokról Heinrich tanár Teschinben kiadott illy czimű munkájában: „*Historische Versuch über Schlesiens Geschichte*“ nyomosan beszél.

A' lengyelországi azaz podlachiai jászoknak a' pontusmelléki sarmata jászokkal, kik a' classicus írók szerint a' metanaszta jászoknak vérrokonai voltak, valamint a' Moldvában egykór éltekkel, úgy hazánkban most is virágzókkali azonegy nemzetbeliségét még nem világosították föl a' tudósok; pedig ha valamely nemzetnév nem csaló kling-klang, mint némelylyek kifejezni szokták, bizonyára a' JÁSZ név az, melly eredeti értelmét 's hangját még a' görög és római íróknál sem vesztve, mindig egy nemzetre vonatkozólag hozzánk jutott. Jól tudjuk, hogy a' szlavisták, és Schaffarik zászlója alá sereglett majmolók szláv népnek tanítják, a' j a z i k, nyelvet jelentő szláv szóból kiindulva. De hol létezett a' kerek földön szlávnyelvű jásznép? A' lengyel jászokról tudatik hajdan lengyelekétől különböző nyelvűsége, a' magyar honiak pedig, mióta e' földet lakják, szinte azon egynyelvűek vélünk; hasonlókép a' moldvai jászvásáriak is magyarok közé számítandók: minek már etelközi utamban elég tanulságára találhatni ¹⁾.

¹⁾ A' lengyelországi jáczvingok vagy jászok' magyar nyelvűségéről alapos eszméket rakott le Horvát István Tud. Gyűjt. 1829. VIH. Köt. és 45—59. lap. 1833. XII. Köt. 96. lap.

Ezeken, és két asztalos legényen meg egy vízhordó székelyen kívül több magyarokra itt nem találtam. Orlay János fiai hadi szolgálatban levő már oroszokká vált egyének.

A' nyár' korszakában legjótékonyabban hat Odessa lakosira a' tengeri fürdés. Látni és élvezni kívánván hasonlóképp Unger és Melzer urakkal együtt elmenénk. Minő meglepő és visszataszító vala látnom, hogy a' fürdők' örege és fiatala egész kényelemmel és közönyösséggel minden takaró nélkül járnak föl a' tenger vizéből: le nem irhatom. Ezen paradicsomi divattal meg nem barátkozhattam, 's most is a' keleti vonás legélesbikének vallom; mi olly művelt városban, minőnek Odessát kellene tartani, habár az orosz fő elem adná is a' hangulatot, semmikép meg nem bocsátatható. Odessa pompás utczái, mellyeknek néhányá épen ekkor rakaték ki, a' vidékeken nem található alkalmas kövezeti anyag helyett koczkázott fadarabokkal, úgy csinos épületei, mik a' fűrésszel könnyen metzhető lágy kőanyagból hirtelen emelkednek, de épen nem tartósok, a' vagyonosság' legelevenebb bizonyosságai; létezik azonban két czikk, miben fölötte szűkölködik; ez a' viz és tűzi fa. Amannak hiányát a' város' nyugoti részén levő kutakból, tehát elég távulról, költségesen hordatás pótolja; emez szén- és tőzek által mérsékeltek, mind főzés- mind fűtésnél. Midőn Besearábia' erdősb részeiben halad az utas, találkozik számtalan magas kasokkal tornyozott szekerekkel, mikben szén hordatik Odessa' piaczára; a' tőzeket épen olly módon készítik marha ganejből, mint hazánk' alsó vidékein. E' város külső részi térségein nem ritkaság látni efféle tőzek' négyszegű darabjainak nagy gondal és takarékos-sággal alakítását és szárítását.

Azon német gyarmatok között, mellyek Odessa közeldében lévén, annak élelemszeri piaczat bőségessé tetszik, leginkább Groszlilienthal, Alexanderhif és Neuenburg, úgy a' várostól délnek a' Feketetenger' partján fekvő szép falu Lusztdorf. Ennek közeldében a' tenger' mentén a' meredek kőpartok alatt terjednek el a' városhoz tartozó gyönyörű villák is, vidító berkes és szőlő- meg veteményes kertekkel gazdagon elborítva.

Remélve e' városnak még ismét láthatását, utamat igyekeztem minél-előbb folytatni; néhány napot azonban az utlevél szerzésére kellett szentelnem. Nagy nehézségekkel jár ez az Oroszbirodalomban, úgy bel- mint külföldire nézve. Hasztalan vala Tom osztrák consulhoz járulásom. A' fűn

álló rendeletek szerint a' külföldinek is orosz utlevelet kell váltania, és pedig minden guberniumban újat, természetesen jó nagy adag taksáért. Ezen bajokon is átesve, Kherzonig kocsist fogadtam, néhány óra múlva e' várost elhagyandó.

Másodszori élvezete az utazónak a' visszaemlékezés: legyen az édes ^{Reminiscentiák.} vagy keserű, mindig táplálékot ad a' léleknek. Nekem a' reminiscenciákra lapokat áldozni czélon kívüli lenne: azon visszaemlékezést azonban, melly naplóm' II-dik füzete' 41-dik lapján áll, Odessából távozásomkori érzelmim' hív tükrözéseért ide iktatnom legyen szabad. Ez áll ott; „Tizenöt napot tölték Odessában jót rosszal elegyest, mint az életben lenni szokott: nyomozásim eredményére nézve azonban nem hasztalanul. Ez volt pontom, mellyből hazámba vissza-vissza tekinték, és számlálám a' teendőik sorát. Reményim épen nem csillogók, sőt kislelkűség nélkül bevallva, visszarez-zentők. Egy illy vállalatnak, minő enyim, sikerreli végbevitelle közpártolást, segédkezek' közremunkálását igényli, sőt fültételezi. Én egyedül magamra hagyva, habár anyagilag megbirom is, a' kívánt adatok' megszerzésére, a' dolgok' minden oldalrol ismeretébe hatásra gyöngye 's elégtelen vagyok: lelkeim azonban elég erős, hogy mindent, mindent megkisértsek. Bízom azért dolgomat az Isten' vezető kezére, nemzetem' szent ügyétől ihletve megyek, meddig erőm 's inaim vihetnek, 's a' sok vizás körülmények engedendik.“

Julius 15-dikén délután 1 órakor indultam ki. Fél óráig tartott a' vizsgáló sorompóhoz jutás, hol mindenem darabról darabra megmotoztatván, szèttúrva, némi ruhanemű' hiányával szedhetém össze a' tolongás közt holmieimet. Ez történt a' többi utasokkal is kimélet nélkül. Megszabadulva a' kellemetlen mütételtől a' sorompón kívül éjszak-nyugotnak tartánk, haladva az odessai limán töltésén, mellynek lapályából 3 órakor ^{Limánok.} hajtottunk föl a' magos tér' partjaira, hol éjszak-keletfelé vezet tengerpartján az ut, jobbra maradván a' parti órhelyek, mikben kozákok hajtják végre a' szolgálatot. Elterjednek ezen bizonyos távulságra fölállított őrta-nyák az egész tengerparton. A' cordon első pontjánál 9-dik verszt' oszlopa áll. Most már előttünk és éjszakra nem vala egyéb látható sikságnál, jobbra pedig a' tengerviznél. 4 órakor ismét limán álla előttünk, mellynek lapályába leereszkedésünk alkalmával alig szabadulánk ki a' borzasztó szerencsétlenség torkából, minek könnyen áldozatai leendettünk vala, ha kocsink

némi árokpartban meg nem akad. Krimeai tatárok levén kieresztve, azok kétpúpú három tevéje legelészett utvonalkunk körül, mellyek' látásán az egyik ló annyira megijedt, hogy bószülden kocsinkat elragadná. Az előtünk álló limánba veszéstől tartva, bizonyosan kiugrálandunk a' kocsiból, ha ezt lehetetlenné nem teszi a' fődött butka' szerkezete, minótt itt az utazásra szélitiben használnak. Ez alacsony, előre horpadt mély öblü ernyős kocsi; belőle kimászni inkább mint kilépni lehet csak. A' gondviselés elhárított minden veszélyt. Ettóli menekvésünk' helyét az uttól jobbra, némi partozaton álló nagy kókeresztek teszik előttem emlékezetessé. Nem lehetvén senkitől a' sírkeresztek iránt világositást nyernem, azon hiedelemben vagyok, miszerint a' limánba veszett egyének' emlékei. Kocsisom beszélé a' limánon átkelésünk alkalmával, hogy ekkor és ekkor veszték el közelebb is utasok. Odessa és Kherson között több illy limánok léteznek, jelesen a' Tiligul (törökül: Deli-göl) Kigul és az Oczakovi, melly hihetőleg egy az oroszok Berezanjával. Ez utóbbival azonban nem jó érintkezésbe az utas. A' íróknál e' limánok egyre tavaknak neveztetnek: Plinius írja a' Dneperről 's limánjáról: „*Flumen Borysthenes lacusque et gens eodem nomine et oppidum a mari recedens quindecim millibus pass. Olbiopolis et Miletopolis antiquis nominibus*“¹⁾. Martianus Capella: „*Nec procul fluxius, lacus, oppidum sub uno cuncta nomine Borysthenis propter Achillis insulam eius sepulchro celebratam*“²⁾. Világosabbá lesz ezek által azon főnebbi állításom is, melly szerint a' limán nevét a' görög λιμνη tavat jelentő szóból állítám eredőnek. Nyomorult fahidon történt átmenetelünk, 's 4 órakor már a' völgyből magos partozatra hajtánk föl, Dekvinké posta-állomосnál, hol a' 20-dik versztet mutatja az oszlop. 5 órakor Rihorifki falut találók, majd egy harmadik limánt, minél balfelé először tűnt föl a' halmok' (kurgánok) új rendszere. Ezen limán fél órányi széleségű, de most kiapadt, és kákával fűvel borított; ezen is fahid vezetete keresztül: Éjszak felé kanyarodva menet, 3 nagy halom tűnt föl, bozonyos jeléül a' nyomban következő völgynek, mit 5 órakor Szucsavka nagy faluban el is értük a' kőhid- és postaállomосnál, hol egy óráig pihentetés lón. Ezután fél órát haladva, roppant nagy kurgán tűnt szem elé a' tenger-

¹⁾ Plinii Histor. Natur. Lib. IV. Cap. 26. ed. Harduini.

²⁾ Martiani Satyricon Lib. IV.

partnál, az őranyák közeldében. Most félórányi szélességű kiszáradt limán következett. E' zöldellő síkságnak földje fekete, de agyogos. 8 órakor egy limán közepén vizes ér' hidján menők, a' völgy' kövér fűvein legeltetve szemeinket, honnan balra irányunkban partról néz le Koblin falu. A' völgyben éjszának fordulván, fülhajtánk a' partoson, 's balra maradt egy nagy tó. 10 óra vala, midőn Baratin faluba értünk, az egyetlen zsidó fogadóban éjjeli szállást veendők.

Julius 16-kán csak 6 órakor indulhattunk innen ki a' fogadósno' legényem' irányában támasztott némi helytelen követeléséből származott villogás miatt, mitől egyedül erszénybe nyulás menthetett fül. Holmi követeléseket, bár minő alaptalanok, maga a' fogadós teszen nyomatékoská az által, hogy lakatot vet kapujára midőn már indulóban van az utas. Menj 's keress bírót: azon napon bizonyára újban ott ér a' sötét éjszaka; a' mi százszorta nagyobb veszteség lenne az igazságtalan kívánság' lerovásánál. Fél órai haladás után az etelközi utban megismertetett kőoszlopokhoz hasonló ötlött fül, ezen túl egy magos kurgán, majd az ötödik kőoszlop mit megolvashattam; megint 3 halom éjszaki irányban. Egy órai haladás közben tíz kőoszlopot számláltam meg, helyenkint több leromboltakat. 7 órakor Kraszna póstaállomást értük a' 21-dik versztnél, hol szinte egy kőoszlop, majdan Girzán patak és völgye, kőhiddal ellátva. A' föld itt is merő fekete, erdőtlen; ekkor épen sűrű buzakeresztekkel elborítva a' nagy síkság. Balra irányunkban ismét halmok, jobbra a' kozák-őranyák. 8½ órakor újabb halomrendszert értünk, melly éjszak-déli irányban hasítja a' kietlent. 9 órakor kis lapálnál és álló viznél fekvő Kozlov faluhoz jutánk; a' fogadóban kieresztvén. Szép új temploma és uraságháza tünt fül előttem e' helynek. Itt a' fogadónál összeseregelt környékbeli zsidóktól tudakozódván az imént látott kőoszlopok rendeltetése iránt; egyszájjal távulsági jeleknek, és minden versztnél négy ilyen oszlop' közben létét állíták; hozzátéve: hogy Nikolejevtől Kherzonig szemlélhetők lennének; de orosz mű legyen-e? arra bizonyossággal felelni nem tudtak. Mindenesetre régiebbek az orosz' itteni uralmánál. Látszik ezekből is, mennyire tévedett Sulzer, midőn hún-avar maradványoknak mondá. Még visszatérendünk e' tárgyhoz. Ezen helységből 11 órakor távoztunkkal mindig egyformaság környezé utamat, míg 2½ órakor a' Bug folyót pillantók meg, számtalan halmok jelölvén irányát; 3 órakor pedig már limánja szélén állánk, honnan

Besenyő-
kúnok.

az átkelés Nikolejev városba történik. Kötetekre menő munkát kellene irnom, ha e' Scythiának nevezett föld' Herodotus korabeli lakosaival, és általa, úgy Strabo, Plinius és több classicus íróktól e' vidékekre tűzött helyek és folyamok' nevének meghatározásával akarnám olvasóimat meglepni. Sok kétség és vastag homály uralg ekkoriglan a' hajdani tárgyak' mostaniakkali összekötésében. Így, a' Bug vizet némellyek az óskori Hypanissal vélik egynek, mások ellenben tagadják azonságát. Minket főleg a' magyar korbéli dolgok érdekelvén, e' tekintetből nem mellőzhető az Axiaces fo'yó. E' régi név hogy épen a' Dnester- és Dneper-közötti valamellyik folyamra vonatkozzék, kétséget nem szenved. Vannak, kik egyenesen a' Bugot értik alatta, 's a k-szu, fejez vizet jelentő török- tatár szóra ismernek benne. Mi, azért emeljük ki, mivel a' XV-dik században még laktak ennek tulsó részén besenyők és kúnok, kik is Bonfin' hiteles előadása szerint Mátyás kir. korában hihetőleg a' tatár népek által szorongattatva, hazánkban, nevezetesen a' Duna' szigetén telepedtek meg. Bonfin ekkép írja az esetet: „*Ultra Axiacem fluvium Peucini, Carpiani, Basternae sunt, et Chuni, qui natali solo ejecti in Ungariam venerunt, et a Divo Matthia Danubii insulam impetrarunt. Pauco post tempore sponte se orthodoxa fide nostra iniiarunt*“¹⁾. A' csallóközi, sz. endrei vagy Csepel sziget volt-e megszálló helyük? elhatározni nem könnyü; 's különös helybeli kutatások által lehetne végire járni. Az elsőben már árpádházi királyok alatt kúnok laktának találhatni nyomára. Bonfinnak ezen tanuadása több tekintetből nem vonható kétségbe, valamint a' Peucini és Chuni neveknek besenyők- és kúnokra vonatkozása. Velünk rokon népfajnak, jelesen pogány kúnoknak még a' XV-dik század végével ezen vidékeken tartózkodását bizonyítja az Erdélyben, Udvarhelyszékben helyezett atyai minorita conventban tartatott 1499-dik évi Capitulumnak következő XII-dik cikkelye, melly a' térítésekről szól: „*Circa hoc statutum est, quod in quolibet Capitulo declaretur, quantum bonum foret, et Deo gratum, fratribus nostrae familiae ire ad infideles fratres nostros Hunnos, Scythas, et eosdem ad veri Dei cultum reducere*“²⁾. Világosan rokonoknak mondatnak ezekben a' magyar minorita szerzetesek által a' kúnok (hunni) és

¹⁾ Bonfinii Ant. Historia Pannonica. Dec. I. Lib. I. ed. Colonien. 1690. in fol. pag. 4.

²⁾ Batthanyi Ign. Leges Ecclesiasticae Regni Hungariae. Claudiopoli, 1827. fol. Tom. III. pag. 634.

besenyők (scythae); miből már magából nyilván következik magyar nyelvűségük. Ezen korra, sőt hihetőleg azonos tárgyra és helyre vonatkozik Aeneas Silviusnak azon tanutétele, melly szerint némi veronai eredetű embertől hallottnak írja a' Don körül magyar nyelvet beszélő népnek fönlétét: „*Nos allocuti sumus (úgy mond) hominem Verona oriundum, qui per Poloniam et Litvaniam ad fontes Tanais se percenisse affirmavit, eosque transcendisse, et omnem illam Barbariae oram borealem perscrutatum; is retulit populos in Asiatica Scythia non longe a Tanai sedes habere, rudes homines, et idolorum cultores, quorum eadem lingua sit cum Hungaris Pannoniam incolentibus*“¹⁾. Aeneas Silviusnak, később II. Pius név alatt római pápának ezen bizonyágtételét már Turóczi ismervén, e' tárgyról imillyen nyilatkozatot tón: „*Pius etiam Romanus Pontifex, in suis historiis, Hunnos Meotide palude transmissa, in Europam migrasse, omnemque barbariam, inter Tanaim et Danubium, ocupasse tradit. Et rursus idem dicit, se hominem Verona ortum, qui hoc nostro aeco Scythicas lustrasset partes, allocutum fuisse, illumque sibi affirmasse, quod in Asiatica Scythia, ad ortum Tanais amnis homines eiusdem linguae cum Hungaris Pannoniam incolentibus, invenisset, tandemque rediens cum plerisque Sacraepaginae professoribus, viris religiosis de ordine Sancti Francisci, qui linguam illorum novissent, illac proficisci, et sanctum Christi evangelium, (cum idololatriae essent dediti) praedicare voluisset: sed Dominus de Momqua (Mozqua), qui Graecae perfidiae subditus est, Asiaticos Hungaros, Romanae coniungi ecclesiae, ac sacris imbui ritibus aegre ferens, ipsos illac transire prohibuisset*“²⁾. Mindezek' egybevetéséből annyi elvitázhatlan marad, miszerint Mátyás korában még valának e' tájékokon magyar nyelvű népmaradványok, kik közül némi csapatot chunus név alatt a' Duna szigetén meglepedettnek állit Bonfinius. A' veronai férfi által elhiresztelt dónmelléki magyarokról is értesit Bonfinius mindjárt munkája elein, állitván azoknak Mátyás kir. által honunkba szállítási szándékát, ekkép: „*Dicus quoque Matthias noster, huius rei non ignarus, quam a Sarmaticis quibusdam mercatoribus acceperat; legatos illuc et exploratores misit, quibus cognatam gentem si posset, in Pannoniam populis diuturno bello haud*

¹⁾ Aeneae Silvii Historia Asiae, cap. 9. Cf. Commentarii rerum memorabilium Pii II. Pontif. Romae, 1581. — Kaprinai Steph. Supplementum Hungariae Diplom. pag. 558.

²⁾ M. Jo. de Thurocz Chronica Hungarorum, Part. I. cap. IX. Apud Schwandt. ed. Lips. T. I. pag. 55.

parum ex haustam alliceret: quod si hactenus assequi nequivit, si cixerit tamen, fortasse praestabit“¹⁾. De, hogy éppen egyek voltak-e ezek az Axius vizen tulról beköltözöttekkel? állítani nem merem.

Nikolajev.

A' Bug viz itt éppen Nikolajev város alatt egyesül az Ingullal, 's összefolyásuknál már jó széles limánt alkotnak a' tengerbe ömlésig. A' viz Nikolajevbe átkelésnél szinte limán természetű és elannyira széles, hogy vitorlás kompunk, mellybe 3 kocsi fért, $\frac{1}{4}$ óra alatt eszközölhető az átvitelt. Mélysége csak egy ölnyi, de alább már nagy hajók vitelére is alkalmas. Az Ingul folyó, mellynek a' Constantinus Chingylusávali egysége iránt annyira tévednek történetbuváraink, a' tatár időkben úgy látszik más néven ismertetett. Broniovius írja 1579-ben: „*Certeuam majorem rivum, Capcacleium arcem collapsam seu ruinosam, ac ubi Capcacleius fluvius Bogum influit, plurimosque lacus habet*“²⁾.

Nikolajev kikötővel bíró terjedelmes új város, tág utcákkal, izléses épületekkel és számos kertekkel. Népeisége 30,000-re mén. Fontos hely az Oroszbirodalomban uem annyira kereskedés, mint hajóépítés (arsenal) és tengerészet tekintetéből, itt levén a' déli admirálságnak széke. Száraz, vagyis keleti oldalán magas fallal környeztetik. Van 9 temploma, 2 jótéví intézete, kerületi és hajózási iskolája, nevelőháza, 27 különféle gyára, szép sétatere. A' limán parton levő építőhelyén jelenleg is két tengeri nagy hajó vala munkában. Pár órai körülvizsgálás után $7\frac{1}{2}$ óraker tovább hajtottunk, 's majd egész egy órába telt, míg a' város falainak kivüle juthatánk. Még a' falon belül észrehevék a' többször érdekettem kőoszlopok' egy példányát, kívül pedig sorban egymásután többet. A' város alatt szinte nagyobb számú halmok tűnnek föl. Elsütétedvén az idő, $10\frac{1}{2}$ óraker 20-dik versztnél *V o l o c h o j s z k i* korcsmába tértünk be.

Más napon 5 órai elindulásunkkor már tikkasztó meleg tölté be a' léget; a' messzi síkságon búzakeresztek-, kazalok- és a' mondott kőoszlopoknál egyéb nem vala látható, 's helylyellközzel némi major, mit már itt *g u t o r-* vagy *k u t e r-*nak neveznek, tünedezett föl. A' kőoszlopok közeit lépéssel újbán megmérvén, mindenik közibe 275 lépés, azaz 136 ölnyi távulság jutott, 's e' szerint egy versztre 4 oszlop. Alakja és anyaga a' beszarábiaiakkali azonegy koruságát árulja el. 6 óraker *K o p a n i* faluhoz értünk;

¹⁾ Bonfinii Hist. Regni Hungariae. ed. Poson. 1744. in fol. Dec. I. Lib. II, pag. 30.

²⁾ Broniovii, Descriptio Tartariae. Apud Schwaudtnerum. Tom. I. pag. 819.

majd kőhid és póstaállomás lón utunkban. Itt egy kis óráig tartózkodásunk után folytatván utunkat, 10 órakor már a' Dneper' limánja lett kitetsző az annak megfelelő óriási halmokkal; ezután egy fűzes lapályon túl haladván, 11 órakor Kherszon híres város utczaí közt valánk, hol alkalmas szállódát keresve végre is zsidó fogadósnál találtam kedvem szerinti tiszta szobát.

Kherszon a' hasonnevű kormánymegye' fővárosa 's a' polgári igazgatás' Kherszon. székhelye; fekszik a' Dneper' jobb partján, annak a' Feketetengerbe ömlésétől 3 mélföldnyire. Alapítatott Patemkin orosz hadvezér által 1778-ban; számlál 20,000 lakost. Van 10 temploma, 4 jótévéintézete, admiralitássa, továbbá papnöveldeje, gymnasiuma, világi és papi kerületi tanódája és egy különös a' helybelick' számára. Létezik kereskedelmi hajózási-iskolája is; 11 különféle gyára; Potemkin hg emlékére 1837-ben emelt szobra, valamint Howard philantrop' nevét hirdető. Görög nevét e' város a' khersoni félsziget' illy nevű városa' emlékéül nyerte; jelent pedig „*khersos*“ kietlent, vadont, pusztaságot. A' folyam, mellynél elterül, Herodotusnál és a' messzi hajdanban Borysthenes, később Danapris néven fordul elő; a' törökök Őzi-szuj azaz Őz-viznek hívják, közhiedelem szerint a' kún nép' úz nevű felekezetétől. Délioroszország' egyik nevezetesb pontja ez a' kereskedésre nézve is; házait mindazáltal szépségben a' nikolajeviekkel egy karba tenni nem lehet. Sok időt nem akartam itt tölteni, azért még ez napon mindent szemügyre vevék. Andrejewsky tanácsos urnak, kihez testvérétől Odessából ajánlatom vala, látogatására is elmentem, tőle némi föld- és népismereti utasításokat, különösen a' Dneperen túli vidékek' magánszorgalommal rajzolt térképéből vont becses értesítéseket nyrendő. Tőle távoztommal keresni menék azon kőszobrot (kameni baba), mellyet egyetlen példányban itt lenni némi zsidó rabbitól érttettem; nyugtalanul vágyván látni annál is inkább, mivel innen a' Dneperen, gondos fürkészésem mellett sem juthattam ollyannak látásához, kivéven az odeszait. Az értesítő véleménye szerint távulból kerülhetett ide; bizonyossá tón arról is a' rabbi, hogy Krimcában nem, 's csak a' dneperentúli vidékeken találatnának nagy számmal. Midőn ebbeli vágyamat betöltendő, a' város' több utczáin elhaladtam — egyszerre nagy orkán és olly sűrű porfelleg kekedett, hogy szemeimmel nem láthatván, magamat némi ház előtt vontam meg. Fél óra mulva csenedesedett le a' zivatar, de egyszer'smind sötétre alkonyodott már az idő; célomat ekként nem érhetve, sőt tájékozásomat

is elvesztve, jutalomért vezettem szállásomra már késődéd egy zsidó suhanczár által. Más napon utam' minő irányban tétele fölött készítettem tervet; melly szerint a' dneperentüli steppéket valék megjárandó; ehhez képest tehát nyomban alkalmas kocsisról is kellett gondoskodnom. Itt mást, mint zsidót e' célra nem kaphatni. Megalkudtam napszám szerint eggyel olly módon, hogy a' steppékben, általam kitűzendő pontokra, 's végül Taganrogba legyen köteles vinni. Írásba tétetett kívánságához képest az alku; hihetőleg attól tartván, hogy időzésem alatt más olcsóbbat találандok és fogadok. Ez meglevén, még azon napi indulásra tűzém ki az időt; délután azonban, midőn már indulandó valék, hozzám jó kocsi nélkül 's kinyilatkoztatja, hogy a' kikötött bérért nem jövend, adott foglalómat is visszahozván. Efféle keserű tapasztalásokban nem részesültnék fogalma is' alig lehet ezen néposztálynak, főkép az idegenek irányában gyakorolni szokott csalfa fogásairól. Kezembem a' szerződés és ime nincs kocsisom! Legényemet tüstént Andrejefsky urhoz küldém tanácsadásaért, kitől olly izenetet nyertem, hogy alkudjak újolag a' kocsissal, mert írásban adandó panaszra több napok mulva alig nyerendek birói eligazítást. Így vagyunk! Mit volt tenni? hogy a' drága időt el ne veszitem, hajolnom kelle az álnok zsaroló' kívánságára; neve Mer Solidor, különben ügyes fiu, kivel a' messzi kietleneket bekalandozám.

Julius 18-dikán esti 7 órakor indultam ki Kherzonból éjszak-keletnek irányozva utamat, hol jobbra a' Dneper melletti k r e p o s z t vagy erősség elmarad. Föltűnő v. la e' város szélén a' tömérdek sokaságu szélmalom, majd az éjszакnak vonuló halmok' sorozata, úgy a' versztoszlopok közt a' bucsákiaktól semmiben sem különböző kóoszlopok' négy négy szám-mali állása. Két órai haladás után Inguletz folyót értük el parti 3 nagy halmával, mellette találván fél óra alatt D a r i e v k a falut, pósta- és uraságházzal birót, melly Kherzontól épen 21 verszt azaz 3 mföld távulságra fekszik. Itt a' lankasztó hőségben némi nyugalmat keresendő, elég tiszta szobára találtam a' zsidófogadóban. Ez azon nevezetes vidék, mellyen eddigelő történetbuváraink Lebediát lenni vélték, a' Bugvizzel egy torkolatba ömlő Ingul és ezen Inguletz folyam' nevének Constantinus Chyngilusáhozi hasonlatossága miatt; minek azonban e' vizekre vonatkozása már főnebb megczáfoltaték. Némellyek az Inguletzet tartják a' régiek' Panticapes vizének, de Plinius' e' részbeni nyilatkozata igen kétséges midőn így ír: „Qui-

dam Panticapen confluere infra Olbiam cum Borysthene tradunt; diligentiores Hypanin“¹⁾). A' régi Olbia vagy Olbiopolis emlékét ma a' Bugmentin ananjevi kerületben létező Olviopol kis város neve tartja fön, de a' régi sokkal alább feküdt, tenger' közelében a' Dnepernél, 's azonegy vala, mint fönebb már Pliniusból láttuk, a' későbbi Borysthenes várossal. Broniovius épen Oczakovra alkalmazá: „*Oczacovia* (úgy mond), *quae Olbia, Olbis, et Beristhenes Olbiopolis, quasi beata civitas a Ptolomaeo et Plinio dicitur, ad Borysthenem Carcinitum fluvium seu sinum sita est, ac in eum sinum mari Euxino vicinum, Borysthenes ibidem exoveratur: quam a Milesiis conditam esse, et amplum emporium habuisse, Strabo refert*“²⁾). A' Borysthenesről nevezetts scythák miveltségéről fontos bizonytságot tartott fön Herodotus midön elbeszéli, hogy Skyles scytha király falakkal és templommal ékesített városában nagy terjedelmű pompás házat épített, melly körül fejr kóból sphinxeket és griffeket rakata, abban töltvén Dyonisos vagy Bachus' ünnepét³⁾). Mellesleg emlitem fül, hogy Olbio- vagy Olviopolis ós. scytha városnak pénzéin oly v szemléltetik. Valljon nem innen származott-e görögösített neve? Az orosz tudósok' újabbkori vizsgálódása szerint azon földterületen létezett Olvió város, hol most a' Besborodko grófi családhoz tartozó Fliinszk vagy Fliinka falu fekszik, melly véleményt erősítő, romokból keletkezett halmok a' nép által Szto-mohil azaz százhalomnak hívatnak, de az OABIH és OABIO föliratu pénzek is leginkább ott kerülnek napfényre. A' bugkörnyéki kietlen (steppe) terjedelme a' Dneperig 50 mföldnyinek tartatik 's most a' katona gyarmat kerületét foglalja magában jobbára Novimirgorod, Jelizavetgrad és Olviopol városokkal, az elsőbiknél folyván a' Viz magyar nevű patak; vannak azonban e' környéken német gyarmatok is, jelesen Jelizavetgorodtól 1½ mföldnyire az úgy nevezett danczigiak Szuraklei folyó' mentin, 1787-ben telepítettek. A' Szuraklei folyót vélem Broniovius által Sauran névvel illetett viznek, mellékét a' saurani pusztaságnak.

Ezen kietlen síkságnak 's általában a' feketetengerfölätti steppéknek erdőtlensége iránt némi hypothesisekkel léptek elő az oroszországi természetvizsgálók, állitván annak hajdankorban fákkal gazdagon viritó és számos patakoktól nedvesített voltát: azonban történeti bizonyítvánnyal tá-

Steppék'
eredete.

¹⁾ Plinii, Natur. Hist. Lib. IV. cap. 20. ed. Harduin.

²⁾ Broniovii, Descriptio Tartariae. Apud Schwandner. SS. Rer. Hung. Tom. I. ed. cit. pag. 816.

³⁾ Herodoti Historiar. Lib. IV. cap. 79.

mogatni valamint nem lehet, úgy merőben alaptalannak látszik vitatásuk. Efféle állításra találhatni következő értekezésben: „*Examen geologique d'une partie du gouvernement de Kherson, située entre le Boug et Dniestre*“ hol az modatik, miszerint a' régi görög gyarmatok korában hihetőleg ezen földrész erdőkkel borítotott, és mostan is látható száraz mély árkaiban patakok csörgedeztek; melly erdők később, a' pásztornépek által kiirtattak; a' minemű pusztítás a' patakok' kiszáradását is maga után húzá. Adom e' fontos kérdésre vonatkozó cikket egész terjedelmében már csak azért is, mivel a' vidéket saját tapasztalás után nem ismerő tudósok erős Achillest vélnek rejleni a' valószínűség' fokára sem emelt állításban. „*Il est très-probable qu' au temps de colonies grecques qui s' étaient établies sur les rives septentrionales de la mer Noire, lorsque la Russie meridionale était couverte de forêts, les ravins secs qu' on y voit de nos jours roulaient dans leur rives des eaux impétueuses. Mais lorsque les villes grecques furent remplacées par des camps nomades de peuples pasteurs, steaux de forêts, celles-ci furent peu à peu détruites. Les exhalaisons marines planant sur ses steppes déboisées ne se dissipaient que sur les pentes des monts Carpathes, ou dans les épaisses forêts de la Russie centrale. Les cours d'eau du midi diminuant en raison de la destruction des forêts, finirent par devenir des ravons d'écoulement pour la fonte des neiges. Lorsque ces ravins étaient constamment arrosés, le courant s' apposait sans relâche aux invasions du sable de mer et empêchait la formation d' isthmes. Il est très- possible qu' alors chaque embouchure, chaque baie formât un port. Les géographes anciens nous donnent peu de renseignements sur cette époque, et Strabon, ainsi que Pomponius Mela, connaissent si peu la topographie des bords septentrionaux de la mer Noire, que ne saurait détruire cette assertion*“¹⁾). Abbeli észrevételemet sem fojthatom el e' sorok fölött, hogy, habár Strabo és P. Mela Kr. u. I. és II-dik században élt földirók nem ismerték is eléggé a' Pontus fölötti tartományokat: ismerte Herodotus Kr. e. 500 évvel saját tapasztalásából; annak hú rajzolatiból azonban e' hypothesisre kedvező gyámokokat legkevesbbé vonhatni nemcsak, hanem Darius' scythák elleni hadviteléről szólóban nyilván és világosan fejezi ki magát, hogy hét napi járásra terjedt a' Pontus fölötti kietlen; a' sauromaták' Maeotistól éjszagnak kinyúló fátlan vidékét pedig tizenöt napi terjedelműnek állítja²⁾). Miért tartják Krimea' déli részeit az

¹⁾ Annuaire du Journal des Mines de Russie an. 1837. St. Petersbourg, 1840. pag. 150—151.

²⁾ Herodoti Historiar. Lib. IV. cap. 21.

orosz nagyurak paradicsomnak? miért tenyészik ott vadon is a jó fajta déli gyümölcs? hiszen azt is nomád népek lakták sok századokon által? azért, mondjuk, mivel déli oldalain számtalan nedves völgyek, bent pedig magas hegyek' védállásai teszik termékenyé, nem sorvaszthatván ki helyzeténél fogva az üvöltő vad szelek' tűzfullánkja a föld' terményeit. Erdőtlen pusztaság vala e' földrész, mióta isten megteremté; 's ezt nemcsak fekvése, hanem a' földnek felső rétege és belső minősége bizonyítja. Fölülete általában magas róna levén, a' szikkasztó szelek' dulásának minden oldalról martalékul téve, erdő termésre alkalmatlanná válik; belseje pedig a' termő földbőrön vagyis felső rétegen alól, minthogy anyaga majd mindenütt kagylós vastag mészkő rétegekből alakult, szántásra vesésre ambár képessé teszi a' kövér fölület, de a' fák' mélyen ható gyökereinek a' messzes anyag épen nem kedvez, sőt irtólag árt. Innen van, hogy a' patakok' mély völgyü árkaival mindenütt lelhetni fűzes berkes helyeket, de nem a' magas téren. Ez saját nézetem. Ne képzelje senki a' feketetengermelléki steppéket sívány homok- 's kopár rónáknak, mert ott a' fű és máségyéb veteményi növények a' legbujábbban diszlenek. Flora honos, egyedül Pomona száműzött. Herodotus és a' Periplus írója, úgy Plinius meg Mela tanutétele szerint létezett erdőség is európai Scythiában. Az első scythák' erdő-országáról (Regio Hylea, Lib. IV.) emlékezik. Plinius írja: „*Inde silvestris regio Hylaeum mare, quo alluitur, cognominavit*“¹⁾. Hasonlót mond Mela: „*Silvae deinde sunt, quas maximas hae terrae ferunt, et Panticapes, qui Nomadas Georgosque disternat*“²⁾; de ezen értesítések bizonyára messzibb éjszak felé a' Dnepervidek' Jekaterinoszláv- és Pultava körüli részeire vonatkoznak, hol maiglan találhatik erdőség, nem pedig a' Feketetenger' közelébe.

A' Bugnál létező halmok észrevehetőkép nagyobb szerűek a' Dneszter mellékieknél. E' vidék halmairól jegyzé meg már 1579-ben Broniovius, mikép az általános hiedelem szerint a' harcokban elesett emberek- és jeles férfiaknak lennének sirjai: „*Colles (a' „Cozles“ nyomtatási hiba) seu tumuli vulgo Mogilii dicti, altissimi maximorum et cruentissimorum, ut pluri mi asserunt, ac verisimile rationique consonum videtur, quondam bellorum*

Bugkörüli
halmok.

¹⁾ Plinii Natur. Hist. Lib. IV. cap. 26. ed. Harduini.

²⁾ Pomponius Mela De Situ orbis Lib. II. cap. 1.

*certissima signa; seu illustrium virorum sepulturae conspiciuntur*¹⁾. Igaza volt a' figyelmes írónak, és azon alaposág, mellyet soraiból levonnunk, hogy ő a' lengyel királynak a' tatár fejdelem udvaránál huzamos ideig követe létére azon nemzet' sajátjának épen nem vallja, kedvez alább előadandó véleményünknek; abbeli értesítése által is gyámolítván, miszerint a' halmoktól megkülönböztetve némi tatár- és török síremlékeknek fönlétüket megemliti így írván: „*Cercicesseniam Turcae; Getricessenia vulgo dicitur, illa cujusdam Tartari vel Turcae locupletioris mercatoris sepultura fuisse perhibetur, ac ex lapide caeso et polito, ac sumtuoso opere in Mahometicum cultum facta erectaque, nunc etiam a viatoribus conspicitur*“¹⁾. Ezen, már romladozott síremlékek' rajzait és némi fönmarad kőműveit, mellyek gondosan összeszedettek, láttam is Odessában. Semmi részben nem azonosíthatók a' halmokról került kőszobrokkal. A' mongol-tatár emlékek, ha voltak is, már elenyésztek, helyeik is alig ismertetik. Hol állott egykor a' Dneper melletti Ma d s c h a w i r á n tatár város, mellyben Kuthlugh Timurnak a' genuaiakkali szerződése kelt: ki mondja meg?

Julius 19-dik én 4 órakor indultam el Darievkából; egy óranegyed alatt a' nádas mocsár közt vivó, fűzzel beültetett töltésen az Inguletzen járó komphoz jutván. Várás lón korai indulásom jutalma, mert 5 óránál előbb nem kelhettem át. Szomorú látvány gördüle itt előmbe. Fegyveres kíséret inellet 32 szökevény katona vitetett ekkor épen át; kik mind egymáshoz sorba lánczolva levén, hajadon fővel, a' legnyomorultabb tekintettel lézengtek, 's közölök majd egyik majd másik el-elbugdácsolt a' be- és kiszállitásnál. Néger rabszolgák lánczra fűzött csoportozatát tünteté elő hiven 's élénken. A' folyam' martjáról magos kópart közt hajtánk föl a' térségen álló korcsmaházhoz, honnan szinte a' bucsákihoz hasonló kőszlopokkal ellátott póstauton haladtunk tovább, nem látva egyebet halmok sokaságánál e' magos síkságon, helyel-közzel gazdag vetéseket. 6 órakor némi száraz árkon vezetete vala keresztül az ut, hol már vonalunk iránya keletnek fordula, és fél órai haladás után a' Dnepervölgy' nyílásocskáján átmenve a' 11-dik versztnél talált, jobbra fekvő Argyelu nevű faluhoz tartozó korcsmában egy órát késvén, tovább haladtunk; majd a' halmok' új és szinte éjszakra vonuló sorozata föltüntével nem sokára K u r n a t ne-

¹⁾ Broniovii Mart. Descriptio Tartariae. Apud Schwandtnerum, Scriptorum Rer. Hung. ed. cit. Tom. I. pag. 819.

²⁾ Descriptio Tartariae loco cit. pag. 814.

vú patakon tölttést és hidat értünk, mellynek partján T y e h n k a falu fekszik, 18-dik verszttel jelölve. Utunktól jobbra mindig a' Dneper látszik, az utvonal azonban néha egyenest éjszagnak kanyarodik. E' falunál postaház is létezik magos halmoktól környezve a' 19-dik versztnél. A' postaállomáson túl 10-dik versztnél hajtánk 10 órakor, hol szinte korcsma, jobbra pedig a' Dneperviz, mellette számtalan nagy halmok sorozata élőfa és kut nélküli egyenlő térségen, mellynek távulában újabb még újabb halomsorozatok váltják föl egymást. Fél óra mult 12-re, midőn a' 20-dik versztnél épen utvonalunk mellett jobbra a' Dneper felé egy roppant nagy halom álla ellőttem. Leszállék az óriási művet szemlelendő. Alul szabatos kereksege, csúcsoldalának sima arányossága 's mintegy 25 ölnyi magosságba merülése emberi kezektől hányatását hirdetik. Merő nagy és apró kövekből, mint labanál látható némi vájásokból kitetszik, összehordott, földdel borított és az idő által gyepesített nagyszerű halomalkotvány, olly sima meredek oldalú, hogy kapaszkodva nehezen juthaték tetejére. Kéttelenül sírhalomnak emeltetik a' hajdanban. Keresve kerestem rajta a' már érdeklett kőszobor' némi maradványát: de hasztalanul. Bámulni kell, minő nagy fáradsággal gyűjtetheték egyrakásba annyi kő. Illy munkát valóban csak tömérdek emberkéz hajthatott végre, annálisinkább, mivel másunnan, mint a' Dneper' szirtes partjáról nem hordathattak, ez pedig innen délkeletfelé egy órányira foly Ezen egyes halomnak nem felel meg más; sok helyütt észrevehető bizonyos sorozat; azonban a' Dneperparton két, sőt bárom illy óriási halom látszik közel egymáshoz. E' halomtól távozva, némi comicus jelenet szakítá félbe a' hajdani idők' e' mohos maradványiróli komoly emelkedésemet, melly nevetséges történet kocsisomnak Mer Szolidornak vitéz bátorságát ismerteté meg egyszersmind velem. Némi völgyszakadatkánál korcsmát és kútat érvén, minthogy e' vidéken igen gyérek a' kútak, ő lovait megitatá; ezen élvezetért a' korcsmából nyomban ott termő izraelita gyerkőcze fizetést kíván. Szolidor megtagadja; mire tüstént másik suhanczár is oda érkezik, 's a' lovat kantárnál megragadva követeli a' bért; de ő megcsapkodva kemény száju erős lovait, elhajt. A' siheder velünk fut mindenütt a' ló mellett, gátolandó a' haladást: azonban helyéről ustor távolítá el; minek daczára mindenütt futva követ. Szemközt jó ekkor lóháton egy orosz, ki a' futó' intetére utunkba áll 's megragadja a' gyepplőszárt. Erre Szolidor újban lovait megcsapkodva neki tör, 's elhajt nyargalva. Győzelem és habota.

Midőn vissza nézék, az orosz távolban ácsorogva 's utánnunk bámulni láttam. Így járt a' méltatlanul zsarolni akaró. Ezután szép kőhid mellett hajtánk el némi lapályban, minthogy száraz időben fölösleges a' rajta menés. Innen gátot érve, a' magos téren már kopár mező látszék. Fél óra mulva ismét völgyszakadatba jutánk, hol hasonló hid vala munkálatban. Buzakeresztek adák itt tudtomra valamelly helység' közellétét. A' 28-dik verszt ágasnál csakugyan Beriszlava város külső hazait értük, honnan hosszú kőhídon átmenve 1 órakor beértem a' város' főutcájába, némi zsidó, de fölötte tiszta fogadóba szálván.

Beriszlava.

Beriszlava koronai mezőváros, fekszik a' Dnepernél a' kherzoni kormánymegye- és hasonnevü kerületben, mintegy 5000 orosz és zsidó lakossal. Van 2 temploma és elemi iskolája. Széles utczái újdonságára mutatnak. Keletkezése Katalin czárnó korába esik, azelőtt Kiszil-kerman azaz Vörösvár volt az itteni pósta- és kelő' tatár neve, hihetőleg a' Dneper martjanál meredek vonalban látszó kőrétegek' vörnyeges színétől. Több órai itt mulatásom és a' város' megjárása közben a' Dneper' partja körül némi ernyős kocsikat vettem észre, millyenek egész utam alatt nem voltak láthatók: legott tudakozódám egy kereskedőtől a' szegedi ernyős kocsikhoz igen hasonló készségek' miféle voltak iránt. „*Madzsarok*“ lón a' felelet. Micsoda madzsarok? Krimeai tatár fuvarosok' szekerei, mondá tovább. Ekkor jövék tisztába, minthogy eleve olvastam már utazók' leírásában a' madzsar nevü tatár szekerekről. Színről színre még egyet sem látván, hogy tehát közelebb megvizsgálhassam, hozzájuk ballagék. Hat tatár fuvaros és egy fiúcska ült a' szekerek mellett körös körben, pipázgatva kurtaszárú kupakotlan vörös cserép picziny pipáikból. Piszkosak ugyan bőrükön és ruházatukon, de arczvonásaik jól kifejlett, inkább görög mint mongol képet mutatva; egynek különösen szembetűnő volt fejér bőre és finom vonású deli képe. Szekereik, a' madzsar nevet viselők, egyről egyig hárs-héj hasitványból és teveszörből szótt ponyvával beborított magos ernyővel ellátvák, odalaik pedig kassal birtak; szóval úgy megvédvék alúl és fölül, hogy szél sem férkezhetnék belsejükbe. A' keréktalpak egy darabból készültek, 's az összeeresztésnél iszkábával erősítettek, mint az oroszoknál is szokás; különben sem teugelyén sem oldalán bár minő vasmű nem vala észrevehető. A' kerek nagysága és oldalak szélessége okozza, hogy a' szegedi ernyős kocsiknál jóval magosbak, máskint mindenben hasonlók. Fogatuk

Madzsar kocsik.

egy szekérben 3 és 4 erős fajú de purzsa lovakból áll, mellyek a' két rudason kívül nem ustorhegyre, hanem lógóra alkalmaztatvák, valamint hazánkban a' Tiszamellékin szokás. Ezen madzsarok bőrrel valának megterhelve, pultavai kormánymegyében fekvő Román nevű iparos városba vitel végett. Alkalmam levén a' fuvarosokkal néhány szót váltani stambuli török dialectuson, nemcsak jól megértettem általuk, hanem az ő kiejtésüket is könnyen fölfoghatám; mi elég meggyőződésemre szolgált a' tatár nyelvnek a' törökétől csak dialectusban különböző voltáról. A' szekérnemről beszélék az utazók, különösen Besse hazánkfia, hogy a' krimi tatárok előadása szerint azok' használata a' magyaroktól kölcsönözött általuk¹⁾. Valójában igazuknak kell lenni mind a' név' nyomán, mind pedig azért, mivel különben a' tatárok általánfogva kétkerekű taligát' (araba) használnak; az oroszok kocsija és fogata szinte lényegesen különbözik ezen divattól. Méltó megemlitenünk, mint köti össze hg. Demidoff ezen madzsarokat a' scythák szekereivel. Így ír ő: „*La forme sévère et primitive de ce simple chariot (magyar) porte à croire qu' il est d' une antiquité reculée et qu' il a pu être emprunté aux Scythes nomades qui en faisaient leurs demeures, maisons errantes, quorum plaustra vagas rite trahunt domos, dit Horace. Aujourd'hui encore cela arrive aux Nogais, qui, dans leur vie vagabonde, préfèrent le toit du magiar à l'abri permanent d'une maison*“²⁾. Igenis, ilyen szekereik valának a' scytháknak, 's azért nevezteték egy felekezetük a' görög írók által *s e k e r e s s c y t h á k n a k* (Scythae Hamaxobii); és hogy ezen scythák valóságos magyar néptörzsekből állottak, eléggé bizonyítja a' tatároknál a' szekér' „magyar“ nevezetének örök emlékezetben maradása. E' divat és név' átkölcsönzése bizonyára már a' legrégibb korban, elejnk' Ázsiában lakása alkalmával történt: mert hogy a' mostani Magyarországból vitték volna a' tatár népek, józanul gondolni sem lehet.

Beriszlávot a' Krimből Kiev felé utazók átvonulása teszi főleg élénk-ké, itt levén a' Dneperen egyik leggyakorlottabb átkelés. Két mföldnyire tőle léteznek a' svéd gyarmatok. Ezek 1787-ben szállották meg először e' környéket, 's leginkább a' Dago nevű svéd szigetből költözött földmivesek; telepük önkint Oroszországban maradott némi svéd hadi foglyokkal gyara-

Svéd, német
és zsidó
gyarmatok.

¹⁾ Besse J. Voyage en Crimée, en Cavaise, en Géorgie en Arménie, en Asie-mineure et à Constantinople, en 1829 et 1830; pour servir à l' Histoire de Hongrie. A Paris, 1838. in 8. Ch. 3.

²⁾ Demidoff, Vnyage dans la Russie meridionale. pag. 465, 466.

pult 1790-ben. Szomszédságukba helyeztettek a' Klosterdorf, Schlangerndorf és Mühlhausendorf nevű német szállítványok szinte a' Dneper mellett 1804- és 1805-dik évben. Hasonlóul e' megyében és ezen folyam körül létezik három zsidó gyarmat, mellynek egyike Izraëlovka nevet visel.

Megértvén a' Dneperen átkelésnek húzamos időbe telését, hogy még ez napon a' túlparton fekvő Kakovkába eljuthassak, 5 óra tájban elindulánk a' komphoz, mihez a' város' déli részén keresztül vonulva, a' magas martról keletre fordul, és meredek szirtfal alá a' folyam' lapályába vezet az ut, hol az átkelendők várni szoktak. Másfél órai időzés után indult meg iszapágýából kompunk, miután a' kákával 's náddal töltött ingovány-bejáron nagy bajjal az evezős hidasba vonattak a' szekerek; 's 5 óra negyedbe telt az átevezés, midőn Kis-Kakovka falu mellett a' homokos nagy porond-szigeten füzesek közt és a' Dneper ága-bogán magas kőpart mellett hajtvá, elvégre 8 órakor Nagy-Kakovkába értünk be, már a' Dneperen túl helyzett tauriai kormánymegyébe; 's minthogy a' fogadóban szállást nem kaphattam, egy órai ide 's tova járás után némi orosz magánlakban béreltem szobát.

Nagy
Kakovka.

Nagy-Kakovka koronai mezőváros, fekszik a' folyam' partjánát magas térségen, a' fölsőbb erdős részekről ide szállított faneműek' különösen deszkakereskedéséről híres; széles, hosszan nyuló de kevés utcákkal; népessége alig mén 2000-nél többre. Miután a' következő napon szombatot ülénk, kocsisomat szokás és kikötött alku szerint nyugodni hagyám. Olly nagy vala épekkor a' hőség, hogy inkább négy fal közti nyugvás mint tovább haladás vala tanácsos egészség tekintetéből is. Reám ugyan nem hatott annyira a' forró lég, de a' szegény pára lovak a' hőségben kevés haladás után annyira eltikkadtak, hogy következő napokon közben talált utasokat gyakorta lehet szemlélni kieresztve 's elkábult lovaikat gyámolítva; az éjjeli hőség és kinosan mardosó szúnyogok tömérdeksége háborítának egyedül, alig nyugodhatván ki magam annyi törődés után. Nem vala itt semmi vizsgálódásom tárgyául szolgáló, az időt ennélfogva leginkább szálásomon töltém jegyzetéssel foglalkozva, 's tudakozásokat téve az úgynevezett kameni babák vagy sírhalmi kőszobrok'hol és melly részeken találtatása iránt; valamint bővebb értesülést szerzendő a' dnepermelletti Kis-és Nagy-Lepedikáról, miket legközelebbi utam czélául tűztem ki. Szobro-

kat illetőleg annyit tanultam, hogy itt ugyan nem, de már Lapedika körül nagy sokaságban találatnak. Az efféle értesülések, leginkább „Lapedika“ neve, dús kárpótlásáért kezeskedtek eddigi sanyaraimnak. Vágyam is jött már valahára magyarosan készült étekkel magam fölfrissítenem. Legényemmel juhúst, (mert itt marhahús, bár mennyire kedvez a' tág és buja mezőség a' gulyák és csordák' tartásainak, épen nem kapható) hoztattam megfőzendőül, paprikás helyett borsosnak, miután szinte használat kívüli itt a' paprika. Elkészült a' zarándok-lakoma, kedvem szerint hozzá egy palaczk krimi fejr bor, mit ivóviznek a' steppékben ritkasága vagy ártalmas volta miatt Beriszlavban szükségpótló gyanánt a' vizítal' megszégésével vásárlottam; megújítottak erőmben 's működési kedvemben.

A' Dneperparton jártomban elég tág mező nyílt historiai elmélkedésekre, idóm is vala az anyagok és adatok' megkutatására. Nevezetes folyam ez a' magyar költözés' történetében; méltó, hogy közelebről megismerjük 's elődink' rajtai átkelésére vonatkozó eseményeket is megérintsük. A' legrégibb írók Borysthenes néven adják, a' tatárok és törökök Uzu és Őziszuj-nak nevezik, melly a' tudósok véleménye szerint az Uz nevű kún népfelkezeztől hárult reá. A' latin írók Danaprisnak írják. II. Béla kir. névtelen jegyzőjénél „Deneper“ formában jó elő; most az oroszok Dniper, Dnyipr változatos kiejtéssel mondják. Ered a' szmolenszki kormánymegyében az alauni hegyek' déli ágából a' Volga és Duna' forrásai között, honnan nyugotfelé a' mobilevi kor. megyébe foly, onnan pedig déli irányban haladva a' minszki megkievi kor. megyének keleti, csernigovi és pultavainak pedig nyugoti határvonalát képezi, aztán ívalakban kanyarodva délnek, a' jekaterinoszlávi kor. megyében mint határfolyó a' kherzoni és trauriai kormánymegyék között, 1500 verszt = 214 mföld haladás után a' Feketetengerbe ömlik. Nyugoti oldalán ime vizeket veszi magába: Bereszina, Teterev, Rosz és Inguletz; keleti részén: Viaszma, Szosz, Dezna, Trubes és Vorszkla. Délibb részen mind két felül vannak számos mély száraz árkok, mellyek ámbár nem állandóan, de mégis főleg tavaszkor nagy mennyiségű vizet bocsátanak belé. Mi reánk legemlékezetesb a' nyugoti oldalánál fekvő Kievváros, hol, mind hazai, mind az orosz krónikák szerint átvonultak őseink. E' pontra nézve a' névtelen jegyző ekkép fejezi ki magát: „*Dum per civitatem Kyeu transissent, fluvium Deneper transnavigando.*“ (Cap. VIII.), bőven le is irván a' város' maga megadását. Nestor, az

Dneper folyó.

orosz krónikások atyja, halgat ugyan a' város' bevételéről, de topographiai tekintetből 's a' magyarok' utvonálára nézve ad fontos tudósítást, melyet is, minthogy eddigelő homályosnak tartatott, sőt maga Schlözer sem értvén, hibásan fordított, föl kell világositanom. Így szól Schlözer fordítása szerint a' krónikairó: „*Im Jahre 898 zogen die Ungern von Kiev vorbei, über einen Berg, der nun der Ungarische genannt wird. Sie kamen an der Dnepr, und standen hier in Weshen, den sie marschirten wie die Polozzer. Sie waren von Orient hergekommen, und stürzten durch hohe Berge, die Ugrischen Berge genant werden; und fingen an die dort wohnenden Vlachén und Slaven zubeziehen*“ 'stb. (Nestor. III. 108). Minthogy Kievnél hegyek nem léteznek, mellyek magyarokról neveztetnének, ezen fordítás sok tépelődésre 's kétes értelmezésre nyújtott alkalmat: de miután a' már elhunyt Krug Fülöp sz. pétervári orosz academicus a' régi szlavén nyelv' valódi értelmébe hatva, némi értekezésében megmutatta Schlözer' tévedését, valamint az is: hogy nem hegyet, hanem magos martot, minő Kievnél a' Dneperé, kell érteni, történeti bizonyítványokkal is támogatván magyarázatát; ehhezképest így hangzik a' helyes fordítás: „*Jahr 6406 (898). Es gingen die Ungern zu Lande (oder längst dem hohen Ufer) Kiev vorüber, und als sie da, wo es nun das Ungarische heisst, zum Dneper kamen, standen sie in Kibikten, denn Sie waren nomaden, gleich den Polozzern, und drangeu durch grosse Gebirge, welche die Ugrischen Berge genant wurden*“ 'stb. ¹⁾). Tehát Kievnél a' mart, távolabb a' megtelepedés körül a' Karpáthok hivattak magyarokról. Csak annyit kell még itt emlékezetbe hoznom, hogy Nestor nem a' kievnéli átvonulás, hanem a' Pannoniában megtelepedés' évét adja, egybe húzván az előbbi eseményeket a' történet' befejezésével. Még egy más nevezetességre, a' Dneper' eséseire kívánom ez uttal hazámfiat figyelmeztetni, mellyeknek orosz- és szlavnyelveni neveket Constantin császár tartotta fön. Tudják azt az értelmes történetbuvárok, valamint az orosz szlávok előtt is ismeretes, miszerint a' régi oroszok, kik közöl a' mostani Oroszbirodalom' első alapítói Rurik, Szineus és Truvor eredtek, nem voltak szláv nyelvűek; és hogy ezen orosz uralkodóikról hárult az éjszaki szlávokra az orosz név; de tudják azt is, hogy a' Feketetenger mellékén lakott a' VIII- és IX-dik századok alatt a'

Kievi magyar
mart.

¹⁾ Krug Ph. Forschungen in den ältern Geschichte Russlands. St. Petersburg, 1848. in 8. II. Th. S. 366—378.

szlávoktól mindenben különböző azon hatalmas népség, melly a' byzautiak által Ros, Rhros és Rus néven hivatott. Hogy ez kazar-kún vagyis magyar nyelvű nép volt legyen: itt mutogatni nem czélom: azt mindazáltal el nem halgathatom, hogy a' Dneper' szakadásinak orosz nevei nyelvünk-ből helyesen megfejthetők. Miután a' tudós császár bőven előadná a' melléknévvel Szombatnak (Σαμβαράς) nevezett Kiev városi (Κλοάβα) oroszoknak (Ρως) a' Dneperen (Δανάριος) dereglyéken junius hónapban leeresz-<sup>A' Dneper' viz-
eséseinek ne-
vei magyar ér-
telműek.</sup> kedésüket és a' Feketetengerre hajózásukat, elszámítja a' Kieven' aluli, most Jekaterinoszlav' vidékén találtató hét vizesést orosz és szláv nyelven; értelmezésének görög hozzáadásával. Az 1-sőt nevezi mind két nyelven: Essupe, igazabban Nesuppe; értelmezése: „non dormire“; szerintem magyarul: NE SZUNYJ-EL. — 2-dik oroszul Ulborsi; értelmezése: „insula loci praerupti“ „locus fluminis praeruptus“; magyarul: AL-BÉRCZ. — 3-dik Gelandri, mellyet csak szláv nevezetnek mond, azonban az értelmezés: „sonus loci praerupti“; magyarul: JEL-ADÓ szóval tétethetik ki. — 4-dik oroszul Aiphar, a' pelikánok' ott fészkelésétől; magyarul: HINÁR, vagy mint néhol neveztetik: hejnár. — 5-dik oroszul Baruphoros; értelmezése: „quod paludem magnam efficiat“; magyarul: MERÓ FORRÁS. — 6-dik oroszul Leanti; értelmezése: „aquae scaturigo“; magyarul: LE-ÖNTŐ. — Valamint a' skandináviai eredetért küzdő iskolának, jelesen Lehrberg, Karamsin, Durich, Bulgarin' stb. erőtetett fejtegetései, úgy Ewers' nézetei 's Boltin' magyar értelmezése, mint kiki láthatja, nem vétetett itt segédül. Magyarázatom független állásu és magából a' dologból merített. Orosz tudósok önkint vallják be a' X-dik századi kievi fejedelmektől fönmaradt több rendbeli nevezeteknek épen nem szláv eredetűségét; ilyen többi közt Constantinus' imezen kitételében előforduló: „Ineunte Novembri mense quam primum eorum principes cum univ[er]sa Russorum gente egrediuntur Ciabo et in oppida proficiscuntur, quae Gyra appellantur, aut in sclavica loca — qui Russis tributarii sunt“¹⁾. E' „Gyra“ szót Eichwald Byra-nak olvassa és igazolja következő alapos észrevételében: „Das Wort Γύρα scheint offenbar dadurch entstanden zu seyn, dass der Abschreiber den Buchstaben B (in Βύρα) nicht deutlich ausdrückte, oder beim Drucke des Worts ein G statt eines B genommen ward. Wir a d. i. Wehrgeld ist das Wort, das so heufig in den russischen Rechtswerken vorkommt und allgemein

¹⁾ Const. Porphy. De Administr. Imperio. Cap. 9. ed. cit. pag. 79.

bekannt ist. Die Fürsten begeben s'ch jährlich in die ihnen untergebenen Städte, um die Wira einzusammeln, und gerade dies ist wo von Constantinus erzählt“ ¹⁾. Köszönjük Eichwaldnak az oktatást, és kölcsön fejében tudatjuk vele, miszerint a' bira tisztádon tiszta magyar szó, minek gyöke bir, származékai pedig biró, birság, birtok, biralom 'stb. Az ezzel rokon bér azaz adó is csak ebből eredhetett. Constantinus szerint tehát a' szláv városokból álló birtokaikba menének telelni a' kievi orosz főnökök Hasonlóul magyar szó a' *Pocsajna* (pocsolyás viz' neve), melly Kievnél a' Dneperlapályában létezett még O'ga hercegnő korában; úgy több számtalanok: mikből nyilvánossá válik, minő stadiumában van még a' régi oroszok' skandináviai germán eredetének világhírű kérdése mindazon általános törekedés daczára, melly Oroszhon' újabkori történetvizsgálóit visszatekintés nélkül Skandinávia felé rohanva ragadja. A' Pontusmelléken és Kiebben lakott oroszok bizonyára nem voltak német, annál kevésbé szláv eredetűek. Saxo Gramaticus írja: „*Frotho — praefecit — Oneuum Conogardia e*“ ²⁾. Helmoldusnál olvassuk: „*Russia autem vocatur a Danis Ostrogard, eo quod in Oriente positus omnibus abundet bonis. Haec etiam Chunigard dicitur, eo, quod ibi sedes Hunnorum primo fuerit*“ ³⁾. Nestor mondja 878-dik évre: „*Ein Nation, Russen auch Kumaner genannt, die am Pontus wonte*“ . — Ismét: „*Ein Volk, Russen auch Kumaner genannt, die am Pontus wonten*“ ⁴⁾. Már Ammianus Marcellinus több ízben emleget e' vidékre tűzve Greuthung népet; így: „*Greuthungos, bellicosam gentem*“ . Ismét: „*Hunni peruasus Alanorum regionibus, quos Greuthungis confines Tanaitas consuetudo nominavit*“ . Tovább: „*Castris denique prope Danasti margines ac Greuthungorum vallem longius opportune metatis*“ . — Végre: „*Vithericus Greuthungorum rex*“ ⁵⁾. Valljon nem rőt húnok azaz orosz kúnok értetnek-e ezek alatt? Idatius Greuthing, Claudianus Gothunn, Zozimus Prothing néven emliti őket. Akarmint legyen a' dolog: annyi bizonyos, hogy a' Pontusmelléken élt egykor a' szlávoktól nyelvben különböző, a' hún vagy kún törzsökhöz tartozó orosz (Rus) nevű népség. Neumannak azon megjegyzése, minélfogva Nestor' főnebbi

¹⁾ Eichwald Ed. Alte Geographie des Caspischen Meeres, des Kaukasus und des südlichen Russlands. Berlin, 1838. in 8. S. 158. Cf. Dorpater Jahrbücher. Bd. III., Heft 3. 1834. S. 197.

²⁾ Saxonis Grammatici Danorum Historiae Lib. V. ed Basilae 1534. fol. 45. c.

³⁾ Helmoldi Chronica Slavorum. Lib. I. c. 1. Cf. Schlözer's Nord. Gesch. S. 50'.

⁴⁾ Nestor. Russische Annol'n. Übers. von A. Schlözer. Göttingen, 1802. in 8. II. Th. S. 241.

⁵⁾ Ammiani Marcellini Rerum Gestarum Lib. XXVIII. XXXI. c. 3, 4.

nyilatkozatát csudálatos tudatlansági pótléknak nevezi, saját személyére esik vissza. Azon oroszokról is, kik Árpád korában és Kálmán király alatt Magyarországon letelepedtek, inkább magyar mint szláv nyelvüségét lehet bebizonyítani. A' hires úgy, mint nagy fontosságú orosz kérdés' megvizsgálása- és eldöntésénél nem csekély nyomatékkal bír a' magyar-oroszok körüli kutatás: méltó azért, hogy rövid vázlatban elmondjuk. II. Béla kir. névtelen jegyzője beszéli azon oroszokról, kik Kievvárosnál a' magyarokhoz csatlakozván, szerinte Almussal Pannoniába jövének, hogy Zoltán fejedelem alatt a' német határszéleknél Lajtha folyó körül telepedtek meg és várat építettek: „*Ex parte Teothonicorum usque ad pontem Guncil, et in eisdem partibus dedit castrum construere Ruthenis, qui cum Almo duce, avo suo, in Pannoniam venerant*“¹⁾. Hogy a' Mosonvármegyében kebelezett mai Oroszvár volt ezen oroszok által épített vár, aziránt senki sem kételkedik. Első királyunk korában az oroszok által birt ezen Duna- és Lajtha közti vidék orosz herczegség (Ducatus Ruizorum) nevet nyert és visele a' XIII-dik század végéig, azért olvassuk sz. Imre herczegről, sz. István kir. fiáról, hogy az oroszoknak volt vezére (Dux Ruizorum)²⁾. Ugyan ezen részekben létezett a' benczéseknek sz. Máriáról czimzett monostora, mellynek apátja 1242-ben a' hiberniai benczékhez irván, e' monostort rusciainak nevezi („*De claustro S. Mariae in Ruscia*“)³⁾. A' Kálmán kir. idétt 1100 körül beköltözöt oroszokról (Rutheni) elég világosan szól Istvánfy és Oláh Miklós, állitva, miként ezek Vizegrád körül Oroszfalván telepedvén le, a' magyar királyok' udvarában ajtonállói szolgálat-kötelessége lön reájuk mérve⁴⁾. Ezekről szeltében nyilatkoznak régiségeink, 's fő fészük a' Kis orosz i nevű falu volt, tőlük neveztetvén szinte a' szentendrei sziget törvényeinkben Ros- azaz orosz-szigetnek (Insula Ros). Mindezen régi orosz telepeknek szláv nyelvüségét kimutatni valamint lehetetlen, úgy másrésről azt, hogy a' miként most magyar nyelvvel élnek, a' legrégebb korban is ép azon beszéltek: igazolják a' történeti nyomozások. A' hajdúvárosi és több szomszéd megyében, jelesen Szabolcsban kebelezett Aranyos,

¹⁾ Anonymi Belac R. Nat. De Gestis Hungarorum. Cap. LVII. ed. Viennae, 1827. in 8. pag. 200.

²⁾ Engel Geschichte von Servien u. Bosn. Halle, 1801. in 4. S. 184. — Tud. Gyűjt. 1834. I., 87. l.

³⁾ Math. Paris, Historia Maj. pag. 1150. Cf. Codex Diplomat. Hungariae Eccl. et Civilis. T. IV. v. I. pag. 235.

⁴⁾ Istvanfi Nic. Regni Hungar. Historia. Lib. XVI. ed. Colon. 1724. pag. 168. — Oláh Nic. Hung. Cap. X. In Bel Mat. Apparatu ad Hist. Hung. pag. 20, 21.

Búd, Hugya, Kárász, Nagykálló, Napkor, Oros, Pazony, Tass, Újfejtő 'stb. közönségek' magyar-orosz lakosi, hogy valaha szlávok voltak volna: megmutatni senki sem képes. Oda vezetnek tehát mindezen nyomozások, hogy lakott a' Pontusnál és Dneper körül egy olly orosz névvel illetett népesség, mellynek nyelve a' magyaréval egyenlő vala, és épen ezeknek utódai közül szivárgottak számosan honunkba, maiglan föntartván ősi nem szláv nyelvüket. Ezekről mondja Cedrenus: „*Rossi gens est Scythica, ad septentrionalem incolens Taurum, fera atque immanis*“¹⁾. De tudnak-e az effélékről a' skandináviai orosz kérdést vitató külföldi írók valamit? Bizony kevesébbet.

Mielőtt a' Dneperfolyótól messzibb távoznék még azt kell róla megjegyezni, miszerint Constantin császár korában jóval mélyebb medrű és bővebb vizű vala, minthogy akkor csak 7 eséssel birt, most már azonban 14-re emelkedett azok száma; és az úgy nevezett Podol Kievnél azidétt erdős, meg mocsáros fészekből állott, ma pedig városrész Bulgarin előadása szerint.

Julius 21-dikán 4 órakor sok szép remények közt indultam el Kakovkából, a' Dneper mellett éjszakra tartva, annak sokfelé oszló ágaboga, szigetei, fűzes és nádas porondai adván egyedül a' szemnek két magos partú széles völgyében változékony látványt. Hasonló fővénysziget vagy porond, nem nagy terjedelmű ugyan de magos, mintha mesterségesen készült volna, létezik Kakovkánál is. Utam kissé nyugot felé fordulván, előbb szép magos, azután lapos halmot értem; majd ismét a' folyamtól távolabb hármát: mellyeken túl a' völgyben és partoldalon *Ludimovka* és *Gozova-Balk* falu fekszik. Ettől délkeletnek kanyarodva 5 órakor már mindenfelé elszórt halmok' tömérdeksége lepett meg. Ezek közül néhányat meg is szemléltem, valljon nem találhatnék-e rajtuk szobrok' maradványit. Mind emberi kezek általal hányt kerekded alaku, simán lefolyó, földdel és pázsittal borított kórákások. 6 óra tájban balra egy roppant nagy halom áll a szemem előtt, tetején kótól fejről; túl a' Dneperen némi falu irányomban. Ettől távolabb haladva már szűnni kezd a' halomsokaság, 's a' folyamnak irányzott néhány völgyszakadat mérsékli a' róna' egyformaságát. Több völgyesen keresztül hajtva 7 órakor ismét 2 nagy halom közé értünk, mellytől keletnek 6 létezik egymásmellett. Ezekből

¹⁾ Georgius Cedrenus Joannis Scylitzae ope ab Im. Bekkero suppletus. Bonnae, 1839. in 8. Tom. II. pag. 173.

észrevehető a' halomsor' bizonyos irány- és távulságban egymásután folyásának megszünése, helyzetüknek tárgy sem felelvén meg; miből is az illyenek' valójában sír voltukat következtethetni. E' hat halmot szemügyre véve, egyen kórákásokat láték; mellyre legott fölmenvén, egy kőszobor' alsó, a' köldökön alul térdig terjedő, 's így fölsejétől megfosztott részét találtam még eredeti helyén leásva. Ez 3 arasztot mér, a' földben erősen álló térden aluli rész szinte annyi lehet. Hát része sima, a' faragott rész napkeletnek fordítva. Körötte a' halomnak sok kő- és szobor töredékek elszórvák, valamint a' többieken is vájott gödrök és kődarabok, világos jeléül annak, hogy az egykor fűnállott szobrok kiásván elvitettek. Ha amaz ép és egész, hasonlólul már gazdára fogott találni. Megválva innen, nem sokára újolag tömérdek halom fekvék előttünk, valamint 7 óraker a' Dnepertől félóránnyira. 8 óraker nagy völgyszakadathoz jutánk, hol a' folyam felé kanyarodván, a' völgy' oldalán sziklakő darabok csucsallának ki, mellynél ismét 6 halom egy csoportban, balra pedig 2; reá Kaira falu következett a' Dneper' Kairka nevet viselő holt ágánál, azon völgyszakadatra kinyulva, melly keleti részén a' Dneperig terjed és kiálló granitkő ormokban bővelkedik, csalhatatlan bizonyosságát nyujtva az orosz nyelven jelentéssel nem-biró helyneve' nem más, mint KÓÉR értelmének. Milly öröm: a' Dneperen átkelve már is elődink' emlékeire bukkanni! Meggyőződtem az iránt igenis, hogy e' hely csak magyar nyelvű néptől nyerhette nevezetét; magából a' természet-billegzette helyzetből vonatván le. Öröm-élvezetünhez még az is járult, hogy olly nagy számmal tűntek itt föl a' kőszobrok, miszerint hat órai huzamos vizsgálódás után sem valék képes a' folyam mellett messzi nyuló faluban mind egyről egyig megszemlélni; csak a' nyilvánosb helyeken föltűnő 's hozzáférhetőbbeket rajzolgatám le vázolatban. Illyenek: A) ai közönségháznál némi istállószinben jászolynak alkalmazva találtam 3 nagyot. 1-ső női szobor, 1 ül hosszú 1½ láb széles; 2-dik férfié, 4 láb magas, 2 láb széles, de már fej nélkül. 3-dik szinte férfit ábrázol, 5 láb magas, 2 láb széles, ismét fej nélkül. B) Dividenko házánál a' falu' déli részében, 3 darab. 1-ső háza falának tövéhez ásva az ereszet alatt épen a' pitvarnál, sárga agyaggal betapasztva; colossalis nagyságu lehetett, minthogy a' köldökön fölüli kilátszó rész maga 4 lábnyi. 2-dik a' szin' sarkánál gerendák közt, 4½ lábnyi lapos durva mú. 3-dik a' házelőtti kapunál földszint fekszik, szinte durvább mú. Dividenko előadása szerint mindezek még atyja idejében ho-

Kaira azaz
Kóér.

Kőszobrok'
sokasága.

zattak a' mohillákról (halmokról). Két legnagyobb ép szobrot 15 év előtt elvittek tőle az akkor épült templom' alapjába; az 1-ső szám alattinak alsó része is eltörtvén, oda akalmaztaték. C) Szmatenkó Antalnó házánál Dividenkónak majd átellenében 2 példánynak jöttem nyomára. 1-ső a' kapufalához leásva, fejnélkül, majd térdig látható, 2 lábnyi darab. 2-dik a' kapunál falba rakva sima háttal kifelé, szinte 2 lábnyit mutat, szélességben pedig 1½ láb. Ehhez tartozónak mondatott egy fej, melly a' kapu ágasán czifraság gyanánt áll. Ezen ép kerek művet, mellyen az orr és szemek csak harczolt vonásokkal jelölvék, megvevén az özvegytől, magammal hoztam a' magyar academiának elküldés végett. Az ehhez tartozó derék' része hasonlól a' falba rakottnak állítaték. — Ezen falut kétféle oroszok lakják, u. m. valódiak (szakálosak) és kakholok (szakállatlanok). Az utóbbiak az orosz nyelv' rontott dialectusát beszélék, 's hihetőleg más szláv felekezetből vagy idegen elemből fajultak oroszokká. Abbeli tudakozódásimra: honnan kerültek tulajdonkép ezen kőszobrok? „A' steppékből, a' mohillákról“ lón egyhangulag válaszuk. Mi - voltuk iránt pedig ekkép fejezék ki magukat: hogy azok vétkeikért lakoló kővé vált emberek lennének. Dividenkó különösen azt adá elő, hogy a' pitvaránál levőnek betapasztása után a' mázoló leányka e' kameni-babától megrontatván, sok ideig kézfájásban szenvedett. Ez, és hasonló babonás véleményeken kívül róluk mit sem tudtak mondani; de nem is csuda, minthogy ők e' földnek új lakosai. Délutáni 2 óra multával hagytam el Kairt, éjszakknak mindig a' Dneper mentin irányozva utamat. Fél óra mulva már Haraszta, ismét magyar hangzatu koronai faluba értem. Itt a' községhez előtt megállván, annak udvarában kerítés gyanánt leásva állított 5 darab fejnélküli nagy szobrot méregetni 's rajszolgatni kezdém: de csak hamar ott teremvén két szakállas pór, papirjaimat elragadva, szidalmak és „spion“ nevezés közt magukkal a' faluházába hurczolának. Én orosz utlevelem és Kotzebue jászvásári orosz főconsultól birt orosz nyelvű ajánlólevelet előmutatván, a' secretár- vagyis helységjegyzőjéhez vezettetésemet kértem. Ők, miokból? nem tudom, ahoz nem vivének, hanem irásomat, miután bele bele tekingettek, de hihetőleg olvasni sem tudák, vissza kézbesítették; és olly durva fenyegetés között, hogy valamit írni vagy rajzolni ne merészelnék, végre elbocsátottak. Itt tehát a' bővebbi nyomozást nem tartván tanácsosnak, 4 óra tájban tovább hajtottam, mindig a' sok szigetű Dneper mellett. E' szép nagy síkságon Kair-

Haraszta.

től fogva halmokat nem találhatni, vagy talán a' magas tér' alsó széliben vezető völgyi mély utam gátlá a' láthatást. Ebből azonban magasra érve, majd partos és völgyes valódi kavihás uton némi patakocskánál a' völgyben fekvő Z a v a d o v faluba jutottam; innen száraz mélységen keresztül, füzes völgyön töltést, attól balra némi nagy szeszgyárt értem. E' mélyesekből fülhajtva a' magas partra, ismét síkon haladtam 5 óra tájban P á n s z k i K a i r hosszú falun keresztül, mellyen túl némi száraz ér' hidját meghaladván, 6 órakor 12 szép nagy halom tűnt föl. Innen sietve hajtottam be egy Nagy L e p e d i k a nevű faluba, minek léteztét mióta megtudtam, sovárgó vágyak közt ohajtam látni 's megismerni; mert erősen hívém, hogy benne lebediai hazánk' emlékét találandom föl.

Ezen koronai nagy falu, valamint az éjszak felé hozzá legközelebb fekvő K i s L e p e d i k a is 30 év előtt ide költözött oroszoktól lakatik; már akkor meg volt oroszban jelentéssel nem bíró neve. Tőle neveztetik az alatta levő Dneper ág L e p e d i e c s k á n a k, valamint azon átláthatlan pusztaság, melly északra Nagy - Z n a m e n k a, keletre M o l o c s n a, délre az Azovitenger által határoztatik — L e p e d i k a S t e p p é n e k. Kis Lapedika ennek megtelepítésekor már népesített vala, most azonban jóval kisebb.

Nagy Lapedika és lepedikai steppék.

Hogy ezen steppék- 's általában Dél-oroszország' népesítése koráról az olvasónak tiszta fogalma legyen, rövid áttekintését kell adnom ezen vidékeken, — mellyek leghajdanibb korban scytha népségtől, aztán a' besenyőkés künöktől, szlávok' elnevezése szerint: polovczoktól; majd a' mongol hódítás után tatár népektől lakattak: az orosz hatalom' terjeszkedése' korszakának. II. Katalin czárnó szerzé meg ezeket leginkább. 1772-ben a' sz. pétervári szerződés által Lengyelországtól elsajátítá egész Fejéroroszországot. 1774-ben a' kücsük-kajnardzsii békekötés által a' törököktől Kinburnt, Kercset, Jenikálét, Azovot és a' Don- meg Bugfolyam közötti steppéket. 1783-ban az egész krími félszigetet és a' kubáni tartományt 1785-ben az eleutokat. 1786-ban északi Daghesztánnak egy részét. 1791-ben a' jászvársári frigy által a' törököktől Oczakovot a' Bug és Dneszter-közti földekkel. 1793-ban a' grodnói szerződés által Lengyelországtól Podoliát, Volhíniának egy részét és a' minszki kormánymegyét. 1794-ben Lithvániát és Volhíniának többi részét. Látható immár ezekből: hogy a' Dneper és Don-közti, egész az Azovitengerig nyúló kietlenek 1774-ben már orosz birtokká váltak; népesítésük azonban csak lassankint halada előre; ugyanazért maiglan terjedelmes pusztaságokat, s t e p p é k n e k nevezettek foglal magában.

Orosz foglalás.

Nagy Lapedika' keleti oldalát számtalan nagy halmok környezik, mellyeken az itteni lakosok' mondása szerint egykor tömérdek kameni-babák azaz kőszobrok léteztek, de már mind elhordattak onnan. Hir szerint 1 mföldnyire létező némi kurgán mellett fekszik még egy roppant nagyságú szobor, melly a' halomról kiásatván 's lehengetetvén, bizonyára a' legelső jó szánut' alkalmával el fog valaki által vitetni, gazdasági épülethez alkalmazandó. Ekkint fosztatnak meg a' sírhalmok sok száz sőt ezer éves emlékeik- 's diszjeleiktől. A' faluban találtatók között megvizsgáltam és lerajzoltam Ruszano Jakab pajtájában, meg egy másik háznál találtató 2 példányt. Egyik férfi másik női alak; ez kapuágasnak alkalmazva, amaz fektetve hever. Minthogy Kis Lapedika régibb gyarmat, ott tömérdekek az első szállók által behordott szobrok. Innen a' lepedikai steppékbe határozám irányozni utamat, egyenesen keletnek Molocsna folyóhoz, mellyet némeltyek Herodotus' Gerhoszának tartanak.

Julius 22-dikén 8 óra tájban indultam ki Lapedikából; már fél órai haladás után némi kisebbszerű halmozat közt vonultam el; attól 1 órányira magános nagy halom létezik az uttól balra; 10 óraker ismét 2, jobbra és balra; 11 óraker szinte balra irányomban egy magas; majd reá 12 kisebb és nagyobb; 12 óraker végre R u h a c s e k nevű helység fekvék előttem a' legbujábbban termő fekete földi sikságon. Itt kieresztvén, rövid ebédemet végezve, tüstént kőszobrok' keresése után láttam. E' roppant hosszú falut némi szűk völgy hasítja át; minek délkeleti irányában Dimko nevű lakos' sövénykerítésénél négy darab hever. Az 1-ső, melly kapuágasul használtatik, 's földszinen fölül 5 lábnyi, mészkőből simán faragott ritka szépségű mű, rajta a' fegyverneműk, mint görbe kard, púzdra és kéziij, úgy jobbfelül a' tegez, benne tartalmazott nyilakkal, domborulag faragvák. Rajzát a' II. táb. 1. száma adja. 2-dik nőszobor, fej nélkül, a' sövény' támaszául szolgál, minek dereka, magosságban és szélességben 2 lábnyi. 3-dik férfi szobor' alsó része, 3 láb hossz. 2 láb szél. 4-dik előfelével támasztva a' sövényhez, földből kiálló része 4, szélességben 1½ lábnyit mér. Ezeken kül a' kapunál egy rongált fejú találtatik. Mindezek a' tulajdonos állítása szerint a' lepedikai steppékből hozattak. Pár órai itt mulatás után folytatván utamat keleti irányban, mindig a' legjobb minéműségű fekete térföldön haladva. 6 óra tájban tünt föl balra mintegy 10 különféle nagyságú halomcsaport; de már ezeken sem vala észrevehető szobormaradvány. 7 óraker

Ruhacsék.

két nagy halom közt haladók el, majd egy kis órányira újban 8 halom csoport áll, mellynek ketteje épen az utnál egymásmellett; ezektől jobbra ismét kettő. E' terjedelmes síkságról lapályosba menők le, elérvén 9 órakor Nagy-Bilizerka orosz falut; 's minthogy itt a' korcsmának kerítése hiányzott, egy lakos' udvarába menők szállásolni, a' csendes éjszakát, mint már több ízben, szabad ég alatt kihuzandók. Ezen falu roppant hosszúságára és völgyalaku hasadatban fekvésére nézve igen hasonlít a' többiekhez; a' minemű eszélyes helyzés valamennyire védi a' steppékben uralkodó szélfergeteg' dulongásai ellen szalma- és kórózsúpokkal borított házait. Itt szobrok nem léteznek, hihetőleg újabbkori szállítvány volta miatt.

Nagy-Bilizerka.

Julius 23-dikán 5 órakor indulánk el innen, és még nem hagyók el a' falut, midőn fél óráig tartó iszonyú zápor tartoztata vissza; minek szüntével tovább haladva, 7 órakor 3 középszerű halmot értünk az uttól jobbra, aztán 8 órakor Kis-Bilizerkán menénk keresztül, hol újban esső által akadályoztatva fél órai késedelem után haladánk tovább; 11 órakor Mihalovka szinte orosz falut érvén, folytonos essőben ereszténk ki. Itt a' kőszobrok iránt tudakozódva, az orosz korcsmáros által bizonyos Paszko Péterhez utasítottam, kinél csakugyan 5 példányt találék, de mind fej nélkülit. Az 1-ső női, 1 öl, a' többi 5 láb magosságú, 's pajtájánál támasz gyanánt szolgálnak; egy azonban vályúnak kivájva feküdt az udvaron. Egyik szobor kitűnőbb mű 's a' görbe kardot, meg kezijjat táskástól híven ábrázolja. Paszko ezeket a' házzal együtt vette. Bizonyossá tón a' mondott korcsmáros az iránt, mikép létezett e' faluban 5 darab igen nagy és szép szobor, de azokat Vanenko, innen nyugotnak 30 versztnyi távulságra fekvő falu' gazdatisztje megvásárolván, háza előtti fölállitás végett elvitette. Tehát már vásároltatnak is házékességül az épségben megmaradott szobrok miveltebb oroszok által. — Azon rónaság, mellyet ez napon meghaladtam, jobbára Popov grófi családnek birtokához tartozik. Délután 4 órakor mozdultam ki Mihalovkából, és már egy órai haladás után német gyarmatosokat szemlélek a' gazdagon termett mezőföldön munkálódn, jelenségéül, hogy már a' molocsnai német gyarmatok határába léptem; reá fél órára a' szélső német faluba, Fridrichsfeld vagy Krivoi Nemer nevűbe hajték be, mellynek egyformára jól épült, 's kertekkel ellátott csinos házai, vörös-sárgára festett kerítései, új életet lehellő hatással voltak reám. Bir e' falu 65 házat, 319 lélekkel és templommal. Ettől keletnek és délnek a' gyönyörű

Mihalovka.

Molocsnai német gyarmatok.

térségen néhány halom vala észrevehető. Hogy a' colonistákkal némi érintkezési tárgyunk legyen, tőlük tiszta búzalisztból készült és szépen sült kenyeret vettünk. Innen távozva 6½ órakor Rosenthal majd Monthal falu lón látható balra éjszakfelé irányunkban, mintegy kis órányira. 7½ órakor ép az ut mellett 2 kis halom, előttünk pedig utirányában 6 vagy 7 látszék, miket elérvén, körötte megszámithatlan sokaságú apró hantocskákat vevék észre, bizonyos kimért távulságra egymástól, messzibb ismét csoportozata a' nagy halmoknak, mellyek már éjszaki vonalban fél-fél versztynyire egymástól látszottak a' távulban elenyészni. A' föld mindenütt legjobb fekete. Lefelé süllyede már a' magos térség a' közelő Molocsna patak völgyére, mellynek az apró hantok ezerei sajátságos tekintet adnak, 's egy különös, eddigelő illyes művekben nem mutatkozott tájék' elérését tanusíták. Délnek kanyarodván itt, leereszkedénk a' völgybe, hol is 8 órakor Molocsna vagy Prisep (Prischep) német faluban szinte német fogadásnál száltunk meg.

Molocsna
vagy Prisep.

Ezen falu a' Molocsna folyam' jobb felén levő gyarmatok' fő helye. Régi Prisep neve zsványfészket jelent, minek valójában a' gyarmatítás előtt lenni mondatik. Im ezen 22 helység tartozik hozzá: Heidelberg, kath. templommal, Hoffenthal, Alt-Nassau, Weinau, Durlach, Karlsruh, Reichenfeld, Kostheim, Leitershausen, Wasserau, Neu-Nassau, Hochstädt parochiával, Friedensfeld, Rosenthal, Neu-Monthal, Grünenthal, Blumenthal, Diefenbrunn, Walldorf, Alt-Monthal, Neudorf, Kronthal. Van ezeknek községi birkászatuk, növény-kertük és faiskolájuk a' Molocsnánál. A' népesség' összes száma 6,700-ra mén; részint protestansok részint katolikusok. Eredetükre nézve bádeniak, nassauiak és württembergi svábok, kik 1802- és 1806-ban telepedtek le. Kövér, soha trágyát nem szomjazó rónáikon magánszorgalmuk által a' jóllét- és vagyonság' jelentékeny fokára jutvák. Iparuk' legnagyobb ostora a' gyakran megjelenni szokott sáska. Kezdetben minden települő 60, 65 deszetina = 250 hold földet nyert a' kormánytól. Az elsorolt falvak a' Molocsna' jobb felén egyhuzomban levén, alattuk délfele szintazon folyó' jobb részén léteznek a' duchoborcok és kis- vagy ó-oroszok' falvai egész le a' Molocsnatóig. A' duchoborcok falvai: Bogdanovka, Troyczky, Terpeni, Tambovka, Radovonovka, a' Molocsnató' fülső véginé; Ochriovka 1-ső és 2-dik, már a' Molocsnató' dereka mellett, Havrilovka 1-ső

Duchoborczi
és kisorosz
falvak.

a' tó' alsó végén, és 2-dik már az Azovi tenger' martján, Feodatova szigetnek átellenében. A' kisoroszok (malorusszi) szinte a' Molocsna viz' jobb partján terülnek el illy nevű szabad helységekben: Nova Alexandrovka, Zemenovka, Apolonszky, Tarnabarsky, Beszruk, és még egy nemes faluban. Meg kell a' duchoborcziaokról jegyeznem, miszerint nevük lelkest vagy lélektől eredőt jelent, és tulajdonkép az orosz egyháztól elvált felekezetűeknek az egész birodalomból ide gyűlt üszvegét alkotják, miután büntetések és törvényes üldözés' daczára új tanukkal föl nem hagytak, e' vidék mutattatván ki nekik lakóul. Templomaik és papjaik nincsenek, 's gyülekezeteikben a' czerimoniákat mellőzve zsoltárokat imádkoznak; különben szorgalmas igyekező nép, a' földmivelés- és baromtenyésztésben tünnettven ki leginkább magát. Deli természetük és csinos ruházatuk által is különböznek a' többi oroszoktól.

Prisepben két, u. m. kath. és evang. egyház létezik, van iskolája is. Kitűnő házai és kertei épen a' Molocsnaparton fekszenek. Ezen folyó neve orosz, 's a' m o l o k tejet jelentő szótól származik. Épen ezt értelmezve nevezik a' tatárok Szűt, azaz tejviz néven. Mint már főnebb említém, egynek tartják sokan ezen folyót Herodotus' Gerhoszával; melly véleményel mindazáltal Eichwald meg nem barátkozhatik, állítván, hogy a' Gerhosz inkább a' Dneperbe folyó Desna legyen ¹⁾). Nem is lehet Herodotusból Gerhoszra magyarázni, mivel világosan Hypacyrisba ömleni mondja; a' mi ha Hypanis vagy a' mai Bug lenne, nem másra, mint az Ingulra alkalmazható. A' Gerhosznál temetkeztek szerinte a' scytha királyok: „*Sepulchra Regum (úgy mond) in Gerrhis sunt eo loco, quousque adverso Borysthene navigari potest. Ibi quando Rex Scytharum e vivis decessit, ingentem fossam fodiunt quadratam*“ ²⁾). Plinius ellenben a' Moeotistó' Buges nevű részébe, (most Sivasch, mitől az olaszok Zabache-ja) mellyet Ptolomaeus Bukos tónak (*Βύκη λίμνη*) hí, ömlőnek állítja Gerhust, így irván: „*A' tergo lacus Buges fossa emissus in mare. Ipse Buges a Coreto, Maeotis lacus sinu, petroso discluditur dorso. Recipit omnem Bugem, Gerrhum, Hypanim, ex diverso venientes tractu. Nam Gerrhus Basilidas et Nomades separat. Hypanis per Nomadas et Hylaeos fuit manu facto alveo in Bugem, naturali in*

¹⁾ Eichwald Ed. Alte Geographie des Caspischen Meeres, des Kaukasus und des südlichen Russlands. Berlin, 1838. in 8. S. 306.

²⁾ Herodoti Historiar. Lib. IV. cap. 71.

Coretum“¹⁾). Megegyez Pliniussal Pomponius Mela, olly különbséggel még is, hogy a’ Hypanis nála Hypacarisnak neveztetik: „*Vrbs Carcine: quam duo flumina, Gerrhos et Hypacaris, eno ostio effluentia attingunt; verum diversis fontibus, et aliunde delapsi. Nam Gerrhos inter Basilidas et Nomadas, Hypacaris per Nomadas euoluitur*“²⁾). Illy homályos és ellenkező adatok nyomán a’ régi Scythia’ ezen vidékének folyamit a’ maiakkal egybevetőleg meghatározni kevesbé sikerül annálisinkább, minthogy tömérdek száraz árkok léteznek a’ Dneper és Molocsna körül, mellyek hajdankorban szinte nevezetes folyamok lehettek. Csak arra akarom itt figyelmessé tenni olvasóimat, miszerint a’ classicus íróknál e’ vidékre helyezett Basilida vagy Basilaus és Hylaenus scythia nép’ neve köznépünknel a’ bászli és hüle most már gúnyossá vált nevezetekben élten él, olly forma eszmét fejezve ki, minő a’ barkó, matyó és palócz nevek’ fogalmával jár.

A’ Molocsna vagy tatárosan Szüt viz’ neve újabbkori, ’s hihetőleg a’ mongol-tatár időkben keletkezett. Azon vizeket, mellyekből alakul, Prisp körül, főleg a’ Takmak is Csinhul patakok képezik, amaz keletfelől, ez éjszakkeletről folyván, egyesülésük után veszi föl a’ Molocsna nevet, és szinte olyan nevű, az Azovitengertől keskeny mart által választott tóba foly. Minthogy itt tűnék föl legelőszőr a’ Constantin császártól Lebediába helyezett Chingylus viz; ezen bámulatosan hasonló név’ nyomán a’ helyszínét kívántam szemügyre venni; mielőtt azonban ezt tenném, a’ kőszobrok iránt szereztem értesítést. E’ helységben egynél több most nem találtató, az is Siefert német gyarmatos’ háza előtt küszöblépcső gyanánt faragványával lefelé fordítva létezik.

Chingylus
vagy
Csinhul viz.

Julius 24-dikén 5 óraker elindulván, a’ falu’ éjszaki végének tartottam, ’s nem sokára a’ CSINHUL patakhöz juték, mellynek dobogó fahidján áthajtva állottam meg. A’ patak ekkor nem egészen kiszáradt ugyan, de sással és mocsárral tölt vala. Túl rajta akarám tenni a’ tájék’ megvizsgálását, azonban egy kis óranegyednyi keletfelé lassu haladás után olly sűrű köd borította el a’ léget, hogy az utat sem valánk képessek látni, annál kevesbé magunkat tájékozni, ’s az irányunkban közel eső Takmak folyót és várost épen nem szemlélheténk. Nyilván állithatom, miszerint éltében illy kümeri éjjel vetélkedő vastag ködhomályt nem tapasztaltam, ’s lche-

¹⁾ C. Plinii S. Naturalis Hist. Lib. IV. cap. 26. ed. Harduini.

²⁾ Pomponii Melae, De Situ Orbis. Lib. II. cap. 1.

tőnek sem képzeltem. A' környék' terjedelmes látása nélkül kellett visszafordulnom azon törekedve, hogy az utat netalán tévesztve valamely szárazárokba dőlés által életünket is veszélyeztessük. Szinte azon nyomon nagy bajjal megfordulva, és újbán a' Csinhul' hidján áthajtva, 7 órakor Prisepbe jövénk vissza. Ezen patak innenső vagy is jobb oldalán három falu létezik egymáshoz közel és hasonló távulságra, t. i. Neudorf, Alt-Monthal és Waldorf, ez utóbbi híven megfelelővén helyzetének, mint-hogy ott a' Csinhul valódi mély árokszerű száraz patak, egyedül esőzés- meg hóolvadáskor vízzel megtelő; terjed pedig árkozata éjszakfelé mintegy 4 órányira, keleti oldalánál esvén Otscheretovát orosz falu. A' Takmak folyó, melly keletről csörgedezve egyesül vele, bővebb vizű ugyan, de nem mély's épen Takmakvárosnál nyaratszaka hidas nélkül hajthatni benne keresztül. A' Molocsna' újabbkori neve azon meggyőződésre birt vala, miszerint a' folyam egész kiterjedésben az azt befogadó nagy tóval együtt visele Constantinus' korában Chingylus nevet, és minthogy két patakzattól, u. m. Takmak- és Csinhulból keletkezék, szinte két néven vala ismeretes előtte, t. i. Chidmas és Chingylus nevezet alatt („*In praediica Lebedia, fluit omnis Chidmas, qui etiam Chingylus nominatur*“). Ezen, akkoriban nevezetes folyam azon számosak közé tartozik, mellyek idő jártával vizükben megfogyván, csak régi nevük marada fón: ugyanazért földképeken és írók által eddigelő sehol említve nem találhatik. Nevezi a' nép Kurkulaknak is, a' mi úgy látszik, a' tatároktól származott, 's kiaszó tulajdonságáról vonaték. A' Molocsna viz sokaknál maiglan Takmak nevet visel; ekkép nevezi Demidoff orosz hg is Krimből a' nogaiak földére rajta átkelése alkalmával: „*Aprés avoir traversé la Tokmak, petite riviere qui vient perdre ses eaux dans le lac de Molotchnoïé, nous ne tardâmes point à arriver sur le territoire de Nogäisk*“¹⁾). Ezeket tudva, méltán kérdezzük, valljon a' Chingylusnak másik azaz Chidmas neve nem lappang-e a' Molocsna' ezen másik vagy is Takmak nevében? Ha Constantinusnak az idegen neveknél szélteben használt metatheticus modorát figyelembe vesszük, csudálatra méltókép fejlik ki egy hasonló név. Im lássuk. Chidmas; olvassuk: Kidmas; a' görög s rag nélkül Kidma. Ha ennek első tag-betűit visszafordítjuk leszen Dikma, melly az orosz végbetűjű Takma-k-hoz olly közel áll, hogy azonságát megismerni igen könnyű. Ki kételkedik immár

¹⁾ Demidoff, Vnyage dans la Russie meridionale. Paris, 1841. pag. 316.

aziránt, hogy a' CHINGYLus ugyanaz a' mostani CSINHUL viz' nevével, bele értvén a' Molocsnának alsóbb részét is? Megfelel ugyanis LEBEDIA földnek a' LEPEDIKA nevű pusztaság, melly a' Dnepertől két napi távolságra terjedve a' Molocsnáig vonul épen a' krimeai félszigetnek vagy a' régi Khazáriának fölötté éjszaki irányban.

Égre emelve szemeim, áldom a' gondviselést, hogy nekem hagyta megismerni e' folyamat, mellynek neve után Lebedia' helyzetét immár biztosan meghatározhatom. Örömkönnyekben úszó szemmekkel áldom a' gondviselést fáradozásom e' dús jutalmáért, 's újult erővel vidoran haladok tovább, hogy a' helyzet' ugyanazonságát a' még fölmerülő számosb emlékekkel is bizonyithassam, ez óshazának' holfekete iránt mindenkit fölvilágosítva meggyőzhessek.

Prisepből a' Molocsna vizen átkelendő, a' falu' déli részénél állomásozó komphoz hajtottam. Medre ennek szabályos, szélessége mintegy 10 ölnyi. A' kis komp csak hamar átúszott, 's a' túl-partnál lefelé tartva legott Halbstadtban a' mennonita német gyarmatok' főhelyében valánk, melly a' Molocsna' mentin hosszant terül el, 37 udvart, 163 lelket számítván. Megálltam a' faluban, állapotuk fölött a' gyarmatosokkal értekezendő. A' mennoniták sajátyszerű hitfelekezetheliségüktől hivatnak ekkép. Legelőször 1784-ben költöztek Oroszországba, 's a' jekaterinoszlávi kor. megyében telepedtek meg. 1804-ben újabb beköltözésük következett, mellynek épen itt a' Molocsna' bal részén a' nogai tatárok' szomszédságában tauriai kormányegyében juta hely. 1820-ban nevezetesen gyarapnlt ez és növekedik napról napra. Jelennen 43 faluban, üszveséggel 9,600 lelket számlál. Ezen nép, ügyessége, szorgalma és példátlan erkölcsü életmoda által tünteti ki magát; minélfogva vagyonság tekintetében a' többi német gyarmatoknak jóval fölötté áll. Áldott földü egyvégti bő határukat nyugotra a' Molocsna, éjszakra a' Takmak, délre a' Judzsanlu patakok mossák, mellyek' közében több száraz erek léteznek. Faluik im ezek: Halbstadt, a' kerület' tiszt-ségével, Petershagen imaházzal, Ladekop, Fürstenau, Schönsee, Liebenau, Wernersdorf, Felsenthal, Montau, Tiegengagen, Schönau, Fischau, Lindenau, Lichtenau imaházzal, Blumenstein, Münsterberg, Altenau vagy Altona, Orlfimaázzal és tanódával, Tiede, Blumenort, Rosenort, Tiegerweide, Rückenau, Fürstenwerder, Alexanderwohl imaházzal,

Mennonita
német
gyarmatok.

Gnadenheim, Friedensdorf, Morgenau, Lichtfeld, Neukirch, Prangenau, Steinbach, Elisabeththal, Alexanderthal, Schordau, Pordenau, Marienthal, ez utobbi 5 a' Judzsanlu patak' déli oldalán; Rudnerweid imaházzal, Groszweid, Pasztva, Frantzthal. 1828-ban ezekhez csatlakozott még 2 új szállítvány, melly tulajdonkép hutteni vallásfelekezetbeliekből alakult. Méltó, hogy ez ipar- és szorgalomban virágzó mennonitáknak Pál czár által 1800-ban adott kiváltságaikat rövid kivonatbau megismertessem. Következő pontokból állnak: 1) Vallásukat szabadon gyakorolhatják, 's azonkívül szertartásaikhoz képest előforduló esetekben a' törvény előtt eskütétel helyett szóbeli igen vagy nem mondásuk mindig érvényesnek vétetik. 2) Minden családnak 65 deszetina haszonvehető föld adatik örökbirtokul, mit azonban az illető előljárók engedelmével elidegeníteni senkinek sem szabad. 3) Minden, már beköltözött, vagy ennekntánna letelepülő mennonitának szabad a' birodalom városaiban gyárat állítani 's gyártmányaikat tetszésük szerint elárulni. 4) Mint nagyon tulajdonosoknak szabadságukban áll földjeiket minden hasznos célú 's vállalatú mivélésre fordítani, halászatot gyakorolni, sört és eczetet főzni, úgy saját szükségekre mint eladás végett birtokukon pálinkát égetni. 5) A' mennoniták földén tilos idegeneknek pálinkaházakat építeni, azokban árulni, hacsak ők maguk haszonbérlóknak nem engedik át. 6) Senki a' mennoniták közül maradékaikra is kiterjedőleg önkedve 's akarata nélkül hadi vagy polgári szolgálatra nem kényszeritethetik. 7) Szabadok és mentek a' kotonaszállásolástól, kivéven ha kommandók vonulnának földükön át, melly esetben az előfogatási szolgálatoktól is szabadok: azonban az utakat tartoznak jó karban tartani 's a' posta közlekedés' pontosságára közre munkálni. 8) Saját szerzeményeikkel szabadon rendelkezhetnek, tőkepénzeiket attól járó három évi adónak lerovása mellett külföldre vihetik. 9) Minden letelepülő mennonita 10 évig mentt az adótól, annakutánna a' 65 deszetina földtől 15 kopeket fizetnek, szabadok levén mindenegyéb koronai adózástól. 10) Ezen jogok megtartása ígértetvén, sértése mindenkinek tiltatik.

A' mennonita gyarmatoktól délkeletnek néhány órai távulságra szinte a' nogai tatárok fölött a' Berda és Abitosna folyók körül létezik vürtembergi 3 sváb gyarmat Neuhoffnungsthal, Rosenfeld és Neuhoffnung nevű falukban, mindössze 500 lakossal, kik separatistáknak hivat-

nak. A' mennoniták és nogai tatárok között találatnak szinte 3 faluban az úgy nevezett *m o l o k á n o k* azaz tejevő orosz gyarmatosak, a' duchohorczokhoz némi részben hasonló vallásfelekezetheliek, 's bűjti napokon egyedül tejből álló eledelükről így nevezettek.

Halbstadthban, hogy e' nép' gazdasági szorgalmának gyümölcsét élvezhessem, írósvajat és sajtot vásárlottam; melly utóbbi finom jósága- 's ízére nézve az olasz- és svajczival vetélkedik. Az utcán végig jártomban némi udvarban a' pajta előtt egy kőszobrot pillanték meg fölállítva, mit körül szemlélendő, tüstént ott termettem. A' ház tulajdonosa Nickel, Takmakban vette egy ottani oroszról. Anyaga ennek gránitkő, műve jól kivitt; a' mellvasas és sisakos harczi oldalán szépen kivehető a' púzdrában álló kéziij és függő bárd, ezek alatt keresztben a' görbe kard; jobbon a' tegez, és némi rojtalakú eszköz. Ezen egyetlen az, mellynek hátulsó, alantrészi sima lapján eddigelő szemlélttem némi ábrázolást. Két szarvas ugyanis egymásnak szemközt ágaskodva vésetett, mellettük némi hosszú zekés férfi állván.

A' régi
Cumania.

Molocsna' vidéke azon föld, melly a' mongol hódítás után, ámbár kún lakosi, mint a' történetből tudatik, az aldunai tartományokba és honunkba költöztek, a' középkori, főleg olasz földirók által sok ideig „Cumania“nak neveztetett. E' divatra nem árt rövid pillanatot vetnünk, miután a' XIV-, XV- és XVI-dik századból fönmaradt földképek állítják előnkbe. Így, Vesconte de Janua (genuai) Péterén 1318-ból: *C o m a n i a*; Parmai Pizziganién 1367-ből: *C o m a n i a*; Pasqualinién 1408-ból: *C h u m a n i a*; Anconai Benincasaén 1480-ból: *C h u m a n i a*; Anconai Hoctomanén 1487-ből: *C h u m a n i a*; Diego Homemén 1561-ből: *C u m a n y a*; Messinai Martinezén 1570-ből: *C o m a n j a*; mindig a' Gazariának jelölt krimi félsziget fölé téve ¹⁾; miből azonban egyebet következtetni nem lehet, mint azt, hogy a' mongol-tatár uralom' korában, jelesen 1266-ban Kaffa, majd Kerics és Tana városokban meg Soldayaban magukat megfészkelte genuaiak a' tartományra azon régi neveket ruházzák, mellyekkel hajdani lakosi billegeztettek. Ekként, az általuk Gazariának nevezett Krim már akkor nem vala kazar birtok, még is így használák közirományaikban. Találunk a' mondott földképeken „Varangolimana, Varangolime, Uarangico, Varangido“ változó nevet, melly nemegyéb a' most Segalcsuk öbölnek ne-

¹⁾ Jahrbücher der Literatur. Wien, 1834. I. St. Bd. LXV. S. 8, 9. Cf. Klaproth, Reise in den Kaukasus. Halle, 1812. in 8. I. Bd. S. 277.

vezett jász-limánnál; továbbá: „Jachavia, Cacaria, Zacharia, Jacharia, Varangido agaria, Tocharia“ vidéknév szemléltető, a' mi ismét csak Jasovia azaz jászföld' neve. Van rajtuk „Bacinachi, Babinaco, Paping, Pacinachi, Bacynachi, Basinaque“ a' besenyőket előállító nevezet; merné-e azért valaki állítani, hogy a' XVI-dik században még léteztek a' Feketetenger' partjainál kazarok, kúnok, jászok és besenyők mint önálló nemzet? Mindezek egyebet nem bizonyítanak annál, hogy ezen vidékeken illy nevű felekezetek tanyáztak, általános néven a' mongol becsapás előtt kúnok (Cumani) és palóczok' neve alatt ismeretesek. Igenis, ez volt a' nagy terjedelmű Cumania, mellynek a' XI-dik század elein élt arab Edrisi több nevezetes városokat tulajdonit, minők: Kirah, Narusz, Nusi és Kiniov, ekkép írván le: „*On range au nombre des villes de la Comanie ou pays des Comans: Kirah, Narous, Nouchi et Kiniow. Nouchi environnée de cultures arrosées par une riviere, est située à 50 milles au nord de Comania la blanche. De là à Kiniow, ville considerable au pied d' une haute montagne, en se dirigeant vers le nord-est, 4 journées ou 100 milles*“¹⁾). Hasonlókat beszélnek az orosz évkönyvek a' palóczokról, a' kúnokkal azonagy nemzetről, több városaikat megemlítvén a' Don körül, például: Csavszlyuev, Szugrov, Balin, 'stb. mi- ket csak eltorzítottaknak mondhatunk.

Halbstadtból kijövet keletfelé tartva már póstauton versztoszlopok mellett haladtam, miknek minden negyedike faragott kővel, az ut pedig korlátok közti élő fákkal van ékesítve. Kis fél óra alatt a' 30 házból és 90 lélekből álló Petershagen gyönyörű falucskába juték, honnan száraz- árok mellett hajtván, ismét fél óra alatt Ladekop, 27 udvarban 111 lakost számító falu következett, mellyen túl némi két ölyni magosságu, az ut mellett diszelgő vörös márványgulánál, min két összefogódzó kéz, meg a' mennoniták' itteni határát kifejző aranyozott orosz és német irás áll, megszűnik a' mennonita föld. Fél órai hajtás után a' Takmakfolyó' hidjára, 's onnan a' hasonnevű orosz mezővárosba értem, hol csak huzamosb keresés folytán némi görög fogadóban találtam alkalmas tiszta szobát.

Takmak orosz lakosu jelentéktelen mezőváros a' hasonnevű patak' éjszaki, egyrészben déli partján, a' melitopoli kerületben; napontai emelkedése azonban szemmel látható. Van bazarja, azaz számos kereskedő-bol-

Takmak vá-
ros, folyami
és halom.

¹⁾ Géographie d' Edrisi traduite de l' Arabe en francais par P. Am. Jaubert. Paris, 1840. in 4. Tom. II. pag. 401.

tokkal ellátott házsora, de jeles épület hiányzik, templomai is kisszerűek. Tőle keletfelé négy órányira létezik a' roppant magosságú hires T a k m a k M o h i l l a nagy halom, a' mi távulsem emberi mű, hanem a' sikságon föl-emelkedett halomszerű magános hegy, lábainál nevezetes kőbányával. Hi-hetőleg ennek gyomrából vájattak ki a' vidéki szobrok' anyagai. Fő gondot fordíték itt az értesülés nyomán találtató számos szobrok' megtekintése- 's fölkeresésére, következő eredménnyel. A) Letvenak István udvarában a' város' délkeleti részén van 3 darab. 1-ször egy merőben tábla alak, minót még eddig nem láttam; hosszóságban 5, szélességben $1\frac{1}{2}$ láb. Egyik lapján középtájon görbe kard, annak keresztben helyezve kézijj, mellette tegez nyilakkal töltve. Ezek fölött a' tábla' végén olly forma vésések, mint ren-desen a' szobrok' hátulján szoktak lenni, a' mellvas' keresztbe kötött szijjait ábrázolva. Másik lapja a' táblának szinte simára faragott némi czifraságok-kal. 2-dik és 3-dik női szobor, 5 láb hosszáságú. B) Letvenaknak átellené-ben némi sarokháznál kapuoszlopul állitva 1 férfi szobor, 3 láb nagys. $1\frac{1}{2}$ láb széles. C) Kacsics Ludovi házánál a' város' nyugoti részében 2 példány. 1-ső férfikép, 4 láb magos. 2-dik női, szintolly nagyságú. D) Kacsics' sorá-ban némi ház' kapujánál 3 férfi szobor. 1-ső talapzatig $4\frac{1}{2}$ láb magos. $1\frac{1}{2}$ láb széles, sisakos és mellvasas szép példány, 2-dik szinte olly fegyverzetű, barna granitkőből; keze csak könyökig előállitva; talapzatig, melly a' föld-ben rejlik, $3\frac{1}{2}$ láb, szélességben 2 láb. A' 3-dik szinte $3\frac{1}{2}$ lábnyi magos. E) Feder Misko házánál a' város' északi részében egy női szobor köldökirá-nyig látszva, $3\frac{1}{2}$ láb magos, 2 láb széles. F) Kucsubaj Amalko házánál 4 darab; az 1-ső férfié, vállban letörve, dolmánya jobb oldalán buzogány, tőr és még valami ismeretlen eszköz látható, 3 lábnyit mér. 2-dik fej nél-küli férfi ábra, térdig $4\frac{1}{2}$ láb, hátrészén a' mellvas' köteléki láthatók. Kettő női, szinte fej nélkül, lefüggő emlékkal. G) Szamilika özvegynél a' város' nyugoti részében a' főutczában egy szobor valyúnak alkalmazva. H) Szinte azon utczában egy ház' kapujánál ágaskép köldökig leásva 3 lábnyira ki-álló férfi szobor sisakban, mellvassal, hátul leeresztett három ágban font és a' mellvas' kötelékinél szépen látszó hajjal. Meg kell itt jegyeznem, hogy Dubois francia utazó' archaeologiai táblájának 3-dik száma alatt a' mine-mű collossalis nagyságú jeles szobor közöltetik, minek holtaláltatásáról már megrovott könnyelműségnél fogva halgat, Odessában velem közlött, 1820-ban Stemkovszki által vett rajz' utmutatása szerint az Takmaktól egy kis

mélfölnyire fekvő Konzskije-Razdori faluban némi ház' kapujánál találhatik. A' rajzoló orosz tudósnak nem levén fogalma a' zeke' két oldalára vésett fegyverneműekről, a' jobb oldali nyíllal tölt tegzet és baloldali púzdrába tett kézijjat, ruhaékesség gyanánt látszatik előtüntetni. A' mellvas és kárperecz hiven rajzolvák az eredeti szép példány után.

Hú részletekben adom a' szobrok fölötti vizsgálódásom rendét 's létéhelyük' elsorolását, leginkább azért, hogy tapasztalásim után ha majd egykor honfiaink közül valaki újabb nyomozás végett ezen vidékekre utazandik, magát minden részben tájékozhasssa, 's a' föl kutatás és tudakozódás' idővesztő ügy, valamint kellemetlen foglalatosságától föl legyen mentve. Erősen hiszem, eljövend az idő, midőn az óskornak e' bámulandó művei a' tudós vizsgálódók által élénkebb figyelemre méltatva, a' scytha-magyar népfelkezetek' vallásos ügy, mint műveszi maradványai gyanánt fognak tiszteltetni. A' szobrok' eredete 's nivolta fölötti kérdéseimre az itteni nép is, egy szájjal a' kurgánokróli hozatásukat és kővé vált régi emberek' tartalmazását vallá; melly utóbbi babonás hiedelmüket gyakorta ollyatén balga kérdéssel adák elő: valljon mit vétkezhettek ezen szerencsétlenek?

Julius 25-dikén 4 órakor indultam el Takmából, hidat mellőzve hajtván át a' patakon. Délnek vett irányomban nem sokára egy magas halom körül tömérdek hantok tűnének föl. Fél óra múltával már Fürstenauban valék, mindig a' Takmak' völgyében haladva 5 órakor Kutert (tanya, szállás vagy major neve) érénk, hol üveggyár is létezik, majd gyümölcsös nagy kert; 5½ órakor szinte völgyben fekvő Schönsee faluban hajtánk keresztül. Ezen mennonita helységek mind egymáshoz hasonló típusuak. Széles utcza, házakkörüli veteményes- és gyümölcsöskert, sárgavörösre festett szép kerítés ismertető jelük, mindenütt bőség és vagyonság ipar- és szorgalommal párosítva mutatkozván, melly a' steppék' eszméjével ellentétben e' környéket paradicsommá varázsolja. Milly nyeresemény, minő áldás ez a' czár' óriási nagyságú de polgárisodásban gyermekkori birodalmára! kiki bámulattal szemlélheti. Az utóbb nevezett faluban 20 ház 121 lélek. Egy óranegyedre ismét Liebenau következett, 24 ház- és 82 lélekkal, majd Wernersdorf, hol 30 ház 's 93 lélek. Mindezen falvak a' Takmak' völgyében fekszenek. Reggelizés végett megállitván ennél, ¼ órai késedelem után keletnek tovább haladva, e' falu körül újbán tömérdek hantokat képző apró halmocskák mutatkoztak. Az aggkornak ezen

rejtélyes művei épen olyanok itt is, mint Prisepuél, meg Beszarábiában 's több már följegyzett helyeken. Távulabb e' halmocskáktól quartzkő rakás épen a' szárazér mellett. 7¼ órakor utunktól jobbra megint két kisebb halmot találtam, majd reá ezer meg ezer aprócskát, egész le a' völgyig balra terjedő csoportban, mintha temető helyi sírhantok volnának kerek alakban. Ezután ¼ órai távulságra baloldalon kuterek a' szűk völgy' köves szakadatanál, jobbra mégis halmocskák' sokasága. A' föld' felső rétege itt már fekete homok, alul, a' partok' megszakadásiból kivehetőleg kősziklás. 7¼ órakor le a' köves patak' völgyébe, majd a' folyón hajtánk keresztül, hol már nem valánk többé a' mennoniták' határában. E' részen is láthatók még dombocskák, közben néhol kőszikla ormok. 8 órakor két kuter tűnt elő a' pataknál, míg reá egész hosszú sora a' mondott kutereknek. 9 órakor leszálván kocsimról az előttünk fekvő C s e r n i o v k a falu' szélén egy nagy halomnál, azt, és netalán a' házaknál levő szobrokat kipuhatolandó. Kérésésem eredménye ez lón: A) Matyusevics Fülöp házánál a' főútszában kapuszlopul áll némi ékes mű a' fegyver darabokat domborúlag előadó, jobb oldalon ugyanis tegez vagy nyiltartó, és fésű alaku eszköz, balon: kéziij, kard, két ágban lelógó szarszám, hihetőleg korbács. Nagysága térdhajlatig 1 öl, szélessége 1½ láb; kemény sziklaanyag. B) Noczius Iván' amannak általelleni udvarában, nősobor, barna kemény kőből, szinte 1 öl magas, 2 láb széles. E' hosszú falut, melly a' Takmak nagy halom' tövétől délnek fekszik, délutáni 2 órakor elhagyván, mindjárt újabb halmot értem, 1 óra múlva ismét 6-ot közöttök aprócskákat, kuterekkel megrakott völgynek közeldében. Nem tartóztathatám magamat ezek' vizsgálatától, de sajnálkozásomra egyebet rakásba hányt köveknél nem találtam rajtuk. 4 órakor V e r s i n a T a k m a k nevű patak irányában luzózódó völgyben C s e r n i o v k a h o z tartozó számtalan kuterek sorozata került előnkbe, miknek egyikénél a' garád-akol közepén 6 lábnyinál magosabb fejnélküli, barnás granitkőből faragott férfi szobor vala fülállitva, melly a' marhák' gyakori hozzá dörgölődésük miatt fénylő simaságban tűnt elő. Innen a' patak' fás völgyén, hol két ér szabad egybe, keresztül hajtánk, menendők P o p i l k a szinte hosszú völgyi falu alatt jobbra, találkozva e' már ismét fekete földü térségen számos, jelesen 9 csoporti halmokkal. 7 óra tájban egyik lovunknak baja támadván, szüntelen lépve haladtunk előre esteli 10 óráig, midőn is B r e s z t o v a falut értük a' B e r d a-B r e s z t o v a i folyó' völgyében.

Julius 26-dikán korán reggel, míg kocsisom a' lo'orvoslásával ve- Bresztova.
szüdek, bejártam Bresztova' utcáit a' már e' vidéken nagy számmal talál-
tató szobrok' föl kutatása végett. Itt találtam A) Brokhim Bokhimics házá-
nál a' falu' középtáján kapuoszlopul némi szépen formált sisakos, szem,
orr- és bajuszban jól kifejtett művü szobrot, mellynek hátul három üstök-
ben hosszan lefolyó haja élénken állitatik elő. A' földből kilátszó része en-
nek köldökig 2½ láb, szélessége 1½ láb. 2-dik szinte szép granitkő férfi
szobor, 4½ láb magas. A' 3-dik és negyedik női, mind kettő 4½ láb nagy-
ságban. B) Sustag Iván házánál a' falu' szélén, kapuoszlopul egy darab,
mellyen azonban a' sisakos fejen kívül egyéb nem vala kifaragva, 's így
merőben táblát ábrázola. A' földbe eresztett rész 4 láb. szél. 1½ láb. va-
stags. 9 hivelk. 2-dik férfi szobor fej nélkül. Az itteni lakosoktól értém,
miszerint a' Berda folyó mellett alább 1½ mföldnyire fekvő Nikolaevka
faluban épen a' nogaiak határszélén, Mariopolból Krimbe vezető ország-
uton több százra menő szobrok léteznének. Innen 9 óra tájban távoztunk
el délnek, mindjárt kiindulásunkkal halomcsoportozat tűnék föl, rea pedig
a' hantok' ezernyi sokasága következt, közben a' Berda folyótól keletnek
írányzott nagy halmokkal. Egy órai haladás után 3 nagyszerűt értem, majd
rea ismét 4 következett. 11 órakor a' Berda folyamon hajtottunk át. Berda folyó.
Ez itt szélesen terült medrű, allja kövecses, szine kristály tisztaságú. Átke-
lésünk után jártút nélkül haladván egyenesen délfelé, célunkat annyiban
veszték, hogy alkalmas nyug- és eresztő pontra nem juthattunk, míg nem
délutáni 1 órakor a' jaltai görög gyarmatosok kuterénél, melly Kasovata
nevű tóalaku patakánál fekszik, kiereszték. Ezen tanyának garáda-
kainál legott szemembe túnt egy sögléttámaszul alkalmazott 6 lábnyi nagy-
ságú szobor. A' majoros értesite, hogy mind Jaltában, mind Mangusban és
a' többi szomszéd 24 görög-arnaut (albániai) gyarmatokban tömérdek szob- Görög
gyarmatok.
rok találatnának. Ezen görög gyarmatokról meg kell jegyeznem, misze-
rint Mariopol körül Kalcsik és Badui patakok közt az Azovitengerig
nyúló termékeny térséget birják; vallásukra nézve görögök 's magukat is
annak vallják, de nyelvük ozmanli török. Rumeliából költöztek 1779
körül.

A' jaltai kutertől d. u. 3 órakor Mangus felé vettem utamat kelet- Mangus.
nek tartva; nem sokára itt is keleti irányban vonuló halmok mutatkoz-
tak, majd némi száraz patak' völgyéhez értem, hol az országotat verszt-

ágasok- és a' már tudva levő kőoszlopokkal ellátva tapasztaltam, 1½ óra alatt oda el is jutván. Itt a' szállóda' udvarában azonnal szemembe tűnt egy vályúnak alkalmazott férfi szobor, durva mű ugyan, de kemény granitkőből; úgy az átellenben levő ház' kapuoszlopául állitva egy másik. E' marhatenyésztő nép' közepette tejet vásárlandó, néhány házhoz menék be, főleg azon czélből, hogy nyelvük iránt, miről már eleve értesültem, tapasztalást szerezzek. Valójában ozmanli nyelvet beszélőknek találtam őket. Arcvonaluk és természetük valódi görög eredetet tanusít, nyelvük azonban megczáfolja az illy származást. Egykoron Albániában laktuk és óhitük vonhatta magaután a' görög nevet. A' kérdés mindazáltal huzamos kutatások következtében dönthető el. Valamint az oroszok, úgy ezen nép is a' tejfűlnek vajjá készítését nem értik 's nem gyakorolják, azért a' nagy mennyiségben gyűjtött tejet fűlöstől költik el, vagy megforralva beoltván, turót készítenek belőle, sajt csináláshoz sem bírván ügyességgel, melly iparágat kizárólag a' szomszéd német gyarmatosak úzik nagy haszonnal. E' városkának tatár eredetű neve jegyzendő még meg. Ugyanis azok egyik felekezete hivatott *m a n g u c s*, *m a n g u t* vagy *m a n g u p* nak. Most is ekkép nevezik a' kalmuk-mongolok a' tatárokat. A' krimi félsziget' egy része nevezeték egykor Mangopiának.

Czigányok.

Az e' táji faluknál elvonultomban uton utfélen többizben láttam czigány csoportokról teendek már egypár szót. Ezek szakasztott olly típusuak 's életmóduak itt is, mint hazánkban. A' férfiak általában lókupeczok 's ha szerit tehetik, harácsolók; kolompár és kovács-mesterséget úzók. Neik jósolás- meg varázsolással csalják a' tudatlan népet, vagy érczkeverékből gyűrű 's egyéb csecse-becse műveket árulgatnak igaz anyag helyett; sőt a' nogai tatár falukban duda, dob, síp, czimbalom zeneeszközökkel ide 's tova kelve, a' nók látványszerű tánczokat járnak csekély adományért. Gyermekük itt is meztelen purdék. Vallásukat a' körülményekhez alkalmazva nyilvánítják; oroszok közt óhitűek, a' tatároknál izlam követői. Egymás-közt hindu eredetű jargon nyelvüket beszélnek.

Mangusból 6 óra tájban kiindulván, a' tengerpart' irányában haladva, jobbra 's balra halmok' területe között póstanton vala menetelünk, mellynél a' verszteket jelölő karók közt helyenkint régi kőoszlopok is szemléltetnek. Több dombos és völgyes részen vitt keresztül utunk, 's a' föld, merre csak szem lát, fátlan és buján termű fekete, de már nem olly róna,

mint főleg a' Dnepertől fogva meghaladott. Két órai hajtás után balra és jobbra, éjszaktól délnek egész a' tengerpartig vonuló halmok' sorát értem, majd utamtól jobbra egy dombhasadtnál szépen látszék a' tenger' síkján úszkáló hajó mintegy óranegyednyi távulságra. Midőn jobbra és balra két halmot hagytam el, 8 órakor Mariopolba hajték be.

Mariopol az Azovitenger martján Kalcsik kis, és Kalmius nagyobb folyamnak abbai szakadásánál görögök által 1779-ben épített város, mintegy 4000 lakost magában foglalva. Kereskedése, ámbár nem olly élénk és nevezetes, mint a' többi tengerparti városoké, a' steppei gyarmatokra, mellyek terményeiket jobbra ide hordják, jótévéleg hat, mert olasz- és dalmátországi hajók itt számosak rakodnak gabonával. A' tőle keletre tengerbe folyó most említettem Kalcsik viz azon történetileg nagy nevezetességü patak, mellynek közelében 1225-ben az oroszokkal együtt harczoló kúnok-, vagy orosz és lengyel krónikák szerint palóczok' táborát legyőzván, egész Magyarországig futamiták a' mongolok. Kaleznak is mondatik; és minthogy az érintett krónikákban Kalka néven fordul elő, sokat tépelődtek az írók ezen folyam' hol létén, nem tudván meghatározni. A' sz. pétervári academia' Klaproth részére 1807-ben adott utasításának palóczokróli értekezésében áll: „*Endlich gingen die Verbundeten (Russen und Polowzer) über den Fluss Kalka, dessen Lage nicht mehr bekannt ist, und es kam am 16. July 1225 zu einer Schlacht, in welcher die Mongolen Sieger blieben*“¹⁾. Dlugossnál Kulozanak mondatik, mi már a' Kalcsik névhez közelebb vezet. Hammer helyesen határzá meg, midőn ekkép nyilatkozik: „*Fluss Kalka, istz Kalexa in der Statthalterschaft Ekaterinoslaw, nicht ferne von Mariopol*“²⁾. Ezen viznek csak árka nagy, de nyaratszaka úgy kiaszik, hogy néhol száraz lábbal is átgázolhatni. Hosszasága alig terjed három mfölnyire.

Mariopol és Kalmius folyó.

Kalka folyó.

E' városban szobrok' kutatása alkalmával bámulva látám azokat földbe sárba süllyedve utczáan heverni. Föltünt A) a' tengerpartnál álló makarónigyár' kapuja elé illesztett két példány. Egyik férfi szobor, 5 láb, másik női 4½ láb magosságú, a' leásott talapzaton fülül. Emennek orra helyén valaki által pajkosságból lyuk vésetvén, elcsúfítatott; amannak feje' előrésze némi erőszak által hihetőkép nem régiben letöretvén, ez elvált da-

Kőszobrok.

¹⁾ Klaproth Jul. Reise in den Kaukasus und nach Georgien. Halle, 1812. in 8. 1. Bd. S. 57.

²⁾ Hammer-Purgstall, Gesch. der gol. Horde in Kiptschak. Wien, 1840. in 8. S. 88.

rab még akkor is ott hevert. A' bajuszos szép példány töredéket kendőbe takargatva legényemmel szálásomra vitettem, Kairban szerzett egész fejfel együtt hazámba, az academiának küldendőül. Kaukasz alkat, arányos vonások és bajusz tűnnek föl rajta. Ezt rajzban is láthatja az olvasó. B) Ugyanazon tengermelletti utczában beljebb a' városban nyugotfelé némi ház' szegletén kívül fekszik egy női szobor feketés granitkőből, 5 láb nagyságú. C) Tovább menve a' déli vagy tengermelletti végsoron, egy szinte olly nagyságú. D) Beljebb éjszakfelé némi alacsony ház' szögletén csonkitott férfi szobor. E) Amattól nyugotra fekszik egy másik, talpazattal együtt 1 öl hosszaságban. F) Külebb ettől 3 lábnyi férfi szobor. G) A' város' nyugoti részén levő templomnak átellenében házsögletnél fővel lefelé ásva, $3\frac{1}{4}$ lábnyi, melly annyiból kitűnő: hogy dolmánya nem hosszú, mint rendesen a' többinek. Mindezek a' legkeményebb quartzkőbőliek, 's elárulják a' dnepermellékiektől bányájukra nézve különböző voltukat; némelleyek sárga és vörös színt játszanak, holott amazok általában fejjeres azaz mécszkőből készülvék. Fölötte nagy számban tűnven föl márcsak az utczákon is e' csudálatos régiségek, benn az udvarokban és kinél létük iránti kutatással 's rajzolgatásukkal fölthagytam, ha csak valami szokatlan nem fordult rajtuk elő. Meggyőződtem itt arról is, hogy ezerekre mehetnek e' környékeken a' megmaradtak száma. A' mi leginkább búsitott, az vala: hogy egyen sem találhattam bár minő írásjellemet; és mindazok, kik efféléket állítólag ezer számu példányban is láttak, valamelly betű' nyomát rajtuk szemlélni tagadák. Már ezután csak arra terjesztém ki különösen figyelmem, hogy meddig terjed el a' szobrok' valódi hazája. E' kérdést illetőleg mindenhol gondosan beszédtem a' jártas-keltes egyének' értesítését. Itt aziránt nyertem világosítást, mikép a' környéken levő kurgánokról hozattak be, leginkább e' város' megtelepítése alkalmával, mellyeken, mint eredeti helyükön én már egyet sem találtam épségben és sértetlenül. Azon szomorító hirt is ismételve hallám e' városban, hogy a' nagyobb épületek alapjaihoz illy szobrok, ha kisebbek vagy könnyen törhetőek voltak, széltiben használtattak ekkoriglan.

Kvasz ital.

A nép' élésmódja közt igen föltűnő itt az úgynevelt kvasz-ital' áru-lása. Ez nem egyéb cziberenemű, kovással vagy kenyérral savanyforrásba hozott víznél, mellyet az oroszok szomjuság- és nyári tikkasztó hőség' enyhítésére inni szoktak. Megkóstolám, de bizony ízét és szagát olly csics-

csedtnek találám, hogy e' kóstolón túl soha kedvem nem kerekedett belőle részt venni. Kalandozásimban többször ötlött szemembe a' nőknél fölötte divatos arc- és hajfestés. Olly pirosak, mint rózsa, olly fekete hajuk, mint bogár, ha sáppadt bőr és vörös haj lappang is a' máz alatt. Görögöktől szívárgott bizonyára ezen, az orosz fajú népeknél nem tapasztalható, de az oláhoknál is kelendő alakossági hín divat.

Nyomozódásim közben olly örvendetes tudósítás lepett meg, miszerint e' várostól 40 versztnyire (6 mföld) levő Bestas (ütök) néven ismert magos ormok' tetején némi olvashatlan irás legyen a' sziklába vésvé, mellyet senki olvasni s megfejteni nem tudott eddigelő. Mindazért, hogy a' természet' e' vulcanicus művét, miről még utazóknál nem olvastam, de az itteni lakosok csudálatos alakjáról sokat beszéltek, láthassam, mind pedig főleg az olvashatlan irás' lemásolása okáért elhatározám magam oda kirándulást tenni, egy napi fáradsággal azt végbevihetőnek értvén. A' steppei népnek ezen híres öt orma (b e s: öt, t a s: kő, török-tatárul) fekszik a' Kalcsik és Berda folyam közt, mintegy középtájon, a' Mariopolból Jekaterinoszlávba vivő országtutól egy órányira.

Julius 28-dik á n reggeli 8 óra tájban lón indulásom. Egyenesen észszaknak tartva, nem sokára jobb felől egész halomvilág, 3 nagy és több kisebb bekből álló, észszaknak területen vala előtttem. 9 órakor ismét 4 szép kerek halom egymás mellett, majd ismét annyi a' boldog fekete földű messzi térségen. 10 órakor nyugot felé vonuló némi halomsort, 11 tájban pedig Kalcsik orosz falut értük el az ollyan nevű patak' egyik árkanáli völgyben, mellynek töltésén átkelve a' szemközt talált porosz gyarmatosaktól e' vidékről bővebb ismertetést szereztem. Ép ezen tájon ugyanis 25 német, úgynevezett porosz- és mennonita faluk léteznek, mellyek közül 12 órakor a' mennonitáktól lakott Bergthal nevűt értük, csinos hiddal ellátott zárgát fölötti magosb téren. Elhagyván ezt, a' már többször említett kisszerű halmocskák' ezredeit találók, mindig a' legjobb fekete földű, gazdag buzalkalászokkal borított térségen haladva, egyenesen az előttünk büszkén emelkedő öt sziklaorom felé hajtván, minek alljához ezernyi apró és egymáshoz egyenlő távolságra fekvő halmocskák között az orom lábánál kigyózó Badni patak' egyik ága mellett d. u. 2 órakor álltunk meg. Kieresztvén kocsisom a' szabad mezőben, én legényemmel az ormok' keleti lábánál csergedező patak' mélyes árkan leereszkedtem, onnan nézvén föl a'

Bestas vagy
Ótkő hegy.

borzasztón szép sziklák sziklájának tetejére, mely a' sík magányból távolabb, ámbár csak öt darab kőnek látszik, valósággal azonban hegyi nagyságú, óskori vulcanicus eredetű meredek szikla torlasz ollyatén alkatással, mint Beszarábiában a' Duna' síkjánál, jelesen azon folyam melletti Reni nevű város közelében találtatik, mely szinte rónából mereven emelkedett, de ezeknél jóval kisebb, mert 10 ölet magosságban és 40—50 ölet átmerőben alig halad meg. Valójában öt különbözőnek látszik ugyan távolról ez, de közléről némellyike, különösen a' két keletiebb azoneygy alapzatú 's csak csúcsában elvált. E' sziklatorlaszokat megjárni, gondolám, nem kis munkába telendik. Legyen meg, csak az emléket szerencsésen fölatalálhassam. A' patak' legkeskenyebb részét fölkeresve legényemmel rajta át lépdelvén, őt a' hegy' menedékes déli oldalánál vesztegleni parancsolám, honnan engem a' tetőkön munkálódót láthasson, és jeladásomra közelítsen hozzám. Zajgó érzelmek súlyai nyugtalaníták keblemet e' puszta magány' közepette, megvallom; mert legényem már Odessábau gyanussá vált előttem, 's hűtlenségétől méltán tarthattam. A' gondviselésbe bizva, mindazáltal hozzákezdettem a' meredek' mászásához. Három oromnak járáom már össze csudálatos torlasztással egymásra fektetett szikláit, miknek némellyei olly rendesen boritvák, olly szabályszerűen helyezvék össze, mintha emberi kezek sírkő gyanánt halmozták volna egybe valamelly óriási hős' teteminek fedezéséül. Festő és költő jöjjön ide e' művek' borzalmas szépségét a' képzeletnek elevenen átadandók. Én mindezekhez nem értek, csak a' régi emléket iratával sovárgom kifürkészni. Elvégre a' negyedik nem legnagyobb oromteton egy magánálló kerekded nagy szirt oldalon, midőn már az idő alkonyodék 's a' pernyedezni kezdett esső pedig nyári öltönyömet csajhosszá áztatá, rábukkantam némi bevésott írásra, de fájdalom és csalódás, első tekintetre legott kyrill betűkből szerkezettnak találám, annálfogva orosz nyelven készültnek, miről a' mellette vésett 1828-dik évszám csak hamar megis győzött. Hogy puszta kézzel innen ne távozzam, sőt bizonyos jelét birhassam az ormokon, mellyeket nyugoti utazó alig ha még lábaival tapodott, kutatási működésemmek, az öt sorból álló iratot híven lemásoltam, később Taganrogban és Odessában orosz tudósokkal közöltem is. Tartalma Gábriel nevű, némi orosz püspök' ott megfordultát nyilvánítja. Az évszám azonban későbbi. Fáradozásomnak azonban a' topographiára nevezetes eredménye lón az által, hogy az orosz krónikákban emlegetett, de eddig-

elő holfektéről nem ismert kipcsáki *Beschdesch* nevű régi tatár városnak épen e' ponton léteztét meghatározhattam. Az orosz évkönyvek tanítják 1346-dik évre, miként a' cholera nevű mirigyhalál, melly később fekete halál név alatt egész Európában dúllongott, Kipcsáknak Asztrakán, Szerai, Ornacs és *Besdes* nevű városait elpusztítá. Hammer ezt, Karamsinnak (IV., not. 238. S. 147.) véleményére támaszkodva, valószínűkép (wahrscheinlich) de hibásan a' Volga'ágazatánál levő *Wesedew* nevű Jenotaewsk alatti falura tűzi ¹⁾. A' név maga, és az ötkő mellett keletre elterülő ezernyi halmocskák világosan beszélnek e' helyen egykor terjedelmes tatár ülés (Ulus) voltaért. Hét óra hosszáig tartott keresketésim után a' jöveteli uton vissza térve, 11 órakor ismét Mariopolban voltam. Fűlséges látvánnyal gyönyörködtete az épekkor teli holdnak a' csendes tenger vizén végetlen messziségben visszatükrözött tűzozlopa, midőn már közeledtem a' város' környékéhez; olly lélekemelő bűvös jelenet ez, minőt festői ecset, költői toll érzelminkben előidézni nem képes, mellyről fogalmat adni emberi mű elégtelen.

Julius 29-dik én Mariopolból reggeli 7 órakor indultam el éjszaka tartva, hol a' város' kül részén a' nagy templomnak mintegy átellenében jobbra némi nagy halom áll. Fél óra multával már a' *Kalmus* vagy *Kalmius* éjszokról egyenesen a' tengerbe folyó vízhez értem. E' folyamnál legott Constantinustól a' besenyők' Don-és Dneperközti folyóinak sorában megemlitett *Almata* viz, mellynek csak elrontása lehet a' *Kalmus*, *Almus* vagy *Almás* levén véleményem szerint eredeti neve. Ennek kompján Akker József schweitzzi fival találkozám, egy jártas keltes gépésszel; ki a' túlparton fekvő *Kazeratyina* nevű kozák faluban tartózkodik, jelennen az itt igen kelendő asztalos mesterséget gyakorolván. Meghívását örömezt elfogadtam, hogy tőle ismeretimet e' vidékről gyarapithassam. Rövid idő alatt partra érvén, 's onnan egyenest keletnek tartva, 8½ órakor *Kazeratyinába* jutók. Kőszobrok után tudakeződván, épen Akker' lakásánál, melly az uraságháza' irányában éjszaki sarkon esik, a' kapuozlop mellett álla czombig leásva egy bajuszos szép szobor, mellvással ábrázolva. Ezt is lerajzolám. Továbbá ennek átellenébeni ház' ereszete alatt arczaal földre boritva egy másik. Akker állítá némi házudvarán 4 példánynak létét,

¹⁾ Hammer, Geschichte der Gold. Herde in Kipcsak. S. 305.

valamint azt is, hogy a' Taganrogba vivó ut mellett jobbra 12 versztnyire van egy mohilla, hol Kirtz, hannoveri származásu tábornok' sirja szemlélhető, azon szinte 8 jeles szobor találtatik, ha még el nem vitték. E' helység' nevérol eszembe jutván a' kazarok, úgy vélem, nem ok nélkül gyanakszom, hogy róluk maradt elnevezése, miután ezen vidékek egykor nekik hódolának. Megválni akarván a' becsületes schweitzitól, még azon meglepő különös szívességgel viseltetek irántam, miszerint a' rövidebb mellékut' kimutatása végett fölülvén kocsimra, jó távulda kiséróm lón. 10 óraker történt elindulásunk, és nem sokára a' tengerpartnál hajtva, a' póstautat félre hagyók. Egy órai haladás után Dolenszka nevú kutert értük el; 12-kor Kirpicsova falut, melly a' tengernél némi völgy' keleti részin fekszik, Mariopoltól 30 versztnyire (4 mfd). Itt is, mint értesültem, az uraság' udvarában a' steppékből hozott négy szobor van fölállitva. A' halmok ezen környéken már ritkábbak. 2 óraker Piszmenova szinte tengerparti faluhoz jutánk, hol kieresztvén, a' rettentő hőséget három órai húzamos vesztegléssel kerültük ki. Már itt szobroknak nem találtam nyomára, valamint az innen félórányira fekvő Csipletkova faluban sem, ambár két nagy halom áll mellette. 6 óra tájban jobbra és balra halom, utánna a' tengerig terjedt sásos mezejú nagy völgyet értük, mellynek mocsarán nagy bajjal gázolhatánk át. Innén szabadulván, a' tengert kissé félre hagyók, a' közben levó nagy lapályon vivén keresztül az ut, ép a' tengernél fekvő I. Platova kis faluig. Ezután is mindig a' tenger mellett haladva, 's néhány érszakadatot, lapályos, majd partos helyeket érve, de halmokat épen nem látva, 8 óra tájban egy nagy térú völgyön hajtók keresztül, hol meró vadúróm 3 lábnyi magosságra nőtt, boritá a' tenger mellékét; aztán egy nagyobb térséget értünk, mellytől balra emelkedett föld látszik. Majd reá a' tengerbe ömlő Elancsik folyó' hídja következett, azon túl a' hires Platov tábornok' családi jószága Platov falu, hol kitünó urilak és kert diszesiti a' helységet. A' fogadóba betérvén, tüstént nyomozódtam a' vidéken levó kőszobrok iránt; válaszul azonban olly világositást adának, hogy e' helyütt épen nem, csak egyedül a' görög gyarmatokban fordulnának elő legszámosbak, minthogy azok régebben itt települvén, a' kurgánokról nagyobb részint behordák. Tehát a' mivel a' görög nemzet ivadékanak vandalsága pusztitá el főleg azon óskori emlékeket, mellyek annyi barbár népek' uralma alatt épségben megmaradának isten szabad ege alatt! Nem; ezek, mint már mondók, nem valódi görög származásuak.

Elancsik viz
és
Platov falu.

Julius 30-dikán Platovból reggeli 5 órakor kiindulván, mindjárt halomsorozatra bukkantam, majd reá fél órányira 4 kissébbre, a' tengerpartig vezetőre. Egy órai haladás után a' számos halásztanyáig terjedő porondos-sásos térségbe érünk, mellyen keresztül jutván, homoktengert kelle lábolnunk, aztán értük a' völgyön átfolyó Mius vizet. Ezen folyó elég széles, 's két kötélről vezetett komp viszen rajta át, melly kelőtől balra Vavaczav falu esik. Hosszudad várás után 7½ órakor indult meg az uszó híd, és egy óranegyedbe telt parthoz jutása. A' folyó' torkánál tulsó részen látható némi elhagyatott Szemenszka nevű török erősség négy-szegű földsánczal, a' folyóban pedig szigetecske. Innen völgybe lejtven, 8½ órakor Varvaczev falut találtuk, kieresztésünk helyét, hasonlóul kőszobrok nélkül; honnan 2 órai késedelem után elindulván, 12 órakor jobbra és balra kuterek (tanyák) tüntek föl a' sikon; utánnuk éjszakra vonuló halmok ismételve; reá következett Berindatyin falu, ezután szinte olyan nevű 2-dik. 1 órakor Pacsmanova, majd Mitratyina, a' tengerparton pedig halásztanyák sokasága, mik már sűrűbben a' fás vidéken mutatkoztak, továbbra pedig kertek valának láthatók. A' tengerparti halászgunyhók nem sokára sorházakká alakulván, midőn már szélhalmokkal is ötlének föl, végre terjedelmes kertek között elhaladva 3 órakor a' történeti nevezetességű Taganrogban valánk. Az ó piacson vagy bazároni görög szállódában foglalék helyet, e' rekkenő meleg napot mind végig hon töltvén.

Mius folyó
és
Szemenszka
vár.

Taganrog híres kereskedő város az Azovitenger' éjszak-keleti végénél a' Don' torkolatán innen. Számlál 13,000 lakost; van 7 orosz és 1 kath. temploma, gymnasiuma és kerületi tanódája, 44 gyára, színháza és nőnevelő intézete, 2 nyilvános kerte. Lakosi közt számos görög és zsidó. Mindezek' úgy a' város környékének átszemlélését és a' régiségek' nyomozását más napon nem késtem munkába venni. Legelőbb is Draskovich osztrák vice-consult kerestem meg ut- és ajánló levelemet bemutatandó. Ez egy becsületes dalmata Raguzából, ki maga is gabnakereskedésben élénk részt veszen. Általa, úgy segéde Lazarovich János, egy tudományosan mivelt fiatal dalmata által szives résztvétellel fogadtatván, irántami különös figyelmük hálás visszaemlékezés' nyilvánítására köteleznek. Náluk, mint a' többi azovitengermelléki consuloknál is a' hivatalos nyelv olasz, de a' francziában is alkalmasint jártasak. A' városi viszonyok- és nevezetességei' isme-

Taganrog.

retébe avatandó, Lazarovich elvezetett azon házba, hol Sándor orosz czárnak halálózása történt. Tudjuk az európai újabb eseményekből, miszerint Taganrog a' most nevezett czár' 1925-ben novemb. 19-dikén itt történt haláláról hirült el leginkább. A' város' belsejében igénytelen szöglétház ez dél- és nyugotra néző szárnnyal, melly az előtt némi kereskedőnek volt sajátja, most már a' császári családé. Kivülről nem mutat emeletest, de lakszobáiba lépcsőkön történik a' följárás, alul is osztálya levén. A' ház előtt két dóni kozák áll őrt. Déli alszárnyában a' kozák főtiszt tartozkodván, hozzá járulánk legelőbb, hogy az ereklyéül őrzött szobák' meg szemlélésére engedelmet nyerjünk. Az elég alacsony teremek' elsőjében, hol a' czár' halálos ágya létezett, most kóparalelogram áll, ennek lapjain ércztáblák, miken Sándor' orvosától és haditiszteitől környezett halálos ágyban fekvése adatik elő dombor műben. A' mellettei nagyobb terem örök időkig kápolnául alkalmaztaték. Sokat irt Sándor haláláról pro et contra az akkori journalistica, sőt röpiratok is jelenének meg az európai közvélemény' igazolása- vagy megczáfolására: de egy helybeli tény nem hagy kétséget maga után kiszámított halála fölött; oly tény, melly Taganrogban minden lakos' hú emlékezetében él mai napig. Halála előtt kevéssel a' városi ebek' számtalan falkája a' ház' közelébe seregelvén, rendkívüli ordítást 's borzasztó vonyítást követének el. Hasztalan volt maguk a' hadi főtisztek által töltött fegyverrel üzés, rájuk lődözés. Hogy botrány ne következék ez iránt a' népben, a' pópák arra magyarázák szószékből e' különös jelenetet, miszerint a' természet maga elbusulván a' nagy czár' haldoklásán, még az oktan állatokban is nyilatkozik. A' természetbuvárnak maradt fón az ebek' éles szaklásából eredményt huzhatni, az óramutatót ezek szerint tisztán láthatnia. A' czár kimúlt, 's „áldott“ melléknévvel billegzi az orosz historia személyét. Megtekintém az úgynevezett jerusalemi téren gránit talapzaton álló kolossalis ércz szobrát is, valamint fél mföldnyire a' tengermentin levő parkot, hol a' Dontorkolat- és Ázsia felé nagyszerű látványt nyújtó némi pönt arról nevezetes: mivel Sándor czár itt léte alatt gyakorta szemlélődött azon helyen titkos bánatiba merülve, a' haláltól örök némaságba burkolt elérzettel. Mit fog Clio följegyezni a' késő ivadéknak tudandóul az európai eseményekre oly roppant befolyással birt fejdelemről még alkalmasint rejtély előttünk.

Kószobrok. E' városba érkezésem alkalmával az újbazár' némi szöglétháza sarkán

egy földbe állított kőszobrot vettem észre; elmenék annak és netalán még más fölmerülőknek vizsgálatára. Ez nyakgyöngyel és kerek függővel ékesített női kép, feje kendővel borított, valamint rendesen a' többi női szobrok kifaragvák. Anyaga kemény gránitkő. Tudakozódásim után kisült, hogy a' ház Krszanov nyugalmazott kozák ezredesé, kinek udvari kertében is létezik hasonló mű. Bemenvén udvarába és csakugyan láték az első udvar' kertében kőtalapzatra magosan fölállított barna kőszobrot. Hogy ezt közelebbről láthassam, a' cselédek utasítása szerint magával a' házzal kelle szólnom, ki épen a' második kertszerűen rendezett udvarban sétálgata. Az öreg tiszt francziául üdvözlése után bővebb beszélgetésbe kerekedett velem. Németül is szólott, ámbár hibásan és tartózkodva. Emlegeté egykor Magyarhonban jelesen Posenban létét a' franczia hadmenet alkalmával, mi több, magát eredetre nézve francziának vallá. Kinyervén tőle a' kertbe menetelrei engedelmet, bámultam a' magos talapzatra állított női ép szobr' az eddig látottaknál jóval kitűnőbb művét. A' fej ugyan váll közé süllyedt, az arc- és orr tökéletlen kifejtésével: de a' hosszú mentének szél- és zseb préme két felül kiállólag olly élénken látszik, hogy a' jász és kún nép' rókatorkos női mentéjét képzelém valóban rajta. A' láb és ennek fejei a' magyar csizmát ábrázolák híven. Ezen az álló kép' lábafejei ugyanis épségben és nem elpalástoltan tűntetnek elő, mint rendesen a' többinél tapasztalhatni, térdig, vagy térdepülő helyzetben. Lerajzolását az idő már későre haladta miatt más napra tűzém ki; mit azonban közbejött akadályaim és majdan eltávozásom miatt véghez nem vihettem. E' szobrok ide a' donmelléki steppékből hozattak, 's hír szerint annak innenső vidékin maiglan találatnak a' kurgánokon. A' dóni kozákok ime nem pusztítják olly mohón, mint az új gyarmatosok. És ezen értesítést csakugyan valónak találtam hg Demidoff Anatól 1837-diki itt utazása' leírásából is, ki az általa sphinxeknek nevezett maradványok' akkoriban még fölletük iránt így emlékezik donmelléki utjáról: „*Une distinction particulière aux tumuli que nous rencontrames à compter de Taganrog, sur les bords du Don, le Tanais des anciens, c' est que chaque tumulus était surmonté à son sommet d'une sorte de borne grossièrement taillée en tête de sphinx, et dont la matière est un granit fort dur qui ne se trouve point dans ces contrées*“¹⁾; és

¹⁾ Demidoff, Voyage dans la Russie meridionale. Paris, 1841. in 8. maj. pag. 327, 335.

tovább a' donetzmelléki Kamenszkajától Bachmutig nyugotra terjedő vidékekről: „*La rout, plus accidentée jusqu' à Bahkmout, nous offrit quelques distractions. De toutes parts nous retrocions autour de nous ces sphinx de granit, sculpture grossière, qui jonchaient la steppe au pied des Khourghans*“¹. Hogy sphinxeknek nézte a' tudós herczeg és franczia utitársai e' szoborműveket, annak a' fölületes szemlélet és a' munka' tökéletlen annyira mint rongált volna okozá: de ha közelebbről és egybehasonlítva méltatja szemügyre, tudós társaival együtt, bizonyára nagyobb gyönyörűségükre és az archaeologiai tudomány' nem kis előmenetelére szolgálándott az eredmény. Azon 64 rájzok között, mikkel munkáját pazarlatig ékesíti, legalább egypár kameni-baba méltó helyet foglalna el. Igen, de nem mindenki hiszi azt, mit Cicero teli szájjal hirdet: „*In minimis saepe rebus maxime res latent*“². Egyszer mindenkorra meg kell itt azt is jegyeznem, hogy az utazók mindig csak ormótlan durva faragványokról, rémalakokról (*sculpture grossiere, statues monstroeuses, —grob gebildete, sehr unförmlich und grob ausgehauene, blosse Maske 'stb.) szobrokról beszélnek, 's olyanokból vonnak következtést a' népfajra 's művészetre. Ezt merő csalódásnak nyilvánítom, miután számtalan jól kifejtett arcú 's ékes faragványú példányokat láttam. Kéttelenül ezen kőszobrokra czéltott Herberstein Zsigmond báró a' Don- és Donetz melletti régiségekről nyert értesítések' imezen előadásában: „*De aris autem Alexandri et Caesaris, quas plerique scriptores in his locis fuisse commemorant, vel earum ruinis, nihil certi ex indigenis aliisque, qui ea loca saepissime peragrarunt, cognoscere potui. Milites quoque, quos princeps (Iván Vazilievicset érti) ad Tartarorum excursiones explorandas et coercendas quotannis ibi in praesidiis habere solet, super hac re a me interrogati, nihil se unquam tale vel vidisse, vel audivisse responderunt. Circa ostia tamen minoris Tanais (Donetz) quatuor ab Asoph dietis, juxta locum veliki precos (nagy kelő) ad sanctos montes, statuas imaginesque quasdam marmoreas et lapideas vidisse se non negabant*“³). Mindenesetre, ezen tudósítások a' szobrok' földrajzi kiterjedése- 's hortaláltatása fölött nyújtanak becses adatot. Nagy Sándor és Caesar' oltárait, mikről már Ptolomaeus beszél, nem lehet egyének vélni az e' vidékeken találtató óriási halmoknál. A' görög leleményes*

¹) Herberstein S. Rerum Moscoviticarum Commentarii. Francofurt., 1600. fol. pag. 49.

ész minden kellő ismeretét kikerülte tárgynak tudott történeti alakot költeni, a' későbbi írók pedig utáncsevegék a' régiek' meséit. Ammianus Marcellinus is bizonyára illy zavaros kutfók után viszhangzá az oltárokróli hírt, de már nem a' Tanais, hanem Borysthenes- azaz Dneperhez téve: „*Dein Borysthenes* (igy ír) *caius in marginibus nemorosis Borysthenes est ciuitas, et Cephalonesus, et arae Alexandro Magno, Caesarique Augusto sacratae*“¹⁾.

A' Don' torkolatánál elég tárgyat nyujtanak az utazónak Rostov, ó és új Cserkaszk kozák városok meg Nachitschewan 12,00 népességü hajk-ok vagyis örményektől lakott város az ezt környező hajk falvakkal. Minket a' folyam maga és innensó része a' Dneperig érdekelvén a' lebediai haza' kimutatása- és meghatározásaért leginkább: miután azon terjedelmes sík földeken áthatottunk, mik a' húnok' itt lakta korában Faustus Byzantinus IV-dik századi író szerint „*VADON*“ névvel jelöltetének („*Längst des Ufers des grossen nordischen Meeres, in eine Steppe, die Vadan genannt wird*“²⁾); 's mellyekről Rubruquis Vilmos 600 év előtt illy festőileg szólt: „*Et tenebamus recte in orientem, provinciam Gasarie, habentes mare ad meridiem et vastam solitudinem ad aquilonem, que ducit per XXX dietas alicubi in latitudine, in qua nulla est silva, nullus mons, nullus lapis, herba optima*“³⁾); a' hajdankor' itteni emlékeinek egybehasonlítására fordítjuk figyelmünket.

A' Don' neve tatárul Tin, régieknél Tanais. Ered a' tulai kor. megyében, és miután Raezan, Tambov, Orel és Vorones kor. megyéket meg a' doni kozákok földét keresztül folyná, három ágban az Azovitengerbe ömlik. A' beleszakadó vizek jobbról: Szozna, Donetz, balról: Vorones, Khoper, Medveditza, Ilovlia 'stb. A' Donnetz (Kis-Don), melly reánk nézve szinte nevezetes, a' kurszki kor. megyében ered, aztán a' kharkovi kor. megyén átfolyván, a' voronesi kor. megyének déli határául szolgál, 's a' dóni kozákok földén úgy foly a' Donba. — II. Béla kir. névtelen jegyzőjének irata nyomán két szempontból fontos a' magyar eredet' kérdésénél e' folyam; 1-ször: minthogy a' magyarok' óshelyének keleti határául tűzi; 2-szor: mivel a' magyarok' óskori honát Dentumogeria-nak nevezi három ízben, ekkép írván: „*Scythia igitur maxima terra est, quae DEN-*

Don folyó.

¹⁾ Ammiani Marcellini Rerum Gestarum, Lib. XXII.

²⁾ Jahrb. der Liter. Wien, 1833. Bd. LXII. S. 63.

³⁾ Recueil de Voyages et de Mémoires. Paris, 1839. in 4. Tom. IV. pag. 246.

*TUMOGER dicitur versus orientem, finis cuius ab aquilonali parte extenditur usque ad nigrum pontum, a tergo autem habet flumen quod dicitur THANAIS*¹⁾. Hogy a' M o g e r azaz magyar névnek eleibe tett DENTU egyenesen a' D o n-ra vonatkozik: azon úgy vélem, senki sem kételkedik: de hogy „Don-tó“ vagy „Don-tó“-nek olvasandó-e? meghatározva nincs. A' névtelen jegyző írásmóda mind a' két értelmezést megszenvedí, sőt azt is könnyen következtetheti, hogy az *u* végbetű ki ne mondassék: minek azonban itt elhagyása azért nem okszerű, mivel D e n t szokatlan nevezet jőne ki belőle. Olvasták némelyek d ö n t ó mellék névnek is, ámbár alap nélkül. Voltak, kik g y a n t á t, meg kitudja mit kerestek benne. Véleményem szerint a' D o n-t ó legalkalmazhatóbb, mint például Marczal-tó, Maros-tó, mert illy geographiai elnevezések mindig kelendők voltak őseinknél. Mihez képest nemcsak a' Don' mellékire, hanem annak tövéhez azaz alsóbb részeihez vezetettünk. A' Donnak alsó vidéke és a' Feketenger között (Pontus niger Anonymusnál) bizonyára nem kis terjedelmű föld létezik, melyre Constantinus' Lebediaja könnyen oda fér.

Vizsgáljuk már újlag sorra azon folyamokat, miken a' Dnepertől fogva a' Don' torkolatáig átkeltünk, 's hasonlitsuk össze a' tudós császár megnevezte vizekkel.

Dneper- és
Donközti
folyamok.

1) C s i n h u l, mely T a k m a k k a l P r i s e p n é l egyesülve M o l o c s n a név alatt, a' tengertől némi keskeny fok által választott szint' azon nevű tóba ürül.

2) A b i t o s n a; ez a' nogai tatárok földén fekvő Kahacs falu fölött a' melitopoli kerületben ered és Nogaitzk ugyanazok' fő helyénél ömlik a' tengerbe.

3) B e r d a. Ered Konszkije Rozdori falu körül, és a' melitopoli meg alexandrovszki kerület között folyván Petro Paulovszki várnál szakad az Azovitengerbe.

4) Kis és nagy B a d u i, szinte az alexandrovszki kerületben a' porosz gyarmatok' földén keletkezvén, ugyanazon tenger által nyeletnek el.

5) K a l c s i k, régen Kalka, a' Bestas' vidékén eredvén, Mariopolnál foly a' tengerbe.

6) K a l m u s. Taganrogi kerületben eredvén Mariopoltól keletre ömlik a' tengerbe.

¹⁾ Anonymi Belae R. Not. De gestis Hungar. cap. I. ed. Vien. 1827. pag. 92.

7) **Mius.** Bachmut körül ugyanazon kerületben van kútfeje, és Szemenszka alatt veszi be a' tenger.

8) **E l a n c s i k**, azon megyében éjszak-keletről folyván, Platovnál a' tengerbe szakad.

Láthatni imezekből, hogy a' Constantinus által elszámított, már akkor a' pátzinákíták által lakott földet mosó Singyl, Hybul, Almata, Cuphis, Bugu folyamok közül a' Dneper' keleti részén Donig csak a' Singyl és Almata tükröztetik vissza a' Csinhul- és Chalmus- vagy Kalmiusban, és ugyan ez az utóbbi lehet a' Delisletől még fönlétezni mondott Alma. Ne-tóródjuk azonban sokat, miután a' Chingylusra épen a' lepedikai step-pékben Csinhul név alatt csakugyan reá találtunk, és a' Kidmas vagy Kedma nevet is némiképp methatice a' Takmak adja vissza. Tapasztalással bizonyított általános hiedelem az a' tudósoknál, miszerint Dél-iorosz-országnak a' Feketetengerbe folyó vizei tetemesen fogytak, 's némelyek hajdankorban bő vizűek levén, most már végkép kiszáradtak. Különösen illy eset főnebb meg is jegyeztetett. Az Azovitengerről tudatik vizének napontai fogyása; mire nézve az öblök mélysége szemlátomást vesz, a' fővényes porondok száma pedig szaporodik. Itt Taganrognál a' nagy hajók most már 30 versztnyire kintelenek horgonyt vetni a' kikötőtől. A' dontorko-lati öbölről megjegyzi a' jeles tengerész Marigny, hogy Taganrog' alapítása óta 3 lábbal alább szállt: „*Depuis le fondation de Taganrog (úgy mond) le golfe de Don a diminué, dit on, d' environ 3 pieds de profondeur*“¹⁾. Emlitettük főnebbi utközben, hogy több helyütt, nevezetes mélységű száraz árkok talátnak, mik valójában nem más, mint kiaszott csermelyek' meder-maradványi. Illy nagy átalakulás közepette, hogy folyamok' nevei is változtak és enyésztek végkép: csudálni épen nem lehet. A' Molocsnató, mellynek a' tengerrel régentén egyvoltát a' földnép' szájából hallhatni, de tudós vizsgálódások is ekkint tanítják: melly szerint könnyen föltehetjük, miként őseink' itt lakta korában-a' Chingylus- vagy Csinhulnak egyenesen a' tengerrel vala közösülése. Sokan egynek tartják ezt a' régiek' Buges (most Sivas) tengeröblével, és nem ok nélkül. Megnyughatunk ennél fogva és elég erős alapra találhatunk Lebedia' meghatározásánál abban: hogy legrégibb történetiróink által a' Donon innen helyezett óshazánkat Dentu Mogert, vagyis

¹⁾ Taitbout de Marigny, *Portulan de la Mer Noire et de la Mer D' Azov*. Odessa, 1830. in 8. pag. 149.

Constantinus' Lebediáját a' mai lepedikai steppékben meg Csinhul vizben fölismerhetni.

Lebediára nézve még némi nehezségek forognak fűn, miket azonnal elhárítandunk.

Lebedin és
Lebedian
városok.

Léteznek az Oroszbirodalomban több hasonló hangzatu helyek: ugyan-
is van I) **L e b e d i n** kerületi város a' kharkovi kormánymegyében, Olysa-
na folyó kétpartján, 10,000 lakossal. II) **L e b e d i a n**, köznép nyelvén **Le-**
bedgyán, szinte kerületi város a' tombovi kor. megyében, Fűlső-Don' part-
ján, 4000 lakossal. Ámbár ezek is a' Dnepertől keletre és éjszakkeletre
fekvő vidéken állnak, a' mi Lebediánkra mind a' mellett sem egyik sem
másik nem alkalmazható. Nem az első, mivel az Charkovon fölül majd két
napi távulságra Kiev' éjszaki vonalánál is főnebb esik, hová a' besenyők'
magyaroktól elfoglalt birtoka sóha ki nem terjedt; annál kevesbé a' másik,
minthogy kétannyi távulságra fekszik mint amaz a' Dneper vizétől éjszak-
keletfelé; és így kérdés alá épen nem vehető mint magyar-besenyő birtok;
Szárhel vártól, a' mai Bielogrodtól, mely a' kazaroknak éjszakkeleten vég-
helyük vala, szinte nagy, és ugyanazon várnak Dnepertőli távulságát két-
szeresen kiadó messzeségre. Illy messzi éjszakfelé terjedő földrészt Chazaria
közelébeninek Constantinus nem mondhatott; Chingylus vizének sincs e'
városok körül semmi nyoma. E' hasonlatos név keletkezhetett a' szláv „le-
b e d“ hatyút jelentő szóból. Vannak az orosz földön állatokról nevezett
helyek: miért nem nyerhettek volna ezek is hatyúról annélkül, hogy a'
magyarok' Lebediájával legkisebb kapcsolatban álltak volna valaha? És va-
lójában, Lebedin városról írják az utazók czímerül hatyúrnak viselését.

Lebadha
város.

Az úgy nevezett núbiai geographus vagyis Edrisi, munkáját 1154-ben
befejezte arab író teszem emlékezetet a' Dneper meg Don közt létező **L e-**
badha városról. Miután Thunmann ezen hely iránt figyelmessé tevő a' tu-
dósokat, hazai iróink közül is többen hajlandók valának ősi Lebediánknak
ebbeni rejtését hinni. Már csak ezért is el kell itt döntenünk: van-e és mi-
nő összekötetése e' városnak keresett helyünkkel? föl kell deritenünk a'
függő kérdést annál is inkább, mivel Edrisi sorai legnagyobb részben mai
napig világosító magyarázatokat nélkülözvén, Neumann is fölakadni látszik,
midőn ezeket írja legközelebb: „*Wo der Ort Lebedia, die vornehmsten*
Fürsten der Ungern gelegen habe, und ob es Lebadha sei unfern der Mün-
dung des Dons (Edrisi II., 395. ed. Jaubert) *ist sehr schwer zu ermit-*

*teln*¹⁾. Nekem, ki az Edrisi által sorban megnevezett városokat, mint alább krimeai naplóból látandja az olvasó, nagyobb részben megjártam nehézséggel nem jár meghatározása. Lássuk azonban, mit irt Edrisi. Sorai ekkép hangzanak Jaubert fordítása után: „*De là à l' embouchure du Dhabros (Danapris, Dniper); Puis à Seknimil; Puis à Kersona (Kherson), un peu moins de journée de navigation, c' est-à-dire 80 milles. De Cherson à Djalita dans le pays de Comans, 30 milles. De Djalita à Gharzouni, ville florissante sur les bords de la mer, 12 milles. De là à Bertabiti, ville petite, mais bien peuplée, où l'on construit des navires, 10 milles. De là à LEBADHA, jolie ville, 8 milles; Puis à Chalousta, ville importante près la mer, 10 milles. A Soldadia près la mer, 20 milles. De Soldadia à Boutra, 20 milles. De Boutra à la embouchure du fleuve de Russie (le Don ou Tanais), 20 milles. De cette embouchure à Matrakha, 20 milles*“²⁾. Világos imezekből, hogy Dneper- és Don közti városokról, 's azok sorában Lebedha szép városról beszél Edrisi: azonban hogy ennek holvoltát megismerjük, a' többi elszámítottakat is meg kell vizsgálnunk, mik: Kersona, Djalita, Gharzouni, Bertabiti, Chalousta, Soldadia, Boutra, Matrakha. Mindezek rontott vagy csak arabosított nevű helyek, kivéven az utóbbit, magában Chersonesusban, most is fönlevők. Így, Kersona: Kherson; Djalita: Jalta, kis város épen a' tengernél; Gharzouni: egykor Gurzubita, Justinian cs. által épített, de már elpusztult vár Urzufnál Jaltától keletre; Bertabiti: Parthenit, falu amazoktól keletfelé a' déli marton; Lebadha: most Kucsuk-Lambat, ugyancsak a' tengernél, vagy a' mi arab rontással még közelebb jár, a' Livadia falu, szint azok' közelében. Lampad előfordul már Arrianus' Periplusában Lampas (Λαμπας) név alatt. Chalusta: most Alucsta, hol Justiniantól épített Alusta várnak némi maradványi most is fön vannak, 's fekszik a' tengernél Csatir-dágh (Sátorhegy) allján. Soldadia: ez régente Sidaghios, majd Soldaia a' genuaiak alatt, most Szudágh nevet visel, 's elhagyott vár. Boutrát meghatározni nem tudom, de a' Matraka nem egyéb a' Metrika, Tmutarakán vagy Tamatarcha városnál, hol most Tamán félsziget Kercsnek átellenében ázsiai részen. Ezekből láthatni, miszerint Edrisi a' Dneper- és Donközti vidékeket adja ugyan, de csak a' krimi félsziget' helyeit sorolja el, más feje-

¹⁾ Neumann, Die Völker des südlichen Russlands. S. 98. n. 36.

²⁾ Géographie d' Edrisi traduite de l' Arabe en francais par P. Amédee Jaubert, Paris, 1840. in 8. To m. II. pag. 395.

zetében irván az Azovitenger fölötti Cumániáról vagy a' mi lebediai step-pénkről. A' Lampádból arab betűzéssel könnyen alakulhatott Lebadha. Különben is az arab írásban a' *b*, *p*, *n*, *t* betűk mind egyenlő alakúak lévén, csak egy vagy két pontocska alul vagy fölül különbözteti meg őket; mellyekből ha valami elmarad, magánhangzók' hiányában egészen más szó keletkezik az írásból. Livada-ból szinte olly könnyen alakulhatott Lebadha. Épen azon krimeai vidéket írta le Edrisi, mellyről Rubruquis 1254-ben ekkép emlékezik: „*Praedicta ergo provincia Cessaria cingitur mari in tribus lateribus: ad occidentem scilicet, ubi est Kersona, ad meridiem, ubi est civitas Soldaia, ad quam applicuimus, que est cuspis provincie; et ad orientem Maritandis, ubi est civitas Matrica, et orificium Tanais*“. Alább: „*Sunt autem alta promontoria super mare a Kersona usque ad orificium Tanais, et sunt quadraginta castella inter Kersonam et Soldaiam*“¹⁾. Bizvást letehetünk imezek után, szives olvasó, minden gyanakodásról Edrisi Lebadhajának Lebediánkra illesztetése iránt. A' minemű világosítást Hammer Edrisinek főnebbi soraira imezekben ad: „*Von einem Dutzend Städten der Kumanen, welche die Erdbeschreibung Edrisi's nennt, sind nur die Hälfte, nämlich: Dschalita als Galitta, Schalusta als Lusta, Lebdias als Lebadha, Materino oder Matrega als das russische Tmutarakan, Kumania als das Kumanerland, Scholtatie a's Soldaja mit Gewissheit zu erkennen*“²⁾, inkább sötétebb tömkelegbe mintsem igaz utra vezetik az olvasót. Nem is ezeket állítja Edrisi kúnok' városainak. Azokról majd alább szólandunk.

Chelandia mi?

Constantinus bőven elbeszéli a' Lebediában történt események közt, mikép a' kazar khán a' magyarokhoz követséget küldvén, kérte őket, hogy Lebedias vezért hajón hozzá küldenék, ki ezen kívánatra megis jelent a' kazar fejdelemnél. „*Paulo post (így ír Constantin) chaganus ille Chazariae princeps per legatos petiit a Turcis ut ad se chelandiam mittant primum eorum boëbodum. Itaque ad chaganum Chazariae profectus Lebedias interrogavit quae ipsius vocandi causa esset*“³⁾. Constantinus eredeti görög szövegének bizonyára a' másolók által homályossá tett szókötése okozá, hogy a' fordítás is hasonló ejtésben alakítatván, a' „chelandia“ szót a' kazar khán

¹⁾ Recueil de Voyages. Tom. IV. pag. 215, 219.

²⁾ Hammer-Purgstall, Gesch. der gol. Horde in Kiptschak. Wien, 1840. in 8. S. 10.

³⁾ Const. Porphy. De administr. Imp. c. 38. ed. cit. pag. 169.

által lakott város' nevének vélték némellyek Meursius' kellő vizsgálódás nélküli nyilvánítása után: de, valamint illy nevű helynek az ósz régiségben semmi nyoma, úgy más részről bizonyos az számtalan byzanti írók' sőt magának Constantinusnak saját szólásiból, miszerint a' chelandia (χελάνδιον) nem egyéb a' nagyobbyszerű hajók' nevénel. A' keleti birodalom' tengeri hajóseregének leírásánál, több mint tizszer használtatik e' nevezet a' tudós császár által, két rendbeli, u. m. „usiaca“ és „pamphylia“ chelandiákat különböztetvén meg¹⁾; minélfogva határozottan állithatni a' szövegben tengeri hajó értelmének fűnforgását. A' latin szöveg tehát ekkép javítandó: „ut ad se per chelandiam mittant“, azaz: hajón küldjék el. Már most kérdezzük: valljon Lebedia tartomány vagy hely (τόπος) lehetett-e másutt mint olly nagy viz körül, mellyen hajóval történheték a' közlekedés a' Krimeában lakott kazar kánnal? Egyedül a' Dneper lehetett ezen nagy folyam, min régenten úgy, mint mais kényelemmel eljuthatni a' félszigethez; más oldalról a' Chingylus vagy Molocsnató öblénél a' sivaschi tenger-részen könnyű szerrel oda hajózhatott Lebedias.

Lebedia föld vagy tartomány-vidék nevének fölvilágosítása van még ^{Lebedia föld értelmezése.} hátra: olly tárgy, melly a' magyar őstörténetek vizsgálói által „ne nyúlj hozzám“-nak tartatik azon oknál fogva, minthogy a' tudós császár elég világos és határozott értelmezést ad róla, midőn azt Lebedias nevű vezértől eredtetnek vallja, miűél világosban sokak szerint senki sem szólhat e' tárgy fölött. Én hátor vagyok Constantinus' ebbeli csálhatatlan 's hibátlan voltát kétségbe hozni. Széles ismeretei mellett ő az idegen (barbarus) nyelveket nem értvén, könnyen hibás szóalakításra vezetheté a' hasonhang, valamint időnkben sok szónyomozót tévutra viszen az etymologiai kling-klang. Azt írja Constantin már fűnebb is idézett soraiban: „*Turcarum gens olim prope Chazariam habitabat, in loco cui cognomen LEBEDIAS a primo ipsorum boëbodo, qui nomine quidem LEBEDIAS appellatur*“. Sem több sem kevesebb nem mondatjk itt, mint, hogy a' Kazária melletti ősz hazánk-nak Lebediának mellékneve Lebedias nevű első vezértől származott. Lásuk tehát, volt-e Lebedias nevű vezér Árpád és Almus előtt? Hazai krónikáink, ha az események részleteit nem is, de bizonyosan a' vezérek' neveit hiven megőrzötték, és hézagtalanul adák által a' késő kornak: hiven, mondjuk azért, mert ingadozó írásmódjuk mellett is reájuk ismerünk szám-

¹⁾ Const. Porphy. De Cerimoniis Aulae Byzant. ed. cit. Vol. I. pag. 664, seq.

talan helyneveinkben, miknek helyes kiejtését a' magyar nép' ajkiról sok századok le nem törülhettek: illy nevű vezérnek mindazáltal sem néphagyományokban, sem széles honunkbeli helynevekben, sem évkönyveinkben emlekezete nem él; nem ismeri II. Bela kir. névtelen jegyzője, nem Kézai Simon, nem a' bécsi képes krónika; de van ELEUD nevű a' hét vezérek között, ki a' névtelen jegyző által (cap. VI., XX., LVI.) Szabolcs atyjának mondatik. Hogy ezen vezér roppant befolyással és hatalomsullyal birt a' nemzet' vezérleténél, mutatja elő-t, előljáró-t (antesignanus) értelmező neve; de azon szólásmodunk is, melly szerint a' legrégibb ősöket előd és elődök névvel tiszteljük. Él e' név több ősvezérek nevével együtt a' dunántúli helységek sorában, fűntartja ugyanis a' fejérvármegyei Elő-szállás, melly csak illy nevű férfi emlékére nyerhető kezdetben elnevezését. Miután tehát elvitázhatlan tény Előd nevű vezérnek létezte, valamint másrésről Lebedre nem található: igen helyesen kivetkeztethetik Constantinusnak itt is szokott modorához képest betű- és hangcserével élése, melly methateticus írásmóda majd minden idegen neveknél kisebb vagy nagyobb mértékben mutatkozik. Kisérjük meg elhitértés okáért, mikép irándó az Előd név görögösen. Az ó, u és v betű helyett ók β-vel élnek, 's így lesszen: *EABEΔ* azaz Elbed. A' két első betű fölváltásával *AEBEΔ* azaz Lebed; szokott nemi raggal: *AEBEΔ ιας*. Kiviláglik már ebből az is, hogy a' kérdéses tartomány nem vezértől nyéré nevezetét, hanem mivel ennek Lebeddé alakított neve Constantinus füleiben a' Lebed tartományval egyformán hangzott, más okát nem tudta adni a' hasonlatosságnak mint azt, hogy épen e' vezértől hivaték ekkép.

A' Lebedia föld- és hely nevének valóságát, miután mais fűn vagyon, kétségbe hozni nem lehet: de igenis az olly nevű vezérét, mint történetkönyveinkből ki nem mutathatót.

Minő jelentésű és honnan kölcsönzteté a' tartomány' mellékneve? erre is reászigitene a' mélyebb vizsgálódások. Azon messzi terjedő térségek a' Fekete- és Azovitenger fölött, honnan legrégibb krónikaink a' magyar elődöket ide költözötteknek tanítják, már a' hajdankorban vadon, pusztaság, magán síkság, sajátságos jellemző névvel illetteték. Erre czéloz a' névtelen jegyző midőn írja: „*Scythica autem terra multum patula in longitudine et latitudine, homines vero, qui habitant eam, Dentumoger dicuntur, usque in hodiernum diem, et nullius inquam imperatoris potestate*

*subacti fuerunt*¹⁾. A' keleti írók által széltiben Descht azaz pusztaságnak hivatnak ezen vidékek, a' perzsa és tatár nyelvben descht ugyanis pusztaságot jelentvén, honnan a' Deschti-kapcsák név is származik: az oroszoknál pedig Stepp név alatt ismeretes. Épen ezen eszmét fejezi ki nyelvünkön a' LEBED vagy LEPED, tágas értelemben szinte pusztaságot, térséget, rónát, síkságot, mező és terület földet értelmezvén; melly két féle u. m. leBed és lePed közt olly lényegtelen a' különbség, mint a' tereBély és terePély szónál. Most ugyan e' szóval pusztaság kifejezésére nem élünk, de a' gyök és annak minden alakuló változatai örökké azonos eszme körül, forognak. A' gyök ugyanis: LAP, LÁP és LEP. Immen: lap-ály, lap-ác, lap-át, lap-ít, lap-oc, lap-ic, lap-os, lap-u, lap-ul; lep-edő, lep-el, lep-ény; lep-ni, lép, el-lep-ni, 'stb. származékok. Lebedia vagy Lepedika tehát ezen szónyomozás következtében nem egyéb, mint a' Steppének, Desch-kapcsáknak merően efféle tulajdonságot kifejező magyar neve; alkalmazva az Erdőország (Hylaea), Hegyország (Daghestán-Barczaság), Homokország (Chamat), Mezőország (Polonia) 'stb. elnevezések hasonlatosságára. Őseink' rokon gondolkozásmódú elnevezését árulja el a' későbbi Etelköz hazáé; ott is a' lakott föld' helyzetétől, vizekköztségétől nevezék honukat Etelköznek, valamint itt a' kietlen síkságtól Lepedő országnak. A' mai értelemben használt lepedő, ha az áll, mit a' külföldiek vitatnak, hogy t. i. pásztornép voltak eleink, állandó lak- és bútör nélkül: épen nem lehetett ágy-ruhanemű, hanem az elterjedéstől átvitt értelemben nyere újabb korban nevét. Hogy pedig e' szó eredeti sajátunk, maga Dankovszky és Leschka sem tagadják. Gyarmathi állítja a' lepedőnek perzsáknál lo bad rokonhangú szivali használatát; és ez, csakugyan a' változatos kiejtést, de egyszersmind perzsiamelléki származását bizonyítaná. Constantinus ezen Lebediát kétizben *πόσις* azaz helynek nevezi, tehát nem lehetett város vagy valamely egyes pont, hanem földterület; a' mi a' lepedikai steppékre igen szépen ráilleszthető. A' lebed szó, ha nem hibázott Gyarmathi, mezőség vagy rét' értelmezésére maiglan használatik. Ő írja Szótárában: „*Livágya, rét, L(atine) pratum, D(almatice) livadia, R(ussice) lebede*“. Én csak a' lu'gh és póle (Wiese, Feld) szót ismerem, hihető amaz éjszaki dialectusbéli.

¹⁾ Anonymi, de gestis Hung. cap. I. ed. cit. pag. 92.

Sarkel vár.

Még egy figyelmes vizsgálatot igénylő adat találtatik Constantinus Porphyrogenitusnál, melly a' lebediai lakhely' meghatározását elősegítheti. A' magyarokat kinyomó besenyők' birtokának terjedelméről irván, állítja annak a' Duna' alsó részétől, jelesen Silistriától (Distra, Dorostolum) kezdve a' kazarokhoz tartozó SARCEL várig kinyulását imigy: „*Ab inferioribus vero partibus Danubii ex opposito Distræ procurrit Patzinacia, eaque extenditur ad SARCEL usque, quod Chazarorum oppidum est, in quo praesidiarii sunt singulis annis permutari soliti. Significat autem Sarcel apud ipsos album hospicium* 1). Miután a' besenyők mind a' Dneperen túl Lebediát, mind a' Dneszteren innen Etelközt a' magyaroktól foglalák el, 's birtokuk keletfelé egész Sarkelig kiterjedt, valószínűnek látszik nemcsak, hanem meg is kell engednünk, hogy a' magyarokénak hasonlóul ódáig hatott el messziége, annál is inkább, mivel épen Kazária' szomszédságába helyeztetik lebediai hazájuk. Itt tehát azon kérdés gürdül elő: hol feküdt Sarkel vagy igazabb kimondással: Sz á r h e l y? Ennek helyzetéről sokat tanakodtak a' kritikusok, és csak azért nem tudták biztosan meghatározni, mivel 839-beni építésének Constantinus általi bő leírásában a' Donhoz tétetik. Stritter, Bayer, Lomonossow, Karamsin és több orosz írók Donetz mellé Belgorod városhoz tűzék: ellenükbe nyilatkoztak Schlözer, Lehrberg, Klaproth 'stb. A' vita hosszan tartott, míg nem az előbbi felekezet emberei vívák ki a' biztos véleményyt. Az ingadozás korában hazai íróink közül Engel a' legnagyobb hibával Neszterfejevárra (Akkerman) helyezé. Élesebben látott Fessler, mert Georgi' vizsgálódásira támaszkodva határozottan nyilvánítá a' Donetznél voltát, így irván róla: „*Auf ihrem Platze, nahe an einem Kreideberge steht heute die Stadt Belgorod in der Kursker Statthaltschaft. Weiter nördlich fließt der Swapa, an dessen Ufer die Ruinen einer grossen Stadt liegen, umgeben mit Grabhügeln, in welchen Waffen und Geräthschaften aus ältern Zeiten gefunden werden*“ 2). Ha Constantinusnak e' vár' keletkezéséről sorait Blasius' legujabbkori vizsgálódásával 's hú topographiai leírásával egybevetjük, lehetlen többé kételkednünk Sarkelnek ezen Bielavesch néven is hívott városnál léteztén 3). Belgorod egyébiránt Kievvvel egyenlő szélességi fokon fekszik Charkov város fölött.

1) Const. Porphy. de Ad. Imp. C. 42. ed cit. pag. 177.

2) Fessler, Die Geschichten der Ungern. Leipzig, 1815. in 8. I. Bd. S. 116.

3) Blasius J. Reise in Europäischen Russland in den J. 1840 u. 1841. Braunschweig, 1844. in 8. II. Th. S. 319. ff.

Ezen tájékezésnél fogva tehát ismét oda jutunk, hogy Dneperen túl, Don, Donetz és az Azovitenger között terült el a' lebediai hon. A' kazaro-
 rok e' Sarkel nevű varának jelentéséről kell még egypár szót tennem. Constantinus „Album hospicium“ (ἄσπερον ὀσπίτιον), Leontinus „Alba domus“ (λευκὸν οἶκημα) értelmezéssel jelöli. Magyar nyelven mi „SZÁR-HELY“ nevezettel adjuk. Szár, ugyanis, mint régiségeinkből megbizonyítható, kopaszt, fejéret jelent; innen Szegszárd, Szár-monostra, és Szár-hegy, honi hely- és hegyneveink. A' hely szó városainknál közönségesen használtott minden időben. Nem szükség ime a' vogulok- és cseremiszeknél fejér házat jelentő so-re-kil szóban keresni Klaprothként ennek valódi értelmét; föltaláltató nálunk, olly hazában, hol a' kazarok maradéki a' mátramelléki kúnok- vagy palóczokban maiglan megismerhetők. A' kazar-magyar nyelv kérdésének 's megfejtésének alapvonásait etelközi utamban már ke-
 tevén, itt csak pótolék gyanánt érintém ezt, hogy ezáltal is kitünjék a' nyelvrokonságnak több erős védok általi támogathatása: melly rokonságot nem kissé gyámolítja még az is, hogy a' kazar kán mind Lebediással, mind Árpáddal tolmács nélkül értekezett.

A' lebediai kazar-magyar viszonyok' fölmutatására lépünk már át. Kazaro-kali viszonyok.
 Itteni laktukról beszéli Constantinus, miszerint hét nemzetségekből (had) állottak, fejdelmük nem volt, hanem boëbodoktól kormányoztattak, kik-
 közt legelső helyen áll a' Lebedias; 's ennek jeles tulajdonai és fényes származása tekintetéből a' kazar kán kazar nemes családbéli hölgyet ada neki nőül, kitől azonban maradéka nem született; továbbá: a' kazarokkal három évig laktak együtt, szövetséges segéd társai lévén minden hadviselésnél. Később, a' kazar kán (csákán, kán-kán, urak ura) fölszólítására a' boëbodok közül fővezérnek vagyis hadi főnöknek választván Almus fia Árpád, kazar szokás szerint vértlen emeltetett föl. Ezen viszonyok sorában, miután a' hét nemzetségek- vagy hadcsapatokról már előbb Etelközben értekeztünk, még három pont találtatik figyelmünket leginkább igénylő; 1) a' kazaro-kali három évig együttlakás; 2) a' boëbod hivatal' neve; 3) a' vértlen fölemelés' szertartása.

Első volt Thunmann, ki Constantinus ime soraiban: „*Habitaverunt autem cum Chazaris annos tres, omnibus eorum in bellis adiutores*“ (συνώκησαν δὲ μετὰ τῶν Χαζάρων ἐνιαυτοὺς τρεῖς, συμμαχοῦντες τοῖς Χαζάροις ἐν πᾶσι τοῖς αὐτῶν πολέμοις) másolók által elküvetett hibát gondola lenni, 203-nak állitván

a' kazarokkal együtt lahást¹⁾); melly szerint 680-dik évtől 893-dikig tartózkodtak azon földrészen. Az indokok általa a' görög graphicából és onnan vonják, hogy olly rövid időszak alatt nem fejlődhetek volna ki annyi események, mennyit e' szövetségés korából Constantinus előad. A' Thunmann által merőben valószínűség gyanánt nyilvánított gondolat („Ich kann also als sehr wahrscheinlich annehmen“ így fejezi ki magát) Schlözer, Engel's egyebektől valósnak vétetvén, újabb nézetekre nyújtott alkalmat: én azonban e' javítást szükségtelennek, nyomatékतालannak vallom; mert a' bokros események épen nem a' kijelentett három év' folyására szoritandók. Constantinus csak azt fejezi ki világosan, miszerint három évig laktak együtt a' kazarokkal mint szövetségés és hadakozótársaik, nem pedig Lebediában lakásukra czéloz e' határidővel. Ott lakhattak őseink, és bizonyára birták is e' sík földeket, mielőtt a' kazarokkal szövetségre léptek volna. Mikor vonultak a' Volga és Dontorkolati környékről meg Magyarvárosból a' Don és Dneper közt fekvő térségekre? az időpontot meghatározni nem lehet: azonban alább a' parthiai kutatásoknál bebizonyítandom, miszerint a' VII- és VIII-dik századokban már a' Kaukaszuson átkelvén, a' hatalmas hún (kún) rokonfajú népséggel együtt 's azok' közös nevével élve találjuk őket. Elég tehát itt azt kimutatnunk, hogy lebediai hazájuk nem valamely egyes kis ponton, hanem terjedelmes vidéken a' Don és Dneper között, mellynek mintegy középpontját a' Csinhul' környéke alkotja, épen a' kazarok' szomszédságában terült el.

Boëbod cím
értelme.

Lebediai hazájukban még nem éltek fejdelem alatt, egyedül boëbod nevű főnöktől kormányoztatvák („Lebedias — dignitate — boëbodus vocabatur“). Sokat irtak már a' tudósok e' tisztségi névről, annélkül, hogy eredetét 's igazi értelmét megmutatták volna. A' rontott: vajvoda, voyevoda, vajda nevek mind ebből keletkeztek; az bizonyos; de minő nyelvből származott és mit fejez ki tulajdonkép, rejtély előttünk. A' szláv írók általában sajátuknak hirdetik, bizonyítással azonban állitmányukat megvédeni elégtelenek. Hogy is volna szláv nyelvbéli, hiszen az ő nemzetbeli felekezeteik csak később vevék át a' főnöki czimet, midőn már a' magyaroknál kiment divatból eredeti rendeltetése, ugyanazért elrontva jutott hozzájuk, mint számtalan tőlünk kölcsönzött nevek. Voltak a' szláv ága-

¹⁾ Thunmann Joh. Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker. Leipzig, 1774. in 8. I. Th. S. 106. ff.

zatoknak saját Knez, Zupán, Wladika, Sztaroszta, Goszpodár 'stb. nevű főnökeik, de boëbodjaik nem; azok közül is a' két első, mint Bulgarin bevallja, szinte idegen eredetű 's a' szláv nyelvből meg nem fejthető czim. Olly erőtetett ezen névnek általuk adott értelmezése, hogy ezt helyeselni nem csak, de valószínűnek tartani sem hajlandó a' kritikusz fő¹⁾. A' Constantinus leírta „boëbod“ merően tiszta magyar értelmet adó, melly ha kellően mondatik ki a' görög betűk' hangzata után, „boë-rod“ összetett két szóbolinak ismeretetik meg, BAJ-VÉD értelmet adónak. Baj, vagy palóczósan boj, jelentett régente nem csak mindenféle ügyet, bajt, veszedelmet, izgágát: hanem háborut, harczot és viadalt; innen maradtak föl: baj-nok, baj-vivó, baj-társ (rontottan pajtás) mindig harczost, harczolót, viaskodót, vagy küzdőt kifejező szavaink. A' véd, fejtegetést alig kíván. Tiszta értelem szerint tehát bajvéd (boëvod) a' nép' ügyeinek harczban védőjét, főnökét jelenti. A' bojár, bójer vagy boer név is ezen gyöktől származik 's bajnokot, harczost fejez ki eredeti értelemben. Szokása a' szláv írónak, hogy a' nyelvükben pezső számtalan magyar szókat sajátuknak és általunk tőlök kölcsönzötteknek hirdessék; a' miknek pedig kérdés' fölmerültekor nem tudnak végire járni, jóllehet tiszta magyarok is azok, inkább más idegenből törekszenek helytelenül lehozni, mint tőlünk kölcsönzését bevallani. Ilyen számtalanok közül a' vitéz szó. Ezt Leschka szinte sz'ávnak vallja, elég alaptalanul; Bulgarin híres orosz-szlavista ellenben több őszinteséggel ekkép nyilatkozik: „*Es ist offenbar; dass Witäs (Held, Recke) von Wiking abstammt, und Witäshestwo also nur Wikingsfahrt bedeutet*“²⁾: Ha tudta volna Bulgarin, hogy a' gyök: ví, vita; innen: vita-ász, vagy vita-ész, azaz vitéz; és hogy: ví-ni, vi-askodni, viadal, ví-tatni, vi-vó, vi-talózni 'stb. mind magyar eredetűek és jelentésűek akarminő alakításban, másutt aligha kereskedik vala. Régiségeinkben többször előfordul e' szó. IV. Béla kir. 1268-diki adományában olvashatni némi komáromvármegyei faluról: „*Ad villam Vitez. quae etiam Arpád vocatur*“³⁾. A' boëboddal, minek Woschd (Führer) értelmet ad, épen így áll a' dolog. Woda, Vayda, mint már megjegyeztetett, csak rontása a' védő-nek.

¹⁾ Leschka St. Elenchus Vocabulorum Europeorum cum primis Slavicorum Magyarici usus. Budae, 1825. in 8. pag. 159.

²⁾ Bulgarin Thad. Russland. Riga, 1841. in 8. Geschichte. II. Bd. S. 416. * *)

³⁾ Fejér, Codex Diplomat. Hungariae. Tom. IV. vol. 3. pag. 484.

Árpád' vértenni fölemel-
tetése.

Fejedelmválasztáskor a' vértén fölemelési szertartást Constantinus Árpád' választatásáról irtában kazar szokásnak bizonyítja ekkép: „*Quem etiam solemnem Chazarorum more ac consuetudine in scuto erectum principem fecerunt*“¹⁾. Vették legyen bár a' kazar- vagy más nemzettől e' divatot őseink: annyi bizonyos, hogy az illetén ünnepélynek krónikáinkban úgy, valamint a' későbbkori főnökök választ sánál élénk nyomaira található, mikből valódi nemzeti szokás gyanánt ismertetik el a' fölemelés. Árpád' fia Zoltán, hasonlóul fölemelés' következtében lón vezérnek elválasztva még atyja idejében Béla kir. névtelen jegyzője szerint, ki így ír: „*Dux Arpad, accepto juramento primatum et militum Hungariae, filium suum Zultan. ducem, cum magno honore elevarifecit*“²⁾. Későbbi időkben a' főispánnak székeikeni fölemeltetése is csak folytatása vala ezen ősi szokásnak. Az akkori nemzeteknél divatozó szokások- és szertartásokról bizonyára jól értesült Constantin császár világosan kazar szokásnak állítván a' vértenni fölemelést: minthogy a' messzi hajdankorban, más nemzeteknél is fordul elő hasonló cselekvés, méltó e' szokás' nyomait mélyebben vizsgálunk. Ammianus Marcellinus IV-dik századi író beszéli II. Juliánus császárról (ur. 361—363.), miszerint Galliában a' katonaságtól szinte császárnak ismertetvén, vértén emeltetett föl. „*Impositusque (Julianus) scuto pedestri, et sublatius eminus, nullo (a' variansokban: pullo és populo) silente Augustus renunciatus*“³⁾. Valesius Ammianusra tett jegyzetiben fölhozza szinte azon korbéli Libaniusnak ime sorait is: „*O felix scutum, in quo solemnem inaugurationis mos peractus est, omni tibi tribunali convenientius*“⁴⁾. Lipsius' Tacitusra Dempster' Corippusra tett jegyzeteiben több hasonló példákat hoznak föl az ó korból; azonban, ha első eredetét nyomozzuk, keletről szivárgott szertartásra ismerünk benne. Ammianus a' gallusokat, kiknél Julianusnak ekkinti választatása történt, világosan galatai eredetű keltáknak bizonyítja. Ezeknél fogva is tehát nem kizárólag kazarokénak, hanem már a' legmesszibb korban Nyugat-Ázsia' népeinél kelendőnek kell ismernünk ezen, őseinknél is sajátos szertartást. Nyugat-Ázsia népei már a' homályos korban költöztek Európába. Efféle költözését tapasztaljuk különösen a'

¹⁾ Const. Porphy. De Adm. Imp. c. 38. ed. cit. pag. 170.

²⁾ Anonymi B. R. N. De Gestis Hung. c. LII. ed. Vien. 1827. pag. 190.

³⁾ Amm. Marcellini Rerum Gestarum. Lib. XX. ed. Valesii Paris, 1636. in 4. pag. 160.

⁴⁾ Henr. Valesii Adnotationes in Amm. Marcell. ed. cit. pag. 179.

scytha hún, kazar népeknek mindenfeléi irányban. Magukkal vivék és terjeszték a' nyugoti népek között a' hódítva költöző harcziak ezen ősi szokásukat is.

A' lebediai viszonyok' vizsgálata után nem mellőzhetni Constantinus' ide vonatkozó sorai fölött abbéli általános észrevételünket, miként a' történet dolgok' halmazatos előadásánál az események' korával nincsenek némelly íróink tisztában; ugyanis, a' szerint vélekednek többen, mintha a' Lebedias vezérről szóló dolgok már Etelközben mentek volna végbe. Ha az előadás rendét vesszük korszaki zsinórmértékül, csakugyan olly értelem jó ki előadásából: azonban, 50 év előtti eseményeket is húzván egybe Constantin a' maga korabeliekkal, ha a' fejleményeknek kellő időt adunk, eloszlik a' homályosság, és tiszta fényben tűnik föl a' tér, melly a' tények helyéül tűzethetik. Ezen soraiból: „*Altera vero pars (Turcarum) occidentem versus sedes posuit cum boëbodo suo ac duce Lebedia in locis Atelcusi nuncupatis, quae nunc Patzinacitarum gens incolit*“¹⁾; az tetszik ki, hogy a' magyarok még Lebedia vezér alatt elhagyák Lebedia' tartományát 's Etelközben vónak lakhelyet: a' nyomban következő előadásból pedig, midőn Lebedias a' kazar khánhoz hivatván értekezés végett, hajón hozzá járula, szinte Etelközben laktukkor történt legyen: de ezen leírásban kézzel fogható anachronismus lappang. Tudjuk már Etelköznek helyzetét; ismerjük határit: midőn ott laktak a' magyarok Árpád alatt, már nemcsak szomszédai nem valának a' kazaroznak, hanem megszakítván az őket összekapcsoló láncz, alig foroghatott föl köztök olly politicalai lánczgyűrű, minélfogva a' kazar khán Lebediással személyesen értekezendő, azt magához hívatta és Árpád' fejdelemmé választását eszközölhette volna. Én tehát ezen szövetségi viszonyokat, 's Árpád fővezérré emeltetését egyenesen Lepedő-tartományban véghezmentnek hiszem és valam: ott történtnek az előzményeket is. Hogy a' magyarok a' kazaroznak szolgálai 's alattvalói lettek volna, mint némelly értetlen külföldi író, legújabbán pedig Neumann erőszakolva magyarázni akarja: merő rágalom költemény, melly szük mellúséggel párosított tudatlanságot árul el. Illyesmiről Constantinusnál egy szó sem található, szövetséges társaiknak vallván egyedül őket.

Áldandó mi magyarok által a' menyei gondviselés, hogy annyi küzdelmek, ezerféle viszontagságok' közepette, mik nemzetünknek ázsiai fész-

¹⁾ Const. Porphyr. De Admin. Imp. c. 38. ed. cit. pag. 100.

kéből fölkerekedése óta mai napig osztályrészül jutottak: jó szellemétől el nem hagyatva, termő magvában megőrzeték az örök enyészet' hideg sírjától, és sok más, egykor dagályos népek' szomorú sorsán fölülemelkedve, el nem sódortaték a' földszinéről. Kétszeresen állandó általunk, hogy daczára azon szivtelen törekvéseknek, miket külföldi írónál irántunk nyilatkozatokban találhatni, maradtak fön őseinkre vonatkozó olly megczáfolhatlan hiteles tanutételek, mellyek nyomán meghiusithatók az ellenünk szórt rágalommondák; távul sem miveletlen, vad, kegyetlen és nyomorult csordáknak, hanem kormányi és társadalmi bölcs intézettel, fegyelmi rendtartással szigorúságig övedzett társulatnak mutattathatván föl már európai első érintkezésük alkalmával; olly rendezettel bírónak, minél bölcsőbbet az akkori népeknél hiába keres a' történetbuvár¹⁾. Elhomályosodnak, megtompulnak a' magasztos jellemvonások, 's belső érvényességéről élénk ismertetések mellett Nyugot-Európa' zárdáinak javvészkelő, gyáván becsmerlő ecsetelései, semmiségbe törpülnek le a' józan critica előtt. Eltérve ettől, egy ujmutatást akarok itt a' történeti valóság' színvonalára hozni őseink' lebediai életéből, miáltal az ő bölcsességük-, rendszeretük- és társadalmi értelmességüknek félremagyarázhatlan de egyszersmind örök maradandóságú emléke építetett meg. A' nagy hitelű görög császár Constantinus már tárgyaltam értesítésében Árpád' fejedelmül választásának ünnepélyes szertartását mondja el. Ó, mint császári méltóság, és a' dagályos fény' embere, csak a' külső czerimoniára fordítá gondosb figyelmét, az ünnepélyes tett' azon egyedüli eredményét emelvén ki, minek folytán Árpád maradéki lőnek a' magyar fejdelemség' örököséivé, imezekben kifejezve: „*Ex cuius posteris ad hunc usque diem princeps Turciae constituitur*“, nem sokat törődve a' nemzet' belső rendezeti alapszerzeményeivel. II. Béla kir. névtelen jegyzője, ki Constantin' történetkönyveit, munkájából kitetszőleg soha nem ismerte, nem használta, nemzeti őshagyományok- és más hitces kút-főkből ugyanezen választás alkalmával a' nemzet' belső élet- és viszonyainak rendezetét is előnkbe állítja, hiven, kimerítőleg, az ünnepély' külhíjjáróli bő értesítés' mellőztével, de egyszersmind némi eltéréssel, Árpád helyett annak atyját Álmost nevezvén elválasztott fejedelmi vezérnek:

Szövetkezési
szertartás.

¹⁾ Horváth Mih. Párhuzam az Európába költözködő magyar nemzet 's az akkori Europa polgári 's erkölcsi műveltsége között. Pest, 1847. 8r. 70 's köv. l.

„*Tunc pari voluntate* (így ír) *Almo duci sic dixerunt: Ex hodierna die te nobis ducem et praeceptorem eligimus, et, quo fortuna tua te duxerit, illuc te sequemur. Tunc supradicti viri pro Almo duce, more paganismo fusis propriis sanguinibus in unum vas, ratum fecerunt juramentum*“¹⁾; és így, maga a tény, népünk erős szövetkezése egy főnök alatt, a nemzeti alapszerződés új alkotmányformává emeltetése, a legtisztább fényben áll előttünk a két külön forrású tudósítás egybevágó lényege szerint; miknek nyomain méltán keletkezik a már idézett arab szólás alapossága fölötti meggyőződésünk. Ezen arab mondat ugyanis: „Egy az igazság, melyet emberi találmány el nem töröl, rozsdá meg nem emészt“ óstörténetünk kérdéseinél tűzoszlop gyanánt szolgálhat kutatásainkban. Én e mondást nem könyvekből merítém, hanem itt keleten egy arabmíveltségű mozlim szájából tanultam; s olly léleknyugtatónak találám működésim közepette, hogy mindennapi imádságom közé sorolni nem kételkedém. Azon alapszerződések, miket a névtelen jegyző 5 pontban előad, sokkal ismeretesebbek, semhogy utánna mondanom szükség volna, rövid tartalmában megérinteni még is nem mellőzhető. Megalapított: 1) hogy ezután fejdelem az Almus (Árpád) családjából választassék; 2) hogy a mit közös erővel szerzendenének, abból kiki érdem szerint részesüljön; 3) hogy ha a fejdelem iránt maradékaik közül valaki hűségtelen lenne, annak vére ontassék, mint a szerződéskor ontatott az esküvőké; 5) hogy az esküszegők és szerződéstörők örökre száműzettek a nemzet kebléből²⁾. Az esküneli vérbocsátásról kell még valamit mondanom. Közös nemzeti szokás volt ez a rokonágazatú scytha népeknél. Illy szertartást olvasunk divatozottnak a parthusoknál, illyet a kúnoknál. A magyar, mint hajdani szokásaihoz hív, nem mellőzhette e mütételt. Csalhatatlanná teszi ezen éles vonás is scytha származatunkat. Már Pomponius Mela a keresztyén első században emlegeti a scythák ezen ősi szertartását, mint szövetkezéseik alkalmával gyakorlottat, így írván róluk: „*Ne foedera quidem incruenta sunt; sauciant se qui paciscuntur, exemtumque sanguinem cbi promiscuere, degustant. Id putant mansurae fidei pignus certissimum*“³⁾. Még messzibb, a legrégebb scytha időszakaszba, Krisztus előtt 500 évvel vihetjük föl e nemzeti szo-

¹⁾ Anonym. B. R. Not. cap. V. ed. cit. pag. 101.

²⁾ Anonymi Belae R. Not. cap. VI. ed. cit. pag. 101, 102.

³⁾ Pomponii Melae, De situ orbis. Lib. II. cap. 2.

kásunkat. A' történetírás' atyja Herodotus beszéli ugyancsak a' scythákról, hogy némelly edényben bor közé vegyíték kés- vagy kardszurrással bocsátott vérüket frigykötés alkalmával, aztán törüket, nyilaikat, bárdukat és kardukat az edénybe mártván, miután sok szavakkal magukat egymásnak lekötelezik, a' bort nem csak a' frigykötők, hanem a' nagy tekintetben levő főnökök is kiisszák: „*Scythae infuso in quendam calicem fictilem vino commiscunt suum sanguinem, qui feriunt foedus, cultello aut gladio aliquantulum corporis incidentes. Deinde in calice tingunt acinacem, sagittas, securim, gladium. Hoc ubi fecerunt, sese multis verbis devovent: postea vinum epotant, non modo ii, qui foedus fecerunt, sed etiam comites hi, qui sunt maximae dignitatis*“¹⁾. Azért olvassuk Lucianusnál Toxaris scytha által ezeket mondatni: „*A quo tempore incisit semel digitis instillaverimus sanguinem in culicem, et intinctis gladiatorum mucronibus, simul ambo admoto ore biberimus; nihil est quod postea nos dissolvat*“²⁾; melly által az örök frigy és barátság' scytha módóni megkötése fejeztetik ki. Solinus is megjegyze a' scythákról: „*Haustu mutui sanguinis foedus sanciant, non suo tantum more, sed Medorum quoque observata disciplina*“³⁾, mellyekből megértjük már a' medusoknál is efféle szertartás' kelendőben voltát. A' parthusok- és kúnoknál, tehát rokon scytha eredetű népeknél hasonló magyar modoni végbe meneteléről e' frigy és szövetségi szertartásnak: alább leszzen alkalmunk szólani.

A' Feketetenger' éjszaki tártományait képező terjedelmes síkságokon, a' Dneper- és Donközt létezett Lebediában föltűnő ősemlékek, u. m. a' nagyszerű halmozatok és azokon találtatott kőszobrok' közelebbi ismertetésére szentelem már soraimat.

Sírhalmok és
kőszobrok.

Nincs olly világrész kerek földünkön, mellyen az aggkornak emberi kéz által alkotott csudálandó halomművei több vagy kevesebb számmal nem találtatnának. Maga az újvilágrész Amerika gazdag illyenekben naponta terjedező értesítések szerint, miknek czéluk és rendeltetésük fölött tudós értekezések bocsátatnak napfényre⁴⁾; de bizvást elmondhatni, hogy olly tömérdek számmal sehol nem ötlenek szembe, mint épen a' főnérdék-

¹⁾ Herodoti Historiarum Lib. IV.

²⁾ Luciani Dialog. in Toxari.

³⁾ Solini. Polyhistor. cap. 20.

⁴⁾ Recherches sur les Antiquités de l' Amerique du Sud. Par. M. Warden. Paris, 1834. fol. atl. pag. 44, 49, 50.

lett vidékeken. Ezen halmokat általános nevezettel minden népfaj saját nyelvén nevezi. Így, láttuk eddigi utunk' rendéből, miszerint az oláhok Mohila és Modzsila néven hívják; a' lengyel és némi szláv fajok szinte Mogila, Mohila és Movila nevezettel emlegetik, néha pedig hangcserével homila-nak mondják. Az orosz-szlávok Kurgán nevet használnak jelölésekre, kör vagy korong alakuk miatt, mellyel alapjaiknál birnak. Köppen tatár nyelvből származtatja e' szót, így fejtegetődzvén: „Ihren Namen haben die Kurgane von Tartarischen Gör, Kür oder Kyr (Anhöhe, Hügel, Grab) und Chani (Haus), was also zusammen so viel als Grabhaus bedeutet“). Hát a' magyarban kör-hon, nem épen kerek házat jelent-e? De származzék bár honnan: elég azt tudnunk, hogy a' kurgán nem eredeti szláv szó, valamint a' Mogila sem, mert azt is a' magyar máglya-ból kölcsönzék. Sőt maga az arab Menhel, mellyből emezt származtatja Köppen, szinte magyar eredetű, men, azaz menedék és nyughelyet jelentvén. A' törökök Debe, Tepe, tatárok Döbé, mongolok Obo szóval fejezik ki. Nyelvünkön domb és halom használható megnevezésükre. A' german népek közönségesen Hunenbette, Hunengräber kifejezéseket használnak az efféle óshalmok jelentésénél; melly nevezettel a' húnokra czéloznak-e vagy általában pogány ósök értetnek alatta? a' német tudósoknak engedjük vetélkedés' tárgyául. Annyi bizonyos, hogy hazai halmainknak kún halom nevezete a' magyar népján nem él, 's néhány tizedév óta az irói nyelv kezdé divatba hozni. Nem is ismerek a' Tiszavidéken létező számos halmok' úgy általános mint külön nevezete között egynél többet, melly nyilván és világosan kúnhalomnak hivatnék. Ez Békésvármegyében fekszik, a' régibb határlevelekben is ekkép nevezve. Legközönségesb nevei: akasztó - arany - fekete - kő - kurucz - siró - ór - zöldhalom; a' tiszai nevezetesb halmoké: bánhalom, bartah. basah. egyh. eperjes-h. földvári-h. gara-h. györgyh. hét-h. kenyérvári-h. pó-h. pipis-h. szeg-h. 'stb. Az aradmegyei halmok közt: badhalom, csörsz-h. csauz-h. dombegyházi-h. halga-h. kádár-h. leelh. lukash. tatár-h. török-h. vér-h. 'stb.

Mi végre és minő nemzetek által hanyattak ezen nagy rakás földek? Kik által és mi végre régen fürkészik a' tudósok, miután a' Pontus fölötti halmazatokra értelmeltettek?

¹⁾ Koeppen P. Ueber Tumuli in Russland. St. Petersburg, 1836. in 8. §. 2.

mes utazók terjeszték ki figyelmüket. Rendeltetésük korát illetőleg, elmondák többen, miszerint ez vagy ama' nemzettől származott sirhalmok lennének; mások ellenben tagadák sokaságuk és bizonyos irányban találatásuk miatt temetőhely voltukat. Oda látszik immár mégis hajolni a' vélemények' súlya, hogy kizárólag sem egyik sem másik célra nem alkotattak eredetikép, hanem vegyesen egyre is, másra is. Azon számos véleményzők közül, kik e' részben nyilatkoztak, mindenek fölött saját nézettemmel találkozónak vallhatom Demidoffét. Szerinte, ezen erdőség nélküli föld' mérhetlen terjedelme meg van rakva azon csúcsos alakú dombokkal, miket kurgánoknak mondanak a' vidékbeliek; sehol sem találatnak olly sűrűen és közel egymáshoz, mint a' kercsi térségen, a' régi pontusi királyságban; azonban nagy számmal vannak a' Don' martjaitól a' Pruthig, és gyakorta rendes vonalu emelkedéshez hasonlítanak, mintha kimérettek volna. Mariopolnál kezdődött (így ír tovább) gyakori találkozásom ezen csudálatos és általában 25, 30 lábnyi magosságú emelkedésekkel. Kétszázötven emberi kezek által alakítva; a' körülöttök levő hantokból hányatott össze földrakásuk. És valójában nagy részének lábánál némi süllyedtséget vehetni észre, ellenkező esetben pedig egészen emelkedettnek látszanak. Számos kutatások után meggyőződének már arról, miszerint többek ezen kurgánok közül sír gyanánt szolgáltak; de abból nem kell azt következtetni, hogy különbség nélkül mind ezen célra használtattak volna. Némelly írók, mint én is, meglepetve a' vonalak' azon sajátzerűsége által, melyekkel közönségesen a' nagy távolságban elhelyezvék, stratégiai kombinációt akartak benne föltalálni, állítván: hogy azok olly kijelölt pontok lennének, mellyek szerint kellett a' barbárok' hordáinak, kik annyiszor átvonultak a' steppéken, költözködéseiket irányozni. Ezen vélemény épen nem ellenkezik a' józan értelemmel, 's azon régi emlékeket illető szóbeli hagyományokkal. Szerintem (így folytatja Demidoff), az sem ok nélkül állítható, hogy a' kurgánok a' hordák' helyenkénti táborozása alkalmával emeltettek. Szolgálhattak azok a' szelek' erőszakai ellen, védhelyül a' telepi főnök sátorának, órhelyül, 's más, ki tudja mennyi végre, sőt a' barbárok' durva szónoklóinak tribunjai, meg az áldozó papok' oltárai gyanánt. Ha nevezetes hadi test vonula át, természetesen kellő, és az értesítést könnyítő távolságban emelé kurganjait, akár jeladások, akár tűz által történtek legyen a' közlekedések, Megtörtént valamelly ütközet, vagy természete-

tes halál, a' kurgánok magukba fogadák a' holtak tetemeit, 's lón elenyészhetlen emlékké, mellynek nevet adának; és így, ezen kietlen néma síkság a' hajdankor embereinek emlékeztető jelekkel beültetett földé vala ¹⁾. Igenis, különféle rendeltetésűek 's használatuak valának ezen művek, bizonyítja helyzetük, alakuk, és helyenkint rajtuk úgy, mint bennük találtatott eszközök. Szerintem is szolgáltak: sír-, áldozó-, ór-, irány-, határ-, véd-, gyűlés- 'stbféle halmokul. Radojitski Illés 1824. körül bejárván a' dneper- és donközötti vidéket egész le a' Kubán és Terek folyamig, élénk vizsgálódás' következtében külön értekezés által lón nyilvánítva bő tapasztalása. Központosított véleménye oda megyen ki, hogy a' kurgánok leginkább a' mongolok' irányadó halmaik voltak legyen ²⁾; de én ismét csak egyoldalúságot látok combinatioiban, mert 1000 évvel a' mongol uralom előtt léteztek már a' Pontus' mellékén illy nagyszerű és pedig sírokul alkotott halmok; bizonyítják ezt a' Don körül és Kercsnél végbevitt ásatások, 's azokban talált emlékek, roppant kőalkotmányú gúlaboltozatok. Világos tanúságot teszen Herodot Krisztus előtt majd 500 évvel, illyeseknek a' scythák általi emeltetéséről, így írván: „*Humum certatim aggerunt, magnumque studium adhibent, ut tumulum erigant quam maximum*“ ³⁾. Szerinte Indathyrus scytha király Dariust az ósók' sírhalmainál (*ταφοι παρωϊοι*) megütközéssel fenyegette; sőt már a' scytha korszak előtt a' kumereknek léteztek sírhalmok (*ταφος*), mellyek az ó korában is láthatók valának a' Dneszter (Tyras) folyónál ⁴⁾. Hasonló, de még nagyobb tévedésnek tartom Pallas és Güldenstädt' állítását, midőn az elsőbbi nogaiak-utóbbi pedig szlávok' sírhalmainak vallja. Bulgarin, az a' legbuzgóbb szlaviszta, kereken tagadja szláv népektől eredésüket ekkép nyilatkozta: „*Unbekannt ist es auch, welch ein Volk jene Scythen gewesen sind, deren Grabmähler noch heutigen tages im südlichen Russland aufgefunden werden; allein so viel ist gewisz, dass es weder Slaven noch Wilde aus Mittel-Asien gewesen sein können, indem weder die einen, noch die anderen dergleichen Grabmähler zu errichten pflegten*“ ⁵⁾. Isten a' megmondhatója, külön külön mindenik mikor és

¹⁾ Demidoff, Voyage dans la Russie meridionale. Paris, 1841. in 8. maj. pag. 326, 327.

²⁾ Bulletin des Sciences Historiques, Antiquités, Philologie. Par. M. M. Champollion. Paris, 1830. n. 9. Septemb. pag. 37—41.

³⁾ Herodoti Historiarum Lib. IV., cap. 71.

⁴⁾ Herodot, u. o. L. IV. cap. 11.

⁵⁾ Bulgarin Th. Russland. Riga, 1841. Gesch. II. S. 536.

minő nemzet által vagy mi czélból hányaték eredetkép. Más lehetett első rendeltetése, más ismét későbbi használata egyik vagy másik halomnak. Maga a helyzet, távolság és halomsorozat mutatja, mikép irányt, vonalt, határt vagy folyó menetelét jelöltek némelleyek; mások ellenben majd nem rakáson egy kitűnőbb körül helyezték. Az ilyeneket bizton sírhalmoknak, Necropolisoknak állíthatni. Vannak azonban olyak is, mint némelley pontoknál utinaplómban megjegyzém, például a Buk mellett Beszarábiában, Molocsna, Takmak, Berda 'stb. folyoknál úgy Bestasnál, mik ezernyi aprócska halmoktól, egymástól bizonyos kisebb távolságra fekvőktől környezettetvék. Az ilyenekről még egy utazónál sem találtam észrevételt, hol ott ezek világosan a vándornépek' telepedési és ülési helyeiket árulják el, a' kis halmok a' nép'sátrai helyét jelentvén. Anyaguk is különböző sokaknak, mert némelleyek merőben földbüliek, míg mások quartz vagy más kőhalmazból összeállítvák. Bizonyos kort, czélt és rendszert tehát mindenik' tájékozásánál kitűzni akarni balgaság volna: elég ha azt tudjuk, hogy több ezer évek alatt, különböző népek által más és más célra alkotott 's használt művek. Minő véleményben vala 's mit bizonyíta Strandmann J. a' kurgánokról azon munkájában, mellyet Koeppen illy czímmel jelölve: „*Allgemeine Bemerkungen über die alten Grabhügel oder Kurganen in Russland und Siberien. Londres 1816.*“ gr. Rumjanzow birodalmi-cancellár' könyvtárában látott ¹⁾, minthogy tudtommal napvilágra nem jöve, hozzávetőleg sem állíthatom: vitatott legyen bármi ellenkezőt a' főnebb előadottaktól, pusztá véleményekre adatok' ellenében nem építünk. Déli oroszország' ezen hajdanságainak vidékterjedelmét is meghatározzák már némelley tudósok. Koeppen Péter orosz archaeolog Herodotus' Scythiajának végzetével megszüntnek állítja déli irányban, éjszakfelé a' kurszki kormánymegyében túzi kiterjedésüket: „*Diese Tumuli des Südens (úgy mond) enden mit der Gränze des frühern Herodotischen Scythiens. Die nördlichsten, die ich hievon kenne, sind die, welche sich zwölf Werste (1½ Meile) nördlich von Obojan im Kurskischen Gouvernement neben den Drosdowischen oder sogenannten Kosakenwirthshäusern befinden*“ ²⁾. Miután minket, és a' régiség' kedvelőit leginkább a' valódi sírhalmok, vagy azokon és alattuk találtató emlékek érdekelnek, a' kőszobrok- vagyis kameni-babák' vizsgálatába bocsátkozom.

¹⁾ Koeppen, Ueber Alterthum und Kunst in Russland. Wien, 1822. S. 6.

²⁾ Koeppen P. Ueber Alterthum und Kunst in Russland. S. 5.

Legelőbb is kívánatos annak kimutatása: hol és mely vidékeken találtnak kőszobrokkal ellátott halmok; vagyis: minő geographiai határok közé helyezendő lételük? Kőszobrok
vidéke.

Utazásom' napi rendéből már főnebb észrevehette kiki, hogy jelenben nem kívül a' kurgánokon, hanem a' gyarmatosok' házai körül keresendő az efféle emlékek; annyiban mégis okulhatunk mostani helyeikből, miszerint a' faluktól nem épen nagy távulságokra fekvő halmokról hordattak be a' terhes munkát föltételező nehéz kődarabok; a' mely vidékeken tehát sem a' halmok fölött, sem a' falukban nem léteznek, ott valójában valahai létezésük is kétséges, sőt majdnem lehetlennék mondható. A' régibb figyelmes utazók azonban kisegitenek némikép e' homályosságból; följegyezték ugyanis némellyek még akkoron, midőn az újszállítványok kapzsisága nem mozdítá el eredeti helyeikből, hol is minő pontokon nagyobb vagy kevesebb számmal föltűnésüket. Pallas, Gúldenstädt, Klaproth meghatározólag nyilatkoznak a' fölött, hogy a' Dneper és Don között találtnak legnagyobb számmal, a' Donon túl már ritkábban; Kaukasz' fűlső részén Kuban és Terek folyamokig, Kuma, Byvala, Tasle, Donguszle, Jei, Csalbasz, Kalauz, Jegorlyk és Manics folyók körül helyenként. Jenisei, Irtis és Szamara vizeknél már ritkán egyes példányokban. Ím ezek Pallasnak ide vonatkozó nyomatékos szavai: „*Auf den Anhöhen am Taschla zeigten sich schon fern diejenigen, grobausegehauenen Bildsäulen auf Grabhügeln, welche in den Steppen um den Jegorlyk, Kalauss und Jei, ferner zwischen dem Dneper und Donetz häufig sind*“ — „*Am Jenisei sind auf den Gräbern aufgerichtete Steine mit grobgebildeten Menschengesichtern nicht selten; am Irtis und der Samara sind sie nur sehr einzeln vorgekommen, als ob die Nation, von welcher sie herrühren, diese Gegenden nur ihren Zug genommen hätte*“¹⁾. Klaproth Gyula imígy nyilatkozik helyeikről: „*Solche Steinebilder sieht man häufig in dem westlichen Theil der Steppe im Norden des Kaukasus an den Flüssen Kuma, Bywala, Taschle, Dongusle, Jei, Tschalbasz, Jegorlyk und Manitsch, so wie auch in Menge zwischen dem Don, Donetz und Dneper*“²⁾. Saját tapasztalásom és a' régibb utazók tanutétele elég-

¹⁾ Pallas P. S. Bemerkungen auf einer Reise in die Südlichen Statthaltersch. des Russ. Reichs in den J. 1793 u. 1793. Leipzig, 1799. in 4. I. Bd. S. 436. ff.

²⁾ Klaproth Jul. Reise in den Kaukasus und nach Georgien, unt. in d. J. 1807 u. 1808. Halle, 1812. in 8. I. Bd. S. 264.

séges arra, hogy e' szobrok' honát főleg a' Don és Dneper közé helyezzem, déli határúl valamint az Azovi tengert, úgy éjszak szélességi vonalban Char-kov vidékét jelöljem ki, legvalódiabb hazájokul a' Dneper' bal és Don' jobb részét alapítván meg; kizárva belőle a' krími félszigetet, hol utazók bizonyítása és későbbi öntapasztalásom szerint is, különösen a' déli részeken épen nem találtak, ámbár Koeppen ott is mond lenni Bagcseszeraí' környékén, midőn azok' kiterjedési pontjait ekkép határozza meg délről éjszakra menő irányban: „*Von den Steinbildern steht, soviel mir bekannt ist, das südlichste in taurischen Gouvernement, auf der rechten Seite des Katscha-Flusses, im Westen von Bahtschisaraj. Das nördlichste derselben, welches ich zu sehen Gelegenheit hatte, befand sich im kurskischen Gouvernement, auf dem halben Wege von Bielgorod nach dem gräflichen Scheremetew'schen Kirchdorfe Borissowka im chotmyshsk'schen Kreise*“¹⁾. Az éjszaki határvonalra nézve máshelyütt szinte hasonlóan fejezi ki magát im ezekben: „*Gerne wäre ich in der Meinung derjenigen beigetreten, welche die südlichen Grabhügel, besonders aber die Steingebilde darauf, nur auf der östlichen Seite des Dnjepers suchen. Doch Güldenstädt (II. 173) und Sujew (I. 187—192) scheinen das Gegenteil zu beweisen. Die nördlichste Statue vordedalischer Art, sah ich auch im kurskischen Gouvernement, auf dem halben Wege von Bjelgorod nach Borisowka im chotmyskischen Kreise; es ist aber dieselbe leider von ungeweihter Hand daheimgeführt worden; wohin? — das konnte ich nicht erfahren*“. Nem hozom kétségbe Koeppen saját tapasztaláson épült állítását az éjszaki terjedés' kitüzése körül annál inkább: mivel ezáltal főnebb Szárhel városnál, a' mai Belgorodnál mondtak nem kis gyámokot nyerne Lebedia' éjszaki vonalának meghatározása tekintetében is: Chersonesusra nézve azonban, csak kivételkép engedhetem meg, hogy egyes ponton és hihetőleg nem igen fültűnő számos példányban mutatkozhatott; mit talán újabb korban vittek oda némelly lakosok a' steppéből.

Minő nemzet-
től maradtak
el a' szobrok?

Mellyik nemzettől maradtak el ezen kőfaragványok? annak megfejtésén már rég törek fejüket a' tudósok. Herodotusnak azon tanutételét, mellyben Kiz-Ázsia- és Pontus' vidékein számos kőoszlopok' (στηλαι) fűnlétet mondja²⁾, ezekre épen nem, inkább, mint már megjegyzém, a' sok-

¹⁾ Koeppen P. Ueber Tumuli in Russland. St. Petersburg, 1836. in 8. §. 7.

²⁾ Koeppen P. Ueber Alterthum und Kunst in Russland. Wien, 1822. in 8. S. 6.

³⁾ Herodoti Histor. Lib. II, 120. VII. 34.

szor érdeklött utmelletti kőoszlopokra alkalmazhatni. Nehány véleményzót főnebb megemlítettem. Mongoloktól származásukat vitatóknak indokai leginkább a' szoborfók' alakzatáról vonják le; mit azonban kevésbé a' fajábrázolásának mint inkább a' művész' ügyetlenségének, bizonyos szempontból pedig eszélyes tapintatának róhatni föl; mert ha a' mongol typus célozthatnék általa kifejeztetni, minden szoborfő tompa orral adatnék: sok jeles példányok mindazáltal ellenkezőt bizonyítanak. Eldönti a' mongol származati kérdést azon fontos ok is, hogy azok' valódi hazájában illy szobrok elő nem fordulnak. Pallast és Klaprothot Ammianus Marcellinusnak a' húnokat érdeklő némi kitételéből vont hibás értelmezés csábítá el, hogy a' húnokat mongoloknak, e' műveket pedig mongolokénak vélnék. Azt állítja ugyan is Marcellinus többi között, hogy a' húnok olly annyira görbedt természetűek, hogy őket két lábon járó vad állatoknak lehetne tartani, vagy olly durván faragott oszlopoknak emberi ábrázatban, minők a' hidakat tartó czölöpzéseknél láthatók. „*Hunni — prodigiose deformes et pondi, ut bipedes existimes bestias, vel quales in conmarginandis pontibus effigiatu stipites dolantur incompte in hominum figuras*“¹⁾. Így ír Marcellinus. Ezen sorokra építve ekkép nyilatkozik Pallas: „*Wenn man nach dem Gesichtscharaktere dieser Steinbilder urtheilen will, so müssen selbige von einer Mongolischen Nation herrühren. Und wenn die Hunnen, wie aus deren körperlichen Beschreibung, die uns die griechischen Geschichtschreiber hinterlassen haben, und aus einigen hunnischen Namen wahrscheinlich ist, ein mongolischer Stamm, vielleicht die vor Alters, nach kalmükischen Traditionen; westwärts gezogene Horde der Oelöt gewesen sind, so konnte man füglich diese Denkmäler ihnen zueignen. Ammianus Marcellinus erwähnt schon dieser Steinbilder um die Ufer des Pontus, und vergleicht die Gesichtsbildung der Hunnen mit denselben*“²⁾. Klaproth, midón a' mongol alakú szoborfók' vonásai után szinte hún eredetűeknek nyilvánítaná, következőkben fejezi ki magát: „*Diese Statuen tragen das Gepräge eines hohen Alters an sich, und es scheint, dass sie schon zur Zeit des Ammianus Marcellinus vorhanden waren, denn dieser sagt als er die Hunnen beschreibt: solche grob gearbeitete Pfeiler in menschlicher Gestalt, wie man sie an den Ufern des Pontus*

¹⁾ Ammiani Marcellini Rerum Gestarum, Lib. XXXI. cap. 2.

²⁾ Pallas, Bemerkungen. I. Bd. S. 439.

*sieht*¹⁾. Mennyi hiba, milyen tévedés e' világhírű két tudós' rövid sorai-
ban! Tévedés a' húnoknak mongolokkali azonítása; még nagyobb botlás a'
„*conmarginandis pontibus*“ szavaknak Pontus' partjaira értelmezése. Így
keletkeznek és terjednek hibás magyarázatokból historiai phantomok; olly
tárgyak vitatása és elhitései, mikről a' jámbor régiek semmit sem tudtak,
mondani nem akartak. Marcellinus hidak' czölöpeiről beszél, 's azokhoz
hasonlitja a' húnokat hihetőkép lovagló életmódukból származhatott gör-
bedtségük miatt: és támadt két német tudós másfél ezred év mulva, kik sza-
vaiból a' Feketetenger (Pontus) partjainál levő kőszobrokra vonnak belőle
eldöntő bizonyítást! Tévedéseiket észrevették ki is igazíták maguk a' figyel-
mes német írók. Zwick ellenük nyilatkozott már 1835-ben²⁾. Be kell nyil-
tan vallanunk, miszerint a' görög és római íróknál ezen művekről emléke-
zet nem található. Herodotusnak főnebb érintett „*stela*“ kifejezésű szólása
szobrokra épen nem, inkább azon utmutató oszlopokra vonatkozik, mik-
ről helyel közzel már elég bőven szóltam. Egyetlen világos bizonyság Ru-
bruquis Vilmos minorita szerzetesnél maradt fön, mihez e' részben ra-
gaszkodnunk lehet. Rubruquis (Ruisbroeck) ugyanis IX. Lajos francia ki-
rálynak levén küldötte Mangu mongol khánhoz 1253-ban, miután a' tau-
riai vagyis krimi félszigetben kiszálla, a' Dneper- és Donközti térségeken
ép azon irányban vonult keletfelé, melyet én követtem, az őt is meglepő
halmokról 's már akkor fönvolt kőszobrokról két izben ekkép nyilatkozik:
*Comani faciunt magnum tumulum super defunctum, et erigunt ei STA-
TUAM versa facie ad orientem, tenentem ciphum in manu sua ante umbili-
cum*“. Ismét: „*Ibamus ergo versus orientem, nichil videntes nisi celum et
terram, et aliquando mare ad dextram, quod dicitur mare Tanays, et etiam
SEPULTURAS COMANORUM, que apparebant nobis a duobus leucis se-
cundum quod solebant parentele eorum sepeliri simul*“³⁾. Elvitázhatlanul
kúnokénak, azok' családai' temetkezésére szolgálóknak, és így valódi kún
necropolisoknak vallja a' nagy sírhalmokat; azokénak a' szobrokat. Ne is
mondja senki, hogy Rubruquis' „Comanus“ nevezése a' tatárokra vagy mon-
golokra vonatkozik. Igen jól megkülönbözteti ő mind ezen népeket egy-
mástól, leírja emezeknek is más alakú sirjaikat 's temetőhelyeiket. Itt ő

Hún-scytha
és így magyar
faju népektől
maradtak.

¹⁾ Klaproth, Reise, I. Bd. S. 264.

²⁾ Dorpater Jahrbücher für Literatur. 1835. Octob. S. 287, 366.

³⁾ Recueil de Voyages. Tom. IV. pag. 237, 247.

mult időkről beszél világosan a „solebant sepeliri“ kifejezésben, azon mult-ról, midőn még a tatárok- és mongoloktól el nem foglaltatván, kúnok által biratott e föld; egy részben pedig a még ott elmaradt vagy a tatárokkal Magyarhonból visszavonult kúnokra czéloz, minőkkel csakugyan találkozásáról érdekes tudósításokat közöl. Hogy e szerint magyarázandók a kúnokra vonatkozó tudósításai, kéttelené teszi im ezen háromszori kifejezése is: „*Et inter ista duo flumina in illis terris, per quas transivimus, habitabant Comani Capchac, antequam Tartari occuparent eas*“. Ismét: „*Quae tota inhabitabatur a Comanis Capthac*“. Végre: „*In illa planicie solebant esse Comani antequam venirent Tartari*“¹⁾ Távul sem hatottak be tehát Pallas, Klapproth és Koeppen Rubruquis' iratának szellemébe, midőn reáfogák, hogy a különböző népek' sírhalmait mind kúnoknak tulajdonítja. Ezen magyarázat valóban nagy elhirtelenkedést tanusít. Egyebiránt, hogy semmi részben sem illették a tatárokat és mongolokat, elég bizonyosággal szolgál Plan Carpin János szerzetesnek 1245-ben a mongolok közt járt pápai követnek azok' temetkezési szertartásáról adott hű rajza, mellyben efféle művek' készítéséről mélyen halgatva, árkokkal kerített sírkertekbeni eltakarításukat nyilvánítja. Bővebb meggyőződés okáért fülhozom saját szavait: „*In terra eorum (így ír a mongolokról) sunt cimiteria duo. Unum in quo sepeliuntur imperatores, duces et nobiles omnes: et ubicunque moriuntur; sepelitur autem cum eis aurum et argentum multum. Aliud est in quo sepulti sunt illi qui in Hungaria interfecti fuerunt: multi enim ibidem occisi fuerunt*“²⁾. A' tatár főnökök' temetkezéshelye tehát, valamint a' mongoloké is különválasztott pontokon létezett; azoké ugyan is többi között a kúmamelléki Magyarvárosban, mint Michovius és Ananiai Lőrincz bizonyítják. Michovius írja a' XV-dik században Timur vezérről (Tamerlan): „*Is multa bella feliciter gessit, et Civitatem magnam in terra Czahaidi, idest: Tartarorum Zauolhensium, nomine Cumum edexar (Cuma-madzar) expugnando desertavit, stant domus illius civitatis muratae vacuae, et Ecclesiae olim Gothorum trecentae in ritum Mahumeticum et Mesquitas absque habitatoribus redactae. In Castro illius Civitatis fit sepultura Imperatorum Zauolhensium*“³⁾. Ananiai Lőrincz XVI-dik

¹⁾ Recueil de Voyages. Tom. IV. pag. 219, 246, 253.

²⁾ Johannis de Plano Carpini, Historia Mongolorum quos nos Tartaros appellamus. Cap. I. §. IV. Recueil de Voyages et de Mémoires. Paris, 1839. in 4. Tom. IV. pag. 630.

³⁾ Pistorii, Polonicae Historiae Corpus. Basileae, 1583. fol. Tom. 1. pag. 129.

századi olasz geographus megjegyzé: „*Onde si scorge poco lontano Caminazar (Cum-mazar), dove si sepelivano li Imperatori dei Tartari Zavolghensi, avanti che fossero stati estincti dai Precopiti loro nemici*“¹⁾. Maguk az orosz évkönyvek is igazolják a' sírhalmoknak kúnokhoz kiket ők mindenkor palócz (Polowczi) néven emlegetnek, kizárólag tartozását. A' Kalka viz mellett 1225-ben történt szerencsétlen ütközet előtt Hamabeg tatár vezér' megveretéséről ugyan is olvashatni, miként az magát a' palóczok' kurgánjai (sírhalmi) közé vonván, aztán a' palóczoktól megtámadtatott és megöletett legyen²⁾. Elég tanuadások ezek, úgy vélem a' kőszobrok' nem más, mint kúnoktól származásának megbizonyítására. Már ha ezen nemzet' történetét mélyebben vizsgáljuk, be kell vallanunk a' „Cumanus“ név alatt azon rokonfajú és nyelvű népnek értetését, melly az orosz és lengyel krónikákban Polowcz és Petseneg, a' byzantiaknál Comanus, Patzináka és Patzinakita, a' magyar évkönyvekben Cuni, Cumani, Besseni, Bisseni azaz kún és besenyő nevezettel fordul elő; melly ezen vidékeket a' legrégebb idők óta scytha, hún, turka, kazar 'stb. majd összes, majd ismét felekezeti számosb nevekkkel illetve lakta. Mindezeknek a' magyarral egy törzsükről szakadása, és azonos, merőben dialectusi különbözésű nyelvűsége valamint már eléggé kitüntetett, úgy az alább mondandókból is minden lépten nyomon bebizonyuland. Mihez képest kimondom huzamos meghányás után keletkezett abbeli erős meggyőződésém' és rendíthetetlen hitemet: hogy ezen kőszobrok hún-scytha népcsaladhoz tartozó, és így magyarfajú népeknek sok száz, sőt ezer évek alatt készült síremlékei, melly nyilvánítás a' művek' részleteinek megvizsgálása által is valósággá emelkedik; mielőtt azonban illy térre vezetném az olvasót, egy Achillessel fülérő ellenvetést szükség legyőznünk. Ebből áll az:

A' magyaroknál is léteztek kőszobrok.

Tudatik a' történetekből, hogy az érdeklött keletről költöző népfelekezetek, u. m. besenyők, jászok, kúnok, palóczok különböző időszakokban jobbára a' Magyarhaza' határi közt vér- és nyelvrokonaiknál keresve menedéket, végtére ott települtek meg: lehetetlen ugyanazért, hogy ne találhatnának nálunk hasonló kőszobrok, ha csakugyan azoknál volt vallásos

¹⁾ Fabrica del mondo. 1596. in 4. Cf. Jahrbücher der Liter. Wien, 1834. LXV. Bd. S. 19.

²⁾ Tatischtschew. Bd. III, S. 437. Cf. Hammer, Geschichte der Goldenen Horde in Kipsak. Wien, 1840. in 8. S. 88.

nemzeti szokás illy emlékeket állítani halottaik fölött. Igazuk van az ekkép okoskodóknak; sőt én még azt is hozzá adom, hogy a' magyaroktól, mint rokon fajtól szükségkép kellett volna fönmaradniok efféle jeleknek hazánkban. Kétségkívül lennének Moldvában és Beszarábiában, meg a' Dneperig terjedő vidékeken találtatók; miknek azonban semmi nyoma. Megfejtjük a' nehezséget, csak egy kis türelmet kérünk.

Midőn a' magyar és később az imént elsorolt néplekezetek a' Duna és Tisza' vidékein meghonosulának, vallásos ősi szokásaikat nem sokára a' kereszttyénnel váltották föl; következőkép e' régi pogány divatnak is háttérbe kelle vonulnia nemcsak: hanem erősrendeletek hozattak minden pogány szokások- és maradványok' gyökeres kiirtására; ha volt is tehát itt ott a' pogány rövid időszakból bár minő emlékeztető jel, tüzzel vassal romboltaték 's örök enyészetnek adaték által, mert így hozá magával a' kereszttyén buzgalom, ezt rendelé az egyház és így kívánák a' vallás' emelkedését szivükön viselő hatalmas királyok. Hogy pedig léteztek hazánkban egykor illy kőszobrok: azért évkönyveink- és okleveleinkben találtató számos tanutételek kezeskednek. István ifjabb királynak Pous mester és testvére' Domonkos' részére Enczenföld iránt 1267-ben kelt adománylevele tartja: „*Quandam terram Enczen vocatam, sitam inter villam Cassa, et villam Scyna, quam fluvius Cuzmend percurrit — contulimus*“. Az adományzott föld' határáról pedig mondatik: „*Deinde autem vadit ad STATUAM LAPIDAM, quae dicitur BALWANKEW, ubi sunt tres metae*“¹⁾. Úgy hiszem, a' Kassa körüli bálványkövet senki sem gyanitandja római maradványnak. Szerte fordulnak elő a' hazában oklevelekből érthetőleg bálványkövek. Szintazon István Ágasvár' adományzásáról kelt 1265-diki levelében a' Pasztó körül Hevesvármegyében létezett némi faluk határát kijelölve említetik: „*Deinde venit ad BALUANKUWE, et ibi sunt quatuor metae*“²⁾. II. Geyza kir. a' pécsváradi benczék monostorának birtokát megerősítő 1158-diki levelében mondja: „*Dux quoque Domòslaus praediis ditavit monasterium. Maneg, quod ab oriente terminatur Aruc et Kertvelfa, et KDBALVANY*“³⁾. Szentek szobrait 's kereszttyének emlékeit soha nem nevezék őseink bálványnak; egész bizonyossággal állithatni ennél fogva az illyenek' pogány

¹⁾ Fejér, Codex Diplomaticus Hungariae. Tom. IV. vol. 3. pag. 411, 412.

²⁾ Fejér, l. c. Tom. IV. vol. 3. pag. 203.

³⁾ Fejér, l. c. Tom. II. pag. 149.

korbeliségüket, valamint affölött sem lehet kétség, hogy Komárom-, Pest- és Somogyvármegyékben létező Bálvány és Bálványos nevű helyek szinte illy nemű kövektől nyerék nevüket. Már sz. István kir. 1001-diki adománylevelében előjő *Baluanos* mint hely; 1015-diki másik levelében: *Baluanus* és *Kubaluana*, mint határok. I. András kir. 1055-diki levelében: *Baluvana* és *Boluana* 's több számtalanok. Erdélyben is létezik *Bálványos* hegy és *Bálványosvár* meg *Bálványosvárallja* nevű két falu felső Fejér- és belső Szolnok vármegyékben, bizonyára nem istenek szobráról, miket őseink soha nem imádtak, hanem más neműekről elnevezettek. Nem kétlem, hevernek még ma is példányok némelly rejtek-helyeken 's megrongálva ezen ősi művekből: de már nem pogány maradványoknak, hanem szentek képeinek tartatva a' nép által; miket gondos fürkészés és czélszerű egybehasonlítás által lehetne derűre hozni. A' húnmagyar rokonságról őshagyományok és hiteles emlékek nyomán igen jól értesült XIII-dik századi kronikásunk Kézai Simon beszéli a' Fejérvármegyében fekvő híres tárnokvölgyi 's Patentianaváros melletti (Báta és Érd között) hún-római ütközetre vonatkozólag Keve hadvezér eleséről, hogy annak a' mais látszó százshalmoknál (százhalom) Keveháza vagy Keaszó körüli temetőhelyére kőszobrot emelének: „*Cuemque Capitaneum prope stratam, cbi STATUA est erecta LAPIDEA more Scitico solempüter terrae commendarunt, partesque illius territorii CUWEAZOA propter hoc vocaverunt*“¹⁾). Bővebben is kifejti e' tárgyat a' Turóczi néven ismeretes régi krónika ime sorok által: „*Cum autem Huni, hostem retrocessisse cognouerunt, ad campum certaminis sunt reuersi, cadaueraque suorum, et Kewe capitanei, recolligentes, more Scythico, juxta stratam communem, decenti cum honore, condignae tradiderunt sepulturae, et nihilominus tantae rei perpetua pro memoria, ibidem STATUAM siue COLUMNAM LAPIDEAM solennem erexerunt, locumque illum KEWEOZA vel KEWEHÁZA vocaverunt. Nostra quoque aetate, locum eundem, corrupto vel mutato vocabulo, prout id apud Hungaros fieri solet, KEAZO appellari, haud absurdum est arbitrari*“²⁾). Egyébiránt szinte ezen krónikák szerint több kún vezérek, mint Bela és Kadicha sőt maga Atila is ugyan e' hún Necropolis-

¹⁾ M. Simonis de Keza Chronicon Hungaricum. Budaë, 1782. in 8. cap. II. pag. 42, 43.

²⁾ Joh. de Thwroc Chronica Hungar. P. I. c. XI. Ap. Schwandt, ed. cit. T. I. pag. 59.

ban leltek örök nyugalmat. Ezen hiteles adatok' nyomán fejtegetődött még e' hajdanságokról alapos ismerettel birt Oláh Miklós esztergomi érsek is ¹⁾; melly tanutételeket egybeállitva bővebben előterjesztém az 1839-diki Figyelmezőben ²⁾. Hová lettek e' nagyszerű emlékek? már a' nagy tudományu Cornides Dániel gondosan kutatta: de kívánt sikerrel nem koronázták nyomozása, mint Pray Györgyhöz Pestről septemb. 19. 1777-ben írott levelének ime soraiból kitetszik: „*Excursio in Provinciam Albensem cum Illmo D. Comite meo et Perill. Dno Ludovico Domokos Judice Debrecinensium, facta, in caussa est, quod ad postremas Tuas Tibi serius respondeam. Nimirum inceserat nos desiderium videndae illius columnae lapidae in Kajaszó, seu Keweháza, ubi praeter Atilam Regem, Kewe, Kadicha et Bela, Duces Hungari, si Thurotzio et Olaho fides est, tumulati dicuntur. Pagus hodie Kajaszó-Szent-Péter audit, ubi tamen praeter rudera veteris cuiuspiam aedificii, nihil quod Mausolaei speciem referat, deprehendimus. Murorum subcamerationes, quae restant, in cellam vineariam convertit Sigmundus Kutas, loci compossessor. Caeterum nulla apud pagi incolas de condito ibidem Atila, vel alio quopiam Heröe Hungarico traditio superest. E locorum, quae peragravimus, positione, proum fuit colligere, civitatem Potentianam, quam annales nostri inter Tétén et Száz-halom collocant, non alio stesissé loco, quam ubi hodie est oppidum Hasabeg (Érd). Inter Baracs-kam et Kajaszó-Szent-Péter, quae dimidiae horae itinere distant, collapsos veteris alicuius templi parietes offendimus, prostratosque humi lapides molis grandioris. Quae dum examinamus, duo monumenta reperimus; quibus tamen explicandis Oedipo coniectore opus est. In uno eorum tres cirti, capite nudo, barba spissa, amictu, qui ad vestitum veterum Dacorum in columna Traiani repraesentatorum accedit, manu altera demissa, altera capulo gladii admota, umbilicotenus affabre coelati erant, sine ulla adiecta epigrapha. Fragmentum Lapidis alterius homunculos aliquos ostentabat cum inscriptione latina, ob litteras maximam partem detersos illegibili, pugnum que praeterea, qui crucem dimittebat hunc in modum decussatum. (kézben lefelé tartott kereszt alakú eszköz látszik itt rajzolva, melly keresztnek három ága ismét keresztvonásckával bir). In campo Tárnokölgye, clade*

¹⁾ Oláh Nic. Hungaria et Atila. Vindob. 1765. in 8. L. II., c. 2. §. I. pag. 101, 102. §. III. pag. 105. c. 16. §. IV. pag. 187.

²⁾ Figyelmező az egyetemes Literatura' körében. Pest, 1839, 10. sz. 151, 152 szel.

*Hunorum memorabili, conspeximus prope pugnam Tárnok, columnam grandiore lapideam proluxa inscriptione latina insignitam, honoribus que Imperatoris Severi dicatam, quam tamen, quia paucis in locis legi poterat a nobis, et quia initium dumtaxat inscriptionis e terra prominebat, reliqua columnae et inscriptionis parte terrae infossa, describendum non putavimus. Nullum alium expeditionis nostrae litterariae fructum tulimus“¹⁾. Igenis méltónak tartottam a' levél' e' fontos kutatásra vonatkozó részét hazámfiával egész terjedelmében megismertetni. Némi irányadásul szolgálhat az még egykor a' fürkészőknek. Hogy azonban kitűzött tárgyunktól messzi el ne térjünk, hazánkban a' pogánykorból fönmaradt kőszobrokra értelmeztetik sz. László kir. 1092-diki törvényének ime rendelete is: „*Quicumque ritu gentilium juxta puteos sacrificaverint, vel ad arbores et fontes et lapides obtulerint, reatum suum bove luant“*²⁾; de ezt már csak azért sem alkalmazhatni efféle szobrokra, mivel a' középkori törvényekben, jelesen a' nanneti concilium' ime szabályában: „*De arboribus et fontibus et lapidibus daemonibus consecratis“*, ismét N. Károly' Capitularejában: „*Item de arboribus, vel petris, vel fontibus, ubi aliqui stulti luminaria vel alias observationes faciunt, omnino mandamus, ut iste pessimus, et Deo execrabilis, ubicunque invenitur, tollatur“* hasonlóul kövek fordulnak elő, melylyek iránti parancsa az idézett magyar törvénynek merően ezekből látszik kölcsönözve lenni³⁾. Kiviláglik tehát a' mondottakból, hogy a' jelenről a' mult időkre következtetést vonni épen nem lehet. Hol és mellyik halmok alatt nyugszanak a' honszerző 's országalapító magyarok csontjai? ámbár számtalan halmokról emlékeznek régiségeink, meghatározni egykettőt alig képes a' buvárkodó. Geyza kir. a' garammeléki apátságot alapító 1075-diki levelében mondatik: „*Ad sepulturam Gundrajdi in monticulo, ubi antiquorum sunt corpora“*⁴⁾. A' kereszttség fölvétele után félszázaddal régiek' temetkezési helyének nevezett halom (monticulus) bizonyára pogány elődök' sírjául szolgált. Még világosabban szólnak a' későbbi levelek. II. Béla kir. a' pannonhalmi apátság' vágmelléki jószágainak határáról kiadott 1138-*

¹⁾ Codex Epistolarum Danielis Cornides ad Georgium Pray. Ms. in 4. Bibliot. Univ. Hung. f. 178.

²⁾ S. Ladislai Decret. L. I. cap. 22. in Corp. Jur. Hung.

³⁾ Kollar Ad. De originibus et usu perpetuo potestatis Legislatoriae circa Sacra Reg. Hung. Vind. 1764. in 8. pag. 77, 78. — Cornides Dan. Commentatio de Religione veterum Hungarorum. Viennae, 1791. in 8. pag. 42.

⁴⁾ Fejér, Codex Diplom. Hung. Tom. I. pag. 430.

diki levelében áll: „*Tendit inter duas villas, Ecclesiae scilicet S. Martini, et Ciuilium Posoniensium, cui nomen Vdary ad arbores elminas, et ibi habet metam. Inde vadit ad sepulchra paganorum, inter quae est meta. Et inde extra lacum, cui mentio est in privilegio Ladislai regis, tendit ad alia sepulchra paganorum*“¹⁾). Az esztergomi káptalannak 1244-ben kelt azon egyességlevele, mellyet a' sági prépost- és Turdos nembeliek' részére adott ki, Hontvármegyében létező Kürtös viz melletti Palata nevű falu körüli halom pogány sírnak mondatik ekkép: „*Juxta praedictum stagnum sunt duae metae, quarum una est populorum Castri Neugradiensis de villa Oszlar, dein tendit versus orientem, cum binis metis communibus cum eisdem Castrensibus, et venit usque ad locum qui dicitur Pagan ser, dein vadit ad unum monticulum, qui dicitur similiter Pagan ser, vbi sunt duae metae*“²⁾). IV. Béla kir. a' pannonhalmi apátság' deáki birtokát megerősítő 1268-diki levelében mondatik a' Holtvág körül terjedő némi határról: „*Inde ad sepulchrum paganorum, et ibi habet metas*“³⁾). Az efféle adatok bizonyos, meghatározott részletekről föl nem világosítanak ugyan, de mégis elég ujjmutatásul szolgálnak pogány őseink' sírjainak kinyomozása- és teendő ásatások által megvizsgálása iránt; serkentenek a' földszinéről elenyészett emlékeknek a' sír'mélyében keresendők általi kipótlására; azon ösztönszerű reménnyel párosítva: hogy az elődök' itteni emlékeit a' fekete-tengermellékiekkel egybekapcsolhassuk. Krónikaink Árpád, Botond, Takson, 's egyéb vezérek' sírjairól 's helyzeteikről világosan szólnak; az illyenek megásatása biztos eredményre vezetnének. Mint enyésznek, mint pusztítatnak el egyébiránt szemünk' láttára a' tisztelendő ős régiségek? naponta előforduló ezernyi példákból meggyőződést szerelhet mindenki. Az erős kőművek anyagi értékükért kapva kaptanak mindenféle építési használatra. Épen a' kameni-babáknak illy sorsáról elég esetet hoztam föl Dneper körül jártomban. Hazánk sem mentetett meg a' vandalismus' efféle nemétől. Már egyhelyütt kimutatám a' szegedi vár' falaiban, mellyet a' török építetett 1550-ben, ékes faragványú 's hengeralakú művek' kéttelenül régi jeles épületek- és egyházakból oda alkalmazását, maiglan ott találtatását⁴⁾.

¹⁾ Fejér, Codex Dip'omat. Hung. Tom. II. pag. 112.

²⁾ Fejér, Codex Diplomat. Hung. Tom. IV. vol. 1. pag. 352.

³⁾ U. o. Tom. IV. vol. 3. pag. 460.

⁴⁾ Szegedvárosában levő évszámi régi fölírás' magyarázata. Szeged. 1829. 8r. 55. l.

Csudálni lehet valójában, hogy a' feketetengerme'léki steppékben annyi századon keresztül tömérdek számmal mikép maradhattak meg épségben. Ha a' kőszobrokban gazdag vidékekre keresztyén vallás hatott volna be hajdandta: maga azon nép, mellynek óssírjai fölött diszelgének, képes leendett vala merő buzgalomból mint megútált pogány ereklýeket saját kezeivel földülni, szétrombolni. Ilyen az eszméktől vezetett emberi tények' forgandósága. A' mit egyébiránt honunkról mondottunk, azon körülmények hasonlólul alkalmazhatók Moldva- és Beszarábiára, vagyis a' régi Cumaníára; ott is erős gyökeret vetvén a' keresztyénség, ép azon pogányműromboló szellemet idézék elő. Némelly újabbkori írók' saját nézetemmel megegyező véleményét emlitem még itt föl, nevezetesen Eichwaldét, ki szinte Rubruquisra támaszkodva kúnok' szerinte a' magyarokkal egyetemben a' finn nagy családhoz tartozó népség' emlékeinek vallja ezen szobrokat¹⁾.

Mind írás nélküliek.

Különös sajátsága e' műveknek, hogy már részletes leírásukba bocsátkozzam, miszerint semminemű írásjellemet észre nem vehetni rajtuk, és ezt bizton elmondhatom a' régibb utazók, velem találkozó számtalan szemtanúk és ennen bő tapasztalásom után; — a' mi annál csudálatra méltóbb, mivel a' Pontus fölött sok száz évek' folytán elterjedt hún vagy kún népség' írásismeretéről léteznek némi historiai jelenségek; 's azon kúnokról továbbá, kik onnan a' mongolok elől elfutván, Moldva- és Beszarábiában, később pedig hazánkban telepedtek meg, világos: ámbár későbbkori és magán álló történetész jegyzette föl különös betűjellemmel elésinket. Az elsőbbi télelre nézve hiteles bizonyosságul mutathatni föl Priscus Rhretor' követségi tudósítását, ki Attila' udvaránál történt dolgok sorában megjegyzi egy helyütt, mikép a' hún király irnokok által a' rómaiaknál (görögök-nél) lappangó szökevény húnoknak névsorát fölolvastatta legyen. „*Etenim restare adhuc apud Romanos plures transfugas, quorum nomina, ut erant in charta descripta, jussit scribas recitare. Hi ubi nomina legerant, Attilas Bigilam una cum Esla sine mora proficisci iussit Romanis denuntiatum, ut omnes transfugas Scythicae nationis, quotquot in eorum potestate essent, redderent a' tempore Carpilionis, filii Aëtii, Romanorum Occidentalium ducis, qui obses apud eum fuerat*“. Ismét, alább emliti Onegesiről, Attila rokonáról és a' húnok közt legfőbb tekintélyű egyénről, kinek egyébiránt

Hún saját-írás' nyomai.

¹⁾ Eichwald Ed. Reise auf dem caspiachen Meere und in den Kaukasus. Berlin, 1838. in 8. I. Th. 2. Abth. S. 876. Cf. II. Th. 2. Abth. S. 563. ff.

görög nyelvbeni járatlansága a tudósítás szövegéből világosságra jó, hogy Theodosius keleti császárnak levelet irt legyen, és hogy többen valának a húnoknál levélírással foglalkozók, kiemelve közölök némi Rusticius nevű felső mysiai eredetű és a hún nyelvben leggyakorlottabb férfiút, ki ügyessége miatt alkalmaztaték efféle szolgálatra; miből önként foly, hogy nem más, mint hún nyelven szerkesztettek irományaik. Ekkép hangzik Priscus' nevezetes sora: „*Die exorto, Onegesium adivimus dicentes, nos dimitti oportere, neque nobis diutius tempus terendum esse. Ille, Attilam quoque in ea esse voluntate, et nos dimittere constituisse, respondit. Itaque non multo post consilium procerum de his, quae Attilas statuerat, habuit, et litteras, quae Imperatori redderentur, digessit. Aderant quoque, quorum curae epistolas scribere incumbibat, inter quos erat Rusticius, vir e superiore Mysia ortus, qui ab hostibus captus, cum dicendi facultate valeret, barbaro operam in conscribendis epistolis navabat*“¹⁾. A' másik állítást illetőleg is birnnek nevezetes adattal, melly következő eseményben van letéve: IV. Béla kir. 1253-ban a' cseh Ottokár ellen rettentő harczot vivott, működve táborában előcsapat gyanánt a' még akkor jobbadán pogány hitet valló kún had is, kiket az egykorú cseh krónikák „*Latrunculi, Antiambulones és Cumanii*“ névvel illetnek. Ezek tüzes fegyvereikkel Brün' vidékeig dulván, a' hadjaratnál elesett feleiket ott temeték el, fölöttük saját betűjellemükkel jegyzett köemlékeket állitván; melly kövek később Morvaország' mostani znaymi kerületében helyezett Oslanaw kis város' közeldében fekvő monostor körüli templom' podolataul használtattak föl, mik iránt Balbini Bohusláv tudós jezsuita szemtanú 1677-ben ekkép értesit: „*Superest hodieque aliqua barbarorum memoria non procul Evanczicio et Oslovanensi Coenobio, insigne templum Christianorum, in quo plurima CUMANORUM SEPUCHRA et SAXA LITERIS ILLORUM INCISA spectantur, quibus saxis totum fere Templi solum stratum est ut ipse vidi*“²⁾ Olly tudós férfi állitja ilyeneknek főnvoltát, ki az idegen 's ismeretlen jellemű kún írásról helyes tapintattal birhatott, 's birnia kellett. A' nemzeti dicsőség és történetírás' közérdeke egyiránt igényli, hogy e' hajdanságok' kipuhatólására magyarhoni 200000 főre menő kúnjaink az országunkkal majd-

¹⁾ Dexippi, Etnapii, Petri Patricii, Prisci, Malchi, Menandri Historiarum quae super sunt. Bonnae, 1829. in 8. pag. 179, 207.

²⁾ Balbini-Boh. Epitome Historica rerum Bohemicarum. Praga, 1677. fol. pag. 267.

nem szomszédos Oslanavba némi értelmes egyént küldjenek. Közbevetett figyelmeztetésem vajha ne hangzanék el a' pusztában.

Föliírások' nem létében a' halmok' belsejében találtató eszközökből 's jegyekből lehetne biztosan meghatározni a' sirokban porló egyének' saját-kép mellyik népfelkezethez tartozását. E' tekintetből már tétettek ugyan nyomozások: olly eredménnyel azonban nem birunk, melly a' kérdést eldönthetné. Zwick a' Don, Volga és Kaukasz körüli sírhalmokban embercsontokon kívül fegyverneműeket, u. m. kardokat és réz nyilhegyeket talált. A' főnebbi években Molocsna tájékán némi gazdag gyarmatosok kincs utáni vágyból tónek ásatásokat, hír szerint fáradságuk' helyenkinti megjutalmaztatásával. Tudományos szempontból is irányozvák már efféle műtételek; mikből előbb később csak kívánt foganat háruvand a' történettudományra ¹⁾. Mig tehát erős ellenokok nem merülnek föl a' szobrok- és halmok' eredete iránt, az elmondott adatok' vezérleténél kún-besenyő 's magyar népfelkezetek' maradványinál egyébnek tartanunk lehet 's nem szabad.

Ezen ősi sírhalmok belsejébe, teendő ásatások általi bepillantást szükségkép azon fontos kérdés előzi meg: valljon minő szertartással hajták végebe kún és magyar pogány őseink halottaiknak eltakarítását? E' kérdés, hogy eddig parlagon fölvilágosítatlanul maradt, épen nem csudálkozásra méltó, minthogy krónikáinkban olly általános kitételen kívül, hogy pogány szokás szerint temetteték ez vagy amaz („*sepeliverunt more pagano*“), alig találunk valamit följegyezve; a' honi sírhalmok' kinyomozása és fölásatása körül pedig épen nem tétettek elég foganattal intézkedések. A' görög és római legrégebb korbau már változó szokásoknak találni nyomait; volt ugyan is időszak, midőn halottaikat megégetvén, hamvvedrekben tették le; más-kor ismét a' holtak' tetemének épségben hagyásával koporsókba helyezése vala divatos. Őseinknek vallási változó tanaikhoz képest, hogy majd illyen, majd amollyan szertartás divatozék egyik vagy másik rokonfelkezeteknél a' messzi hajdankorban: annál inkább következtethetni, mivel nyelvünk és szólásmódainkban a' bramínismus-, parsismus-, manichaeismus- és schamanismusnak találtatik élénk nyoma. Ezen átmeneti, vagy csak egyes fe-

¹⁾ Kurze Uebersicht der in den Jahren 1842—1844. an der Nordseite des Asowischen Meeres geöffneten Tumuli; von P. Köppen. — Bulletin Scientifique de l' Academie Imp. des sciences de St. Peterbourg. 1845. N. 37. Tom. II. N. 13. Lat. 197—203.

lekezeteknél rövidebb időnkint föltünedező vallási nyomokból tehát általános és állandó szertartására a' scytha népcsaládi hún, magyar és többi rokon ágazatoknak, kevesbé vonhatván következtést, keresztyénségük előtti temetkezési eljárásukat némi tájékozásul itt megtelepedésük szakából, és egyedül azon kérdésre vonatkozólag: valljon megégették-e halottaikat vagy koporsóba zárva bocsáták sirjaikba? magukból a' történetkönyvekből kívánom kinyomozni.

Etelközi utamban (81. lap.) Cedrenus' byzanti író' hiteles tanutételéből kimutatám, hogy a' Szvatoszláv' kievi fejdelem' 971- és 972-ben Bulgáriába rohanó tábora számtalan besenyő és magyar segédharczosokból vala szerkesztve. Ezen esemény ugyanis akkor ment végbe, midőn még a' régi oroszok nem szlavizalódván el, a' kievi fejedelmeknek csak adozó népei valának szlávok, az uralkodó' s birtokos családok ellenben kún-orosz elemből állottak. Szvatoszláv' ezen híres hadvitelét Leo Diaconus szemtanu körülményesen leírván, a' szövetséges magyarokat és besenyőket általános hún névvel illetve, im ezeket adja elő többi között: „*Russi, cum decorum transitu audissent, partem exercitus, cui Hunnorum Bulgarorumque multitudinem adiunxerunt, in Romanos praemittunt*“. Alább pedig scythák- és tauroscytháknak mondva a' besenyő-kúnokat és kún-oroszokat, midőn egyízben a' görögök általi megveretésüket előadja, elbeszéli, miként éjjeli holdvilágnál az elhullottak' tetemeit rakásra hordván, meggyújtva több máglyáknál elégették, melly alkalommal nemzeti szokásuk szerint számos görög foglyokat öldöstek le. („*Coepta iam nocte, cum luna pleno orbe colluceret, in campum egressi mortuos suos conquisiverunt: hos pro muro coacervatos rogis compluribus accensis cremaverunt, in usdem captivos numero plurimos, viros et mulieres, patrio more ingulantes*“.) A' holtak lelkeinek továbbá ekkép áldozva a' Dunába csecsemős gyermekeket és kaka-sokat fojtottak, minthogy illy pogány szertartás levén náluk kelendő, régi görögök' módjára áldozának halottaikért; melly vallásos szokásba (így fejtegetődzik Leo Diaconus) Anacharsis és Zamolxis nevű bölcseiktől, vagy az Arrian szerint scytha eredetű Achilles' társaitól avattattak be¹⁾. Ezen nevezetes tanutételből erős álláspontot nyerünk a' kún nemzet' hajdanidóktól fogva gyakorlott halott-égetés' meghatározásánál, mit annál biztosan mond-

A' kúnok és besenyők megégették halottaikat.

¹⁾ Leonis Diaconi Historiarum Lib. VI. cap. 1. ed. Ponnens. pag. 108, 119, 150.

Hasonlóképp
a
magyarok is.

hatunk általánosnak, minthogy a' régi bulgarusok, szinte kún eredetű nép-
ség közt hasonló szertartást állít Leo Armenius korában (813—820.) ke-
lendőnek Theophanes' névtelen chronographja. Érd vagy Hanzsabég és
Bata között a' régi Potentiánál maiglan látható és krónikaink' hű rajzai sze-
rint a' húnok' oda temetkezése által keletkezett nagyszerű halmok' ásatásá-
ból is földerült immár azokban elhamvasztott tetemek- és eszközök' létezte.
A' húnok' vagy kúnok' ezen modoru bánásukról kétkedni okunk tehát nem
marad fön, ha a' rokon magyar felekezetnek hasonló szokásáról is értesü-
lést nyerendünk: melly iránt a' historia szinte elegendé kezeskedik. A' ma-
gyaroknak vezérek korában nyugot' tartományaiba csapásaikról nevezetes
tudositások jutottak hozzánk; ilyen többi között a' szentgáli monostor' év-
könyve, mellynek lapjain 925-ben történt ottani hadjáratuk hosszan lei-
ratván, érdekes részletre találunk némi halotti szertartás-, különösen a' ha-
lottak' megégetéséről. Leiratván ugyanis az „Ungri“ névvel illetett nép'
tegzés és lándzsás hadának e' monostorba rohanása („*Ingruunt tandem pha-
retrati illi, pilis minantibus et spiculis asperi*“), beszéli az esemény jegyzője,
hogy kettő közölök a' toronyba mene, annak tetején levő drága érczbülinek
vélt kakas-kép' levétele végett; midőn azonban az egyik lándzsájával után-
na nyúla, rendkívüli kinyújtóztában egyensúlyt veszve, a' pitvarba esett
le és meghala; másik pedig a' tető' keleti részére menván, midőn szüksé-
gét akará végezni, hanyat esvén le, iziglen összezúzatott. Ezeket, mint
Heribalt szerzetes szemtanu elbeszélé, az ajtó tornáczánál égették el, hosz-
szu lándzákkal piszkálván a' tüzet; és ámbár a' máglya lángjai a' tetőzetet
erőssen illelnék, Gál és Magnus' templomát föl nem gyujthatták. Ím ezek
a' majd ezer éves eseményt rajzoló krónika' saját szavai: „*Duo ex illis
ascendunt campanarium, cuius cacuminis gal'um aureum putantes, deumque
loci, sic vocatum, non esse nisi carioris metalli materia fusum, lancea dum
unus, ut eum revellat, se validus protendit, in atrium de alto cecidit, et pe-
riit. Alter interea in dedecus fani dei ipsius ad summum pinaculi orientalis
veniens, dum ad alcum se parasset purgantem, retrorsum cadens totus con-
fractus est. Quos ambos, ut Heribalt post retulit, inter postes calcarum
dum cremassent, rogasque flammis super liminare et laquear re-
hementer invaderet, contisque incendia certatim plures miscerent, nequaquam
templum Galli, sicut nec Magni, incendere quiverunt*“¹⁾. Világosan adják

¹⁾ Casus S. Galli. Cap. 3. Apud Pertz G. Monnmenta Germaniae Historica. Hannoverae, 1829.
fol. Scriptorum Tom. II. pag. 105.

előnkbe e' sorok pogány őseink' halottainak elégetését; és jóllehet több ilyen tanutételeket nem ismerek az érdeklött korból: nem kételkedhetni e' szokásnak általános divata fölött; nem annálisinkább, mivel él nyelvünkben egy szólásmód, melly efféle műtétel' hajdani kelendőségét árulja el nem csak, sőt hiven jellemzi. Mondja egyaránt a' mivel és tudatlan nép olyan egyénről, kinek hol és életben léte vagy meghalálózása nem tudatik: „*Sem hire sem hamca*“. Ha igaz, min kétkedni nem lehet, hogy minden szónak van értelme, úgy az utóbbinak jelentése másra, mint elhamvasztás általi temetkezésre nem vonatkozhatik: a' kifejezés logicája pedig ekkép áll: Miután ezen mondás ollyasokról tétetik, kiknek sem életben létüket, sem elhalálózásukat nem tudjuk, az első eszme t. i. életben lét hirrel áll kapcsolatban, a' hamuval pedig a' meghalás. Az őskorból hárult kifejezés tehát fültételezi a' holtnak hamuvá égetését. Midőn azonban e' szertartásnak a' magyarok-, kúnok- és egyéb rokonfajú népeknéli általános elterjedését történeti valóság gyanánt megállapítom, nem veszhetem szem elől azon egyes kivételi eseteket, miknek fölöttébe a' vizsgálódót könnyen kétségbe hozhatnák. Találtatott már honunkban olly nevezetes csontváz, mellynek pogánykorbéli voltát több mellette fekvő régi eszközök tanusíták; illyen például a' Bene nevű kiskúnsági, most azonban jászoktól birt pusztán fölmerült csonttetem ¹⁾. Ez fölállított thesisünknel fogva nem hárult volna pogány időkbeli. Itt az ellenvetés nyomatéktalan: mert tudatik a' történetekből, hogy még Takson vezér alatt költöztek be izmaélita vagy is muhammed vallású magyar népcsapatok a' felső Volga' mellékéről vagy is Bulyár földről (Bulgaria), kik harczban úgy, mint békeidőben sokáig kitünő szerepet vivének e' hazában ²⁾. Hogy ezek nem a' többi pogány magyarok' hanem saját vallásuk szerint takaríták el halottaikat: kétséget nem szenved. És épen Pest' környékén települt meg azon izmaeliták' egyik része, hol a' Bene vezérének nem helyes tapintattal keresztelt, de bizonyára pogány időszakbeli csontváz fölfödztetett.

A' pontusmelléki sírhalmokra azon eredményt vonhatjuk immár le a' hosszas vitatásból: hogy az ott sok száz meg száz évek' leforgása alatt tanyázott scytha-hún népek' halottaiknak maradványi leginkább hamvasztott allakban lehetnek megtalálhatók.

¹⁾ A' magyar tud. társaság' Évkönyvei. Budán, 1835. II. köt. 132. l.

²⁾ A' magyarországi izmaelitákról mint volgai bulgárok és magyar nyelvű népszelekezetéről. Budán, 1845. 8. 6. 's köv. II.

A kőszobrok
részletes is-
mertetése.

Két fő jellem nyilatkozik a kőalakok helyzeti kifejezésénél; egyik, hogy mindenike, legyen bár férfi vagy női szobor, ülve vagyis inkább guggolva tűnik elő; másik, miszerint a két készsár oldalhoz simulván, tenyerekkel bizonyos edény szorítatik köldök-irányában az ölhöz. Olly nélkületlen kellék ez, hogy ettől eltéréssel készült műveket szerfölött ritkán láthatni. Találtam ugyan álló helyzetben levőt is; és ép ilyen a többi közt az odessai museum' szobra. Ezen helyzetnél fogva igen természetes, hogy a lábszár czombtól lefelé aránylagosan rövidnek látszik, mert itt a térdig érő köntös alatt meghajtván kellvén képzelni, csak a szárnak térden alóli része adja ki magát. Minthogy az egésznek előállításá tulajdonkép nem ki fejtett szoboralaku, hanem magosdombor (haut-rélief) mű, mellynek hátrésze egészen simára hagyaték: e' művészi eszmét sok utazó föl nem fogva, rövid lábú emberek' ábráinak gondolá lenni. Az ülő helyzet, a' karok' összeeresztése, az ósvilág' örök nyugalmi eszméjét kifejező azon roppant alkotmányaihoz vezetnek vissza benünket, mellyek Aegyptombam Thebakörül óriási nagyságú sziklákba vesvék, 's mik a' földnépe által S a m i és T a m i néven hivatnak. Nem is hibázott Ritter Károly, midőn ezen stylust a' leghajdanibb kor' örök nyugalmat jelentő vallásos művészetével teszi párhuzamba ¹⁾. Mind ezen helyzet, mind a' köldökhöz szorított edény, de maga azon tény is, hogy eredeti helyükön arczczal keletfelé fordítvák, a' nap- és tűzinadás' legrégebb vallás' szertartására mutatnak; kéttelenül a' tűzimádó parzok' h a v a n (káva?) nevű edényét ábrázolván általuk. Ezen edények alakja jobbadán hosszukás négyszegű, bizonyos kerekdedség- és domborúsággal, de vannak öblösek, mind fölül mind alúl keskenyebb szélt viselők, fűlső üregüknél néha igen helyes művészi tapintattal kivájják. Radoshitsky könyvnek, vallosos buzgalmat kifejező symbolumnak vélte ezen eszközt: „*Ces monstrueuses et gigantesques statues, avec leurs têtes enfoncées dans leurs épaules, sont toujours représentées assises; et presque chacune d'elles tient des deux mains et sous le ventre un carré que l'on peut bien prendre pour un livre*“ ²⁾. Utánna véleményeztek Zwick és Junker. Az attitude-ról tudnunk kell még azt is, hogy a' fej mélyen a' két váll közé sülyedt, melly-

¹⁾ Ritter C. Die Vorhalle europäischer Völkergeschichten vor Herodotus um Kaukasus und an den Gestaden von Pontus, Berlin, 1820. 8-vo. S. 235.

²⁾ Bulletin des Sciences Historiques, Antiquités, Philologie. Par. M. M. Champollion. Paris, 1831. n. 9. Septemb. pag. 38.

ből ismét csudálatos termetet gondolának sokan; holott ez az ülő helyzetnek következménye, egyszersmind művészi eszély' nyilatkozata: mert, ha egyenes helyzetben fölmeresztett nyakkal állítja elő szobrát a' faragó, távulsem daczolhat műve szabad ég alatt az idő'viszontagsággal, 's a' legvékonyabb töredékeny részen minél hamarabb elveszti legjelesb részét; és mind ezen tartóssági előgondoskodás mellett is leginkább ezen részben csonkítják meg a' legjelesb darabok. A' fej rendszerint egészen kikerekítve a' kőszáltól vagy táblától különítetten áll a' két vállig, hol már a' hátrész' simasága kezdődik. Különös figyelmet érdemel és előbb-később fontos eredményre vezető körülmény az a' szobrok' alakjára nézve, hogy hasonló helyzetben ércszobrocskák is találhatók ezen vidékeken. Klaproth Gyula midőn a' Dontól Sztavropolba menet Jagorlik folyó körül Bezopasznoi és Donszkája között látható, már Gùldenstädt által lerajzolt, később Pallas, De Waxel és Du Bois' munkáiban is kiadott két, u. m. férfi és női jeles szobrót leírta, említi, miszerint egy ujnyi nagyságú, hasonló helyzeti ezüst szobrocskát szemlélt, de még is olly különbséggel előállítottat, hogy karjai hiányzanának; melly példányt Kuma folyónál, tehát Magyarváros' (Madzsari) környékén találták. Saját előadása ebből áll: „*Ja ich habe selbst eine ähnliche silberne Figur von der Länge eines Fingers erhalten, die von den Bauern an der Kuma gefunden war, nur mit dem Unterschiede, dass sie nicht die Hände vor dem Unterleib hielt, sondern gar keine Arme hatte*“¹⁾. Kar és kéz' előállítás nélküli kőszobrokat magam is láttam, sőt találtam olyat, mellyen a' kar csupán könyökig vala kifaragva; e' modort azonban a' művész' önkényénél egyébnek nem tulajdonithatni. Már ezeket tudva kapcsolatba hozhatnók a' szobrok' eszméivel az Oláhországban Buzeo körül 1838-ban találtatott 's Gyka hg. birtokában levő aranyedények és eszközök' sorában egy szobrocskát, melly ülő női személyt ábrázolva kezében a' szobrokéhoz hasonló edényt tart²⁾. Méltán igénylik ezeknél fogva régiséggyűjtő- és kutatóink élesb figyelmet már ezután az illy modorú ismeretlen barbarus művek. A' viselet, ruházat és fegyverneműek azok, mikből leginkább eredményt vonhatni. E' részben is jobbára egyenlő és mindig egybevágó a' kiállítás; azonban, az emlék-tárgyalta egyén' sorsa 's állapota,

¹⁾ Klaproth Jul. Reise in den Kaukasus. Halle, 1812. in 8. I. Bd. S. 263.

²⁾ Le Glaneur Moldo-Valaque. Yassi, 1841. in 8. n. III. pag. 65.

úgy a' művész' ügyessége meg az anyag' minősége látszanak sokaknál há-
tározni. Valamint világszerte egyazon város' temetőjében találatnak egy-
szerű, durván faragott, majd ismét jeles és nagy gonddal készült pom-
pás siremlékek, úgy itt is különböző a' művész' teremtménye szorgalom-
ban, diszben és a' tárgyak kijelölésében. Némelyikről leolvasható, hogy
kitűnő hadi vezér' emlékéül szolgált, kezeskedvén érte ugyanis a' hadi
szerek, ültények és fegyverneműek' ábrái, meg az anyag' nagysága; má-
sokon ellenben egy tórnel vagy erszénynél egyéb nem látszatván, kissze-
rűségük- 's durva faragványukból ítélve, közembereknek lehettek emlé-
kei. A' fej, — értem a' férfi emlékeket, mindig fűdve kerekded sipkával,
a' fegyverviselőknél sisakkal, mellyen fölül kellőközepén gömbölyű csúcs
látható. Hajnak elül és oldalvást semmi nyoma, hátulról azonban rend-
szerint három üstökben foly le, melly üstök- szál a' hát' sima lapján több-
nyire vésett vonallal jelöltetik. Durvább műveknél az arczon az orr és
szem csak vonásokkal jelentvék, ellenben az ékesbeknél mind ez, mind
amaz kiformált, sőt néha a' bajusz egész kanyarulatban látható, mint
például a' mariopoli fón, mellyet a' magyar academiának küldöttem. Sza-
kált azonban fölötte ritkán vehetni észre. A' mellt közönségesen mellvas
díszesíti, minek két kiállóbb karika-ékessége és abból a' vállon fölfolyó
szíjökötéléke sokszor híven ábrázoltatik, clannyira, hogy a' vas' kötélek
a' hátlapon is kijegyezve szemléltetnék. A' kart, jelesen balfelül mind a'
két nemnél, karpereczek ékesitik. A' dolmány, melly térdig 's néha
leebb is terjed, paszománt- és zsinórokkal ékesítve tűnik elő köröskörül
és ujjaikon, olly gazdagságban és vastagon, hogy a' dombor vésetnél néha
inkább prémnek látszatnék. A' dolmány lefityegő két oldalszélén majd
bevésett vonásokkal majd kiállólag ábrázolt fegyverek igénylenek leg-
élénkebb figyelmet. Baloldalon rendszerint a' tegez és abba félig beeresz-
tett kéziij diszelg; a' derékon látszó övről függve, 's ennek alatta kereszt-
ben a' görbe kard, és még bárd, buzogány vagy efféle apróbb fegyver-
neműek; jobbon a' nyíllal töltött púzdra keresztben függve, néha vala-
melly kürtalak, tór, bárd, buzogány, csákány stb. Az illyesekkel ékes-
kedők kéttelenül hadviselő férfiaknak voltak emelve. Lábbeliök, a' hol
csak kivehetni, magyarszabásu csizmát árul el. A' női szobrok' ülténye ha-
sonló a' férfiakéhoz, fejüket azonban elül homlok fölött ranczos, vagy csip-
kés alakú nagy főkötő 's kendő borítja, mellynek sarka néha a' hátlapon

szinte elömlöve jelöltetik. Füleikben nagy karika függ, valamint nyakukat több sornyi gyöngykaláris ékesíti. Mellükön a' két emlő leeresztve ábrázolása soha elnem marad, mi az élemedettségek lehet jelentése. Öltönyük szinte zsinórral és paszománttal ékesítvék, valamint karjaik perczekkel. Kötény is tapasztaltatik némelyik előtt. Azon két oldalon, hová a' férfiaknak fegyvereik illesztvék, ezeknél palaczk, kanál, orsó 's több apróságok láthatók; bizonyára a' jó gazdasszonyoság ezimeréül.

Mindezen kitünő jellemábrákból összehasonlítólág történeti eredményeket vonandó, alább a' parthiai kutatásoknál leend alkalmam bővebben szólhatni: itt csak annyit kell megjegyezniem, miserint a' fegyverműekre nézve meglepők azon hasonlati vonások, mikkel Leo Sapiens őseinket festi, vasban öltözést, karddal, kézijjal és dárdával harczolást tulajdonítván nekik. Így ír róluk saját tapasztalása után a' nagy hitelű görög császár: „*Armantur vero frameis, loriceis, arcubus, hastis, qua re complures eorum dupplicia iu praeliis arma gestant, humeris quideus hastas ferunt, arcum vero tenent manibus, et tam hoc quam illis, pro occurrentis necessitatis ratione utuntur: at in receptu adversus persequentem hostem arcubus excellent. Non modo vero ipsi armis tecti sunt, sed equorum etiam, quibus nobiliores rehuntur, anteriores partes aut ferro aut denso centunculo muniunt*“¹⁾. Szinte a' három üstökben hátul lefolyó hajviseles pogány őseinknek vala tulajdona, kitetszik az a' pogánykori divatot visszahozó I. András kir. alatti zendülők' tetteiből. A' bécsi képes krónika írja Turóczinál Vathárol, a' pogányvallásra visszatért magyarok' főnökéről: „*Primus autem inter Hungaros, nomine Vatha, de castro Belus, dedicavit se daemoniis, radens caput suum, et cincinnos dimittens sibi per tres partes, ritu paganorum*“²⁾. Hasonlóan az avarok is leeresztett és befont üstökökben hordák hajukat, mint Theophanes 550-dik évre tanusit, állitván, mikép a' Byzanczban megjelent avar követek' haja galantokba fonva hosszan függött le hátukon: „*Sub idem tempus (úgy mond) gens prorsus insolens atque incognita, Abares ei nomen, Cpolim advenit, et ad eius spectaculum, quod nusquam visi fuissent huius formae homines, cuncta urbs effusa est, comas siquidem a tergo longas admo-*

¹⁾ Leonis Sap. Tactic. cap. XVIII. in Kollarii Historiae Jurisque Publ. Amoenit. Vindob. 1783. in 8. vol. 1. pag. 27, 29.

²⁾ Thurocsi, Chron. Hung. P. II. c. 39. apud Schwandt. I. pag. 115.

*dum taenitis revinctas et implexas gestabant: reliquas licet habitus Unnico simillimus conspiceretur*¹⁾. A' fej előrésznének taritása- és leborotválásáról több érdekes adatokat olvashatni pogány őseinkről. A' X-dik század vége felé élt Luitprand cremonai püspök, I. Otto császárnak Nicephorus Phocas görög császárnáli követe hivatalos tudositásában gúnyképen említi a' byzanti udvarnál vendégségben veleegyütt jelen volt bulgár követnek magyar szokás szerinti öltözetét 's leborotvált haját, így írván: „*In citeriori margine mensae, quae erat sine latitudine longa, Bu'garorum nuncium, Ungarico more tonsus, aenea catena cinctum, et ut meus mihi suggerit, catechumenum, mihi praeponit*“²⁾. Még világosabban szólnak a' hajborotválásáról a' bajor püspököknek János római pápához a' morvai tótok ellen 889-ben emelt panaszai, hol ez mondatik: „*Ipsi multitudinem Vngarorum non modicam ad se sumserunt, et more eorum, capita suorum pseudo-Christianorum penitus detonderunt, et super nos Christianos miserunt, atque ipsi supervenerunt*“³⁾. Regino is igazolja ezen magyar divatot imezekben: „*Capillum usque ad cntem ferro cedunt*“⁴⁾. Tehát e' részben is a' scytha-hún és magyar népek' közös és valódi rokonságra mutató szokására találunk; miután a' húnok' ezen viseletéről azt is följegyzette a' történetírás, hogy a' byzantiak' idegen szokások' majmolása közt az efféle hajviselet hún divatnak tartaték és nevezteték. Procopius írja: „*Sinciput capillatio ad tempora usque nudarunt, coma ad occipitium permissa, ut Massagetae solent, nulla lege diffuere; quare et hunc habitum Hunnicum appellavere*“⁵⁾. Atilia' hunniai székhelyén lakott némi húnna vált görög egyénről feljegyzette Priscus: „*Erat bene et eleganter vestitus, capite in rotundum raso*“⁶⁾. A' fej előrésznének borotválása és hátulján lelógó haj' eresztése ábrázoltatik ezek által híven; a' millyen módon a' kúnok is tükröztetnek krónikáinkban. Béla kir. névtelen jegyzője beszéli a' Kievnél talált 's a' magyarokkal aztán egyesült kúnokról: „*Almus Dux et sui milites persequentes Ruthenos et Cumanos usque ad civitatem Kyeu, et tonsa capita Cumanorum*

¹⁾ Theophanis Chronographia. Bonnae, 1830. in 8. vol. I. pag. 359.

²⁾ Luitprandi Legario. In Leonis Diaconi Historia. Bonnae, 1828. in 8, pag. 251.

³⁾ Fejér, Codex Diplomaticus Hung. Budaë, 1829. in 8. Tom. I. pag. 233.

⁴⁾ Pistorii, Script. Reꝛum German. Ratisbonae, 1726. fol. vol. I. pag. 90.

⁵⁾ Procopii Historia arcana, cap. 7. Procopii opera. Lipsiae, 1838. in 8. Vol. III. pag. 48.

⁶⁾ Excerpta ex Prisci Hist. ed. Bonu. pag. 190.

Almi ducis milites mactabant tanquam crudas cucurbitas“¹⁾). Gúnyosan fejezé és azért fejezé ki magát a' névtelen jegyző, minthogy a' keresztfölvétellel ezen szokástól a' magyarok elállván, az ő korában hajnövesztés vala már kelendőségben, alig emlékezhetett vissza arra, hogy pogánykorban nemzetünknek is sajátja vala a' tarolás. Ő tehát valóban kereszttyén szempontból tekintette a' pogány ősöket is; nemcsuda azért, hogy Zoltán és Takson vezéreket hajjal, és pedig az elsőt sárga, emezt fekete hajjal rajzolja, így írván: „*Fuit autem dux Zulta parum blaesus et candidus, capillo molli et flavo, statura mediocri*“ — „*Tocsun pulchris oculis et magnis, capilli nigri et molles, comum habebat ut leo*“²⁾). Ezek mind nem történeti valóságok, hanem a' névtelen jegyző által Dares Phrygius' trójai történeteiből kölcsönzött jellemzési szólások, mint a' nagy tudományú Cornides Dániel napfényre hozá³⁾). Nem ezt akarom ezen sajtászerű, történeti alapokra fektetett vonásoknak összeegyeztetéséből kihozni, hogy e' tárgyalt kőszobrok mind magyar őseinktől maradtak el a' steppei kurgánokon: hanem azt igenis méltán következtetem, miszerint az egyenlő szokású, viseletű és nyelvű hún-scytha népcsaládi ágazatoknak, kik ezen messziterjedt földeket sok századok alatt birták, valának emlékei csalhatatlanul; és a' magyar ágazat is, midőn történeti adatok' nyomán a' Don és Dneper közt tartta szállást, és Magyarvárost is Kuma' mellékin sajátjának ismerte, bizonyára nem kevés részt vón azok' emelésében. De legyen kizárólag a' kúnok- vagy palóczoké; tartoztak sajátkép a' besenyőkhöz: akkor is, a' később korban Országunk' határi közé szivárgott, bennünk élő rokon ősök' maradványinak mutathatni föl a' késő világ előtt, műveltségük' nem alacsony fokát tanusító e' sajtáságos műdarabokat. A' fejtarolásra még azt is meg kell említenem, hogy a' moldvai csangóknál maiglan divatos a' fej' előrészenek borotválása.

Négy napot töltöttem Taganrogban; mi alatt meg kelle határoznom további utam' minő irányban vételét. A' Kaukaszus belsejébe hatást, hová legforróbb vágyam vezetett volna, jelen cserkesz háborúi forrongások közepette, ha csak török pártfogás alatt Trebizondfelé nem vonulnék, lehetlennék mondák az itteniek; Trebizond körül pedig most a' mirígyvész ál-

¹⁾ Anonymi B. R. Not. cap. VIII. ed. cit. pag. 108.

²⁾ Anonym. cap. LIII, LV. ed. cit. pag. 191, 196.

³⁾ Cornides Dan. Vindiciae Anonymi B. R. N. Budae, 1802. in 4. pag. 32.

liták kiütöttnek. Átvonulnom a' Kaukaszuson orosz kereskedő-karavánnal ugyan megtörténhetnék, ekkép Tiflisbe jutandó, de ezen kísérlet is tömérdek veszcilyel jár. Mindezen nehezségek nem rettentének el utam' tovább folytatásától; azon szomorító körülmény mindazáltal, hogy legényemnek irántami hűtlensége kipattanván, őt eltávolítani 's egyedül maradni kéntelenítettem, mi által a' messzibbre haladás meg vala gátolva. Krimea és Odessa felé visszatérésről gondolkodtam, remélve, miszerint vagy ott, vagy emitt magam mellé alkalmas egyént találandok, kivel vállalatomat nagyobb-szerű működés- és kivittel hajthatom végbe. A' visszamenetelt gyorsabbá teendő, tengeri utat kelle választanom; de főleg azért is, mivel egyes személynek hajón legbiztosb utaznia. Taganrogból gőzös jár Krimeába, onnan Odessába, 's általa a' közlekedés mód nélkül könnyítetik. Tervemet Draskovich ur helyesnek találván, a' gőzösre szállhatás eszközlése és utijegyszerzés végett velem az illető harminczad- és hajó hivatalnál jelent meg. Ekkép rövid idő alatt megtörténék elkészülésem.

A' bejárt föld'
távolsági
mértéke.

Mielőtt innen távoznék, nem árt rövid pillantást vetni vissza azon távulsági főbb pontokra, miket Odessából eljöttöm óta meghaladtam.

Odessából Nikolajevig	120 verszt.
Nikolajevből Kherzonig	60 „
Kherzonból Beriszlávig	70 „
Beriszlávból Lepedikáig	60 „
Lepedikából Molocsnáig	160 „
Molocsnából Takmakig	10 „
Takmakból Mariopolig	136 „
Mariopolból Bestasig és vissza	80 „
Mariopolból Taganrogig	110 „

összesen 806 verszt.

És így, némi apróbb kitéréseket ide nem számítva 115 mföldet jártam be a' steppei vidékeken.

Steppei utvo-
nalak.

Déli oroszország' jelentékenyebb városaiból különböző irányban sugárzanak keresztül utvonalak e' steppékben. Illyen többi között a' Berdiánszkba, Mariopolba és Taganrogba vivő; nem különben Krimből a' Dneperhez meg Mariopolba vezető; továbbá Jekaterinoszlávból Orechovon át Mariopolba 's onnan Taganrogba kalauzoló póstaút. Mindezek tellyes bátorságuk ugyan utazóra nézve, de a' tömérdek pusztaság- és nép' mivelet-

lensége miatt kényelemtelenek, helyenkint pedig, ha csak az utas magát élelcmszerűekkel bőven el nem látja, meghaladásra képtelenek. Azon föld-részt, mely a' Dneper és Molocsna között terül el, t. i. a' reánk nézve leg-érdekesb lepedikai steppéket, két nevezetesb pont' irányvonalán kívül esése miatt épen nem látogatják utazók. Lepedikából Prisepig általam meg-járt vonal, olly annyira járatlan, hogy két napi utam alatt egyetlen utazót vagy csak szekerezőt sem találtam elő. Maga a' holt pusztaság teszi úgy látszik, e' vidéket hátorságossá, miután az éjszaki népesb részeken ilyen-nel nem dicsekedhetni. A' lepedikai steppéken keresztül főnebb körülmé-nyesen leírt 's általam meghaladott vonalon kívül, a' Dneper' partján fekvő Kakovkából vezet egy másik jártabb ut is Molocsnához jelesen a' Prisep-nél alább eső Terpenie duchoborczy faluba, Szeleni, Wolkonszki, Hajma-ni, Nova Iwanowka, Musziakevics, Konkonovki és Csulefki részint orosz falvak- részint gutorok- vagy kutereken (városokban lakó uraságok' pusztái majorjaikon) által; mely uti távulság 160 versztnek = 23 mföldnyi-nek tartatik.

Augustus 3-dikán délutáni 6 órokor a' tengerpartra vitetett pod-gyászim' átadván az illető hajósoknak, miután kísérobén velem jött Laza-rovich consuli segédőtől bucsút vettem, végszavaiban, mint tengeren leg-eléször utazandónak ezeket súgá: „qui nescit orare, pergat ad mare.“ Erre hó készorítás közt tőle elválva, kis fél óra múltával már ladikban ülék a' többi utasokkal, hogy az öböltől távulabb állomásozó gósüsre juthassak. Már főnebb emlitém a' hajóknak Taganrog alá vizalacsonyság okozta nem juthatását, mirenézve az utasok ladikokon szállitatnak hajókra. A' rakodó martnál nem mélyebb a' tenger 3—4 lábnál. Ekkor épen déli szél fútt, mely e' tengeren mindig hullámzást idéz elő. Még szárazon létemkor nem véve észre a' viz' játékát, egész nyugodtsággal szélről foglalék helyet csaj-kánkban, de alig evezénk egy kis távulságra, a' csolnak emelkedik, majd ismét süllyed hullám között, 's derekassan járja a' lejtőst; reá égy habgö-mölye becsap, utánna a' másik és így tovább; mi által nyári öltényem lucskossá ázott. Hiába igyekeztem belebb vonulni az ülési padolaton, egyre kísért a' vízenyő, mint árnyék a' napvilágnál járó. Ez mind túrhető, sőt némi-kép mulatságos: hanem egy mellettem helyet foglalt olaszul töredezve be-szélő orosz nő, ki a' gőzüssel múlt napon érkeze meg tengeri utról, 's most csupán csak holmieinek átvétele végett szándékla hajóra lépni, egyszerre

elsáppad, 's fejét térdeire ereszti. Mi történik vele? el nem gondolhatám. Az előttünk ide 's tova tekingető egyik hajóslegény legott egy vaslemezvedret kezébe kap, a' nő derekát kényelmesb helyzetbe alkalmazza úgy, hogy a' lóczán félig-meddig fekve legyen, 's az edényt feje irányában tartja. Most láttam először, minő kínos állapotot idéz elő a' tengeri ut némelyekben. Legyen! ha már ennek is meg kell lennie: ezzel vigasztalám magam. Öt óranegyedbe telt, míg a' gőzshöz értünk, annélkül, hogy bennem vagy a' többi utasokban változást okozott volna a' nagyszerű hinta. Itt egy pohár csáj (thea) vétele után a' bizonytalan sors' karjai közé vetetten menék nyugalomra. Soha sem hittem, hogy tengerre szoruljak a' magyar óshelyek' kutatásánál; 's ime, mint megváltoztak a' körülmények; illy gondolatok közt merültem el Morphaeus ülébe.

Azoritenger.

Augustus 4-dikén. Az áruszerek' rakogatásával foglalkozó matrószok' zsibajja korán fölköltött álmonból. Szúk nyoszolámból kitápáskodva, jókor a' födelezenen termettem. A' gőzös (oroszknál parahot), mellyen valék, L'Ereditario (oroszul Naszlednik) azaz „örökség“ nevet visel; 60 ló erejű. Kapitánya Galbalo. Ehhez ajánlatom levén Draskovich consultól, megkülönböztetett figyelemmel párosított barátságot tanusita irántam. Az indulás még némelly utasok' bevárása miatt csak 8½ óraker történt. Szembetűnő vala a' horgonyvető helyek közt egy signál, melly 1824-ben légbe repült oszorák hajó' vázzain emeltetek. Haladánk már a' tenger' síkján; gondolatimnak új és végetlen tér nyila meg. Tekintsünk vissza egykissé a' múltidőkbe. Középkorban a' tenger' csúcsánál feküdt Azov vagy Aszoff és Aszak nevű némellyek szerint a' homályoskori Aspurggal azonos várostól nyeré a' Pontusnak ezen benyúló indája mostani nevezetét. Hajdan a' görögök Maeotisnak, a' scythák pedig „Temerinda“ azaz tengeridának neveztek. „*Tanaim ipsum Scythae Silin vocant, Maeotis Temerinda, quod significat matrem maris*“ így ír Plinius (Hist. Natur. Lib. VI. cap. 7. ed. Harduini). Elemezzük e' szót, majd kiderülend a' Plinius érdeklette scytha nyelv' tiszta magyarsága. Az ó értelmezésénél fogva „tenger anyját“ ad. Nyelvünkön a' tenger egykor temer-nek is mondaték, bizonyítja temérdek szavunk, mellyet a' tengeri bőség, sokaság' kifejezésére mais elegyest használunk; mondjuk ugyanis: tengernép, temérdek, sok, számtalan nép helyett. Az inda, mint termő, nevelő, tápláló anyaaág a' dinnye, tök és uborka' neveiknél hasonlókép fűnvyon, annak növénythozó, ter-

mó folyószára mondatván dinnye-, tök- 's uborka-indának. Ha csak Plinius nem hibázott, a' mit bizonyára föl nem tehetni értelmezésénél, valóságos „maris mater“ azaz tengerindát irt ki; és ez a' Maeotis tónak alakjával is szépen megegyez, miután hosszan benyúló indát képez. Félre kell vetnünk e' helyes magyar jelentés mellett azok' erőtetett fejtegetését, kik a' germán „The mers-end“ „Des moers end“ (tenger vége) szóból akarják Plinius' scytha nevezetét kisajtolni. Középkorban hívák az olaszok *Z a b a c h e* tengernek is.

Egyre lassan haladt a' déli szél miatt gyöngé erejű gózsünk, már vitorla is feszíteték, hogy elősegítene. Időközben, Glabalo hajóskapitány, egy szelid indulatu, javabeli egyén, származására ragúzai dalmata, félig olasz, félig francia, vagyis levantei frank nyelvű barátságos beszélgetésével foglala el. Különös hajlamát nyilvánítva a' magyarok iránt, többi közt elmondá, mikép ők (ragúzaiak) valóságos magyar eredetűek legyenek. Midőn annak miként történte iránt nyomozó kérdést tűzék elébe: saját nemzete történetéből mindig ekkép hallása- és tanulásával válaszolt, kéttelenül igazaknak állítván ebbeli őshagyományait. Csak gondolám, de nem nyilatkozáim előtte, hogy történetiróink e' tény iránt keveset vagy épen semmi bizonyost nem mondanak, nem tudnak.

Délután 1½ órakor állott be a' közös ebéd, mellynél nyújtott szokatlan és izetlen, annálfogva legalább engem ki nem elégitó étkek' nemét ezenel elsorolom. Káposztás leves olaszosan hús helyett csontdarabokkal. Sült borjúszeggy törött krumplival, zsír helyett fagygyúval készítve. Zöld uborka főve. Borjú-sült nyers uborka hozzáadással. Végre egy egy sült alma. Ezt bezárta az étkekért fejenként fizetni kellett 2 ezüst rubel. 4 órakor hatalmasan kezdett a' szél dühöngni, 's mivel iránya is változék, 2 nagy vitorlát nyitának, de egy óra múlva már annyira viharlott, hogy az ágas-rudat lehajítaná, mire a' vitorla bevonaték, és nagy hullámszás közt horgony bocsátaték, 's ekkép 8 órai haladás után Mius folyó melletti Platov falu- és viztorkolat' irányában vesztegelni kéntelenítettünk éjjél utánni 1 óráig. Ezen részeken gyakoriak a' zátonyt képző fővény-porondok, miknek óvatos kikerülésére bizonyos signálok által figyelmeztetnek a' tengerészek. Illyen a' Krivoy nevű.

Augustus 5-dikén. Éjjélután 1 órakor fölriaszta álmomból a' föl-vont horgonyláncz' nagy robajja. Tudni vágyó, millyenre fordult az idő, fölmenék a' fődözetre. Az éj derült, 's a' fogyatkozó holdtól tisztán világi-

tott vala, miáltal a' tenger apró hullámzati zajtalanul és csillamlón tükröz-
tetvék. Megindulván hajónk, ismét nyugalomra mentem. Alvás közben ha-
ladt el hajónk Mariopol' irányában. 8 órakor a' kis harang négyszeri ütés-
sel konditatott meg; naponta három ízben szokott illy kondítás történni
u. m. reggeli 8, déli 12, és esteli 8 órakor. Ez alkalommal a' reggeli thea
adaték által kétszersülttel. 9 órakor a' bielosaroi, olaszok által Balestrának
hívott világító toronymnál vonulánk el, melly ollyas nevű fokozaton áll, 's
éjjelen át 16 tengeri mföldnyire világít, hozzá legközelebb Alti falu le-
vén látható; balra irányunkban következett egy nagy fővény 's porond-
sziget, 7 tengeri mföldre kiterjedő (1. tengeri mföld = $\frac{1}{4}$ német mföld).

Több ízben vala már alkalmam tapasztalni az orosz nép' számtalan
keresztvetésből álló vallásos buzgalmát, melly templomon kívül is, leg-
inkább étel előtt és után meg utra induláskor nyilvánítatik: de nem ger-
jeszte annyira bámulatot egy eset sem, mint itt, külsejére nézve civi-
lisálnak látszó, jól ruházott némi orosz ifju' magaviselete, ki, reggeli
fölkelte után, még póre gatyában a' képezzsoba, vagy azon kamarácska'
deszkázatánál, mellyben minden orosz hajóni szokás szerint valamely
szentnek képe előtt éjjelenkint lámpa világít, magát a' jó izléssel ellen-
kező helyzetben gyakran hajtogatván, hússzor, mondom hússzor hánytá
a' keresztet homlokról mellre, onnan jobb vállra 's így balra, földfelöl
emelgetve kezeit. Annyira rabjai ók e' külső formaságnak, hogy a' gon-
dolatok' istenhez emelése nélkül a' gépies tevékenység kielégíti a' szent
buzgalom' föltételeit; 's jó keresztvénynek tartatik az illy művelkedetet
gyakorló, ha soha igazságos nem vala is életében. Mikor jó el ide az ur-
nak országa? kérdém magamban ezek szemléletére. — Délután 1 órakor
közös ebédre hívtunk a' kongató által. Miután tegnapi étkeinket épen
nem magasztalólag elsorolám, igazságtalan lennék markotányosunk iránt
(így nevezik a' hajós vendéglőt), ha a' mai izletesbet el nem mondanám.
Ebből állott: marhahús-leves vékony makarónival, marhahús piritott
krumplival és mustár mártással, zöldfüge és paradicsomalma hajában, pi-
ritott morzsával töltve, sült csirke, végre czukros perezcz tészta süte-
mény. Még asztalnál ülénk a' földüzetten, midőn a' szél újban föltámadá.
Hajónk lógott, 's oldalt forduló utvonalunkon a' kifeszített 3 oldalvitorla
mozdita elő, és gyorsabban haladánk lekerülve Petrovszkavár' irányában
a' berdiánszki fok alá, mellynek végén, vagyis déli csúcsán álló világító-

toronynak irányában valánk már 2½ órakor. Ezen fokot délnek megke-
rülve, egyenest éjszának kanyarult utunk Berdiánszk vagy Új-Taganrog
tengerparti város' kikötőjébe, hol jövet és menet megszokott állni a' Kercs-
és Taganrog közt járó L'héredité gőzös.

Egy óranegyednyi távulságra ereszteték horgony Berdiánszk város Berdiánszk.
partjától. 12 utassal nyomban ladikra ülve, kiveztem ezen új várost
megszemlélendő. Wolfsohn odessai izraelitát, kinek több oldalú művelt-
sége és a' hajón Mendelsohn' lélekhalhatatlanságáról munkájának olvasga-
tása által figyelmemet magára voná, társaságomba vevén, járam körül a'
város' főbb utcáit. Házai leginkább most vannak épülőben az 1829-ben
gr. Woronzoff tauriai kormányzó által alapítási foganatba vett kereskedő
városnak; a' régiiek még most is náddal fűdöttek, de már léteznek néhány
csinosak, valamint butikái is a' bazáron. Nagy temploma szinte munká-
ban. Fekszik magosan és hosszan terjedő parti orom alatt magán a' ten-
gerpart' térségén, védve éjszaknyugot felől a' mondott orom lánczolatá-
tól. Neve az itt tengerbe ömlő Berda folyamtól véteték. Eleinte, Új-Ta-
ganrognak keresztelék ugyan: de ez életbe nem mehetvén, egyedül amaz
lón divatossá. Lakosinak száma már 4000-re szaporódott; az ép öböl és
emelkedő gabuakereskedés vonva vonván ide a' népet. A' mult 1843-dik
évben 16 otztrák hajó rakodott itt gabnával. Ebben láttam először a' szom-
széd vidékről bejött nogai tatárokat, nevezetesen egy nogaiczki előkelőt
két lovú zöld kocsicskában; ismét más öreget és ifjút, porjaikból pedig
többeket. Az előkelők turbánt, a' többiek vörösszinű kerek kis sipkát
viselének. Arczvonalak valódi tatár-mongol, jóval különböző azon krime-
iakétól, kiket Beriszlávban szemléltem. Széleskép, lapos és fitos orr,
ritka bajusz meg szakáll vala rajtuk kitünő. Színük barnás sárga. Mind-
ezek a' mongol vegyületnek élénk nyomai. A' nogai tatárokhoz már má-
sod ízben illy közel jártommal nem akartam elmulatni, hogy ezen, honi
történetünkkel egybeszótt népfaj' fővárosába, Nogaiczkba rándulás által
magamnak jelen állapotukról bővebb ismeretet ne szerezzek. Egy tatárt,
épen Nogaiczkba visszatérendőt, jó két lovú kocsijával megfogadván,
Wolfsohnt is magammellé véve, kevés késedelem után utnak indulánk,
olly szándékkal, hogy következő napon délre visszatérendünk Berdiánszk-
ba, és a' környéket más irányban is megvizsgálandom; miután még egész
napot itt töltend hajónk. Gyorsan, sőt sebes vágatva kelle hajtatnunk,

Nogaiczk és
a' nogai tatá-
rok.

hogy a' 6 órai távulságra fekvő Nogaiczkba éjjel előtt beérhessünk. A' tatár, ha jól megfizettetik, nem kiméli lovát, mert gebévé vagy düggé válás esetében is hasznát tudja venni, bőrének úgy, valamint husának, kedves falatokat nyervén belőle. Az ut, Berdiánszk' lapályából a' magas térre 's az által a' nogaiak határába jutva nyugot felé, mindenütt rónaságon vezet, ha a' közben eső száraz árkokat és Abitosnafolyó' völgyét kivesszük; melly utóbbinak átkelésével egyenest délnek irányoztatik. 5 óra körül hagyók el a' várost, legelőbb is Kotur Oglu tatár falut érvén, honnan az Abitosnán áthajtva, annak túlszéljén egymásmellett közel fekvő 's mind egyforma tekintetű, vályogból és sárból rendetlenül készült, deszka minarettel ellátott falvakon, nevezetesen K a n d a u s d z s u, K a n g u r b a s, B e l l a i Ü t m e k és A r d z s i n nevéken, részint keresztül, részint alatta hajtva, 10 óra tájban N o g a i c z k b a n valánk, hol egy örmény lakosnál bérelénk éjjelre szállást. Házi gazdánk, több nyelveket beszélő jártas keltes virgancz egyén, a' bizton reménylett haszon fejében és költségkémelés nélkül megrendelt vacsorára meghivatásáért szívesen töltött velünk vagy három órát, tőle azalatt a' tatár körülmények- és viszonyokról, úgy szokásaikról sok érdekes adatokat szereztvén. Éjjel után menénk nyugalomra; de már a' nap'fölköltével ismét együtt járék gazdámval végig néhány utozát, egyszersmind alkalmas fuvarosról gondoskodó, hogy déltájban okvetetlenül Berdiánszkban teremhessek. Ezen város' neve elegyest Nogaiczg és Nogaiczk formában íratik meg mondatik ki, kétségkívül a' nogai tatárok nevérol, kiknek ugyancsak fő- és székhelyül szolgál; más-kép Djalangacs-nak hivatik a' tatárok által. Fekszik az Abitosna vagy Obitosna folyó' keleti partján, annak a' tengerbe ömlésétől 2 versztnyire, vagyis egy óranegyednyire, kikötővel és 1500 lakossal, kik között kereskedéssel foglalkozó feles számú örmények, oroszok és karaimok találtnak. Van muhamedán vallású tatár elemi tanódája is. Házai, a' mecsetet, bazart, 's néhány kereskedők által lakott házat kivéve, a' többi tatár falubeliék' mintájára vályogból építvék. Itt létezik a' nogai föld' tisztviselőinek hivatala is. E' tartományoknak Katalin czárnó alatt orosz birtokká válása alkalmával a' nogaiak állandó hely- és falvak nélkül a' steppékben vándorló életet viseltek; de bölcs kormányi intézkedés, különösen francia kiköltözött gr. Du Maisson ügyes tapintatu bánásmóda, kitűrése 's érelyes működése következtében (1802 — 1820) földmivesi életmódra birat-

ván, már most mintegy 76 falvakban települve laknak, a' mezei gazdaság' kivált baromtenyésztés' és abból háruló jöllét' szemebetünő nyomai mutatkozván helyenkint közöttük; a' kertészet levén egyedül, mire a' nogai magát semmi áron nem szenteli, különben földeik sem birván affélére idomított sajátsággal. Határuk egyvégben terjed el, délre az Azovi tengertől, keletre Berdafolyótól, éjszakra a' mennonita- és orosz gyarmatoktól, nyugotra a' Molocsna tótol és pataktól környezettve, tehát három oldalról német és orosz gyarmatoktól bezárottan. Földük steppei mineműségű síkság; természet alkotta egyetlen hegy vagyis inkább magános domb náluk a' Kurszak-döbe (hasdomb), melly Araklu és Maskir falu közt esik a' Mariopolból Krimbe vezető utnál. Ők mind muhammedán vallásúak, nyelvük az ozmantörökétől csak dialectusban és némelly mongol maradványú szavai által különbözik. Összes számuk a' krimeai tatárokkal egyetemben 150,000-re tétetik a' férfi nembelőknek, minnek körülbelül egyharmadát alkotják a' krimiaiak. Föltünő a' murzáknak (nemeseeknek) magyarszású és czifraságú dohmányuk meg mentéjük; a' leányoknak pedig majd sarkig érő befonott hosszú hajuk; ezek' és a' murzák fejét fölötté magos kerekded turbán ékesíti. Nevét e' nép Nogai nevű, magát 1261-ben a' mongoloktól függetlenné tette vezértől nyeré. Nevezik őket a' más felekezetbeliek ma n k a t azaz piszéknek is. A' bujasenyv meghonosult ősi nyavalának tartatik e' népfajnál, mellynek sorvadásba átmenését a' nogaiak' fényesbőrű sáppadt arca valójában el is árulja. Legérdekesbnek, és a' kún kérdésnél tájékozásul szolgálhatónak vélelem lakhelyeik' nevenkénti elsorolását, mert olyanok fordulnak azok közt elő, mik némi historiai nevezetességű besenyő-kún férfiakra emlékeztetnek; tudatván más részről, hogy a' nogaik eredetre nézve nem tiszta türk-tatárok, hanem főleg mongol meg besenyő-kún vegyületből állanak. Három hor-dára osztatvák föl jelennen lakott földükön, mellynek neve a) J e d i s z a n

Nogai-tatár
falvak' nevei.

b) J e d i s z k u l, c) D z s a m b u i l u k; ez utóbbi eredvén leginkább mongol elemből. Falvaik az 1-só rendbelieknek: Ak-kerman, Djogarra-Burkud, Dömenge-Burkud, Bauerdak, Iszibe I., Jedenokhta I., Jedenokhta II., Karru-Kegenesz vagy Karreruga, Tulga, Tetlu-Kalak-Nokusz vagy Djüman-Nokusz, Djanszur-Kegenesz vagy Djanszogur, Maitogae-Nokusz, Iszibe II., Djantrün-Kegenesz, Tas-Kegenesz, Tüszge-Kegenesz, Emir-Kegenesz, Topal-Kegenesz, Ikon-Szasszeg-Togan,

Geszgene-Szasszeg-Togan, Alsin-Bodai, Saukai, Maskir, Kahacs II. vagy Kahacs-Muszalo, Kahacs I. vagy Szultán Mürat, Kakbas, Cseklu, Onike, Besaul, K e g e n e s z II. vagy Robotai-Aul, Temergodzsa, Emaut, Kislik, Bodai, Kolatamgale, Alsin, Aküe. A' 2-dikhoz tartoznak: Atamgalu, Altiaul, Kas Oglu, Kausegalu, Bodran, Sonselu, Durtamgalu, Kotur-Oglu. A' 3-dikhoz: Togalu, Karakurszak, Kandauszdzsü, Kangurbas, Bellai-Ütmek, Sarailu, Kolonda-Dzseklu, Araklu I., Kanglera, Araklu II., Ikon, Beskeklu, Akle-kodzsa, vagy Aszlikdzsa, Orman vagy Ormandzsi, Szaszukan, Szarler, Aszan-godzsa, Aszilkhodzsa, Beg-Burdzsi, Arsin. Továbbá: Nogaiczka vagy Djalangadzs. Van azonban a' Molocsna' nyugoti oldalán még 9 tatár falu, u. m. Sagaltai, Karadzse, Csomak, Czerbulu, Boras, Asz-Birde, Omar, Kasudar, A k u s z ¹⁾). Legszembetűnőbb ezek' sorában a' nyocz helységnek melléknevül szolgáló KEGENES, épen azon 1-ső hordában, melly hajdanta az az aldunai vidéken tartózkodván, besenyő-kún elemet is olvasztta magába. Soha nem éltem ollyas hiedelemben, mikép a' magyar és vele rokon népfajok költözködésük, országalapításuk- és messzi hadviselésük' korában eredeti tiszta elemből állottak, 's nyájuk' közepette idegen elemi töredék, akár mint szövetséges-, akár mint szolgáló nép kisebb vagy nagyobb tömegben nem létezett volna: melly az uralkodó magyar nép' viszontagságaiban mindig egyenlően osztozék. És ezen történeti valóság' iránytűje után indulva mutatám meg etelközi utam' IV-dik bizonyítványában a' kúnokkal tatár nyelvű népfelkezetnek úgy Cumániában, valamint Magyarországon együtt élését. A' „Kegenes“ historiai névnek itt a' nogaiaknál számos helyeikben élénk nyilatkozata megerősít hiedelmemben; azon következtetésre nyujtván alkalmat egyuttal: miszerint ezen tatárok' ősei szoros polgári kapcsolatban állottak- a' besenyőkkel. Cedrenus XI-dik század' közepén élt byzanti írónál találunk e' részben jelentékeny újmutatásra, midőn a' besenyők' (Patzinakae) 1046. évben keletkezett belvillongásait leírván, azok' Tyrach és Kegenes nevű, egymás ellen törekvő vezéreiket említi, amannak nemes származását, ennek alacsony nemből eredetét különösen kiemelvén: „*Erat in eadem gente (úgy mond) etiam alius quidam Kegenes nomine, Baltzaris filius genere obscurissimo nullisque natalibus, sed bello ducendisq; cohortibus longe praestantissimus* ²⁾). Tyrach ne-

Kegenes
historiai név.

¹⁾ A' *dj*-vel írott neveket a' tatárok könségesen *gy* hanggal ejtik ki.

²⁾ Georgii Cedreni. *Historiarum Comp.* Bonnae. 1839. Tom. II, pag. 582.

mes eredete besenyő, Kegenes pór sorsa tatár származatot árul el, történeti alapon állván amazoknak uralkodása, nemzeti fölsőbbsege. A k u s z, rendben utolsó hely' neve is föltünik régiségeinkben mint kún vezére. Sz. László kir. kúnokkal harczairól említi többek közt a bécsi képes krónika: „*In primo autem impetu, rex, ducem Cunorum, nomine Akus, percussit*“¹⁾. Ezen besenyő-kún történeti neveknek a' tatárok helységekben maiglanig emlékezetben maradása azon következtetéshez vezet a' nyomozót, hogy e' kérdéses férfiak a' kúnokkal egy kormány alatt élő tatárok kebléből valának. Illy fölvilágosításoknál fogva nem leend többé rejtély: miért mondatnak sz. László királyról fönmaradt latin és magyar régi hymnusainkban az ő kún ellenei fölvaltva tatároknak; 's miért hivatik a' II. István kir. által 1129-dik évben befogadott kúnok vezére Tatár néven? „*Rex autem Stephanus, diligebat Cunos tunc temporis, plus quam decebat; quorum dux nomine Tatar, qui a caede imperataris (Grecorum), cum paucis, ad regem fugerat, cum rege morabatur*“ ezek a' krónika szavai (Turocz. P. II, cap. 63.). A' kazar, besenyő és kún néven ismert feketetengermelléki birtokokban, már a' legrégebb időkben, következésképp a' mongol hódítás előtt, hogy török-tatár nyelvű népségek léteztek mint amazoknak szövetségesei és alattvalói: nemcsak megengedjük, sőt inkább vitatjuk a' historia' utmutatása szerint: annélkül azonban, hogy a' kazarok-, besenyők-, kúnok- vagy palócok' szinte tatárnyelvűségét megengednők. A' magyarhoni kúnoknak Nogaitól kölcsönzött „Neugarius“ nevére a' már főnebb említett bizonyítványban értekeztem, bővebben kifejtetvén ott a' kún-tatár viszonyok. Kétségtől ezen felekezetheliek szaguldozának 's pusztitának gyakorta honunkban. Benaketi Abu-Szulciman Daud XIV-dik század elin élt perzsa történetíró beszéli D'Ohsson fordítása szerint: „*Il y a prés du pays de Batrik une vaste contrée qui touche au pays de Kerem (Crimée) et de Boulgar. No cai, descendant de Djoudji, fils de Tchinguiz kan fait souvent des incursions dans ce pays, apelé Madjaristan (Hongrie)*“²⁾. Nagy hirű és befolyású vezér volt Nogai, nem csuda azért, hogy a' tatárok egy felekezete tőle szereti magát maiglan hivatni. Nicephorus Gregoras tanutétele nyomán Paleolog Mihály császár' Irene nevű, törvénytelen ágyból született leányát bírál neül, 's neki thessaliai kormányzó Sebastocrator János ellen

¹⁾ Thurocz, Chronica Hung. Pa. II. cap. 57. Apud Schwandtner. Tom. I. pag. 57.

²⁾ D'Ohsson, De Peuples du Caucase. Paris, 1828. in 8. pag. 272.

4000 főnyi segítséget küldte 1282-ben. Így ír Gregoras: „*Imperator — legatos mittit ad Nogom Scytham, qui ultra Istrum sedes et domicilium habebat. Erat enim huic cum Imperatore firma amicitia ob affinitatem: quippe Irenen, filiam illius notham, paulo ante duxerat, atque idcirco eius amicus erat. Ab eo accepta quatuor millia delectorum Scytharum et iis adiunctas aliquas Romanas vires missurus erat Imperator adversus Thessalum Joannem Sebastocratorem*“¹⁾).

A' nogaiak falvaikban épen úgy, mint a' többi gyarmatokban, házak előtt, udvarok-, csűrök- és aklokban alkalmazvák számtalan kőszobrok, miknek azonban egyenkinti megvizsgálását az idő rövidege lehetlenné tévé; más részt, már meg nem mondható példány-sokaságban szemlélésük eléggé kielégítvén vágyaimat, csak ritka különösségű, a' látottaktól légesen elütő faragványok vonzának.

Augustus 6-dikán. Nogaiczkból egy örmény kocsis által hozatunk a' tegnapi uton Berdiánszkba, 12 órakor már ide megis érkezvén. Emilio d' Angeli, egy trieszti kereskedő ház' fia, tudományosan mivel ifju ember, ki gabona kereskedési ügyben tart itt lakást, miután Draskovich taganrogi consultól hozzá ajánlatom vala, már várakozott reám. Szives meghívásának helyt adva, ebédre asztalához mentem. Végezvén olasz étkü jó ebédünket, 3 óra tájban kocsira ülénk, előbb is a' város' szélén fekvő nyilvános nagy kertet, millyenek minden orosz városban találtnak, megtekintendők. Itt két közönséges női kőszobor látható, egyik földbe állítva, 5 láb, másik fekve heverő 1 öl nagyságú durva mű. Távozva innen, éjszакnak föl a' magos térre hajtók, utközben több kurgánokkal, és egy utmutatóul szolgáló, a' földszinétől 5 láb magos férfiszoborral, granitkőből jól kifaragottal találkozánk. Ehhez közeli halmon kő darabokat pillantván meg, körültekintésére menék. A' kövek' tatár irata bizonyítá jelenleg e' halom' nogaiak' temetkezésére használatát. Innen R o b o t a i A u l nevű, a' Berda' völgyénél partos oldalon fekvő tatár faluba hajtánk be, egyenesen Dautyei nevű oroszul is tudó vagyonos tatár gazdához, D' Angelinek ismeréséhez. Ennek udvarán a' garád mellett látván mintegy 5 lábnyi magosságú granitkő férfi szobrot, abbeli kérdésekre, hogy minő népségtől származtak az illy kövek, mind ó, mind a' hozzánk érkezett két

¹⁾ Nicephori Gregorae Byzantina Historia. Lib. V. cap. 7. Bonnae, 1829. Vol. I. pag. 149.

szomszéd lakos, nem tudással válaszoltak; bizonyos, mikép nem volt az ő eleiké, mert hagyomány és szájról-szajra átmenő ósmondák után mégis csak tudnának valamit. Illyen volt nyilatkozatuk és nézetük e' hajdanságok iránt. Ők is a' steppékből hozattaknak vallák. Tovább hajtva innen a' Berda' széles völgyi odalában, 5 óra körül a' folyóhoz jutánk, rajta Neuhoftnungsthalhoz tartozó malomháznál kelénk át, majd Novoszaszkoi orosz faluba menük be, melly az előbb nevezett vürtembergi német gyaratnak átellenében fekszik. Ezen oroszfalu Berdiánszktól 18 versztnyire van. Számosak itt is a' kőszobrok, jelesen találtatik Bilous Iván házánál 5 darab, egyet kivéve mind férfi kép, részint az utczai kapufalánál, részint az udvaron. A' női szabor különös, maga nemében egyetlen, minőt még nem láttam. Fejét a' csipkés fejkendő helyett 1½ lábnyi magos, hegyes csúcsba menő frigyiai vagy parthus-kún süveg ékesíti. Ez élvezet- és bő tapasztalással végrehajtott kirándulásból késő estve visszatérve D'Angeli urral aziránt értekeztem, valljon nem vállalná-e magára ezen kőművekből némelly válogatottabb példányok' megszerzését és hajón Triesztbe szállítatását? Ő e' részben kedvezőleg nyilatkozván, kivitethetésük iránt azonban előbb a' vámhivatalnál teendő kérdésre figyelmeztetett, minek, hogy még következő naponi elindulásom előtt végére járand, megigéré. Nála töltém kellemes társalgás közt az estét, nyugalommal az éjtszakát.

Augustus 7-dikén. Korán reggel Krizanovszki orosz vámtiszt némi hivatalos működésben D'Angelihoz jövén, vele reggelinél találkozám, melly alkalommal a' kőszobrok' külföldre vihetése iránt kellő fölvilágosítást nyertem, azt nyilvánítván ezen tisztviselő, hogy a' szobrok (kamenibabák) ugyan nem vám' tárgyai, 's még eset sem fordult elő, hogy illy kővek kivitettek volna; de miután legközelebb Pierovszky ministertől parancs érkezett volna a' megyei kormányhoz, miszerint mindenhol gondosan összeiratván és szedetvén, biztos és nyilvános helyekre hordassanak egybe; alig hiszi olyanok' szabadon kivitethetését. Örvendtettem illy bölcs intézkedés' hallásán, 's ámbár hanyagul foganatosítatnék az efféle, anyagi hasznót nem ígérő rendelet, reménylém még is, hogy ennekutánna nem romboltatnak annyira az ószkornak maradványai; a' késővilág mélyebb nyomozásuk által még sok elrejtett történeti valónak juthat ismeretére; nyilvánított nézeteim is előbb később alapigazsággul leendnek elfogadva. Reggelizés után megválva a' becsületes D'Angelitől, a' parton váró csolnakon gó-

zűsünkre szállottam. Néhány ujabban hozzánk csatlakozó utasok, jelesen némi orosz tábornok után várakozás miatt csak 1 órákor történt az indulás, 7 tengeri és pedig külföldről érkezett hajó soránál vonulván el. Most a késelem miatt 3 órákor tartatott közös ebédünk, mellynél csak három egyén alkotá a társalgást, merően abból állót, hogy midőn az érdeklött orosz tábornok a vele hajónkra lépett, szinte hadi szolgálatban levő két liflandust néhány palaczknyi borából megkínála, mindannyiszor mély bókók közt magasztaló szép szavakat mondogatának az asztal végénél egész meglelégedéssel és fontossága érzetében gyönyörködni látszó nagy urnak; melly szép szavakra mindig egy nagyot hízása vala észrevehető a bárgyúnál is jelentéktelenebb arcvonással megáldott toaszthósének. 5 óra tájban a szél erősebben kezdvén fúni, hajónk örök ringatásba hozaték annyira, hogy nyugalmassan állni vagy ülni, annálinkább írni lehetlen vala. Látványunk mindenfelé csak tengerviz, mert a berdiánszki világító törnyot, mellynek irányában délnek visszafelé hajózánk, már végkép elvesztők szem elől.

Lingva franca. „Lingva franca“ — frank nyelv; ez neve ama zagyvalék nyelvnek, melly a Levantén hajókon úgy, valamint a tengermelléki kereskedő városokban az európaiak közt divatozik. Valódi keveréke az olasz- és francziának, s egyiknek sem dialectusa. Beszéli széltiben az olasz, franczia, dalmatai és istriai. Igen könnyű megtanulni annak, ki mind a két alkatnyelvet valamennyire érti, főleg ha még latinul is tud. E hybridum itt az Azovitengeren szinte egész terjedelemben diszlik, borúra derüre beszélve az oroszok által is, elannyira, hogy tökéletes franczia- vagy olasz nyelvűt nem találtam tengeri utamban. Ezt beszélém én is tartózkodás nélkül, és megérttettem mindenki által. Éljen a lingva franca!

Raguzaiak
magyar eredete.

Egy öreg bárkász, Galbalo kapitánnyal hasonló, bővebb ismeretség után akkép nyilatkozott: hogy ő patriotám, ragúzai, s eredetileg magyar. Bővebben fejtegetőzve így adá elő ősi hagyományok után a történetet. Egy félsziget, úgy mond, Raguzza mellett, hajdan magyaroktól szállaték meg, s magyar kormány alatt élék sokáig és boldogul napjainkat: a köztársaság idejében ázonban Raguzához csatoltatván, annak lakosival forrottak egygyé, és most illyrek, akará mondani szlávok. Többször fejezé ki ebbeli hiedelmüket, tudományukat.

Délután 5 óra tájban olly nagy ringás lón hajónkon, hogy miatta

nem irhattam 's nem olvashattam a' cabinetban; fejem is fájni kezdvén, a' südeleztetre menék föl; alig nézem körül magam, 's íme mit tapasztalok? Az utasok közül majd egyik majd másik, szédeleg, lefekszik, vagy a' korlátkerítéshez borulva erőködik. Tengeri betegség! Nem nagy baj, de valóban kellemetlen nemcsak, sőt undorító. Galbaló kapitány figyelmeztete, mikép én sem fognam elkerülni valószínűen e' mai criticus napon. „Io sono risoluto signore capitaneo, mai io non ho paura!“ mondtam neki; Bravissimo, signore Giovani! felelé vissza; mert ha már bizodalmas láben állnak valakivel az ádriaiak, kereszt-, nem pedig vezetéknevérol nevezik azt mindig. Vederemo! Vederemo! Elmúlt a' nap, utánna a' másik, 's hálá, mégcsak fejem sem fájt érzékenyül; ezen csudálkoztak mindenek, én pedig örültem. Mi legyen oka tulajdonkép bántatlan maradásomnak, magam sem tudom. Fejtsék meg a' tapasztalt orvosok, ha tesszik. — Az éjj beállott, mindenki nyugalomra mene; a' kapitány, néhány matrósz és én maradánk ébren kívül órködve. Hajónk vágatva haladt a' csillogó három lámpánál (2 az árboz közepén, 1 legföül), melyek néha a' tisztán ragyogó csillagok közt látszottak elveszve lenni. Utunk a' tejut' vonalában egyenesen Kercs felé lón irányozva, melly Taganrog-tól 130 tengeri mföldnek tartatik. Éjfélig gyönyörködtem a' tündöklő csillagok- és tőlük ragyogtatott fölül fejeáló habtümegekben. Kedvező szelünk kellemes hüssé bájoló a' léget. Szép ez mind, valójában, és magasztos tárgy a' szemlélődőnek, de még sem olly bájélvezetű, mint édes hazám' mezőtengerén a' csalogány' nyögő dalai- és pacsirták' zengzetétől átrezgetett harmatos éj' légboltozata. Itt a' halál néma nagysága tölti be az ég- és viz közti megmérhetlen üreget; amott az élet' óriási karjai ölelnek mindent át. A' sík tenger nem ad halandónak állandó lakot: de te kedves hazám, ezer év óta nyújtál kényelmes szállást a' magyar faj számára. Illy gondolatok közt illetém lelki csókjaimmal a' késő éjj' tündéres homályát, midón elvégre nyugodni menék.

August. 8-dikán. Négy órát hirdető megcsendítése a' proránáli kis harangnak, fölébresztvén, kihíva a' hajófödöztetre. Örömsugarban tünt föl előttem jobbra Krimea, balra Ázsia' halmos partozata. A' jenikalei világítótoronyban halvány estcsillagként látszaték még az égő mécs. 5 órakor a' félsziget' partszögletén túl eső Jenikale várat és váraskát éroék el irányunkban, tenger parti szóleivel. Ezen, genuaiak és törökök által

épitetett vár, jelennen erőségül nem szolgál; lakosi jobbára görögök, nevezetesebb épületei katonai és koronai lakok; különben a' közellevő Kercs várossal tartozik egy hatóság alá. Ettől Kercsig 12 versznyi távolságban a' tengerparton diszelgnek a' nagyszerű ósvilági halmok. Ázsia és Europa között a' Bosporus-Kimereusnál haladók egyre, míg fél óra múltával kissé nyugotnak Kercs öble felé kanyarodánk, minek irányában a' déli hegyfok 's azon elterülő megszámlálhatlan sirhalmok gyönyörű látványt adának. A' két fok között félhold alakban terül el Kercsnek ritka épségű öble, mellyben egy óranegyed alatt már ben valánk. Mintegy 60, két- és három-arboczos nagy hajót olvastam meg, egyet osztrák zászlóval, 6 óraker vettett horgony. Helyre vergődés- és a' szokott fizetések' megtétele után Galbalotól bucsút véve, 8 óraker ladikon a' hidhoz menék, onnan a' városba. Itt egy tisztességes szállódában Kelki nevűben, a' bazar kerekpiaczán ép a' legszebb helyen béreltem szobát; mellynek némi livornói származású öreg pinczére nyomban ajánlá magát szolgálatomra. Igen jól esett e' megelőzés, minthogy illy készség-nyilatkozatot egész utamban sehol nem tapasztaltam.

Kercs.

Kercs Krimeának leghiresb és legjelentékenyebb kereskedő városa. Fekszik a' félsziget' keleti, majd az ázsiai partokig nyúló csucsa alatt, közébe záratván azon tengerszoros, mellyet a' régiség Bosporus Kymereusnak nevez. A' város maga azon pontot foglalja el, hol egykor Panticapeum, vagy Bosporus, később Vospro, Vosporos vagy Aspromonte nevű város létezett, 's a' bospori királyoknak régente székhelyül szolgált. Jelennen számlál 10,000 lakost, köztük számos görög, örmény és tatár, úgy szinte különféle nyugoteurópai (frank); de láthatni kereskedelmi ügyben ide gyűlt cserkeszeket is. Van 4 temploma, női nevelőintézete, kerületi tanódája. Kereskedését élénkké 's virágzóvá teszi félhold-alakú tág és ép öble, valamint a' félsziget' gabna- 's egyéb terményeinek e' helyütt összpontosulása. Kikötője 1827-ben nyitott meg. Ezen környék az, melly a' régiségkedvelőnek és buvárnak hasonlíthatlan élvezetet nyújt. A' tárgyaknak biztos utmutatás által tökéletes ismeretere jutandó, Nikolich viceconsul és Kulissich nagykereskedő urakat kerestem meg, ez utóbbihoz ajánlattal bírván D'Angelitól. E' két derék ragúzai mindent szives készséggel elkövetett az érdekes régiségek' megismerésébe vezetés körül; jelesen amaz, kocsijába fogatván, elvitt azon nagyszerű sirhalmok'

megszemlélésére, mellyek e' várost megszámithatlan mennyiségben az éjszaki és déli fokozaton környezik; el a' veszteglóintézetbe; emennek társaságában a' város fölött nyugotra emelkedő hegy' oldalában épült Museumot vizsgáltam meg. A' sírhalmok már néhány évek óta kutattatnak; két egyén vezeti az ásatásokat, egyik az itteni museum, másik a' császári ház' számára. A' kiaknázott jelesb drágaságokat jobbadán Sz. Pétervára nyeli el, nehezb kőemlékek nyervén nyugalmas maradást. Három kurgán fűdőtetett föl különös boltozatüregű; legdiszesbje, melly császári halom (csárszki kurgán) nevet nyert, a' veszteglóintézettől éjszakra, magától a' várostól 6 versztnyire (majd 1 mföldnyire) esik azon tájon, hol közhiedelem szerint a' régi Mirmikione állott. A' városból ide éjszak felé a' nagy utcán végig hajtván, miután egy kőhiddal ellátott hosszú töltésen, nyugotról az öbölbe csörgedező némi pataknál kiértünk, tünérdek megásott halmok ütöttek szemembe; mik elég disztelenül mutatkoznak a' kihányott földrakások' és mély üregek' szemetszuró reudetlensége miatt. Meghányatás és kutatás után legczélszerűbb volna ezeket ismét régi alakukba rendezni, 's bizonyos jól által tudatni a' késő maradókkal már megásatásukat. De a' csárszki kurgánt akarom röviden leírni. Ezen halomnak kapunyílása délre van, mellynél kezdődik egy 20 ölnyi hosszú tornácz négyszegű és hosszukás 17 sor faragott mészkőből emeltt, ollymódon, hogy kerek boltozat helyett csúcsosan összeeresztve lennének az egymásra helyezett kövek. A' tornácz után a' halom' középtáján jó a' sírbolti kamara alul négyszeg alakban, négy sor rakásig, azonfölül 22 sor kőrakás emelkedik kúpba olly alkattal, hogy az egymásra fektetett 2 lábnyi szélességű kődarabok minden sornál belebb belebb lennének eresztve. Csudálandó óriási műve az óskori építészetnek, azon homályos régiségből, midőn még a' művészek ív- és kúpboltozatot czementtel szerkeszteni nem tudtak. Kívülről ezen kúpüreg szinte mint a' többi kurgánok, nagyobb és aprobb kövekkel elegyes földdel kereken boritatik, de egyedüli és a' többtől távulást fekvő. Midőn több évek előtt fűlnyitatók, már hiányzott belőle a' halott-maradvány. Hihetőkép valamellyik bosporáni scytha királynak szolgált sírhelyül e' messzi hajdanban. Ritter Károly az efféle művet kyklopi falatzatnak (Kyklopische Mauer) nevezi ¹⁾. Koeppen bizonyítása szerint Olbiá-

Régiségek.

¹⁾ Ritter C. Die Vorhalle Europäischen Völkergeschichten vor Herodotus. Berlin, 1820. 8-o. S. 258.

nál is találtatott illy boltozatos halom, de köveit épületekre használák föl „*Von den gemauerten Tumuli, (igy ír) deren Ritter nur einen in Taurien anführte, gab es auch welche in Olbia, wie ich selbst gesehen habe. Die Steine sind indessen schon zu andern Zwecken gebraucht worden*“¹⁾. Közönséges vala tehát az oroszoknál is az efféle vandalság. Tudatik az mindenek által Nikolajevben, hogy a' város' házai kezdetlen Olbiopolis' romjaiból emelkedtek; most azonban jobb szellem vezeti őket, a' kutatásokra is gondosan ügyelnek, sőt évenként bizonyos öszveg rendeltetik ásatásokra az illető minister által. Koeppen bizonyos Du-Bruخنak naplójáról is teszen említést, mellyet a' kercsi ásatásoknál vitt vala. Kercsből Theodosiába vivő utnál két állomásnyira látható azon mély árok, melly a' régi bospori királyság' határvonalát alkotá; ezen túl már igen ritkák Chersonesusban a' nagy sírhalmok: miből csak scytha eredetükre lehet hozzávetést tenni. A' híres Mithridates sírját is megtekinténk. Ez iránt ki kell jelentenem, mikép a' lakosság és tudosok nincsenek egészen tisztában, 's egyedül homályos hagyományokon alapítvák hozzávetéseik nem pedig irott emléken. A' tengeröbölnél elterült város fölött nyugoti oldalon emelkedik egy kerekded magos hegy, és ezt nevezik Mithridates hegyének; rajta látható némi kőszirtekből hányott hegyes halom, 's ezt állítják Mithridates sírjának lenni. Van e' halom aljánál egy szélesen kivájt kőszikla darab is, mellyet Mithridates székének mondanak, a' tatárok által pedig altun obo azaz aranyhalomnak hivatik. Állítólag itt ülve szemlélte a' pontusi nagy király Rómának ellenséges roppant tengeri hajóhadát. E' hegyen létezett különben hajdanta az Acropolis füllegvár. Mellyik Mithridatesre vonatkozzék a' több hasonló nevű pontusi és bospori királyok közül tulajdonkép e' szóhagyomány? avval az itteniek úgy látszik nem sokat törődnek; a' körülmények azonban VI. vagy is az Eupator mellék nevet viselőre utalnak, ki a' rómaiakkal több mint 30 évig dühösen harczolván, végre birodalmát veszítve, az előbb fiának Makharinak kormányára bizott Bosporba vonva magát, népzendülés közepette Kr. e. 64-dik évben itt önön gyilkosa lón Pompejus- és a' római hadsereg' nagy örömére. Ennek holtteste mindazáltal Paphlagonia' Sinope nevű városában, ósei sírboltjában temettetett el Dionak Plutarchéval helyesen meg-

¹⁾ Koeppen P. Ueber Alterthum und Kunst in Ruszland. Wien, 1822. in 8. S. 6.

egyezettethető tanutétele szerint, nem pedig ezen város körül; minélfogva a sírhalomról szájhagyományt mesék sorába tartozónak vélem. Azon messzi kilátás, mellyet nyugotfelé a' tengerre és azontúl Ázsia' halmos vidékére, a' Kubán folyó torkulatához nyer a' vizsgálódó, akarat nélkül is a' hajdanidők' e' környéken végbement nagyszerű eseményeinek fontolgatásába vonva vonják a' történetbuvárt. Az eltűnt század- sőt ezredévek' változatos végetlen sorozata varázsoltatik szem elé. Ezen Mithridateshegy' oldalán díszelg némi antic-stylu épület. és ez a' museum. Kényelmes ut, a' város kerek piaczáról asphalt-öntvényű széles lépcsőjárda vezet ennek ösvényére. Körötte sirkövek 's szoborfaragványok illesztvék; benne több osztályozatokban a' kiásott régiségek, úgymint : drágaság-darabok, gyűrűk, kar- és nyakpereczek, lánczok, arany- és érczszobrocskák, segyverneműek, hamvvedrek, hetruski és üvegedények 'stb. mindezek 2000 év lefolyása óta különböző időszakaszból, különböző népektől! A' görög művek' és emlékek készítés- és fölirataik által könnyen meghatározhatók ugyan: de az ismertető billeg nélküliek közül ki mondja meg: mellyik a' scytha, vagy sarmata, maeota, kazar, hún, besenyő vagy talán magyar régiség? — Ismeretlen betűjellemmel írott emléket, mi leginkább érdekelt volna, de még kameni-babát sem találtam itt. Az egyes személyekre vonatkozó görög föliratú síremlékeket mellőzve, azon nyilvános emlékekre fordítám figyelmemet, mellyek a' főnebbi évben kiásattak. Már ismeri a' tudósvilág a' bospori királyokra vonatkozó pénzeket és fölírásokat, miknek korszakuk meg történetük nagyrészben föl is világosított Vailant, Cary, Froelich, De Waxel, Potocki, Clarke, Köhler, Raoul Rochette 's egyebek' munkái által: de azon kőemlékek' iratai, mellyek a' város' tengeröbölre nyuló szélén hihetőleg a' hajdani város' forumán kútásás' alkalmával legközelebb fölmerültek, kevesbé jövének még közismeretre. Fejér márványból díszesen faragott 5 lábnyi magos és 1½ lábnyi széles négyszeg alakú főoszlopok (pylasterek) ezek, négy egyenlő darabban, miknek kiásatás előtti szerkezetéről csak annyit tudhattam meg, hogy a' már elkészült csinos kút' tetényébe berakott, lovagló férfit ábrázoló dombor-mű is hozzájuk tartozott. Maignan a' kiásatás' helyén szabad ég alatt hevernek. Fölírásaik több helyen homályos és olvashatlan levén, némi tudós vizsgálók által fekete festékekkel húzattak be a' betűvésetek. Nikolics ur másolataikat is közlé velem; megvizsgálás és egybehasonlítás' alkalmával azon-

ban tapasztalám főleg a' jobban megőrzöttnek hibás leiratását. Újban lemásolám emezt. Betűik hajdani alakúak, néhol a' hely' szűke miatt a' következő sorba általvitettekkel; különösen az o nem kerek, hanem csúcsos négy szegletbe mén, az ω pedig w-vel jelölt az egyiken. De mind ezeket megvitatni a' görög palaeographiai tudományhoz tartozik. Soronkint az egyik' szövege ebből áll:

ΑΓΑΘΗ ΤΥΧΗ
 ΤΟΝ ΕΚ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΒΑΣΙΛΕ-
 Α ΤΙΒΕΡΙΟΝ ΙΟΥΛΙΟΝ
 ΡΗΣΚΟΥΠΟΡΙΝ ΥΙΟΝ
 ΜΕΓΑΛΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ
 ΣΑΥΡΟΜΑΤΟΥ ΦΙΛΟ
 ΚΑΙΣΑΡΑ ΚΑΙ ΦΙΛΟ ΡΟΜΑ-
 ΟΝ ΕΥΣΕΒΗ Η ΠΡΟΥΣΙΕΩΝ
 ΠΟΛΙΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣ ΥΠΙΟΝ ΤΟΝ
 ΕΑΥΤΗΣ ΕΥΕΡΓΕΤΗΝ ΔΙΑ
 ΠΡΕΣΒΕΥΤΩΝ ΜΑΡΚΟΥ ΑΥ-
 ΡΗΛΙΟΥ ΜΑΡΚΙΝΑΟΥ ΑΜΡΕ- (?)
 ΝΙΑ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΟΥ ΚΑΙ ΑΥ-
 ΡΗΛΙΟΥ ΦΙΛΙΠΠΙΑΝΟΥ ΠΡΟ-
 ΚΛΟΥ ΕΝ ΤΩ Ι Κ Φ ΕΤΕΙ ΚΑΙ
 ΜΗΝΙ ΔΕΙΩΙ § Α §

Értelme következő: „Istenek' segedelmével (vagy: Áldás, szerencse! — régi görög szólásmód). Királyok' királyának, Tiberiosz Juliosz Reskupornak, a' nagy király Sauromata' fiának, a' császárok' és Rómaiak' barátjának, mint jótevőjének Hypiosviz melletti Pruziaszváros az ó követük Mark Aurel tanácsbeli Markian Amre (?) fia és Aurel Filippian Proklosz' fia által közhatározatból emelé, 520-dik évben, Disius hónap' 1-jén.“

Az évszám 224-dik Kr. utáni évnék felel meg; mélyszerint III. Reskupor bospori királynak emeltetik az emlék, ki Septimus Severus, Caracalla, Antoninus Geta, Macrinus Ant. Heliogabalus és Severus Alexander római császárok korában 24 évig uralkodott az eddig ismert adatok szerint. Az emlék' tartalma' iránti kérdések' megvitatását is az illető szakem-

berekre bizva, itt csak őstörténetünkre némi fénysugárt bocsátó adattal akarok kedveskedni, ép ezen fölirat és más hasonló emlékek által támogathatóval. Lehetlen vala észre nem vennie a' nemzeti régiségeinket gondosan vizsgálónak, mikép már a' pogánykorban úgy a' magyar, valamint vele rokon besenyő-kún felezeteknél a' Gyula, népfőnökökre illesztett férfinév közönséges használattal birt legyen; sőt a' 108 eredeti magyar nemzetségeknek egyike illy nevet viselt¹⁾; lehetlen volt továbbá az iránt magában kérdést nem támasztania: valljon mi uton módon szívároghatott őseink közé ez épen nem magyar jelentésű, hanem a' római Julius-sal tagadhatatlanul azonos nevezet? Megfejtik úgy hiszem a' föliratok és velük egybevágó pénzek' olvasmányai e' nehezséget. Midőn Rómának félvilágot leigázó hatalma Ázsia', különösen pontusmelléki tartományaira is kiterjedt, 's fejedelmeik egyrészen szövetségesei, majd hűbéresei és adozói lőnek a' császároknak, a' császári kegyelemben részesült népfőnökök hiúságból vagy talán hódolati tiszteletből a' kegyelmét osztó császár' nevét vevék föl és tüzék saját nemzeti nevük mellé. Így történt a' bospori királyokkal. Ezen tartomány a' nagy Mithridates halála után római hűberes királyokat számitott több századon által, mellyek közt Sauromat és Reskupor föltűnő, mint a' kik Julius és Tiberius melléknevet használtak; amaz kéttelenül a' Julia nemzetségből származó Augustus császártól kölcsönözve. Többi között Froelichnél olvassuk II. Reskupor, VI. Cotys és I. Sauromat' pénzein: „*TIBEPIOC. IOYΔIOC. BACIAEYC. PHCKOYΠOΠIC.*“ (Tiberius Julius Rex Rhescuporis). — „*IOY. AΠOYΠFOY.*“ (Julii Aspurgi). — „*TI. IOYΔIOY. BACIAEΩC. CAYPOMATOY*“ (Tiberii Julii Regis Sauromatae)¹⁾. Az odeszai museumban I. Cotys' pénzein: „*IOYΔIOY CEBACTOYKAI*“ és „*IOYΔIAN . . . ANCEBACTHN*“²⁾. Ennyi hiteles emlék' nyomán nem kételkedhetik senki, hogy a' Feketetenger' környékein tanyázott népek között, következésképen a' magyar-fajú ősnépeknél is már koraidókben elterjede a' Gyula (Julius) jelentékeny nevezet; annál inkább kétségtelenné válik ezen állítás, mivel Procopfus' tanutéte szerint Bosporus várost nem csak elfoglalák a' húnok, hanem annak környékeit bírák is az V-dik században: „*Ab urbe Bosporo ad urbem Chersonem, sitam in maris littore, et*

¹⁾ Horvát Ist. Magyarország gyökereinek régi nemzetségeiről. Pesten, 1820. 8. 51. lap.

²⁾ Froelich, Regum veterum Numismata anecdota aut perrara. Viennae, 1752. in 4. p. 151, 158, 158.

³⁾ Descriptio Musei publici Odessani. P. 1. Odessae, 1841. in 4. pag. 38.

*Romanis iam inde olim subditam, habent Barbari, utique Hunni, quidquid interiacet*¹⁾). igitur ó. E' figyelemgerjesztés után adom már a' másik kő fölíratát. Évszám ugyan nem fordul elő rajta: de miután Probus császár idejében 277—284. év között uralkodott Tiberius Julius Teiranes szinte bospori királyra vonatkozik, emeltetése' kora bizonyos. Maga a' nevezett király és neje Lilia állíták az égi istenek' tiszteletére. Szövege imez:

ΑΓΑΘΗ (Ι)	ΤΥΧΗ
ΒΑΣΙΛΕΥ - -	ΒΑΣΙΛΕΥΣ
ΟΝΤΟΣ	ΤΙΒΕΡΙΟΥ

ΙΟΥΛΙΟΥ ΤΕΙΡΑΝΟΥ ΦΙΛΟΚΑΙΣΑΡΟΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟ
ΡΩΜΑΙΟΥ ΕΥΣΕΒΟΥΣ ΘΕΟΙΣ ΕΠΟΥΡΑΝΟΙΣ
ΟΙΣ ΔΗΣΩΤΗΡΙ ΚΑΙ ΗΡΑΣΩ ΤΕΙΡΑΥΠΩ
ΒΑΣΙΛΕΩ ΤΕΙΡΑΝΟΥ ΝΕΙΚΗΣ ΚΑΙ ΛΙΩΝΙΥ
ΔΙΑΜΟΝΗΣ ΚΑΙ ΛΙΛΙΑΣ ΒΑΣΙΛΙΣΣΗΣ
ΑΝΕΣ ΤΗΣ ΑΝ ΤΟΝ ΤΕΛΑΜΩΝΑ
ΣΤΟΠΥΛΕ ΚΑΙ ΤΟΙΣΙΑΙΟΙΣ ΘΕΟΙΣ ΚΑΙ ΕΥ-
ΕΡΓΕΤΑΙΣ ΚΝΕΡΑΤΕΥ ΑΝΤΟΣ ΤΟΥ ΑΧΟΦΟ
ΝΟΥ ΑΦΡΟΔΕΙΣΙΟΥ ΠΡΙΝΑΟΧΑΤΟΥ
ΚΑΙ ΟΙΛΟΠΟΙΑΡΙΣ ΤΟΠΥΛΕΙΓΑΙ
ΜΕΝΕΣΡΑΤΟΣ ΓΑΣΕΜΦΑΙΟΥ ΕΠΙΤΗΣ
ΒΑΣΙΛΕΙΑΣ ΚΑΙ ΕΠΙ ΤΗΣ ΘΕΛΟΣΗΣ
ΙΦΑΝΝΗΣ ΣΑΚΛΕΩ ΕΧ ΠΙΔΙΑΡΧΗΣ ΚΑ (Ι)
ΤΩΝ ΑΣΠΟΥΡΓΙΑΝΩΝ ΕΦΑΝΗΣ ΑΓΑΘΟΣ
ΑΡΧΙΓΡΑΜΜΑΤΕΥΣ ΧΑΡΙΤΩΝ ΝΕΙΚΑ
ΦΟΡΟΥ ΛΟΧΑΓΟΣ ΦΙΛΑΝΟΥΣ ΘΕΛΓΙ
ΛΟΥΠΡΙΝ ΠΟΛΗΤΑΡΧΗΣ ΛΕΙΜΑΝ
ΦΙΛΑ ΠΟΛΕΙΤΑΡΧΗΣ ΡΥΙΟΣ ΜΕΝΕΣ-
ΤΡΑΤΟΥ ΕΡΩΣ ΡΑΔΑΜΑΣΕΩ ΕΠΡΙΝΕ
ΠΙΤΩΝΑΟΤΩΝ.

A' megnevezett polgári és hadi számos hivatalnokok nevei folytán föltűnő a' 17-dik sorban az „Aspurgian“ nemzeti név, kiket Stephanus Byzantinus bospori népségnek állit. A' fölírat' romladozott állapotán kívül

¹⁾ Procopius, De Bello Gothico. Lib. IV. cap. 5. ed. Bonnens. pag. 480.

figyelembe veendő a' fejtegetni akaró által azon vésői és nyelvi hibák is, mik az e' tájéki és korbéli emlékeken gyakorta előfordulnak ¹⁾).

Figyelmessé tétetvén a' görögök' ezer év előtt épült templomára, nem mulattam el megvizsgálását. A' mű valójában byzanti stílusú nevezetes maradvány építészeti tekintetből; de korát és kiáltal emeltetését határozottan tanusító emlékiratok hiányzanak rajta. Azon kótábla, melly udvara falazatán berakva szemlélhető, a' reá vésett állítólag sz. György képével, véleményem szerint inkább görög-pogánykorbéli emlék, lovagló férfit ábrázolva. Az ósvilág legérdekesebb maradványai közé helyezem végre Nikolics urnak petrefaktumok' gazdag gyűjteményét. Krimea' legmagosb hegyének tetőin találtak az efféle csiga és másegyéb tengeri állatoknak kövesült csudálatos példányai, ott gyűjtögeté ő nagy szorgalommal a' vizözön előtti ereklyéket, szándéka, mint nyilvánítá a' birodalom' fővárosába Bécsbe küldeni, hol véleménye szerint az ilyen ritkaságok méltánylóra és használóra találhatnak. A' francia természetbuvárok gyakorta tüzetesen fölkeresik ritkaságok szerzése végett a' magos tetőt.

Térjünk már a' mohos maradványok közül az itteni népéletnek szemléletére által.

Augustus 12-dikén. Hűvös reggeli korányon. midőn a' Bosphorus üvedzte ázsiai halmokról hajók' arbocterdei között ablakomra lövellé a' fölmerült nap' rogyogó sugárait, hogy a' nagyszerű látványbani gyönyört élvezhessem, keletfelé a' terjedelmes vásártérre tekinték ki. Szokatlan népsokaságot vettem ott észre. Mit jelent a' zszibongó néptolongás? csak akkor fejtém meg, midőn némi áruczikkék oda hordatása közelebb szemem előtt történt. Ezen piacon naponta egyebet nem lehetett máskor látni droskároknál (bérkocsisok' neve), kik könnyű droskáikba (kalesse) két rúd közé és mellette lógóra fogott délczeg lovaikkal bér érdemlés után várakoztak. A' droskárokról meg kell közben jegyeznem, hogy különösen az odessaiak és itteniek fölötté szép idomú nagy lovakat használnak. Épen hetivásárt tartott a' hullámzó néptömeg, mellynek e' hétfői napon kezdődék.

¹⁾ Ezen emlékek' másolatát Hunfalvy barátommal közölvén, az elsőbiknek következő fordítását adá: Jó szerencsére! A' királytól (nemzett) királyt, Tiberius Julíust Rheskuporit, fiát a' nagy királynak, Sauromatanak, a' caesarok és romaiak kedvellőjét tiszteli Hyppius viz melletti Prusias városa e' maga jóltevőjét, Marcus Aurelius Markianus tanácsbeli, és Aurelius Philippianus Proklus követek által, I K Φ esztendőben, A hónapban. A' másíknak hibás irata 's több helyütt érthetien volta miatt magyarázatát nem adó, mint amabban a' τῆς προῆς homályos.

és egész héten által vala tartandó. Ugyanis, a' város' terjedelmes volta miatt egyik hétben ezen, másokban az éjszaknyugotibb rész' piacznán mén végbe fülvátva az árulás, mellynél főleg a' napontai szükséghez tartozó élelem-szerek rakatnak ki, más egyéb árucikkeknek, bazarban levén állandó helye. Jótékonyan ható igazságos intézkedés ez. Kimenék látni a' népet és adásvevés módját. Számos idegen népfajbeliekkel, u. m. cserkeszek- és perzsákkal találkoztam itt. Magyar szabású zekéjük, mit burkának hí-nak, és hosszú prémű, hegyes csákójú kalpaguk különbözteté meg amazokat. A' tózsérkedő árusok gyékénnyel borított apró szinecskék által védik magukat és czikkeiket a' nap' melege ellen. Áruszereik leginkább: kenyér fonttal mérve, sült hús, bárány-fej, és némi ringyrongy apróság az egyik sorozatban; másokban zöldség, jelesen uborka, hagyma és tömérdek dinya; úgy szilva és körtve; mindeffélék tatároktól árulva, kiknek madzsaraik a' sorozat mögött szinte ren?be állítvák. Néhány dinnyét vásárolván izüket általában legjobbnak nem mondhatom, miután erővel érettek és nem igazi vérbélűek valának. Édes hazám jutott ekkor eszembe, mellynek ebbeli terményével sem vetélkedhetik Krimea' boldogabb része. Az itt szemlélttem tatárok inkább hasonlítottak a' nogaiakhoz, mint a' török fajú krimeiaiakhoz, csipás szemük, beesett száraz, sárga-fényes bőrű arczuk a' bujasenyv' billegét viselvén magukon. Az orosz köznép megelőző, sima, szolgai hangulata 's ajánlkozó beszéde által tünteti e' helyütt is ki magát. Egy ízben Nikolics urral az öbölmelletti házsornál elmenve, figyelmetessé tón, miként az épülőben levő számos új házaknál munkálódó kőművesek tá-vulból idejött orosz rabszolgák (örökös jobbágyak) lennének, kik bizonyos váltságdíjért bocsátatnak el földesuraik által időnként helyeikből, érdemlett munkáikért húzott jüvedelmet azokkal megosztandók. Valóban, csudálni lehet, mikép fejlődhetik illy sanyar állapotú emberek között a' kézi-mesterség!

Megérkezett már a' 120 lóerejű „Nagy Péter“ gőzös, mellyen hónaponként kétszer történik a' közösülés Kercs és Odessa között, olly módon, hogy Theodoziánál és Jaltánál kikötne. Kapitánya ennek Mangut nevű, szinte ragúzai, talpig becsületes ember.

Augustus 13-dikán délután vettem bucsút kercsi barátimtól, 's még azon nap a' gőzösre szállottam, másnapi korán reggelre levén indulásunk tűzve. Hajónk markotányosa Szikorszky Sámuel lebergi fi, megért-

ve magyar voltomat, legott közelebbi érintkezésbe és bizodalmas állásba tevén velem magát, mégismerkedtetett a' hozzánk csatlakozott, Kaukaszúsról jövő három ifju lengyel tiszttel. Nevük Kazimirovits, Romanovszky és Wisherszky, mind sebzetten térének vissza hazájukba. Ezekről sok érdekes dolgokat hallottam a' kaukaszusi háborúról és Samil' győzhetetlen vezérről, mellyek akkoron érdekes és szép reményeket nyújtó ujdonságok voltak, az események' több év ótai fejleménye azonban már Európászerte közismeretre jutván, elbeszélésük fülöslegessé vált. Csak annyit mondhatok röviden, hogy a' lengyelek Samil' győzelméi által remélik orosz igaaluli szabadulásukat, a' mi mindekkoriglan nem teljesült. Nevezetes mindennek fölött a' cserkeszeknek orosz foglyaikkali bánásmódjuk. Talpbőrüket fülmetszvéen ugyanis ezeknek, némi nővénynyel tömik be a' vágást, melly sebzés midőn beheged, őket nehéz- és olly kényes járóvá teszi, hogy nem könnyen kerekedik kedvük elillanásra; ez által megkimélik magukat az órküdesi fáradságtól, foglyaikat a' bürtönözéstől, mikkel épületek' hiányában az oroszoknak nem szolgálhatnak. Egyébiránt lengyel- sőt oroszszökevények közöttök számtalanok. Samil már szultán czimet visel 's pénzt veret.

Augustus 14-dikén reggeli 6 órakor vala indulandó hajónk; már megkezdődtek az öböl elhagyásairai munkálatok; azonban a' gőzkatlannak meghibbanása lehetlenné tevé a' 3 versznyi távulságnál továbbra haladást. Hosszas bajlódások után délután 7 órakor indulva, mindenütt kopár alacsony part irányában menénk, 9 óra után érvén Akburun és Takli hegyfokot, azután az ejj bekövetkeztével Opuk, Karavia szikla, Csavdar vagy Tas-kacsik azaz kecskekő fokoknál haladtunk el.

August. 15-dikén reggeli 7 órakor Theodosia' öblébe értünk; ott nyomban kiszállandó, e' történetileg nevezetes városnak régiségeit rövid itt mulatás alatt megtekintendő. Krimeának keleti martján tág és biztos öböllel 's gyönyörű vidékkel bir e' város. Népeisége most 7000-nél többre nem mén. Van 5 temploma, 800 háza, mellyek közt több emeletesen épült, kerületi tanódája, 17 gyára, museuma, tengeri fürdője és nyilvános kerte. Lakosai oroszok, görögök, tatárok, karaimok, örmények és kéves németek. A' krimeai természetmények' kivitelére nézve legjelentékenyebb pont. Még a' törökök' korában is virágzó voltáért és a' stambuli sz. Sofia mecset' hasonlatosságára épült imahelyéért Krimea' Konstan-

Theodosia
vagy Kaffa.

tinápolának és kis Stambulnak (Kücsük Stambul) hivatott. Ezen mecset most a görögöknek szolgál egyházzul. Itt feküdt még Kr. sz. előtt egy görög gyarmati város, mellynek helyén XIII-dik században a genuaiak Kaffa nevű, 1475-ben a törökök által elfoglalt várat építették. Az oroszok, hajdani nevééről Theodosia- és Feodoziának híjják. A museum és a régi genuai vár megsejmlélése végett droskára ülvén, gyorsan haladtam keresztül kasul utcáit, mik között az olaszváros vagy is bazarutcza érdemel figyelmet. Elérve legelőbb is a museumot, nem hittem utasítómnak a kívánt helyre vezetetésem, mert egy roskadt állapotú régi mecsetnél állánk. Ajtajánál fekvő két fejr márványból faragott collossalis nagyságú oroszlány és hátulján berakott török iratú két kőemlék győzének meg arról, hogy csakugyan azon épületnél vagyok, hol a régiségek lerakvák. Tudakozódván a fölügyelőről, annak távuhéte derült ki, miután csak vásárnapokon szokott megnyittatni szemlélők előtt e kamara. Illyen Kercsben is az intézkedés. Mégis, hogy valamit lássak, az egyetlen üreg kinyitott ablakain néztem be. Néhány kődarab görög fölirással, egy asztalon pedig régi pénzek heverték. Fegyver- és egyéb gyűjteménye, mikről Demidoff emlékezik, hihetőleg más kamarába zárvák. A város dél-nyugoti részénél főnálló várromokon, jelesen toronyfalán nem láthatni már azon két rendbeli mozaik emléktáblát, mellyet 1798-ban Leon de Waxel lerajzolt; de meg nem fejtett. Kiszedetvén, az írásos emlékek museumában rakattak le. Az egyik hosszúkás tábla, fölül rendben álló öt spanyol paizsra vésett czimerrel, mellynek két szélseje egyszerű keresztben a genuai köztársaság czimerét mutatja; alatta 8 sor írat, római-goth betűkből szerkezett. Ezen emlék első sorában: † ANNIS MCC — — TRECENTIS — — a 2-dikban: PONTIFICE CLEMENT — és utolsóban: SN CESARENIVS — IOANNIS SVSMO — — PATRIC észrevehetők; a többinél egyes betű igenis, de értelmes szó nem jó ki. Az eredetinek látása könnyen elúzhette volna a kétséget. Demidoff ezen emlékről azt jegyzé meg a museum rövid leírásában, hogy a kaffai erősségnek Zoaglio Godfréd által kezdett építetése- és Grimaldi consul korára vonatkozik, meg emlitetvén benne, hogy egyik torony VI. Clemens pápa (1342 — 1352) emlékezetére építetett az általa rendelt kereszteshadérti hálából; mirenezve az első szavakban „Annis Mille et trecentis“ foglaltatnék. A kívül helyezett fejr márvány két oroszlányról pedig állítja, mikép azok Kercs és

Tamán között a' tengerfenekéről emeltettek ki. Továbbá a' másik kisebb, egymás mellett három genuai nemzetségi czimert hordó Waxel közlötte tábla alul két sorban lapidaris betűkkel vésett ime' szöveget tartalmazza: „TEMPORE MAGNIFICI DOMINI BATISTE. | IVSTINIANI. CONSULIS. MDCCCCLXXIIIIL.“ Tehát ez a' vár' utósó, törökök általi elfoglalását három évvel megelőző erősítetésekor készült.

Részint a' város külsejében, részint a' vidéken több falvakban lakó és különféle természetnyelveikkel megjelent német gyarmatosokkal találkozáván, állapotukról nyertem bővebb fülvilágosítást. A' krimeai németek' lakhelyei következők: 1) Neusatz, tatárul Csokurcsa. Lakosi württembergi, bádeni, pfalzi és austriai eredetűek, nagyobb részint evangélikusok, van helyben papjuk is. Házai mind kőből épültek. Kies helyen fekszik; székhelye a' német gyarmatok' inspectorának és titoknokának. 2) Zürichthal tatárul Dzsela, Theodosia és Karaszubazar között mindkettőtől 4 mföldnyire, zürichi cantonból eredő schweitzzi lakosokkal, hasonlóan evangélikus lelkészszel. 3) Rosenthal, melly 1805-ben württembergiek és pfalziakból telepített Sewastopoltól 3½ mföldnyire, kath. pappal és egyházzal. 4) Friedenthal, amattól 4 versztnyire, jobbadán bádeni eredetű lakosokat bir. 5) Kronthal Sympheropol és Sevastopol között mindkettőtől 4 mföldnyi távolságra, bádeni, bajor, elzász és schweiczi eredetűek lakosi. 6) Heilbrunn, épen Zürichthal mellett, württembergi származásuakkal. 7) Szudak, hasonló nevű völgyben, württembergiek' szállitványa. 8) Delitze vagy Hertzile hegyen Theodosiától 4 versztnyire néhány házakban laknak szinte németek, valamint Otuszi völgyben. Ezen város' úgy Simpheropol' külreszéjében is találtak többet. Összes számukat mindezen gyarmatosoknak 1000-re bizvást tehetni. Közügyeikben a' többi német gyarmatosokkal együtt Jekaterinoszlavban székelő tisztség által kormányoztatnak. Szorgalmas emberek lévén, jóllétnek örvendenek; különösen a' tatárokkal, kik között falvaik elszórvák, békében és barátságban élnek; sőt nyelvüket már nagyobb része érti és beszéli. Kevés archaeologiai zsákmánnyal tértem hajónkra; de miként is találhatnók nevezetes régiségeket, midőn már 1579-ben így írta Broniovius e' helyről: „*Templa Christianorum Romana demolita, aedes dirutae, muri et turres, in quibus Genuensium plurima insignia et inscriptiones Latinae visuntur, colapsae iacent.*“ Elhagytuk 9½ órakor a' kikötőt, érvén azután Tekie, az

Német gyarmatok.

Szudág vagy
Soldaia.

olasz hajósok által Porto genevese néven ismert öblöt, majd Kigatlama azaz kecskeugrás hegyfokot. Theodosiától fogva mindenütt magos hegyláncz vonul a' parton, és ez a' régiségben Taurus-nak nevezett hegység széle. Ennek mentin 11 órakor Kogtebal sziklás hegyet, majd reá Karadág (fekete hegy), végre a' kiállóbb Meganom hegyfokot hagyók el a' fődözetten tartott társasági ebédünk alkalmával. 2 óra körül a' Szudág nevű elhagyatott genuai régi várhoz és városkához érünk. Ez, mint már fönebb említők, a' mongol-tatár időkben Soldaia nevet viselt. Romjai közt szemléltetnek maiglan némi emlékek; nevezetesen egy kőtábla három czimerrel, mellynek középsője a' genuai köztársaságé; azokon fölül három sor írat goth betűkkel 's illy tartalommal: „† M. CCC. II (inkább L) XXX - U - DIE - PRIMA - AUGUSTI TPRE - (tempore) REGIMINIS | EGREGY - ET - POTENTIS - UIRI - IÖNI - IACOBI - GORSCHI - HONOR | ABILIS - CONSULIS - ET - CASTELANI - SOLDAYE -“ A' másik táblán hasonló három czimer alatt egy sorban ez áll: „† MCCCC - DIE - PRIMA - OCTOBRIS.“ Legrégibbnek látszik azon tábla, mellynek közepén a' lovagló és lándzsájával sárkánykigyót leszúró sz. György vitéz, és fölül két oldalt három és négy sorú írat szemléltetik. Ennek egyes betűi ugyan kitetszenek, de ép szót nem olvashatni rajta. A' kép mellett kétfelül szinte két czimer töredék. Ezeket is lerajzolá Leon de Waxel ¹⁾, de legendáikat nem közlé; alig is találtatik Krimeában latin nyelvtudós, ki az illy, palaeographiai ismeretet kívánó emlékeket megfejteni tudná. Ezen vidéken Soldajahoz tartozott 18 falu alkotta az úgy nevezett Gothiát (Palócztartományt) külön politicai kormányzatánál fogva Gothiae Capitaneatus néven hivatott ²⁾; mellýről a' genuaiak' kaffai gyarmata és Illés, szolgáti (eszki-krimi) bég között 1377-ben kötött szerződés nyilván teszen említést. „*La Gotia con li suoi Cazai, e con li soi povoli, li quali son Christiani da lo Cembaro fino in Soldaia sea dello grande comun o seon Franchi*“ ekkép ír Oderico Gáspár olasz apátur ³⁾. Ezen got-

Gothia,
Gothok.

¹⁾ Leon de Waxel, Recueil de quelques antiquités trouvées sur les bords de la Mer Noire appartenans á l' Empire de Russie. A Berlin, 1803. in 4. n. 17, 18, 19.

²⁾ Hugonis Grotii, Historia Gothor. Vandal- et Longobard. Amstelodami, 1655. in 8. pag. 19.

³⁾ Oderico Gasp. Luig. Lettere ligustiche ossia osservazioni critiche sullo stato geographico della Liguria fino ai tempi di Ottone il Grande con le memorie storiche di Caffa ed altri luoghi della Crimea posseduti un tempo da' Genovesi, e Spiegazione de monumenti Liguri quivi esistenti. Bassano, 1792, 8. pag. 189.

hokat érdeklő Laonicus Chalcocondylas Kaffának a' törökök általi elfoglalásáról irtában ekkép: „*Subegerunt Gothos et Januenses urbem Capham inhabitantes, ut cogerentur tributum pendere*“¹⁾. Valójában hogy nem más, mint scytha-hún ágazat, vagyis a' palócz néven ismert felekezetheliek voltak legyen ezen gothusok, a' történetek fonalánál kétségbe hozni nem lehet. Róluk már Procopius nevezetes adatot hagyott reánk ekkép írva Justinianus chersonesusi műveiről: „*Praeterea cum Bospori et Chersonis, quae urbes maritimae in eo littore trans paludem Maeotidem ultraque Tauros ac Tauroscythas ad imperii Romani limites sitae sunt, cum, inquam, harum urbium muros funditus labescere comperisset, pulcherrimos fecit ac calidissimos. Ibidem Alusti castellum extruxit et Gursubitense. Praecipue vero urbem Bosporum munit, quam barbaria quidem infectam, et in potestatem Hunnorum redactam, ad romanam ditionem traduxerat. In illis partibus est Dory, maritima regio: ubi ab antiquo Gotthi habitant, qui Theodericum petentem Italiam non sunt secuti; at ibi sponte restitere, et Romanorum hac etiam aetate socii, ipsis militarem operam in expeditionibus navant, quando lubet imperatori: ter mille numero, bellatores optimi, iidemque gnavi agricolae, et mortalium omnium erga hospites humanissimi. Haec autem regio Dory, situ quidem edita, non tamen aspera durave est; sed bona, optimisque frugibus ferax: in qua nec castellum usquam nec oppidum condidit imperator. Quippe incolae muris claudi non sustinent, ruri semper habitare gaudentes unice. Qua vero facile eo penetrari posse videbatur, muris longis munit aditus, et Gotthos ab hostium irruptionibus securos praestitit*“²⁾. Egész terjedelmében idéztem föl Procopiusnak e' nevezetes helyét mindazért, hogy a' tauriai félszigetnek VI-dik század közepéről állapotáról becses világozást nyujt, a' hún népeknek Justinianus előtt Bosporus város- és környékén birtoklását is tanusítván; mind pedig, mivel a' gothus népmaradványnak épen ezen környéken lakta 's keleti római uralom alatt élése kétségen kívül tétetik; nem kis világozás derülvén belőle végre Alusta és Gorzabit várak' eredetére, úgy a' gothok' Dory nevű tartományára. De ezen gothoknak a' palóczokkal egyazonosságára vonatkozó tanutételeket szük-

¹⁾ Chalcocondylae, Historiarum Libri X. Parisiis, 1650. in fol. pag. 69.

²⁾ Procopius, De Aedificiis Lib. III. cap. 7. ed. Bonnens. Vol. III. pag. 261, 262.

ség röviden érintenem. Az Igor idejebeli XII-dik századi orosz énekben a' palócz leányok goth szűzeknek (*schöne Gothen Jungfrauen*) hivattak¹⁾. Priscus Rhetor Atila' húnait goth nyelven beszélteti: „*Ex variis gentibus commixti* (ezek szavai), *barbaricam linguam colunt, sive Hunnorum, sive Gothorum, aut etiam Romanam, hi scilicet, quibus cum Romanis frequentius est commercium. Neque quisquam eorum facile loquitur Graece, nisi si qui sint captivi e Thracia aut Illyrico maritimo*“²⁾. Michovius Mátyás a' XVI-dik század elein ezen tauriai gothok' nevezetesen a' mankupi vezérek' nyelvével állítja megegyezőnek a' palóczokét. „*Poloveczi* (úgy mond) *quos — linguagium habuisse asserunt, quale locuti sunt diebus nostris principes de Mankup: ultimo per Baissetum imperatorem Turcarum anno domini 1486. exterminati, in Chersoneso, et insula Tauricae, quam vulgari nostro Przepoc dicimus, a Tartaris Przepocensibus occupata*“³⁾. A gothiai vagy mankupi palócz nép azonban kiirtatván, most annak Krimben maradványa nem létezik. Már Broniovius így panaszlá Mankopia' és több régi helyek' elpusztultát: „*Nec homines iam supersunt, nec Ducum, nec gentium earum, quae eas orbes et arces maximas possidebant et inhabitabant, annales aliqui reperiuntur*“⁴⁾. Főnebb Mangusnál megjegyzém, miszerint a' kalmükök némi tatárfelekezetekre ruházzák a' mankup nevet: de ebből a' régi korra gyámokot vonni nem lehet. Hogy ezen gothok német nyelvű nép lett volna, mint némelly külföldi írók akarják: a' józan criticával egybe nem egyeztethető. Jornandes' hiu tévedését és az Ulfilásénak tartott ó német bibliai fordításából vont gyámokokat talpig lerontják Procopiusnak tiszta ismeretem alapuló határozott iratai. Még csak azt kell itt megemlítenem, hogy Aeneas Sylvius a' gothokat magyarok' vérrokonának állítá. Így irt ő Szécsi Dénes esztergomi érsekhez: „*Apud Gothos autem, qui et ipsi vestri generis fuerunt, Almal patri suo Gapt successit*“⁵⁾. Így vélekedtek a' középkorban eredetünk fölött. Bizonyára nem költői phrasis gyanánt használá Zittai Péter

¹⁾ Igor Swatoslawitsh. Heldengesang vom Zuge gegen die Polowzer. Prag, 1821. in 8. S. 70.

²⁾ Dexippi, Eunapii, Petri Patricii, Prisci. Malchi, Menandri Historiarum quae supersunt. Bonnae, 1829. in 8. pag. 190.

³⁾ Michovii M. Chronic. Poloniae. Lib. III. cap. 32. Apud Pistorium, Corpus Historiae Polon. Basileae. 1582. fol. Tom. II. pag. 84.

⁴⁾ Broniovii, Descriptio Tartariae. Apud Schw. l. c. pag. 822.

⁵⁾ Aeneae Sylvii Opera. Basileae, 1570. fol. pag. 559. Epist. Lib. I. epist. 78.

cseh apát 1300 körül írta krónikájában a' goth nevet magyar népfelkezetre alkalmazva midőn így fejezé ki magát: „*Cum Gotis Ungaricorum*“¹⁾. Mindazon eszmék tehát, miket Horvát István a' gothusok' palócz-magyar voltukról kifejtett²⁾, távulsem túlságosak vagy történeti alapnélküliek. Hiszen a' régi íróserreg hún-scytha néptörzshöz sorolja őket.

Krimeának ezen déli oldalát magos hegyek boritják, friss források- és csergő patakoktól nedvesített termékeny völgyek által fölváltva, mire nézve az orosz nagyoknak villáik-, nyári lakáik-, gondos szorgalommal művelt kerteik- meg szőleiktől diszelg a' táj, gyönyörű látványt adva a' tengeren utazónak. Szudágot elhagyván következik A l u s t a falu egy völgy-ség' végén, melly fölött a' hires C s a t i r d á g h (sátorhegy) emelkedik a' többitől elszigetelten és valódi sátor-alakban. Továbbá K u c s u k L a m b a d és P a r t h e n i t faluk, amaz a' tengerparton fekvő szép mezei épülettel. Nevezetes ezekután az A j u d á g h (medvehegy), fekvő medvét ábrázoló alakjáról vont nevezettel, melly a' déli hegyek' kicsúcsalló magos foka, 's a' hajósoktól Camillának (teve) is hivatik. Már itt egymást éri a' mezei házak és kertek' virányos oaza a' tengerparttal párhuzamos hegy' oldalában. Ezek között kitűnt messziről U r z u f falu, gr. Woronzoff szép nyári kestéljával, 's tószomszédságában levő Justinián által épített Gurzubita sziklavárnak romjaival. Aztán N i k i t a falu jó, hol 1812-ben alapított terjedelmes és gazdag császári fűvészkert létezik. Ettől keskeny mély árok által választatik el a' M a g a r a c s nevű most szőlős kertekkel és nyári lakokkal borított hegy. Következik ezekután a' kies völgyű J a l t a, mellynek kikötőjében 6 órákor álltunk meg.

Ezen kerületi városocska a' régi Jaltának helyén patakocska által is nedvesített épen a' tengerig nyúló termékeny völgyben épült, egy részével 's templomával a' hegyre is kiterjedve. Bir vám- és póstházzal, gyógyszerházzal és számos butikákkal. Tulajdonosa Mordianov gróf, kinek a' völgyben szinte csinos parkja van. Még ez napot és a' kövekezőnek felét a' közelebbi és távulabbi vidék' szemlélésére szentelém, Sek nevű smyrnai görög ifjuval a' várostól éjszakra hegy oldalban fekvő dere-kóji (tér- vagy völgy-falui) lakos Aly nevű tatártól hátas paripákat bérlelvén. Fölfelé G u-

Jalta.

¹⁾ Petri Abbatis Aulae Regiae tertii Chronicon Aulae Regiae. Part. I, cap. CXXX. apud Dobner Gel. Monumenta Boemiae. Pragae, 1784. in 4. Tom. V. pag. 351.

²⁾ Tudományos Gyűjtemény. 1834. IV, V. Köt.

v a patakocska mellett menve megtekintésre méltó Iszlenován, Iszlenov orosz uraságnak diszes nyári laka és kerte. Birtokosa épen ekkor érkezett meg Berdiánszkba csatlakozva hozzánk. Ezen kertben imádott anyanyelvemnek egyetlen nyomára bukkantam, minél többet Krimeában sehol bizonyára nem találhatni. A' szép renddel ültetett, már zsendülni kezdő különféle szőlőfajok, karóra aggatott táblai iratok által valának megjelölve. Közöttök találtam egy jegyet, mellyén ez vala olvasható „*Nagy zemo zolly Nro 13.*“ azaz: nagy szemű szőlő. Eredete, valamint neve bizonyítja, magyarhoni; de melly vidékről vagy hegyről szerzé a' gondos plántáló? ki nem nyomozhatám. A' mondott Derekój tatár falut és több emelkedett helyet a' környékei és szomszéd falvak- és városokrai látás végett megjárván, bámultam az orosz földnek ezen paradicsomát, mellyen a' jófajta déli gyümölcsök, mint a' szederj, füge, 'stb. vadon is tenyésznek. Ritka nagyságú izletes fűgét itt széltiben árulnak a' tatárok és görögök. Minden lépten nyomon tudakozódtam a' földnépétől kameni babáknak hol találtatása iránt: de Krimeában az ilyenek általában ismeretlenek; tehát itt már hazájuk csakugyan nem vala. Már főnebb Lebadha városról szoltomban emlitém Edrizi arab írónak azon helyét, mellynélfogva ezen város egykor kúnokénak lenni bizanyítatik („*Djalita, dans le pays de Comans*“). Eltelvén gyönyör-élvezeti kalandok közt augustus 16-dikának délelőtti ideje, a' pontban 12 órakor indulandó hajóra szállánk be.

Miután ez alkalommal végkép elhagyandom Krimeát, a' magyar történetekre vonatkozó némi észrevételeket szükség elmondanom. Sokan táplálnak olly hiedelmet keblükben, mintha Kelet' ismeretlenebb távulvidékein léteznének maiglan magyar nyelvű népmaradványok. Engem az efféle gyanakodás, valamint húsz év óta több alkalommal történt fölhasználásim bizonyítják, már rég elhagyott; sőt azon véleményben, mellyet a' nagy tudományu Pray 's utánna többen sajátukká tevének, hogy t. i. Krimeában léteznének, vagy legalább a' múlt század alatt még találtattak volna több magyar falvak: nem osztozhatom. A' kérdés' fölvilágosítása ide legjobban illvén, rövid vázlatban előterjesztem. Turkolyi Sámuel szikszai fi a' múlt század' elein Oroszbirodalomba költözvén, nagy Péter czárnak a' perzsák elleni hadában katonává szegődött, 's a' hadmenet' alkalmával Asztrakánból a' Caspiumi tengerparton fekvő városból aprilis' 10-dikén 1725-ben Szikszóra barátaihoz levelet irt, mellyben többi között így fejezi ki magát:

Krimben nem léteznék magyar falvak.

„*Most is Krimben a' Tatár Kám protectioja alatt hét Magyar Faluk vagynak, a' mellyekben magyarul beszélnek. Én azon hét falukban voltam is, olyan Ország pedig, az hol magyarul beszélnének, több a' mi Magyarországnknál nincsen*“. Miután ezen tudósítás Szegedi, némelleyek szerint Torkos által a' „Schediasma“ czimú értekezésben 1747-ben, aztán (meghamisított példány után) 1783-ban Molnár János által, végre 1801-ban megrostálva Sándor Istvántól közzététetett¹⁾: alig kételkedék valaki Krimben magyaroknak fönlétéről: maga Pray György ezen vélt maradványokat kazar-kún ivadékokkal kötötte össze. Minthogy azonban húzamos kutatásim közepette a' félszigetben velünk rokon nyelvü népség' léteztét a' régibb és újabb leírásokban meg utazók' kimerítő tudósításaiban nemcsak nem találtam, hanem ellenkezőről győződtem meg; Turkolyi levelében némi homályos kitételből eredő tévedést véltém lappangni. És csakugyan kiderüle a' levél' sorainak hibás értelmezése. Azon korban, midőn Turkolyi Moldvából a' kozákok' földére és onnan tovább haladott, a' beszarábiai vagyis bucsáki magyar helységek, u. m. Csübörcsök, sz. Antal, sz. János és sz. Péter, meg talán több faluk is a' krimi tatár khám' uralma és pártfogása alá tartoztak régi tanuiratok' nyomán; minélfogva ezeket méltán mondá ő, ámbár nem geographiai szabatosággal krimeaiaknak, a' tartományt Kriméának. Illyen értelemben fejezém ki magam már előbb etelközi utam' 52-dik lapján Csübörcsöknél. Ismertetik ma már ezen föld' minden hegye völgye, zuga és berke, az ott lakó népfajokkal's nyelvükkel együtt. 1579-ből Bronioviustól elég bő, általam is többször idézett leírása forog kézen. Sok fölvilágosítást adott történetére Siestrzencewicz Szaniszló ²⁾, kinek munkáját rövidebbre vonva közlé Lagorio ³⁾. Közelebb pedig kalauzt bocsátott ki utazók' számára Montandon ⁴⁾. Demidoff 's egyebek' ujabbkori utazásaiból is elég bő ismeretere juthatni a' földnépének. Hasztalan keresünk ezen és más egyéb világosító munkákban magyar falvokról utasítást; hasztalan nyomozódunk a' tartományt minden tekintetben ismerő egyének-

¹⁾ Schediasma geographico historicum, Hungaros intra et inprimis extra Hungariam, per universum Ortem degentes repraesentans. Jaurinii in Calend. Anni 1147. — Molnár János, Magyar könyvház, 1783. III. szak. — Sándor István, Sokféle. Győr, 1803. VII. Dar. 146's köv. II.

²⁾ Siestrzencewicz, Histoire de Roy. de la Chersonese Taurique. Petersbourg, 1824.

³⁾ Lagorio, Histoire de la Tauride. Odessa, 1830. in 8.

⁴⁾ Montandon, Guide du Voyageur en Crimée. Odessa, 1835. in 8. avec Carte, vues, costumes etc.

nél, vagy magánál a földnépénél magyarok iránt: a madzsar kocsiknál egyébről nem fogunk hallani; mert ilyen nyelvű néptöredék valamint mai nap itt nem létezik, úgy már a múlt században sem találtatott. Föld- és népismeret hiányából eredő tévedésnek mondhatni tehát magyarok Kriméába helyzését. Szinte illy tévedést árula el múlt századi híres költőnk Gvadányi József gróf, a nép kedvelte „Rontó Pál“ és „Peleskei Notarius“ írója, midőn „Pöstényi fürödés“ című mulatságos versezetének előlapján 1787-ben ezeket nyomatá: „*Tsöbörtsökön, a Caspium Teuger partyán.*“ Csöbörcsök, magyar helység, hová olvasóinkat etelközi utunknál elvezettük, nem a Caspium-, hanem a Feketetengerbe folyó Dneszter partjánál létezik beszarábiai Bucsákban. Krimeát és a krimi tatárokat leginkább gyászos hírek után ismerék őseink a XVI- és XVII-dik század alatt. Telvék krónikáink a tatárabságra hurczolt számtalan magyarok szomorú történeteivel. Alig van régi család honunkban, mellynek közöttük szenvedett tagairól nem talátnának okiratok. A nevezetesb foglyok Or vagy Perekop (Taphros) nevű erősített városba hurczoltattak főleg. Még Ráday Pál, 1709-ben, mint benderi követsége naplójából kitetszik, nem ugyan Krimeában, hanem a tatárok dnesztermelléki birtokaikban talált magyar, jelesen biharvármegyei rabokra, imezeket jegyezvén föl november 28-dikán: „Bejelentette magát nálam két rabasszony, kiket a tatárok ezelőtt 20 esztendővel hoztak el Magyarországból, egyike Aranyi Kata nevű Kovács Andrásné Berettyóújfaluból, Katona Jánost mondván Debreczenben atyafiának. Dod agánál másika ugyanazon faluból. Jakó Istvanné egy tatár zászlótartónál, jelentvén, hogy ugyanonnan való nemes asszony Fodor Ferenczné ide Benderhez közel egy faluban volna rab egy tatárnál; úgy Csonka Péter ötöd magával, reménkedvén szegények, hogy irjak Magyarországba felölök és szabadulásukat munkálkodjam“¹⁾. Különös kínszenvedése és kitűró állhatatossága miatt emlékezetre méltó e szerencsétlenek sorában azon magyar püspök, kiről Pray György Rainaudus „Corona aurea, et Historia venerabilis Ordinis de redemptione captivorum“ című könyve után emlékezik²⁾; azt némi, de hibás hozzávetésből Várdai Ferencz erdélyi püspöknek gyanitván (1514—1519); Fessler azonban Illosvay Pál milkói püspököt hiszi alatta lappangni és pedig helyes oknál fogva³⁾, mert ez még

¹⁾ Tudománytár. 1841. III. füz. 187 l.

²⁾ Pray G. Specimen Hierarchiae Hnngaricae. Posonii, 1779. in 4. P. II. pag. 272. not. i.

³⁾ Fessler, Die Geschichten der Ungern und ihrer Landsassen. Leipzig, 1823. VI. T. S. 232—234.

1504-ben mint olyan előfordul az egyházi iratokban, de azután elenyészik emlékezete, 's utódai már csak czimével éltek a' püspökségnek. Rabságba esése Illósvainak épen akkor történhetett, midőn a' török és tatár egyesült hadak 1510-ben Neszterfejevárt elfoglalván, Bogdán moldvai vajda alatt Stefanestig és Lapusnáig nyomultak, és mindent tűzzel vassal pusztítva Moldvából és a' hozzá tartozott Beszarábiából 73,000 keresztyént rabságra hurczoltak. Ezen rabok' sorsának enyhítése- és kiváltása végett trinitarius szerzetbeliek menének a' tatárok közé, kiknek előadásuk szerint írja Rainaud, hogy a' hegyek között (tehát hihetőkép Krimeában) némi terjedelmes junyajat legeltető pásztorra bukkanának, szomorú külsejű- és olly csudálatos állapotúra, hogy homlokán két bakszarv látszatnék. Megszólíták tatáruul, de ő latinul válaszolt, bevallván magyarországi származatát, egykoron püspöki hivatalát, valamint rabságra jutás által illy kínos sorsban tengését; a' bakszarvra nézve pedig akkép nyilatkozott, hogy miután hitét elhagyni nem akará, homlokbőrét a' tatárok levonák és helyére egy baknak levett szarvait meleg véresen boríták, oda kötözve mind addiglan, míg oda nem nyólt. Ezután nemzetéről némi szomorú nyilvánítást téve az erdőkben tűnt el. Valóban csudálatos, de épen nem hihetlen esemény. Illy nemü kinztásoknak több nyomai tűnedeznek föl a' régiségben. Mind ezen szerencsétlen magyarok, bár minő nagy számmal valának is a' tatárok között, időmúltával szolgaságban haltak ki, vagy kegyetlen uraik vallására térve a' néppel olvadának egybe.

Több orosz és német tudósok, kikhez Neumann is csatlakozott ¹⁾, a' ^{A' karaimok nem kazar ivadékok.} Krimben félszkelő úgy nevezett karaim zsidó felekezetet tartják kazar maradéknak. A' karaim néptöredék ma e' félsziget' nyugoti részén Csifutkálehban (zsidó várat jelent) és Kozlovban (Eupatoria) csoportosan, továbbá Odessában, Theodosiában meg Kherzon körül elszélyedve 's leginkább kereskedelmi viszonyokba szöve lakik; összes számuk, a' volhyniai- és litvániaiakat kivéve, nem mén többre 2000-nél. Mint főnebb már megemlítők, a' talmud' megvetésével az ó frigy' könyveit vallják, 's török-tatár nyelven beszélnek. Származásukat illetőleg: való ugyan, hogy a' kazarok közt léteztek Mózsés vallását követők, de abból távol sem lehet ezek' eredetére alapos védokot kivonni, egyenesen azon néptörzsből eredésüket állítani: hanem inkább olly meggyőződésre nyujt e' körülmény okot,

¹⁾ Neumann, Die Völker des südlichen Russlands. S. 125.

miszerint ép azon zsidóknak legyenek maradéki a' karaimok, kik a' kazar nemzet közé egykoron a' zsidó vallást bevivék és hatályosan terjeszték. Török-tatár nyelvüségük sem bizonyít e' kérdés körül; sőt a' már kimutatott kazar és magyar nyelv' egységénél fogva kérdés alá sem jöhet. Eredetkép ugyanis zsidók levén, a' több századra terjedt tatár uralom alatt könnyen eltanulhatták azók' nyelvét.

Kedvező szép időben hagyók el a' jaltai kikötőt. A' magos hegyláncz zöldellő lábainál, mint az odahagyott keletfelén, számos falvak és nyári lakok vonják magukra az utas' szemeit. Neveik sorszerint: A u t k a görög falu, L i v a d i a, Potoczky gr. kastélyával. A i - t o d o r hegyfok 's azon alul a' czárnó nyári laka, mellyre egy fárosz következik; utánna M i s k o r falu és Gallitzin gróf' jószága, ezek fölött az A i - t o d o r fok és nagy szikla-hegy, melly a' Csatirdág után legmagosb. K i r k i n i s s a és S z a r i c s e hegyfokok, L a s p i v a l együtt. Nevezetes továbbá A l u p k a gr. W o r o n z o w kormányzóhoz tartozó tatár falu, annak zöld granitból művészileg és roppant költséggel készült kastélyát bíró az A i - P e t r i nevű magos hegy' lábánál, diszes angolkerttel ellátva. Ennek irányába értünkkor négy mozsár durranás fejezé ki a' gubernátor iránti tiszteletet. Ezután jó az A i a hegyfok, mellytől mindig magos hegyláncz előtt haladva 4½ órakor értünk B a l a k l a v a görögöktől lakott kis város' öble irányába. Ennek szűk torka kősziklák közt fekszik, hol a' genuiaiak korabeli C e m b a l o (Portus Symbolorum) vagy B e l l a - c h i a v e várnak maradványai láthatók. Némelylek a' scythák P a l a k o s z nevű várát is itt keresendőnek vélik. 5 órakor a' F i o l e n t e vagy F é l é n k nevű hegyfokhoz érünk, mellynek meredek szikla-falú magosán sz. G y ö r g y nevű monostor létezik érsek által kormányzott tiz görög szerzetessel. Ennek temploma sziklába vájt üreg, ezer évesnél régibbnek, sőt elsőnek tartatik a' görögök által e' felszigeten alapított keresztényen templomok között. Itt a' Strabo szerint Parthenionnak nevezett hegyfokon emelkedék a' scythia mesés korban a' tauropolisi D i a n a' véres oltára, mellynek borzasztó áldozatiról O r e s t e s és E u m e n i d e s' regényiben Eschylus és Sophocles' drammái közt találunk nagyszerű költői rajzokat. Ki ne ismerné Iphigenia' taurisi történeti-regényét? Három mozsárálgyu' eldurantásával tisztelé meg hajónk elvonulás közben e' nevezetes helyet. Távozva a' sziklás hegytől, némi erdőség látszék a' magoson, és miután 6½ órakor alacsony part következett, hátunk mögött ezen által látható lón a'

Csatir- és Ajudágh. 6 órakor a kherzonfoki fárosznak, a' magánálló sugár toronynak voltunk irányában, mellytől főlebb Sevastopol város áll. Elhagyván ezennel Krimea' partjait, egyenesen Odessafelé éjszak-nyugotra tartottunk, nem látva egyebet égnél és a' sik tengernél. Hogy unalom egy pillanatra sem lepett meg Odessába érkezésünkig, Magut hajóskapitány' és a' lengyel-orosz tiszték' társalgásának köszönhetem. Magut ugyanazon tárgyat, mellyel Galbalo és az öreg bárkász annyira meglepett, önkint melegíté föl, t. i. hogy a' ragúzaiak magyar eredetűek lennének; sőt bizonyosnak mondá családjának egyenesen Magyarhonból származását, tudakozódva tőlem, valljon léteznék-e nálunk hasonló család. Megemlítem e' tárgyra nézve azt is, miszerint Kulissich theodoziai nagykereskedő, különben szinte ragúzai, ezen városban régi magyar királyoktól kiadott számtalan okleveleknek fönlétét állítja.

August. 17-dikén egész éjjel nagy szélben haladván, reggelre borús lett az idő; a' nyugoti szélben oldalvitorlák' kibocsátásával ámbár gyorsabbá tétetett utunk; délutáni 2 óra múlt el, és még sem látók száraz földet; végre 3-kor pillantók meg Odessa' magas partjait, mellyről a' sugár tornyok oszlopként tűntek elő. 6 óra lón épen midőn az öböl' gátöltéséhez (molo) érők számtalan várakozók' öröm ujjongási között; és így Jaltaboli kiiundulásunk után 28 óra alatt szerencsésen megérkezve, 3 lengyel barátimmal együtt a' Macseraky nevű szállodában foglalék helyet.

Délioroszország' tengerparti városainak megismerése következtében nem árt némi rövid pillantást vetni hazánk' terményei- jelesen gabnakivitelének gátló körülményeire. Néhány év óta „Tengerre magyar!“ köz óhajtatást kifejező szózat hangoztatik mindenfelé; azaz, hogy természetményeink' haszonnal kivitelét egyedül tengeren eszközölhetni. A' kérdés fölött tanakodók' egyik felekezete elkelesztési utúl az Aldunát és Feketetengert, másik ellenben Fiuméig huzandó vaspályai összeköttetés által Ádria' piaczeit állíták üdvösnek. Ennen tapasztalásom után valóban mondhatom, csudálkoznom kell, hogy találkoztak az elsőbbit pártolók; 's ezeket nem is tekinthetem másképp, mint az ügy' alattomos megdöntésére törekvőket, vagy merőben avatlanokat. Oláh- és Moldvaország meg Beszarábia' nagy mennyiségű gabnaterményeivel az Aldunán, mint már előbb alkalmas helyen megjegyzém, a' vaskapui akadályok és rakhely' hiánya miatt is hazai természetményeink a' concurrentiát semmi áron ki nem állhatják. Mindezen akadá-

Gabna kereskedés a' Feketetengeren.

lyok nem létében is Dél-oroszország' terjedelmes és virágzó gabnakereskedése Odessában, Theodosiában, Kercsben, Berdiánszkban, Mariopolban és Taganrogban, mindannyi nevezetes kikötőkben a' feketetengeri concurrentiát nemcsak gátolná, hanem vállalatainkat legott tönkre silányítaná. Magyaroknak egyedül Fiume és az odavezetendő vaspálya nyújthatna üdvös vállalatra alkalmat Adria' kikötőiben.

Odessa.

Ezen alkalommal ismét négy napot töltöttem Odessában. Megértvén Stern visszajöttemet, tüstént fölkeresett. Egy szép délután együtt droskára ülve, kirándulánk a' várostól délnek 6 versztnyire tengerparti oldalon helyezett kellemes villán időző Kniezevich lycaeumi director' és a' régiségi társulat' elnökének látogatására. Tettetlen szivességgel 's kitűntető barátsággal fogadott az excellentiás ur, 's bemutatá neét és két leányát, kiknél szelidség ugyan nem, de nyelvismeret, mellyen társalghattunk volna, hiányzott. Kniczevich már élemedett ur, 's a' német nyelvet folyvást beszéli, latinul azonban tartozkodva szólott. Első ittlétem alkalmával megjegyzém már horvátországi származását. Kedveskedvén neki némelly archaeologiai curiosumokkal, u. m. a' IV. Béla kir. rézpenzeivel honunkban találtató ismeretlen írásjellemű pénz' egy példányával; a' robonczi codex' általam a' Tudománytárban közölt hasonmásával; a' Julián magyar szerzetes' Hormair által közzé tett szinte IV. Béla idétti újabb tudósításának másolatával; a' bestasi orosz fölirattal 'stb. ő is több rendbeli orosz, Odessában megjelent archaeologiai munkákat rendelvén számomra, más napon Stern által hozzám küldeté. Élénk vágyát fejezé ki historia- és régiségtudomány' tekintetéből odessai társulatuknak a' magyar academiával törtéendő összeköttetése- és a' közrebocsátott munkák' kölcsönös becserélése iránt; mi valójában nem kis előmenetelére lenne a' régiségtudománynak, miután Dél-oroszország nemcsak classicus, hanem őseink ezer év előtti fészket magában foglaló 's ennél fogva minket leginkább érdeklő föld, mellynek halmaiból földerülő emlékek a' magyar 's vele rokon népfajokra még egykor nevezetes világosítást nyújthatnak; ám de azok' figyelemmel kísérését csak az illető munkálatok' folytonos ismerete által eszközölhetnök. Tudatnom szükség Kniezevichről még azt is, hogy 1840-ben Nadesdinnal együtt panszlavisticus irányú izgatás végett Slavonia-, Horvát- és Dalmátországon keresztül magosb rendelet' következtében (?) utazást tón,

Wenzel Gusztáv' tudósításából érthetőleg; melly alkalommal egyszersmind nemzetünk elleni zudításnak hagyá maga után élénk nyomait ¹⁾).

Hogy belebb keletfelé, ha nem is a' Kaukaszuson, de legalább Trebizondon át az egykori Parthusbirodalom' vidékeire folytathatnám utamat valamely alkalmas egyénnek társaságában : legfőbb gondom vala ismerőseimtől egy illy ember után tudakozódnom. Találtam ugyan ajánlkozókra, de azok között egy sem vala olyan, kit bizodalammal megajándékozhatam vagy szükség esetében az ügy körül segédkezet nyujthatott volna; a' követelt kényelmi helyzet és napibér még is olly tulságosnak látszék előttem, hogy csak valamely gazdag angol nem idegenkedhetett volna tőle. A' dolog' minden oldalról meghányása után elvégre meghatároztam, hogy a' legyőzhetlen akadályokkali daczolászt félretéve, visszafelé teendem utamat Etelközbe, a' késő őszi időt és telet majdan moldvai kutatásokban, mellyet az idő' rövidsége miatt még végre nem hajthattam, ott töltendő. Lengyel barátimról kell végre emlékezetet tennem. Ezek, hogy hazájukat nem sokára megláthatják, vidámság- és örömmre derülve, naponta többiben történt csajozás (orosz thea ivás) közben kebelükhöz szoritának, énekelve egy lengyel népdalt, melly így kezdődik :

„Wenger Polák dwa bratanki	azaz: Magyar, Lengyel két barát
Ído szabli i do szlanki	Kardnál és a' pohárnál
Oba zukhi oba zsvavi	Együtt bátrak és gyorsak,
Nekh ikh pan Bog blogoszlawi.“ 'stb.	Áldja meg Isten őket.

Elő jó itt párhuzamban a' magyar tokai és lengyel med (méhser), magyar sarkantyú és lengyel patkó. Volhíniában, honnan ők származók a' nép ezt széltiben éneкли. Végre kocsisokat fogadván, ők ugyan más feléi irányba utazásra, én pedig Kisinevig, — itteni ismerősimtől búcsút vettem.

August. 21-kén d. u. 6 órakor indulánk el a' nyugoti sorompónál levő tomazsnához (vámház' orosz neve), hol 1. egész órába telt a' kutatások' kttatása; midőn onnan megszabadulánk, némi külső fogadóban álltunk meg szélyelszört holmink' rendbeszedése végett. Innen 8 óra tájban elhajtva, sötétben értünk a' 15 versznyi távolra eső Dolnik faluba; hol szoba' hiányában szabad ég alatt a' szemetes udvaron, fuvarozók' zsi-bongási közt kéntelenitettem virrasztani.

¹⁾ Magyar academiai értesítő. 1844. VI. sz. 178. s' köv. II.

Auguszt. 22-kén. Miután körültekintém ez első postaállomási falunak némi szárazpatak' völgyhasadánál és mentin szélyelszört, a' német gyarmatosak honával párhuzamba nem tehető házait, 6 órakor megtörtént indulásunk, melyre nyomban egy halmot érénk, majd ismét $\frac{1}{4}$ órányira egy nagyobbat és 3 kisebbet, mikre kis völgyben A k i r d z s e falu következett zárttavával, 8 órakor némi völgyeshöz érénk, mellytől balra K i s - A k i r d z s e falu, a' völgyben pedig Kuterek, reá fél órányira Traktir nevű fogadó 19-dik versztoszloppal jelölve. Ezután a' völgy' mentiben haladva $8\frac{1}{4}$ órakor 21-dik versztoszlop és füzesbokor vala látható, mellynél a' völgy éjszakfelé fordul S z o s z n i l falunak. 9 órakor D i d e r i m a nevű nagy póstaháznál haladtunk el, melly némi kis pataknál magos földön fekszik. Ugyan ezen pataknál egy óranegyed mulva szinte partoson fekvő M a n h e i m német gyarmatot értük el, hol kieresztésünk lón. E' gyarmatosak sorsáról és netalán itt rejlő régiségek iránt kellő nyomozást teendő, a' több órai itt mulatást közébük menetelre használtam. A' beszarábiai és Odessavidéki német szállítványokról már adtam értesítést, itt csak azt jegyzem meg, hogy ez 60 udvart számít 's a' kuczurgáni földhöz számitatik következő falukkal: E l s a s z, S t r a s z b u r g, B a d e n, S z e l s z, K a n t e, mellyek 1808-ban telepítettek meg 10 évi szabadság vagyis adómentesség mellett. Katholikusok és protestansok. Amazoknak 2 parochiájok, t. i. itt és Szelszben. Elmenék ezután a' lelkész' látogatására. Ez morva eredetű fiatal ember, neve Boria. Szivesen fogadtattam általa. A' bécsi nuncius' rendeletéből két év óta itt tartzkodása alatt a' régiségek körüli tapasztalásait közölvén velem, meggyőződtem újlag, hogy e' környékeken épen nem találatnak kőszobrok a' különben számos halmok fölött. Rövid ebédem végezve a' német fogadósnál, pontban 12 órakor megindulánk innen. Egy óranegyednyire már több halom tűnt föl, 1 órakor pedig a' Dneszter' nyugoti oldalánál emelkedő magos part hosszan elnyúlva és hegy-magosságot ábrázolva látszatek a' folyó' mentin. Utunk a' Dneszter' széles lapályában mintegy lejtve vezetett a' folyam felé. 2 órakor kis hidon át a' mélyesben, majd 3-kor 2 halom került irányunkba, midőn a' S t r a s z b u r g falu melletti korcsmához érénk. Ez a' K u c z u r g á n patak' mellett lapályban fekszik, melly patak alább a' Dneszter' limánjába foly, a' híres vásárú és 100 udvarral biró S z e l s z német telepnél, főlebb 3 versztnyire levén S z. P a v l o v a orosz falucska. Itteni kieresztés alkalmával a' völgy'

Német gyarmatok.

vonulatát mutató négy kitünőbb halmot szemléltem körül, 4½ órákor történt elindulásunkkal éjszakra tartva, mocsáros lapályon hajtók keresztül, hol Pavlován alul a' Kuczurgán hosszú hidtöltése létezik. Ezen áthatva partosra érök a' postaháznál, 4 halom tűnván föl legott a' magosan dél-éjszaki irányban. Már itt a' föld újbán halomtalan, termékeny fekete. A' verszteket jelelő oszlopok között a' mindig figyelemmel kísért tetényalaku kőoszlopok is tűnedeznek föl; néhol azonban romboltak, egyedül alapjaikban látszóok. 8 órákor tetemes nagyságú halmok mellett vonulánk el; ebből könnyen észrevehém, hogy a' Dneszter folyóhoz közel járunk, és csakugyan 9 órákor be is értünk Tyraspolba. A' Zsidó fogadónak, hová kocsisom becsörtetett, közelemben némi német gyarmatosnál kapván tisztességes szállást, jó vacsorára és tiszta nyughelyre tettem ezúttal szert. A' becsületes gazda gyarmatos társainak sorsáról adott értesítés közben következő német falukat nevezett meg ezen kerületben: u. m. Glücksthal, Hudorf, Bergdorf és Kassel. Szerinte is a' környékeken kőszobrok nem találtak.

Ezen kerületi város a' Dreszternél annak régi „Tyras“ nevéből így Tyraspol. hívatva, szép térségen egész a' folyam' füzes ágáig terjedten, némi kisebb völgyest is elfoglalva fekszik. Van 4000 lakosa, 3 temploma, tanódája, 's 6 gyára. Átellenben folyamán túl a' beszarábiai magos partú föld, éjszaki részén pedig ugyancsak a' Dneszter felé némi erős földvár látható. A' népes és hosszú nyúló piac' megsejtelése ébresztett August. 23-kán virradóra némi érdeket, oláh és orosz keverék elemnek typusa nyilatkozván a' keleti randaságba süllyedt, távolabb helyekről is ide gyűlt tömegben. Átvonulva a' hullámzó népközt, 's 7½ órákor póstautat követve Bendernek tartottunk, mindenütt a' folyam mellett fölfelé menvén. 8 órákor már Párkány falun hajtánk keresztül, onnan lapályba füzes és porondos helyen a' Dneszter kompjához; mellyen Bender' falai alatt vonattunk föl Beszarábia' földére. Erről már, mint Etelköz' alkatrészéről utazásom' I. kötetének 61-dik lapja adott értesítést. A' vidék Odessától e' pontig egyébiránt szinte fátlan térség, földe azonban mivelésre alkalmas, bőven termő.

Bejáván ezek szerint a' Fekete- és Azovitenger' mellékeit egész a' Eredmények. Döntorkolatig: rövid sorokban elmondom azon eredményt, melly kutatásomból őstörténetünk' földterítésére levonandó.

Nem tudatott bizonyossággal ekkorig azon magyar lakhely' holvolta,

mellyet Constantinus Porphyrogenitus császár Lebediának nevez. Ezen nyomozások' rendin kiviláglik annak Dneperentúl a' mai lepedikai stepékben helyezése. Ez első eredmény.

Nevéről sem ismertetett azon folyam, mit Constantinus Lebediába tűzve Chidmas vagy Chingylusnak nevez. Kitünt immár annak maiglan Csinhul és Takmak, Molocsnával egyesülő patakokban ugyancsak a' mondott lepedikai steppéknél az Azovitenger' alsó szélin Krimeától éjszakkelletra fönlétezte. Második eredménynek mondhatjuk ezen kimutatást.

Eddigelő nem tudatott, minő népségtől maradtak el azon megszámitatlan sokaságú kőszobrok (kámeni-baba, azaz kóbanya néven ismerik az oroszok), mikkel a' Dneper- és Don között emelkedett halmok (kurgánok) széltiben boritattak; mélyebb vizsgálódásomból földerült azoknak a' húnscytha népcsalád, u. m. besenyő, hún, jász, kazar, kún, magyar és palócz ágazatok által különböző korban emeltetése.

Egybevetve lebediai vizsgálódásimban alkalmilag megvitattott és bizonyított kérdéseket az etelközi nyomozásoknál elmondottakkal: tiszta fényben áll a' magyar népágozatnak a' besenyő, kazar, kún és palócz népfelekezetekkel rokonsága 's egynyelvűsége; erős alapra fektetvék 's kimutatvák részletekben is azon világtörténeti kérdés' elemei: miknélfogva nemzetünk ép azon terjedelmes scytha népcsaládnak legyen sarjadéka, mellynek nyelvi minősége főként annyi téveszmék uralkodtak és terjedeznek maiglan az irói világban. És ezen rokonság iránti thesisnak megbizonyítását tekintjük legfontosb eredményül, miután ilyenek földerítése a' tudomány' kelléke és századunk' szelleme által egyiránt vétetik igénybe; igényli pedig ezt a' tudomány' méltósága annál inkább, mivel napjainkban is a' legzavartabb eszmék hintetnek szét jeles írók által hún és magyar népfajok' rokonságának osztályzata körül. Több példák közül egyet kiemelni elég itt. Az éjszaki hatalom' sz. pétervári academiájának nagy hirre és tekintélyre vergődő titoknoka Kunik Ernő a' legközelebb lefolyt évben némi észrevételeket közölvén illy cím alatt: „*Kritische Bemerkungen zu den Rafn'schen Antiquités Russes und zu der Krusischen Chronicon Nordmannorum*“ a' roxolanok-, jazygesek- és sauromatákról szólóban többi között így okoskodik: „*Ob die Jazygen, die später neben den Litauern auftreten, mit den Vorfahren der modernen Jassygen in Ungarn und den alten Jazygen verwandt waren, ist noch nicht bewiesen, wenn auch oft behauptet worden. Die ungr-*

schen Jassygen (ung. Jasz, lies Jass. Plur. Jaszak. — így, Jász és Jászok helyett) sprechen heut zu Tage magyarisch, geben sich und die Kumanen gern für den Urstock der Magyaren aus. Allein von den Kumanen wissen wir, dass sie finnisierte Türken sind, wie dies die geretteten Ueberreste ihrer Sprache beweisen. Auch die Polowzer der Russen oder Komanen der Byzantier sind Türken, wie dies das bekannte komanische Glossarium beweist. Es ist aber auch historisch nicht erlaubt, die heutigen Kumanen für den Urstock der Magyaren auszugeben. Die alte türkische (magyarisch-türkische) Dynastie und der alte Adel der Ungern haben im Laufe der Zeit ebenfals die finnische Sprache ihrer Unterthanen angenommen“¹⁾. Mennyi zavart eszmével, mennyi tévedéssel, 's a' nagy közönség' ismereteiben minő vastag homályt előidézni képes fogalmakkal vannak megterhesítve e' rövid sorok? mennyi földéretést kívánnak külföldieknél még most is nemzetünk' régiségei? ezekből is kiki láthatja. Kunik itt a' mostani jászokat és kúnokat finnizált törököknek hirdeti és pedig a' megmentett kún nyelvmaradyokból vonva hiedelmét, azon maradványokból, miknek tatárnépektől hozzánk jutása már napfényre hozták. Állításában még tovább megyen, midőn a' mai kúnokat a' magyarok' törzsfajának lenni tagadja. Milly képtelenséget nyilvánít végre a' régi magyar főnökök és nemesek' török (türk-tatár) eredetűsége, egyedül időjártával a' finn származású néptömeg' nyelvének eltanulása, 's ekkép finnizáltatása iránt: alig találunk szót csudálkozásunk' kifejezésére. Hol van megírva a' tény, melly a' régi magyar nemességnek nyelv- és nemzetiség' tekintetében a' köznéptől különböző elemből alakulását bizonyítaná; hol egy betűnyi adat, melly effélék' vagy csak gyanítására okot nyújtana? Illy tanok a' történettudomány' meddő korából, sajnos tapasztalásunk szerint a' külföldi írókra szédítőleg hatott azon vadóc hulladékokból vevék gyökereiket, minőkkel a' critica' nagy mestere Schlözer a' német irodalmat nyolzvan év előtt elárasztá. Ez ugyanis a' Constantinus Porphyrogenitus által turkusoknak nevezett magyarokat különböző népnek hirdette a' mostani magyaroktól boldog hiedelmében és következő fűnhangú soraiban: „Unsre Schriftsteller irren gröblich, wenn sie den Ungern die nun mit Slaven vermischt wohnen, und sich selbst Magyar nennen,

¹⁾ Bulletin de la Classe des Sciences historiques et polit. de l' Academie Imper. des Sciences de St. Petersbourg, 1850. Tom. VII. n. 20, 21. col. 314, 315.

*einen fremden Namen geben, und ihnen alles zuschreiben, was von Hunnen und Ungern geschrieben steht. Denn diese Madscharen haben nichts gemein weder mit den alten Hunnen, noch mit den Türken, die zu Constantins Zeiten in Pannonien wohnten“*¹⁾. A' durva tudatlanság' vádja, mellyel Schlözer irótársait illette, méltán sújtja az ő sírját történeti régiségeink' e' mélyebb vizsgálata korában. Erősen hiszem, a' nagy nevet sok részben csak birtorló tudós' árnyékvilági lénye örökre pirul a' critica foruma előtt illy hamis tanok-, históriai valótlanágok' hirdetése miatt.

A' legdúsabb eredmény, hogy rövid szavakkal kifejezem, melly e' nyomozódásokból hárulhat a' figyelmes olvasóra, népfelkezetiségünk' lánczolatossá összekapcsolása, és hún-scytha rokonságunk kimutatása által sok százados homályba burkolt dolgaink' földériteése; mellyre az imént következő parthiai kutatások újabb és újabb fényt deritendnek.

¹⁾ Schlözer A. L. Allgemeine Nordische Geschichte. Halle, 1771. in 4. S. 538.

III.
PARTHIAI KUTATÁS.

III. PARTHIAI KUTATÁS.

1. §. A' magyar nemzet parthiai eredetű, azon parthus nép' ivadéka, A' magyarok parthus eredetűek. melly egykor Rómával a' világhatalmat megosztván, annak vetélytársa nemcsak, hanem rettentő ellene, 's Ázsia' széles tartományainak hatalmas ura vala. Ez a' tétel, melly már régebben megpendítve, némileg vitatva is, de kimerítőleg, annál fogva hihetőségig bebizonyítva nem volt; ez azon föladat, mellyet jelen értekezésben megoldani czélomúl tűztem mint kutatásim végeredményét. Gyérek ugyan a' magyar nemzet' parthiai származását tanusító bizonyítványok: de annál fontosb és érvényesb alakot öltenek azok magukra, miután legújabbán földerült némi I. András kori imádságunk is megerősíti, kétségen kívül helyzi ezen származást következő szavai által: „*ne wemoagouc BARDOUS es euhwec ereus zent ieleseit*“ azaz: né imádjuk bardus (partus) őselők erős szent jeleseit ¹⁾. Világosak magukban is e' szavak. Még a' XI-dik század első felében, imádságunk' születésekor pogány időbeli emlékekkel, u. m. néphagyományokkal bizonyára, irott adatokkal hihetőleg bővelkedő magyar nép alapos bizonyosság nélkül, vagy merő hiuságból nem vallhatta magát parthus ősök' maradékának, annál inkább nem; mivel fényt, dicsőséget abból kölcsönöznie valamint szükség nem létezett, úgy az imádság' értelme' nyomán isten elleni vétséggel hozatik kapcsolatba azon ősök' imádó tisztelete: mellyet mint megrögzött pogány szokást kiirtani, keresztyén papnak egyik föladatául tűzeték ki mindennapi imádságunkban. Illy becses okmány földerültével immár nem szoritkozunk Regino prumi apát' (+ 915.) azon soraira, mikben a' magyarokról irván, Justinusnak a' parthus nemzettrőli jellemző előadását magaévé téve májdnem szóról szóra adja ²⁾; átengedjük gáncsolóinknak azon kárörömet, minél fogva Reginót tudatlansággali vádakkal terheltten merő stülékesítési vágyból Justinus sorai' kizsákmányolójának, szavai' csempészőjének gyanusítani

¹⁾ E' legrégebb nyelvemléket egy ónálló külön értekezésben veendi nem sokára a' nemzet. Röviden megismertetett már a' m. academiában. Magyar acad. Értesítő. 1850. I. sz. 23. lap. II. sz. 50. lap.

²⁾ Pistorii Joan. Scriptores Rerum Germanicarum. Ratisbonae, 1726. in fol. Tom. I. pag. 90.

szeretik; meghagyjuk egész terjedelmében azon fölállított thesist, miszerint a' középkor' monostori irói szűk latinságuk' ékesítése' okáért 'a' régi classicusokat utánozták, alkalmazták és leírták: egyedül abban nem engedhetünk tért ellenkezőinknek, hogy a' trieri püspökségben élt német származásu Regino, ki a' magyarok' hadjáratának sulyát teljes mértékben érzé, irántuk félelemmel és boszús utálattal viselteték, Justinnak dicsó hadi jellemet, fegyverforgatásai ügyességet tanusító rajzait fölhasználta-, őseinkre olly híven alkalmazta volna, ha nem találá mindenekben hasonlónak ezek tulajdonait Justinus' parthusaiéval. Illy becses okirat' földerültével, mondjuk tovább, egykedvűek lehetünk Gilo, Guido vagy Guiardus de Lauduno XIII-dik század' első felében élt tudós francia főpap' ime sorai rostál-gatásánál:

„*Nam modo qui Turci, veteri sunt nomine Parthi*“¹⁾.

Örömet elhalgatunk olly kerekedhető vitatás' ellenében, miszerint e' mondatban nem az európai, már ekkor byzanti irók által is turkusoknak neveztetni megszűnt magyarok, hanem az ázsiai, keresztes had alkalmával a' frankok' ismeretére jutott turkák értetendők. Ezek és ilyenekben nem helyezünk többé Herkulest: de annál hűbben, annál forróbb tisztelettel ragaszkodunk I. Otto császár' korában Augsburgnál a' Lech folyó mellett 955-dik évben történt gyászos ütközetről szóló historiai ének' tartalmához, mellynek egykoru eredeti példánya többízben parthusoknak nevezi a' magyarokat, ekkép hangozván sorai: „*Nam dum fama volitat UNGARIOS signa in eum extulisse, juxta litus sedebant Armati. Urbes, agros, villas castant late. Matres plorant filios et filii matres undique exulari. Equis ego, dixerat Otto, videor PARTHIS diu diu? Milites tardos moneo. Dum ego demoror crescit clades semper. Ergo moras rumpite et PARTHICIS mecum hostibus obviate. — — Francus instat PARTHUS fugit — — Linquus rubens sanguine Danubio cladem PARTHICAM ostendebat. Parva manu caesis PARTHIS ante et post saepe victor*“²⁾. Nem férközhet már ezután e' nevezetes ének szavaihoz olly gyanú, mintha csupán költői képzelődés állított volna Otto' tábora ellen parthusokat magyar őseinkben. Történeti alapot nyer legott minden adat, mi csak e' kérdésre vonatkozik; és valójában illy hite-

¹⁾ Du Chesné Fr. *Historiae Francorum Scriptores*. Lut. Parisiorum, 1641. in fol. Tom. IV. pag. 899. Cf. Martene Edm. *Thesaurus novus Anecdatorum*. Lut. Paris, 1717. in fol. T. III. col. 217.

²⁾ Ebert Fried. Ad. *Ueberlieferungen*. Dresden, 1826. in 8. I. Band, I. St. 81, 82.

lességűnek kell ismernünk Urzeoli sz. Péter életirójának állítását is, ki a XI-dik század közepe után, és így épen imádságunk' keletkezte időszakában, világosan magyarokat nevezi parthus és parthinus név alatt midőn írja: „*Fuit igitur de prosapia nobilissimorum Ursorum, qui nobiliores et prae-potentiores aliis habebantur super PARTHOS, erantque inter ceteras gentium nationes optimatissimi*“¹⁾. Alább: „*PARTHINI perhabitantes meliorem partem totius Pannoniae*“²⁾).

Távu! sem tévedés tehát, sem hiu ábránd a' későbbkori történetirók' nyilatkozata, kik közé Sámbo!y (Sambucus) Jánost, († 1584.) idejének egyik legtudományosb magyar fiát számítjuk, midőn nemzetünket gyakorta parthus névvel illette³⁾).

2. §. Elterve kissé a' történeti adatok' vizsgálatától, azon indokok' el-sorolásába bocsátkozunk, mellyek leginkább nyelvvizsgálódás' eredményekint tekintetvén, a' parthus nemzet' magyarra!i azonságát, különösen őseinknek egykor a' Persabirodalomban laktát bámulatosan igazolják. Ily-lyenek:

I. Hiteles tanuságot nyujt arról Justinus és vele több római meg görög író, miszerint a' parthusok scytha vagy hún eredetű nép levén, azoknak elvált, elszakadt részét alkották; és hogy e' nemzet' „PARTHUS“ neve scytha nyelven elváltat, számüzöttet jelent. „*Parthi*, (ezek Justinus' szavai) *penes quos, velut divisione orbis cum Romanis facta, nunc Orientis imperium est, Scytharum exules fuere. Hoc etiam ipsorum vocabulo manifestatur: nam Scythico sermone Parthi exules dicuntur*“⁴⁾). A' ki csak féligmeddig jártas nyelvünkben, tudni fogja e' szónak népünk közt éltenéltét, több rokonértelmű, de mindig egy kutfőbe visszaszivárgó jelentését. Pártolni, elpártolni, pártját fogni, pártfogolni, pártoskodni, pártotüttni jelent: valamely testülettől megválni, azt elhagyni, az elváló résszel tartani, annak részére álni; a' másik fél ellen működni, ezt védelmezni; meghasonlani, elválást előidézni; elhagyni, eltávozni, el-kiköltözni, elidegenedni, magát számüzni, számkivetni, vagy a' társulat összes számából kivenni. Mond-

Parthus név
jelentése.

¹⁾ Mabillonii, Acta SS. Ord. S. Benedicti. ed. Venet. Tom. VII. in vita S. Petri Urseoli. p. 851.

²⁾ Sambuci Joan. Rerum Ungaricarum Appendix. In Bonfinii Historia Pannonica - Coloniae Agripp. 1680. in fol. pag. 556. seqq.

³⁾ Jvatini Historiarum Philippicarum ex Trogo Pompeio excerptarum Libri XLIV. Lib. XLI. c. 1.

juk közönségesen: „*Elpártolt tőlünk*“ azaz: elhagyott bennünket, eltávoztott tőlünk, elköltözött. Az elsoroltak közül akarmellyik szószármazási értelemben vesszük is az „*exul, emigrans*“ latin szók' értelmezett parthus, vagy mostani kiejtésünk szerint: *pártos* nemzeti nevet: mindeniknek híven megfelel, az eszme pedig kimeritetik általa; és így e' roppant hatalmú nemzet' nevét valóságos magyar értelműnek bizton hirdetjük. Az *us* végzet *os* helyett, nyelvrégiségeink' hű mását állítja előnkbe: mit példakal támogatni fölösleges volna. Való ugyan, hogy a' románi, mint francia és olasz nyelvekben, sőt a' germánban is mutatkozik e' szónak némi használata, a' magyar értelmezés' egyes részecskéit birva: de ezek is mind egy tiszta keleti kutfőre, az indo-germán nyelvtörzsök- és azzal leghatárosb scytha családi eredetre vezethetők mélyebb nyomozás által. Illy részletes szódivat tehát a' bő terjedelmű 's használatú magyarnak ellenében valamint keveset nyom: úgy annak eredeti sajátságú birtokából scytha fajunkat ki nem vetkezheti. Justinns értelmezése scytha nyelvből vétetett, és ugyanazon értelmezés egyedül nyelvünkben él legtisztább fogalmat adólag.

Arsakes név'
jelentése.

II. A' parthus királyok' általános czim- és hatalom nevük ARSAK, görögösen „*Arsakes*“, mellyből a' rómaiak „*Arsaces*“¹⁾-t csináltak. Így tűnnek elő pénzeiken állandóul magán tulajdonnév nélkül, melly utóbbi fölötté ritkán és csak Sanatroeces XI; Gotarzes XX; Vologeses XXIII; és későbbi két hasonnevű; végre Pacorus XXIV-dik országgló' pénzein fordul elő¹⁾. Büszkén viselék ezt a' birodalmat és uralkodó házat alapította Arsak' emlékezetéül. Használtatott „*Arsacida*“ név magára a' parthus népre is széltiben római írók által. Strabo írja: „*Omnes enim (reges Parthorum) Arsacae nominantur: privatim vero, alius Orodes, alius Phrahates, alius aliter*“²⁾. Még bővebben kifejti e' czim eredetét Justinus következőkben: „*Sic Arsaces, quaesito simul, constitutoque regno, non minus memorabilis Parthis, quam Persis Cyrus, Macedonibus Alexander, Romanis Romulus, matura senectute decedit: cuius memoriae huic honorem Parthi tribuerunt, ut omnes exinde reges suos Arcacis nomine nuncupent. — — Nam, sicut supradictum est, omnes reges suos hoc nomine*

¹⁾ Eckhel Jos. *Doctrina Numorum veterum*. Vindobonae, 1791. in 4. Part. I, vol. III. pag. 543. — Cf. Mionnet T. E. *Description de Médailles antiques*. A Paris, 1821. in 8. Tom. V, pag. 653, 666, 669.

²⁾ Strabonis *Geograph. Lib. XV.*

sicut Romani Caesares Augustosque cognominavere ¹⁾). Lucanus éneкли a' parthus népről:

„*Arsacidas Parthos a Regis nomine ducunt*“

Ismét:

„*Plus illa vobis acie, quam creditis, actum est.*
Arsacidae“ ²⁾).

Vizsgáljuk már nyelvünkben e' szó valódi értelmét. „ORSZÁG“ mai nap birodalmat, királyságot (Regnum) jelent. „*Országlan*“ annyi mint: uralkodni (regnare, dominari). A' bécsi ó testamentomi codexben: „*ország*“ regnat, értelemmel bir. Semmi sem bizonyosb tehát annál, miszerint eleink magukat az országlókat is egykoron „*ország*“nak hívák. Innen maradt fön a' „*Via regia*“ és „*Judex Curiae regiae*“ latin nevek' maiglan „*országut* és *országbíró*“ szavakkali kifejezése, mi tulajdonkép király ut és királyi ndvarbíró jelentéssel bir. Eredeti gyöke e' szónak „*ur*“ (Dominus), mellyből hangváltozattal és lágyított *szág* raggal, *ság*, *ség* helyett, mint a' jó-*ság* (birtok) alakulásánál látjuk: *ur**ság*, *or-szág*, vagy egyenlő hanggal *arszág* keletkezett. Imádságunkban még *ur-szág*-nak iratik, a' halotti beszédben pedig *ur* *u* *z* *a* *g* olvasható. Kétli-e még valaki, hogy a' parthus *Arsak* (olvasd *Arszak*) épazon egy a' magyar *ország*-gal, *ország*-ló-val? Sz. László kir. legendájában előforduló „*orszagus*“ ime sorokban: „*Kydeenek az ur ffyak wtan asax Endrenek es Belanak leunteenek követökekh hogj ne hadnaak el vezny ez zegheen orzagot, mert evk volnanak termeezet xerent valo ORZAGUS wrak*“ ³⁾), jelent-e egyebet a' parthus „*Arsaces*“ szónál? Az *a*-nak *o*- és *u*-vali és viszont fölcsereléséről nem kell sokat mondanunk. Olly változat ez, mint *Aba*, *Obo*, *Abád*, *Obád*, *Arad*, *Orod*, *Bihar*, *Bihor*, *ló*, *lú* 'stb. mik kiejtés szerint régiségeinkben minden lépten nyomon fordulnak elő. Maga a' közdivatú „*uraság*“ szó másod értelmi neve az uralkodónak. A' melly kiejtéssel a' földes, birtokos urak „*uraság*“nak hivatnak most nálunk, szinte Persiában már a' legrégebb korban kevés hangzati különbséggel akkép hivattak a' királyoktól birtokkal megajándékozott érdemes urak, mint a' történetírók ósátyja Herodotus bizonyítja. „*Theomestor* (igy ír) *ob hanc*

¹⁾ Justini, Historiarum Philippicarum ex Trogo Pompeio excerptarum. Lib. XLIII, cap. 5.

²⁾ Lucani Pharsalia. Lib. I, X.

³⁾ Tudománytár. Budán, 1834. I. Köt. 222. lap.

*navatam operam a Persis tyrannus Sami sit creatus : Phylacus inter bene de rege meritos ascriptus sit, et multo tractu soli donatus. Bene meriti autem de rege, Persica lingua Orosangae vocantur*¹⁾. Illyen Orosangok azaz uraságok voltak már a régi persa uralom korában a parthusok, kik később a syro-makedói uralom jármát leráztván, hatalmas uraság- azaz országnak lőnek alapítói.

Parthus királynevek' jelentése.

III. A parthus királyok' görög és római írónknál meg persa krónikákban előforduló tulajdonnevei, — mert a pénzeken, mikép ezimént megjegyzénk, kevés kivétellel, mindig csak az „Arsak“ czimnév jó elő magány név nélkül, — jobbadán tiszta magyar értelműek, vagy család- és helyneveinkben most is fön levők. Ide sorolhatók:

Bardanes. Vardanes némelly írónknál; hozzávetőleg Baadi a persa krónikákban. Vaillant szerint XXI, Richternél XX-dik országlója Parthiának; huzamos ideig vetélytársa Kudarcz nevű, alább érintendő testvérének. Ha a görög *es* végtagot elhagyva a kemény *d* lágyan ejtetik, Baryan vagy Bartyan jó ki e' névből, melly bárgyu, szelidet jelentő szavunkban most is él. Rokonhangú s értelmű névre találunk az Ázsiából költözött 108. nemzetségek között okleveleink nyomán, mik Bartyan nevet állitnak elő²⁾. Helynevül is használtatik maiglan hazánkban. Létezik Pordány falu Torontálmegyében. Kis-Kúnságban a dorozsmai határban némi pusztarész Bordán.

Chosroes. A XXV-dik országlót nevezik így görög és római írók; a persa krónikákban többeknek tulajdonitatik Khozru czím: mi kéttelenül az előbbit fejezi ki. A régi Persabirodalom' uralkodóinál is kelendő Kozru épen azt jelenti, mit nyelvünkben a kszoru.

Gotarses. Vaillant és Richter szerint XX-dik országlója a parthusoknak, némi pénzein *GOTEPEZH* (C). A persa történetekben *Gudariz* és *Gudarz* név fordul elő. Él nyelvünkben egy példabeszédkiint használt különös szólás, mellyet a sikertelen törekvés, meghiusult akarat' kijelentésére alkalmazunk inkább, mint szégyen, vagy gyalázat' mocskának jellemzésére. Mondjuk: „*kudarczot vallani*.“ És honnan e' szólás' eredete? Ha ezen királynak viszályteljes életét megolvassuk, és a parthus nemzetnek a római tanács előtt ellene emelt következő vádját: „*Dum secors domi, bel-*

¹⁾ Herodoti Halicarnassei, Historiarum Lib. VIII. cap. 85. Ed. Wesselingii Amstelod. p. 652.

²⁾ Horvát Ist. Magyarország gyökeres régi Nemzetségeiről. Pesten, 1820. 8r. 46. l.

lis infaustus, ignariam saevitie tegat“¹⁾ gondolóra vesszük, lehetlen föl nem kiáltanunk : valóban minden léptét kudarcz követé! Illy különös mondatnak nyelvünkbe férkezése bizonyára nem véletlen eseti, hanem Parthiából hozák eleink több képes és virágos beszédmóddal, miket itt elsorolni fölöslegesnek tartunk.

Igaz. Illy nevű országló nem fordul ugyan elő a' görög és római írókban, de a' persa krónikák többeket, mint II. Phraates VII-dik, II. Artaban VIII-dik, II. Mithridates IX-dik, Mnaskires X-dik, és Sinatrokes XI-dik királyokra vonatkozólag több különböző neveik közt említik: mit egyedül úgy fejthetni meg, ha azon legbizonyosbnak látszó thesist állítjuk föl, melly szerint a' persa írók változó nevezetei merő mellék- és pénzeiken czimekül használt disznevei a' királyoknak. Epithetenaiai' sorában majd minden pénzen előfordul a' ΔΙΚΑΙΟΥ (Justi), mellyet nyelvünkön Igaz, igazságos szóval adunk vissza. E' czimról mondja Eckhel: „ΔΙΚΑΙΟΥ, *Justi elogium in solis regum Parthiae, Helioclis incerti, et Samis Armenii numis reperimus*“²⁾. Már, ha illy közdivatu, mondhatni, kizárólag parthus királyokra ruházott czim volt az igaz, igazságos melléklet, nem hihetni a' nép' nyelvében szinte el nem áradtát; mellyből, vagy némi fönmaradt emlékekből az új persa iroktól mint már kevesbé értett, kikaptván, személynév gyanánt jegyeztetéék föl. Annálinkább bizonyossá leszzen e' természetes következtetés, mivel a' parthus országlóházat megbuktatta persavérű 's nyelvű sassanida dynastiabeliek közül egy uralkodó sem viselt illy disznevet³⁾.

Orodes. Két országló ismertetik e' néven, a' XIV, és XVII-dik. Élten él köztünk emléke Aradmegye és város' nevében, melly régiségeinkben mindig Oro d-nak iratik. Hogy egykoron hasonnevű személy is létezett, kiról e' hely nevét kölcsönzé, kétségbe nem hozhatni miután e' név közönségesnek mutatkozik még a' XIII-dik században. II. András kir. némi 1219-diki adományában áll: „*Sepulchrum Sacerdotis Oro d.*“ Ugyanannak 1214-diki levelében: „*Oro d, cum filio nomine Bozonthy*“⁴⁾.

¹⁾ C. Cornelii Taciti Annalium Lib. XII, c. 10.

²⁾ Eckhel Jos. Doctrina Numorum veterum. Vindobonae, 1791. in 4. Part. II, Vol. III. p. 544.

³⁾ Richter Carl Fried. Historisch-kritischer Versuch über die Arsaciden und Sassaniden-Dynastie, nach der Berichten der Perser, Griechen und Römer bearbeitet. Leipzig, 1804. in 8. S. 51, 58, 60, 65, 66.

⁴⁾ Fejér, Codex Diplomat. Hungar. Budaë, 1829. Tom. III. vol. I. pag. 271, 478.

Sanatroik. (*ΣΑΝΑΤΡΟΙΚ*). Így fordul elő a' XI-dik országló' neve saját pénzein ¹⁾, mely a' görög és római iratokban Sinathroekes, Sinatroces, Sinatruces 'stb. formában használtatott. Első tekintetre észrevehető Sanat és roik két szóból alakulta. Mind a' kettő ismeretes hazánkban most mint helynév. Csanád még Rajk létezik; egykor voltak főemberek is e' néven; az elsőbbin ugyanis hedvezér sz. István korában; kiról a' rokonnevü (azelőtt Marosvár) város és megye kereszteltetett el. A' változó íráson föl nem akad, ki tudja, hogy Cenád, Chenád, Sunád fölváltva használtaték régiségeinkben. Csanád (Chanad) nevü gyökeres nemzetség is virágzott az ideköltözött magyar népfelekezeten ²⁾. Rajk és Rajka nevü helyek Szala és Moson vármegyében léteznek.

Vologeses. Három, Richter szerint négy, Mionnet' sorozata' nyomán pedig öt országló hivaték illy néven. A' pénzekon ΒΟΛΟΓΑΣΙΣ névvel jelölvék. A' római iroknál Vologesus, Vologaesus, a' görögöknél: ΒΟΛΟΓΕΣΗΣ, ΒΟΛΟΓΕΣΟΣ, ΟΥΟΛΟΓΑΙΣΟΣ, ΟΥΟΛΟΓΕΣΟΣ név használtaték. Mindezekből azt tanuljuk, hogy a' görög *es, is, os*, végtag elhagyásával Bolog vagy Bologos, azaz Balog vagy Balogosnak ejté ki a' nemzet, a' persa krónikák Balas, Belas, Belasch, Palasch ide vonatkozó neveik is ezt erősítvén, a' *g* végbetűnek *ds* vagy *zs-re* változásával. Gömörvármegye mutat föl Balogvárat, völgyet és folyót; de közönséges köztünk a' tiszta magyar értelmet adó Balog név, testi tulajdonra vezetvén mint a' sánta, topa, 'stb. melly tulajdonoktól vont nevek legszokottabbak valának keleten.

Vonones. Illy néven két országló ült a' parthus királyi székekben, a' XVIII, és XXIIsdik. Valamint a' Vologeses, 's egyéb, a' rómaiak által *r* betűvel írott neveknél mélyebb vizsgálat után *b*-betűt olvasunk, úgy ezt Bono-nak mondjuk ki, miben a' Bano mindig közönségesen divatozó személy- és családi magyar nevet ismerjük meg, a' római martyrologiumból távul sem származtathatót.

Nyilván dolog a' történetkönyvekből, mikép a' parthus országlók a' hajk (örmény) nemzetét meghódítván, Örményországnak huzamos ideig saját vérükből uralkodókat adtak: nemcsuda azért, ha azon ország' kirá-

¹⁾ Eckhel, *Doctrina Numerum veterum*. Tom. I. vol. III, pag. 528. — Mionnet, *Description de Medailles antiques*. A Paris, 1821. in 8. Tom. V. pag. 653.

²⁾ Horvát Ist. Magyarország gyökeres régi nemzetségeiről, 51. lap.

lyai sorában „*Arsak*“ nevüeket, számszerint négyet, (Móses Choronensisnél hármat) és több, az imént említettekkel hasonnevüeket is olvasunk. Föltünő köztök Parthamasiris' neve, ki Dio Cassius' tanutétele' nyomán Pákor parthus királynak volt szülőtte. Elemezzük nevét. Partha és Masir jó ki belöle. Az első magát a' parthust, — mert Partha és Parthaei néven is irták őket; másik a' magyart állítja előnkbe. Keleti kiejtéssel mazar, mazer, mazir, néha mizir'stb. formában tűnik elő nemzeti magyar nevünk.

3. §. Igazolja a' parthus eredetet továbbá az ottani hivatal- és személyneveknek nyelvünkbeli megfejthetése 's korunkban is kelendő alkalmazása. Kevesek ugyan, mik az írók által föntartattak, vagy elferdítés nélkül megfejthető alakban irattak le: de ezen kevesek' sorában is eléggé észre vesszük nyelvünk hű nyomait. Illyen:

Hivatalne-
vek' jelen-
tése.

Megistan, görög végzettel: Megistanes. Voltak ezek az ország' nagyai 's vezérei, kik a' meghódított tartományokban kormányozván, nagy hatalommal és méltósággal fölruházvák, az országló személyét környezve, nemzeti fő tanácsot képezenek. Így adják a' régi írók. Valljon mi ez egyéb a' megye-ispán, vagy főispán honunk' sok százados fő hivatalnokainak cziménél? — Ne vélje senki, hogy az ispán vagy zupán szláv eredetü és itteni laktukban eleink' ismeretére jutott nevezet legyen. A' legrégibb magyar nyelvemléket, 's avval együtt némi arany edények' fölíratait magyarázandó, alkalmam leendő ennek épen nem szláv eredetét bizonyítani.

Satrapa, Satrapia. A' Parthusbirodalom' tartományait igazgató királyi tiszték hivattak görög és római írók szerint satrapáknak, hatóságaikhoz tartozó kerületek Satrapiáknak. A' nevezet már a' régi persakorban divatozott, 's átviteték a' királyi szolgákra is jelentése; mindazáltal valódi magyar, 's e' két szóból alakult: sátor és aba vagy apa. Ez utobbi a' nemzetségek' főnökeire alkalmazva valamint Persiában és a' parthusoknál, úgy később a' rokonnyelvű palóczok- (kúnok) és magyaroknál közönségesé lón, 's minden lépten mutatkozik. Nestornál a' palócz főnökök Appa és Aëppa általános néven fordulnak elő, hasonlókép a' lengyel krónikákban. Nestor következő palócz fejedelmeket nevez 1103-dik évre: Urosoba, Jaroslauopa, Tschenegrep. Később emlékezet vágyon egy ifjabb Urosobáról. Dlugossnál szinte 1103-dik évre így írják ezek: Rusoba, Harsla-

nopa, Czeniehpca. Ugyan ő azon kora említ Kikalopa és Chasupa nevűt. Az orosz évkönyvekben találtak: Abaruk, Altunopa, Isugljeb. Mindezek az Aba és Apa neveket tükrözik híven, Nestor írja 1107. évnél a' palócz főnökökre vonatkozólag: „*In eben denselben Jahre gieng Wlodomir, David und Oleg zu Aëppen, und zum andern Aëppa, und machten Friede, und Wlodomir vermählte Georgen mü Aëppens Tochter und Osenens Enkelin*“¹⁾. A' parthusoknál használt aba és apa név mutatkozik következőkben: Pharnapates, Phriaptius, Artabanus; néha ata vagy atya végtaggal, mint: Prahates, Tiridates. Figyelmessé tőn erre bennünket már Vaillant francia tudós, im ezeket irván: „*Phriapates, et Phrapates idem ac Aphra Pater, sive et Papatius*“²⁾. Hazánkban a' sok Aba, Abád, Apaj, család-, hely- és személynevek igazi magyar származásukat elléggé tanusítják. A' sator, nyelvünkön sátor, a' népnek sátor, azaz lakhelyek szerinti fölosztására, minő hajdan a' tartományokban kelendő vala, ujjal mutatván. Sátor- azaz lakok' száma 's mennyisége szerint működének a' fejdelem emberei adó-behajtás és sereg-kiállítás 's más egyéb tiszti foglalatosságaiknál; ezek' száma szerint vala hatalmuk 's megbizatusuk kimérve, ranguk osztályozva. A' parthusok ellen harczoló római hadseregnek Crassus vezérrel együtt történt gyászos elveszéséről elég bő tudósítással birunk Plutarchus, Dio Cassius, Florus, Appianus Marcellinus 's egyebek' munkáiban. A' győzelmes parthusok' fővezére e' harczban Surenas nevű vala; kinek görögös végzetű nevéből ha elhagyjuk az as függeléket, Suren jó ki; mit akar Sürény, Serény, Siriny, akar Szörény azaz Szerény olvasással hozunk helyre; mind kettő tiszta magyar értelmet tükröz vissza. A' Crassust megölte parthus' nevét Appianus Maxarthes-nek mondja: a' mi nem egyéb Maxar, Mazar azaz Magyar nevezetnél, melly név személyekre alkalmazva, hihetőleg az ezen felekezetből származás miatt, számtalanszor előfordul. Plutarchnál (in Crasso) Pomaxathres rontott alakban tűnik elő Crassus gyilkolójának neve, mit kéttelenül Főmaxar azaz Fő-magyarral kell kiigazítani, valamint e' parthus neveknél: Ceros-

Személy-
nevek.

¹⁾ Nestor. Jahrbücher der Russischen Geschichte. Übers. von J. B. Scherer. Leipzig, 1774. in 4. S. 174.

²⁾ Vaillant J. Foy, *Arsacidarum Imperium, sive Regum Parthorum Historia*. Parisiis, 1728. in 8. pag. 3.

pad es, Ornospad es, Saraspad es, a' pa rag szinte főt, főnököt, nagyot jelentett ekkép: Körösfő, Ormosfő, Szárazfő. Nem mi találtuk ki, hanem Vaillant írja uagyan ott, hogy a' pa ige fő, főső, magos jelentéssel bir: „*Apud Persas, idem Aphra est, ac Pa apud Turcas Scythasque; scilicet sublimos, supremus, maximus: que nominibus propriis, ut et Art, praeponuntur*“.

Helyesen fejté meg Vaillant, csak azt kellett volna még hozzá adnia, hogy utól is tétetik a' neveknek. Crassus' fejét Artuasd örmény királyal mulató Orod parthus királyhoz vitte parthus' neve Silaces, mi szinte Szilágy Szilaj, Széles- vagy Szilas-al vág egybe. Főleg lelki és testi tulajdonoktól köcsönöztettek keleten a' személynevek mint már főnebb megjegyzénk. Ez alkalomról a' vig lakománál talált király asztala fölött görög és bizonyára parthus verseket is szavaló, Jason Trallianus-nak mondatik; melly névnek elsejében a' jász mellékzet tűnik föl, a' másik valószínűen Tarján-t fejez ki. — Tiberius Cl. Nero császár' korában Artabán parthus király ellen működő, követkép Rómában megjelent két fényes származású és gazdag parthus' neve Tacitusnál Sinaces és Abdus. Az első Sinak azaz Szunyog, honunk' egykori hires családja nevét adja vissza; emez Abda szinte család és győrmegyei helynevünkben él. — Justinnál följegyeztetett azon parthus főnök' Bacas neve, kit Mithridates Media' elfoglalásakor annak kormányzására küldött. Mi ez egyéb, kérdjük, az igen ismeretes Bakács magyar névnél? A' Bacason csak görög forma szerinti kiejtése e' névnek, melly rómaiásan a' harmadik ejtésben Bacasum-nak vala irandó. — Különböző korban élt több parthus nagyok viselék a' Mannes, Manneses nevet. A' nem arsakida eredetű rövid ideig országolt XXIII-dik parthus királynak is e' vala neve. Manes és Manus formában fordul elő néha. Kéttelenül azonos a' honunkbeli Manó család és személy névvel, melly Persia' vidékén a' tűzimádó- és keresztény vallásból új hitfelekezetet alapította Manesről annyira elhírhedett, hogy manichaeismusnak hivatnék az egyházi írók által tanrendszere. Több hasonlót elóhordani fülösleges. Kimerítőleg a' parthus magyar történetek' egykor keletkezendő írója adhat az effélékről tudositást.

4. §. Többen észrevették már íróink közül az izraelita nép lakta Kánán és Phillstaea tartomány' ó testamentomi könyvekben fönmaradt helyneveinek a' magyar haza' geographiai tőmérdek neveiveli meglepő hasonlótosságot: de azon őszhangzásról, melly a' persiai helynevek és mieink közt

A' persiai helynevek magyar hangzatuak.

uralkodik, tudtommal még senki sem szólt, annál kevesbé vizsgálat tárgyául tűzve, eredményt belőle nem húza. Most e' működést mi kísértjük meg, egykor a' Persabiradalom' minden részein uralkodott parthus nemzet' magyar nyelvüségének valóságát általa is magosb hiteli polczra emelendők: és annak bizonyításául, miszerint ide költözött eleink a' messzi keleten ellahyott helyneveket az itteni újak' alakításában talán nem akarva is, merőben nyelvünk' kellékénél fogva utánzák. A' persiai helynevek vizsgálatánál főleg Edrisi XII-dik században élt arabirónak geographiai bő leírását és Mannert Konrád' meg Richter Károly' munkait vettem kútfőül. Szembeötlő sajátsága a' számnélküli persa helyneveknek, hogy *ad*, *an*, és *and*, vagy ezekkel rokon *ed*, *id*, *od*; *en in*, *on*; *end*, *ind*, *ond* 'stb. hangokban mennek ki; például: Aszad, Šaburan, Baiand; Kused, Termed, Faid; Babein, Berdun, Kohand, Urkend, Bukend, Elvend 'stb. Ha egybevetjük épen illy hangokban végződő fölszámithatlan hely, sőt a' pogánykorban kelendő magyar személyneveket: lehetlen azon gondolatra nem jönnünk, miszerint az illy végszóknak jelentéssel birva kellett a' nevekhez ragasztatniok, és szükségkép bizonyos, meghat'rozott értelem' billegét viselniök a' gyökök mellett. Folyton foly ezekből, hogy csak illy nyomozó összehasonlítás után puhatolhatjuk ki az Előd, Árpád, Zoltán, Takson 'stb. historiai nevek' valódi értelmét; valamint az Almád, Fügéd, Onod Legend, Korond 'stb. helyek' eredeti jelentését. Az untató számos példák' elmellőzése tekintetéből előre nyilvánítjuk régiségeinkből kiaknázott azon eredményt, miszerint mind a' személy-, mind helyneveknél az *ad*, *an* és *and* ragszócska minden hangváltozataiban épen azonegy jelentésű, semmi különbséget nem okozván a' hanggyenyelítés, vagy uralkodóbb szójárás szerinti majd ennek majd amaunak alkalmazása; föltételez pedig okvetlenül: sa já ts á g-, bi r á s-, bő ve l k e d é s-, ha s o n l a t o s s á g-'s né ha k i c s i n y i t é s' értelmezését. Kijelentjük továbbá: hogy a' szójárás- és köznépnél maiglan divatozó kiejtésből meritett tapasztalás' nyomán az *ad* rag gyakorta fölcseréltetik *ag*, *agy* és *agh*, iratással is, és végre: hogy mind ezen ragok' értelme azonos az: *as*, *es*, *os* szinte tulajdont, minőséget, hasonlatosságot kifejező melléknevet alakító ragocskával. Hogy ezen alapelvű kimondott eredmény már most példákban előtűnjék, elsorolunk betűrendhen néhányat helyneveinkből, utánnuk téve a' régi, vagy köznépnél most élő változatot; végre a' mai írói nyelv szerinti ragozással nyert értel-

met; szoritkozva itt egyedül az *ad, ed, od* végzetűekre: Almád, Almány, Almás; Buzád, Buzágy, Buzás; Csomád, Csomágy, Csomás; Diód, Diógy, Diós; Egred, Egregy, Egres; Füzéd, Füzegy, Füzes; Görbed, Görbe gy, Görbés; Halmád, Halmágy, Halmos; Korpád, Korpágy, Korpás; Lapád, Lapágy, Lapos; Maglód, Maglógy, Maglós; Nyárad, Nyáragy, Nyáras; Ónod, Ónogy, Ónos; Ölved, Ölvegy, Ölves; Parajd, Parajgy, Parajas; Szilvád, Szilvagy, Szilvás; Tinód, Tinógy, Tinós; Udvard, Udvargy, Udvaros; Várad, Váragy, Város. Több száznyi hasonló példákat hordhatnak föl ennek támogatására. Könnyű szerrel megfejtethető már ezek' utmutatásánál krónikáinkban elszórt azon pogány nevek, mellyek *ad, ed, ag, eg* úgy ez utóbbiakkal fölváltva *ak ek* végtaggal irvák, millyen például *Ugek, Ugek, Huleg, Hulek, (Oleg)* 'stb. mi nem egyébk; *Ügyes, Öles* jelentésüeknél. Bizton állithatni ezek szerint a' persiai régiségekben előforduló rokonhangú neveknek a' magyarokéi' értelmével szoros kapcsolatban állását, 's azoknak mind nyelv- mind történeti tekintetből egymást kölcsönösen világosítását; végeredményül pedig gyámolítva látjuk azon alapállítást: miként a' magyarok Persia' vidékeiről költöztek e' földre.

5. §. Fővonásban állítottuk elő a' persiai nevek' magyarokévali hasonlatosságát: de mind ezeknél nagyobb fontosságú és csalhatatlan eredményre vezetőnek valljuk azt, hogy pezseg nyelvünkben az egykor Persiában virágozott zoroasteri vagyis parzi vallás' saját szerű műszavai' halmaza; a' minemű szókat már most részint vallásos eszmék' értelmezésére, nagy részben pedig mythicus, vagy egyedül közönséges lexicalis jelentésre letörpítetten használjuk. Egész régi magyar mythologiat lehetne azok' nyomán a' parzi ritussal összeegyeztetőleg készíteni. Mi csak néhányat jelölünk ki. Illyenek:

APADÁS. Viz' ellensége. „*Aperesch, von epeosch, Feind des Wassers*“ Kleuker. Anhang zum Zend Avesta. Leipzig und Riga. 1781. in 4. I. Bd. I. Th. S. 149.

ÁRMÁNY. A' gonoszság' kutfeje és főszelleme. Parziban: *A h e r m a n, A h r i m a n.* Minden irónál.

BARCZA, BÉRCZ. Magos hegy, a' világ köldöke. „*Barzo, von berce, erhaben, — erhabener Berg*“ Kleuker. u. o. S. 64. II. Bd. S. 94.

BETYÁR. Ármány' mellékneve, a' rosznák kutfeje. „*Petiare, quell der Uebel*.“ Zend-Avesta. Riga, 1777. in 4. II. Th. S. 63. Anhang zum Zend-Avesta. I. Bd. I. Th. S. 215.

BOSZORKÁNY. Nagy ur, bölcsék' főnöke persa nyelvben. „*Busurge mihir, hvmme doué du fortgrands talents*“ D'Herbelot, *Bibliothèque Orient-Paris*, 1783. in 8. Tom. III. pag. 227. Tulajdonkép Magus.

BÖRZSÖNY. A' tüzimádásnál tüzelésre használt csemete: **Barsom**, mellyről a' Zend-Avesta' parzi ritusróli tana bőven szól.

DERMED. Kevélység' szelleme. „*Tarmad von teremete, stolze Frechheit*.“ — „*Dev Tarmat ist Vater des Hochmuths*.“ Zend-Avesta. III. Th. S. 108, 115. Anhang. I. Bd, I. Th. S. 148, 153.

DÉVAJ. Dew, a' gonosz szellemek' neve, kik Ármány világának lakói és az izedek' vagyis jó nemtők ellen harcolnak. Ismeretes.

ESPEREST. Tüzimádó pap. „*Magi a Persis Aetes perest (quod proprie ignicolam significat) dicuntur*.“ *Historia priorum Regum Persarum, ex Mohammede Mirchond Persice et Latine per B. Jenisch. Viennae, 1782.* in 4. pag. 86. not. — „*Ateschpereszt, Feuerambeter*.“ Possart, *Grammatik der persischen Sprache.* Leipzig, 1831. in 8. S. 245. Most nálunk a' V.-Archidiaconus' czime.

ESZTENDŐ. Istenidő. A' parz cosmogonia szerint Jezdan (Isten) ideje 365 naptól állott, a' mindenség teremtésére szolgálóbból, melly a' nap' cyclusát vagyis évi időt adja ki. Zend-Avesta, 1777. III. Th. S. 102.

HABOS. A' viz' nemtóje. „*Aban, Ized des Wassers*.“ — „*Abisch (Apesch) Wasser*.“ Zend-Avesta. III. Th. S. 17. Anhang. I. Bd. I. Th. S. 152.

ISTEN. Jezdan, a' tűz vagy hév-isten (Hephestos); a' legfőbbi lény, a' jó elv a' parzi vallásban. Eléggé ismeretes név.

KÁVA. Havan, szent edény a' parzoknál, mellyben a' zur (sör) tartatik.

KÉSES. Lelket törpítő gonosz szellem. „*Kessosch, von Kessuesch, der klein macht, oder Rache einflösst*.“ Anhang zum Zend-Avesta. I. Bd, I. Th. S. 150. — A' dewek egyike 's Ármány' epithetona.

KÖPÉS. A' holt testből folyó roszt nedv, szinte gonosz szellem' neve. „*Kapis, von kefestesch, Speichel, fauler Saft, der aus den Oeffnungen eines Leichnams fließt*.“ Anhang. I. Bd, I. Th. S. 150.

MENY. (Ég). „*Mino, minu, Asmann, von esmene, der Himmel*.“ Anhang. I. Bd, I. Th. S. 146. Zend-Avesta, I. Th. S. 104. — „*Men Jezdan*“ menyői Isten; „*Mino tschehr*“ menyői siheder azaz fiu.

OCSMÁNY, OCSMONDA. A' gonosz szellemek' feje. A' Zend-Avestá-

ban: „*Aschmogh ein Erzdeu*“. Az ó testamentomi könyvekben: A s m o d i, a' görög íróknál „*Usmandi*“ néven ismeretes. — „*Asmoug nom d' un Demon, selen la Tradition des Mages ou des Zoroastriens, est un des principaux Emissaires d' Aherman, qui est leur Prince, et l' auteur de tout le mal qui se fait dans la monde,*“ etc. D'Herbelot, Bibliothéque Orientale. Paris, 1781. in 8. Tom. I. pag. 415.

PAP. „*Bab, en la langue des Mages ou anciens Persans, signifie en general pére*“. D' Herbelot. l. c. pag. 495.

PATVAR. A' dévajok' (gonosz szellemek) egyike. „*Padkar — der böses redet*“ Z. A. II. Th. S. 380, 381. Anhang. I. B. I. Th. S. 150.

TARHONYA. Kedves tésztaeledele az alföldi magyarnak. A' parzoknál Darun-kenyér, áldozati apró kenyér. „*Darun sind kleine ungesäuerte Brode*“. Z. A. III. Th. S. 206, 242, 256. Anhang. I. B. I. Th. S. 36.

TÁROG, mondatik tályognak is; a' marha, különösen ló-pusztító dögvesznek egy neme. A' parzoknál Tarik, Ármány fajzati romboló szellem. „*Tarik, von tuorue, der zerstört*“. Z. A. II. Th. S. 380. Anhang. I. Bd, I. Th. S. 131, 148, 152.

TÉVESZTŐ. Davesnek nevezék a' parzok a' tévutra vezető, csábitó Ármány fajzotta gonosz szellemet. „*Davesch, von Devesch, der verführt, betrügt*“. Anhang. z. Z. A. I. B. I. Th. 150.

TÚZBÁLVÁNY, a' perzsáknál Diz Bahman. Modzsmel al Tawarikh czimú persa históriai munkában olvastatik Kei Khozru Keianida házbeli fejdelemről, hogy a' tűzimádók' részére számos oltárokat építetvén, többi között újra alkotá Aderbaidzsában (Atropatene) a' Diz Bahman templomot is „*Il rétablit dans l' Aderbaidjan le temple du feu Diz Bahman, qui avait été détruit*“ (Extraits du Modjmel al Tavarikh relatifs à l' histoire de la Perse, trad. p. M. Jules Mohl. Ch. IX. Journ. Asiat. 1841. Avril. pag. 330). Hogy itt világosan Tűzbálvány szavunk tűnik föl; figyelemztetés nélkül észreveheti mindenki.

VARÁZS, VARÁZSOLÓ. A' parzi vallásos szertartások' egyik főrészt teszik a' bizonyos ünnepélylyel végbevitt tisztulások (Reiniguns Zeremonie). A' legnagyobb tisztulási szertartás náluk maiglan „*Barasch nom*“ nevet visel, mellynél a' ritusban jártas személy által némi szent helyen megmosdatik a' tisztulkozó, ki előbb három, aztán kilencz éjjen át tartozkodik magánhelyen, szüntelen mosdással foglalkozva. Vollmer, Vollstän-

diges Wörterbuch der Mythologie aller Nationen. Stutgard. 1836. in 8. S. 426. Anquetil szerint „*Baraschnom no schabe*“ kilencz éjji baraschnom, melly minden tisztálkozások' legerősbike. Zend-Avesta III. Th. S. 215, 217. Tévedett tehát Fessler, utánna Horváth János és Bodor Lajos, midőn varasbékakó- vagy indiai teknősbéka' szeméveli füstöléstől hozák le e' szónkat. Még inkább csalatkozott Kiss Bálint a' török „berat“ kegylevelet jelentő szóval. Ez nekünk Persiamellékéről hozott maradványunk.

Számtalanokat hordhatnak még föl a' Zend-Avestából, miknek nyelvünkben mai napig értelme és divata létezik; elmondhatnám imezen kifejezéseinknek „*napáldozat*“ és „*rosz fát tett a' tűzre*“ a' parzi ritusból eredését 's egyedül abból megfejthetését; érinthetném „*Dinom Dánom!*“ vidor fölkiáltásformánknak a' persáktól 's azok nyelvében „ha meg nézem, ha meggondolom“ értelmet kifejező kölcsönzését; minthogy azonban kételenné tételük, a' parzi vallás bővebb ismertetésének előrebocsátását és szellemébe hatását föltételezik; ezennel mellőzve, a' régi magyar mythologia' magyarázóinak hagyom vizsgálódás' tárgyául; nem halgathatom el mindazáltal azt: hogy a' Persiában keletkezett manichaeismusnak is eleven emlékeire találhatni nyelvünkben, miket hasonlóul Parthia' vidékeiről hozának parduczos őseink. A' dualismust tanító Manes némi csudálatos rajzokkal ékesített könyvben állítá elő hitvallása' eszméit, mellyet Ertenk és Estenk azaz Ördög és Isten néven nevezett. Khondemir persa írónál olvassuk Jenisch' fordítása szerint: „*Haec postquam asseclis suis depraedicaret (Manes), in praedictum antrum festinavit, figuras in hoc varias, et incognitas formas super tabulam depicturus, quam postea historici Ertenki mani dixere*“¹⁾. Mirkhond Mani-Ertenki név alatt említi e' rajzokat²⁾. Herbelot több keleti forrásokból meritve ekkép nevezi meg: „*L' année étant révolue et finie, ils (disciples) ne manquèrent pas, selon sa promesse, de l' aller chercher dans cette grotte, où l' ayant trouve à point nommé, il leur fit voir ce Livre merveilleux, contenant des images et de figures extraordinaires qui porte le nom d' Ergenk et Estenk,*

¹⁾ De Fatis Lingvarum Orientalium Arabicae nimirum, Persicae et Turcicae Commentatio. In Meninskii Lexico Arab. Pers. Turc. Viennae, 1780. fol. Tom. I. pag. LVII. not. w.

²⁾ Sylvestre de Sacy, Mémoires sur divers antiquités de la Perse. Trad. du Persan de Mirkhend. Paris, 1793. in 4. pag. 294. seq.

*qn' il (Mani) disoit avoir apporté du ciel*¹⁾. Valamint az Isten név, úgy maga Mani és Ertenk című könyve élten él nyelvünkben MANÓ és ÖRDÖG vagy ÖRDÖNG, gonosz szellemet kifejező értelemmel. Az „ördög“ szónak változatos kiejtésű használatát régiségeink bizonyítják. Némi 1075-diki oklevélben áll „*Orduksara*“ tó neve; az Ördög, családi név 1398-ban „*Urdungk*“ 1400-ban „*Wrdungk*“ kitétellel iraték.

6. §. Németsország' egykori legkegyetlenebb *criticusa* Schlüzer, a régi és középkori történetírók' hitelessége- és tudományával gyermeki báb módra játszva, a' magyar krónikák' persiai származást tanusító nyomós bizonyításait is lábbal tapodva, őseinket finn-lapp eredetű, éjszokról költözött nyomorék csoportnak hirdette: azon magyarfaló Schlüzer egy szép reggelen némi jobb szellemtől megszállottan, nyelvünkben élő négy, mondjuk négy szónak a' régi persákévali megegyezésére támaszkodva, nem kételkedett két történeti alapelvet bevallani; egy, hogy a' magyar népek, szerinte jugriak (melly nevezet, mellékesen legyen mondva, a' leghelyesb, ha Schlüzer az igazi Jugriát, Juhriát vagy is Georgiát, nem pedig a' Jegstenger' mellékét értené alatta), hajdankorban Persia' mellékin laktak; másik: miszerint eleink egy időben a' persiai Zoroaszterféle vallásnak voltak részesei. Halljuk csak magát az ónkény' emberét. „*Doch werden auch viele Tartarische, ja sogar Alt-persische Wörter in der Ungrische Sprache angetroffen. So ist unterden Zahlen tiz 10, száz 100, und ezer 1000, Persisch. Und in dem Namen Gott, den die Ungern in ihrer Sprache Isten (liesz Ischten) nennen, kommen sie mit keinem einziigen unter allen Finnischen Völkern, wol aber mit den alten Persern überein, bey denen Jisdan der Name der guten Gottheit ist. Man könnte hieraus einigermaßen schlissen, erstlich dasz die Jugrier in alten Zeiten näher gegen Persien zu gewohnet haben; und Zweytens, dasz sie der Magischen Religion zugethan gewesen, ein Satz, den auch noch andre spuren besterken*“²⁾. Ha e' csekélyszámú szavak olly meggyőződésre bírák a' nagy mestert, mit hinne 's állitana eredetünk' ügyében, ha most élve a' fülhordott és ennekutánna fülhozandó indokokat 's azok' tömérdekségét szemlélné a' persiai származat' kérdése körül. Azon számos szóknak, mellyek görög írók' bizonyítása sze-

¹⁾ D' Herbelot, *Bibliothèque Orientale*. A Paris, 1782. in 8. Tom. IV. pag. 85.

²⁾ Schlüzer A. L. *Allgemeine Nordische Geschichte*. Halle, 1771. in 4. S. 422.

rint a' régi persáknál kelendők voltak, magyar értelműségét ezennel mellőzve, következő lajstromban mint egy 60 számmal ollyak foglaltatnak, mik az indo-germán népcsaládhoz osztályzott új persáknál is életben vannak. Illyenek: akar (vagy): *eger*; akol: *ágil*; ál, álnok: *al*; arcz: *aarcza*; ásit: *asa*; bárány: *bere*; beszéd: *besztegi* (dadogás); boszorkány (magus, bűlcsek' feje): *buzurkan* (nagy hatalmu); csákány: *cseugan*; csobolyó vagy csobán (fából készült edény): *csobin*; dajka: *dáje*; dob, doboló: *thable kerej*; ezer: *hezar*; furó: *bairah*; galacsin: *galat*; gaz: *geza* (kár); gonosz: *gonah* (bűn); guba: *kube* (pancél); gyártani: *kerden*; hab: *ab* (viz); hal: *val*; hambár: *ambar*; haramia: *harami*; hasonló: *asza*; héja, ülyv: *ejje*; hold: *hau*, *hó*, *hóz*; huszár (lovas katona): *hazar*; innep, ünnep: *id*, *eid*; jég: *jekh*; jégcse: *jekhcse*; kajszí baraczk: *kaiszi*; kaloda: *kali-dan*; kalyiba: *golba*; kamra: *kamar*; kard: *kared* (kés); kender: *kend*; kés: *kez*; kila: *kila*; kincs: *kendzs*; koldús: *keda*; kos: *hus*; köntös: *kandis*; márvány: *mermer*; megkövet, követ: *kujed*; merész: *meri*; mérték: *mér*; naráncs: *narincs*; ülyv, üjjü, héja: *alve*, *ejje*; öröm: *khurrem*; ősz: *páiz*; ősztön: *osztou*; pálcza: *pácsa*; paraszt (szolga): *peresztar* (tisztelő); paszuly: *fazil*; pizok: *pizaga*; réh, rév: *reh* (ut); sámfa: *szam*; saru: *szara*; sátor: *csatir*; ser: *szur* (régí parziszó); szakál: *szakal*; szappan: *szabun*; száz: *szad*; szín: *szen*; tanács: *danis*; tanult: *daneh*; tanítani: *danidan*; társ: *das*; tegnap: *dih*; tinó: *taun*; tőzek (ganejból): *tezek*; tűz: *atesch*; vám: *vam*; vár: *bar*, *var*, *kerman*; vas: *bax*; vásár: *baxar*; 'sth. Csekély fáradsággal gyűjtém össze ezeket, a' nyelvet biró kutatók még számosakkal szaporíthatják Meninski' nagy szótárából.

Régi persa
nyelvsaját-
ság.

7. §. Nem mellőzhetni el a' történetírás atyjának Herodotusnak a' régi persanyelv' sajátosságáról tett azon megjegyzését sem, miszerint azok' nyelvében a' testi tulajdonoktól, vagy tündöklő állapot- 's nagyságtól kölcsönzött nevek mindig *s* betűben mennek ki. Előadása így hangzik: „*Hoc quoque Persis accidit peculiare, quod quamquam illos lateat, nobis tamen minime est obscurum; nampe quaecunque apud illos nomina vel corporibus vel magnificentias sunt similia, ea omnia in eadem terminari littera, quam Dorienses s a n appellant, Iones sigma. Et si animadvertas attentius, deprehendes nomina Persarum non quaedam, sed omnia similiter claudi*“¹⁾.

¹⁾ Herodoti Historiarum Lib. I. cap. 130. ed. cit. Wesseling. pag. 69.

Hasonló eset fordul elő a magyar neveknél. Alkalmazzuk egykissé e' szabályt, kijónek e' példák: Bordás, Csontos, Czombos, Fagygyas, Fejes, Hájas, Körmös, Lában, Lépes, Nyakas, Talpas, Torkos, Vállas, Zsiros 'stb. mindannyi testi tulajdonoktól vont személy, 's azokról hárult családnevek a magyaroknál. Szinte a' másik mondat szerint birást viszatüközö 's némi méltóság' eszméjével egybefüggő nevek a' következők: Buzás, Cselédes, Földes, Hajós, Kardos, Kincses, Kürtös, Lovas, Ökrös, Pinczés, Száldobós, Szekeres, Tegzes 'stb. továbbá a' Tizedes, Százados, Ezredes 'stb. már magukban méltóságot képviselnek. Végre a' folyamok' helységek' régente személyekre is alkalmazott, vagy egyrészen azoktól kölcsönzött nevei, minők: Békás, Fúzes, Gyöngyös, Halas, Kigyós, Körös, Lamos, Lapos, Ludas, Maros, Mérges, Nádas, Rákos, Szamos, Temes, Terebes, Tormos, Tölgyes 'stb.

8. §. Ha a' gondviselés számunkra parthus nyelvü emlékeket tartott volna fön; hisszük, nem szorulnánk Persia' vidékéről származásunk' kivilágosításánál az ott szélyelszört nyelvmaradványok' kutatására: de miután azon számos parthus pénz-példányok, mikkel Europa' hires gyűjteményei birnak (Mionnet 167. különböző példányt számít elő Tom. V. pag. 648 — 686), merőben görög föliratuak; fájdalommal kell bevallanunk, hogy valamint europai laktukban elég gondatlanul latin, úgy Ázsiában görög nyelv' rabjaivá lónek e' tekintetben őseink, 's ekkoriglan parthus nyelvemlékek' hiával vagyunk. Balgaság volna azonban e' szokásból következtetni, hogy náluk nem divatozék saját nemzeti írásmód. Világosan szól mellettük e' részben a' történetírás. Plinius Major beszéli, miszerint a' papyrus növény' használata és a' Parthusbirodalmat hasító Euftratvizben Babylonkörül találtatása után is inkább szerették ók a' kelmékre, ruhákra betűzni (hímezni) betűiket; 's e' használatmódtól származott tulajdonkép „betű“ nevezetünk ia. Plinius' szavai imezek: „*Nuper et in Euphrate nascens circa Babylonem papyrus intellectum est eundem usum habere chartae. Et tamen adhuc makunt Parthi vestilus litteras intexere*“¹⁾. Illy nemű hímezett betűk azok, miket Vaillant által Sinatroekes XI, és Bardanes XXI-dik országlónak tulajdonított pénzek a' király' öltözetén váll körül mutatnak, imezen alakban föltünőket: „K VCS — 777 és

Parthus
nyelvemlék.

¹⁾ Caii Plinii secundi Historiae Naturalis Lib. XIII. cap. 23. ed. Harduini.

K √ Δ I — □ □¹⁾) mik világosan göröggel vegyes római betűk. Ne eszünk tehát kétségbe parthus-magyar nyelvű emlékek' még valahai földel-rülése iránt. Vannak ugyan a' görögökön kívül más föliratu parthus pénzek is, mellyeket, számszerint tíz darabot ír le Mionnet (Tom. V. pag. 686 — 688), 's betűjellemeiket is közli ²⁾, de ezek mindekkorig olvashatlanok - 's megfejthetlenneknek tartatnak. Wahl Samu német tudós értesítéséből kive-hetőleg némi szerencsés kísérletet tón az illyek' megolvasásában ³⁾, fára-dozásának eredménye azonban soha világot nem látott. Élénk figyelemmel vizsgáltam e' vonásokat, és aligha csalatkozam, midón azokat görög betű elemű, elkajszított 's torzított vonásainak vallom, majd minden legendá-nál az „ország“ szót elótűntetőknék. Végitélet hozatalra maguk az eredeti, vagy hű hasonmásu pénzpdányok' szemlélete nélkülözhetlen levén: oly-lyak' hiányában határozólag szólni nem akarok. Nagyobb figyelmet igé-nyel a' Vaillant hasonmásban közlötte ismeretlen iratu parthus ezüst pénz, mellynek előrészn a' király' feje, mitrával és pártával (diadema) ékesit-ve, álla szakálosan látható. Hátrészn szokott módon a' király aranyszék-ben ülve, jobbjoban ijjat tartva ábrázoltatik. Fölötte ekkép nyilatkozik Vaillant : „*Posteaquam ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ, reliquosque Arsacidis familiares titulos frustra investigavi; barbaricos tantum, prorsusque igno-tos inveni characteres eodem, quo inscriptiones Graecae, ordine dispositos et exaratos: quos tamen nec Oedipus adsequi ullatenus pos-sit*“ ⁴⁾). Huzamos vizsgálódások után, megfontolván azon ingatag eljárását a' parthus pénzmetszőknék, mellyet a' betűk alakításánál magukon a' gö-rög szövegű pdányokon tapasztalhatni, miről már Eckhel a' fölírásokról szoltában ekkép értesit : „*Haec in parte adversa numorum Parthorum illud habet peculiare, quod plerumque lineis quatuor perfectum quadratum efficientibus absolvetur. Literae principio concinnae satis, temporis pro-gressu miras metamorphoses passae sunt. Obvium in his videre est † pro Φ, et □ pro O, quae tamen neque extra Parthiam ignota. Non raro scriptum I pro A, E, P, Φ, atque adeo una eademque nota quinque literarum po-*

¹⁾ Vaillant, Arsacidarum Imperium. pag. 82, 234.

²⁾ Mionnet, Recueil des Planches. Pl. XXIX, Nr. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8.

³⁾ Wahl Sam. Fr. G. Allgemeine Geschichte der morgenländischen Sprache und Litteratur. Leip-zig. 1784, in 8. S. 620.

⁴⁾ Vaillant, Arsacidarum Imperium. pag. 396.

tentiam sortita est. Videas etiam □ pro B, N pro K, △ pro Y, X pro K vel N, ut taceam absurda alia a monetariis in extremam barbariem prolapsis invecta. Multa proin in his vocula ambuguae lectionis, et quae forte incautioribus illuserint, qui insolentes regum titulos in illis reperere. Denique in postremis epigraphe turpiter barbara, et defoedata literis quacunque formata temere congestis“¹⁾); megfontolván a' kimutatott betű hiányokat, igen kevés, tulajdonkép csak egy betű változat' alkalmazással, görög betűk' hangzata után olvasva, magyar értelmet adónak találtam annak fölíratát. Az I betűt ugyanis két magánhangzó között P = R-nek, egyebütt I és Λ = L-nek vettem: mihezképest a' látható betűkből im ez jöve ki:

Fölül: 1-ső sor: VIV XVIVE = VPV KVPVC

2. sor: VIΓI-I ⊙IV = AI--ΦIV

azaz: URU KURUS | LI---FIU

Alól: 1-ső sor: XI IOM = KI POM

2. sor: OVIX VIĒVI = OAIK AIEAI

azaz: KIROM | OLIK LEELI

Oldalt: 1-ső sor: XIΓIΓOI = KI ΓICOI

2. sor: VIVCVIXVI = VPVCVIKVA

azaz: KIGISOI | URUSUIKUL

Melly ezen értelmet adja :

„Ur Körös LI--fia | ki romolik (romulik azaz rómaiak) leölé | ki győző országol.“ Latinul: „*Dominus Kurus L-i filius, qui Romanos mactat (mactator Romanorum) qui vincendo regnat (triumphator Arsaces).*“ És valóban, e' czimi fölírás igen is megegyez a' görög szövegek' czimi eszméivel, sok tekintetben a' történetekkel; a' legnagyobb kétséget is, melly a' „romolik“ szóban fekszik, bizton mondhatni, hogy eloszlatja a' keletiek' szólásformája. Az arab, persa és török nép nyelvéről ma is rom, rum, rumul pereg az egykor római birodalomhoz tartozott görög nép' jelölésére. Legközelebb példa erre Rumelia, a' török birodalomban fekvő görög tartomány' egy részének neve. A' classicus íróknál is föltaláltató a' „Romulik“ név „Romani“ helyett használva. Horatius énekli, Carmen Seculare v. 45.

¹⁾ Eckhel Joseph. *Doctrina Numerum Veterum*. Vindobonae, 1794. in 4. Part. I, Vol. III. pag. 543.

„*Romulae genti date remque prolemque,
Et decus omne.*“

Sőt a' római nép hivatalos iratokban is illetetett e' néven. Aurelianus Edictumában áll: „*Nihil est, Romulei Quirites, quod timere possitis*“¹⁾. Cassiodorusnál olvastatik: „*Vt indutus veste Romulaea, iura debeas affectare Romano*“ — „*Conuenit gentem Romuleam Martios viros habere collegas*“²⁾. A' jövődőségnek, egy boldogabb kornak bocsátjuk át e' nézet' megvitátását, midőn régiséggyűjteményeink efféle ritkaságokkal is birandván, eredeti, ép és többféle példányokból criticaí szabály szerint kényelmes vizsgálódások tétethetnek. Mi illy szerencsés élvezetben nem részesülhattunk.

Parthus és
pehli nyelv.

9. §. Több írók által nyomoztatott már a' parthus nyelv' minősége: de az illy nehéz föladat' megoldására nélkülözhetlen nyelvemlékek' hiányában, miután Justinus' reájuk vonatkozó ime' tanutétele: „*Sermo his inter Scythicum Medicumque medius, et ex utrisque mixtus*“³⁾, olyak nélkül mind örökké rejtély maradand, eldöntő vélemény még ekkorig világ elébe nem került. Legközelebb a' hires keleti nyelv tudós Quatremére Párizsban azon állítással lépett föl, miszerint a' pehlevi vagy pelvi nyelv, mellyel a' sassanida dynastia élt, tulajdonkép a' parthusoknak volt anyanyelvük, mit ők vivén be Persiába, ott az nemzetivé alakula: „*La languo pehlevie — l' idiome maternel des Parthes, introduit par eux dans la Perse, et devenant la le langage national*“⁴⁾. Sokkal gyengébbek Quatremére indokai, hogysen állítását valóságnak ismerhessük; annál inkább nem ismerhetjük pedig, mivel a' parthus hatalom' megbuktával a' fönlevő emlékekből ítélve, új, a' parthus időszakban elő nem fordult írás forma, vallás, szokás és viselet meg királynevek tűnnek föl a' sassanidák alatt, az arsakidákétól egészen különböző nemzetiséget tanusító. A' sassanida fejedelmek már nem hivattak arsakoknak, hanem malkák- vagy melekeknek honi emlékeiken, jelesen pénzeiken; szóval, a' parthus scytha nemzet fülébe egy másik, nagyrészen a' régi persáktól származott elem merült föl, uralmat és sát nyelvét életbe hozó. Nem lehet fültenni, hogy a' sassanidák a' pelvi nyelvben olly

¹⁾ Ffavius Vopiscus, in Firmo, V. — Historiae Augustae Scriptores. Lipsiae, 1774. in 8. p. 434.

²⁾ Cassiodori Variarum Lib. VI. l. M. Avrelii Cassiodori Operibus. Genevae, 1650. in 4. pag. 208. Conf. pag. 274.

³⁾ Justini Historiarum Philippicarum ex Trogo Pompeio excerptarum Lib. XLI. cap. II.

⁴⁾ Journal des Savants. Paris, 1841. in 4. Octobre. pag. 595, 596. Cf. 1840. Jul.

gyülölt nemzet' nyelvét tartották és órzötték volna meg, mellynek uralmától fegyver által menekültek meg. Quatremérenek a' parancsoló szükségből (necessité imperieuse) vont okoskodása csak akkor nyujtna gyámokot, ha kimutatnók a' parthusok' nyelvének egész Persiában elterjedését, 's a' hivatalos működésekre egyedül alkalmas és nélkülözhetlen voltát. Erősen hisszük, sőt állítani merjük ugyan mi is, hogy a' parthus nemzet' majd 500 évre terjedt uralma korában nem kis befolyást gyakorlott az uralkodók' nyelve a' tulajdonképi persa népnyelvre; és hogy húzamos idő jöhetett közbe, míg a' sassanidák az uralkodóvá vált parthus szokások-, életmód- és szertartások' hinárából valamennyire kibontakozhattak. És csak ezen tény' alapjára fektetve, miután a' parthusokat a' magyar nemzet' őseinek hisszük, találjuk föl legbiztosb kulcsát azon persiai tömérdek nyelv- 's egyéb emlékek' magyarokévali bámulatos őszhangzásának. Példa gyanánt vizsgáljuk a' sassanidák' pelvi iratu legbecsesb emelékeit, a' pénzeket, különösen I. Artaxerxesét (ur. 226), mellynek mintájára a' többieké is verettek. Legendái im ezek: „*Maxdiessn bēh Artachetr malcan malca Iran minoutchetr men iezdan.*“ Megfejtett értelme: „*L'adorateur d'Ormuzd, l'excellent Artaxerce, roi des rois de la Perse, germe céleste des Dieux*“¹⁾; azaz: Ormuzd imádó, nagy Artasheter, királyok' királya Iránban, menyei csirája a' menyei Istennek. Taglaljuk a' pelvi szókat egykissé. Bē h: excellent; magy. b ó, nagy, régi szóláskint b e h vagy b e; innen most is mondjuk d e f a j, d e r ó s, e' helyett: b e f á j, b e e r ó s; azaz: nagyon fáj, nagyon erős. Különben, eredetibb formát mutat a' b ó, azaz: nagy, tág értelmű szónk. M i n o u t c h e t r i (olv. minucsetri), germe céleste; magy. menyisihedere, azaz: meny fia, filius coelestis. Siheder, melly hihetőleg a' csirától jó, maiglan közönséges az életben a' legény, ifju, fiatal suhanczár helyett alkalmazva, a' gyermek és emberkor közt élő fiatalság jelölésére. M e n i e z d a n, dieux célestes, magy. meny isten, vagy menyei istenek. Bővebb fejtegetés nélkül kiki átlátja mienkeli épazonságát. Maga az A r t a s e t r név is, mellyből a' görög és római írók Artaxerxest csináltak, miután a' görög glossalók szerint nagy harczolót (magnus bellator) jelent, aligha ártó-sértő szavainkat nem tükrözi vissza. A' ki harczol, vitéz, az öl, gyilkol, árt, sért tágas értelemben. Bezárnók már terjedelmessé vált nyelvheli nyomozásun-

¹⁾ Longpérier, *Essai sur les médailles des Rois Perses de la Dynastie Sassanide*. Paris, 1840. in 4. pag. 3, 6, 10, 13. seq. Így fejtette már, De Saoy 's egyebek.

kat, ha Ammianus Marcellinus' némi nevezetes helyét a' persa főtisztviselőkről e' tárgyra vonatkozóan nem hinnók. Ez beszéli a' korabeli sassanida persa birodalomról, miszerint tartományai *v i t a x* nevet viselő tisztek által kormányoztattak: „*Sunt autem (úgy mond) in omni Perside hae regiones maximae, quas Vitaxae, idest Magistri equitum curant, et Regis Satrapae*“¹⁾. Ammianus a' lovasság' vezérével értelmezi e' szót, melly nyelvünknek *v i t é z*-ét adja legtisztábban vissza. Nem szükség itt bő fejtegetésbe bocsátkoznunk, ha tudjuk, hogy Ammianus világosítója a' nagy tudományu Valesius Henrik e' sorokat már Hesyehius lexicona után ekkép igazította meg: „*Vitaxae, id est Reges et Magistri equitum curant*“²⁾. Igenis, csak királyokat és lovag vezéreket illette parthus és persa dicső korszakban a' vitéz czim. Parthus maradvány volt tehát ez is a' sassanidáknál. Való, hogy a' vitéz szó több szláv dialectusban is föltaláltatik mienkéhez rokon értelemben: de egyedül a' magyar nyelv az, melly e' szót gyökben és minden alakításokban egyazon értelmet kifejezőleg bírja. Im' lássuk: *vi*, luctat, *vita*, luctus; *viadal*, szinte az; *vitat*, disserit; *vitáz* u. az. ebből hanggegyenlitéssel mint főnév a' cselekvő *vitéz*, luctator; mint főnebb 85-dik lapon bőven bebizonyítottam. Elvitázhatlanul nyelvünk' sajátja tehát e' szó is, valamint főnebbi előadásom szerint az *Arsak*, *Magistan*, *Satrapa* és *Orosang*: mik a' többiekkel együttvéve Persia vidékeiről származásunk' igazolására nem csekély nyomósággal bírnak, általuk is valónak lenni tanusítván évkönyveinkben, különösen a' bécsi képes krónikában persiai magyar költözködésről olvasható, külföldi írók által soha nem méltányolt ime sorok: „*Priores Hungarorum Historiae — — Hungaros, primum in PERSIDE, tandem in palude Maeotide commoratos esse — tradunt*“³⁾; valónak Kézai Simon XIII-dik században élt író által Persiavidéki magyarokról följegyzett következő fontos, de minden oldalról ki nem fejtett 's azért némellyek által mesének vélt előadását: „*Sed quia Gigans Menroth uxores alias sine Eneth perhibetur habuisse, ex quibus absque Hunor et Mogor plures filios et filias procreavit. Hi scifilii et eorum posteritas PERSIDE inhabitant regionem, statura et colore Hunis similes, tantummodo*

¹⁾ Ammiani Marcellini Rerum gestarum. Lib. XXIII, cap. VI.

²⁾ Ammiani Marcellini Rerum Gestarum Libri, Ex MSS. Codicibus emendati ab Henrico Valesio. Parisiis, 1636. in 4. In Adnotationibus pag. 265.

³⁾ Joann. de Thwrocz, Cronica Hungarorum. Pars I, cap. IX. Apud Schwandtnerum. ed. cit. T. I. pag. 55.

parcm differunt in loquela, sicut Saxones et Thuringi“¹⁾). Igaza, kétszere-
sen igaza volt Kézai Simonnak, mert az ő korában még laktak Persia' vi-
dékén magyarok, kéttelenül azon magyarok' ivadéki, kik Constantinus
Porphyrogenitus tanutétele szerint a' nyugot felé vergődő turkáktól azaz
magyaroktól elválván, Persia' részére vonák vissza magukat, 's kikkel ké-
sőbb időkben is, mint alantabb látni fogjuk, föntartották ósatyáink a' ro-
konsági szoros viszonyokat. Ezen Persia vidéki magyarok a' XIV-dik szá-
zad elein keresztyén hitre térvén, az ott járó kelő prédikátori és minorita
szerzetesek közbejöttével hitoktatókat kívántak XXII-dik János római pá-
pától, melly óhajításuknak eleget teendő a' mondott pápa 1329-dik évben
kelt levele szerint fölöttök rendelkezvén, őket a' samosáti (most Simsat)
püspök' fölügyelésére bizta. A' levél eleje így hangzik: „*Dilectis filiis Je-
retanny, et univrsis Christianis UNGARIS, Malchaitis, et Alanis
salutem. — — In immensum insuper vobis cessit ad gaudium intellecto, quod
tu fili Jeretanny, de stirpe catholicorum principum Regum Hunga-
riae descendisti, quodque tu et alii Christiani in dictis partibus commoran-
tes, zelo fidei et devotionis fervore succensi, doctorem catholicum desidera-
tis habere, qui vos in fide Catholica verbis salutaribus instruat*“²⁾). Világos
e' levélből, hogy a' samozatai püspökségben levő magyarok az európai ke-
resztyén magyaroknak valóságos vérrokoni; de tudatik az is, hogy a' ma-
gyarokkal együtt megnevezett malchaiták és alánok a' kúnokat és
palóczokat illető nevezet legyen, ujjal mutat továbbá ezen levél'arra, mi-
szerint a' samosatai püspöki megyéhez csatlott magyarok felső Mesopota-
mia' részein, a' persiai részek felé tartózkodtak, mi már magában nem cse-
kély jelentőséggel bír óshelyeink' kinyomozására. Egyébiránt akar merre
tekintünk a' régiségben, a' magyarokat, besenyőket jászokat, kúnokat, pa-
lóczokat 'stb. mint rokon népfelkezeteket, majd mindig együtt találjuk.

10. §. E' nyelvvizsgálódást tárgyázó nyulánk beszéd után térek vissza
a' historiai nyomozás' ösvényére. Történetirók' hiteles bizonyítása szerint a'
parthus nemzet Ázsiában már hajdan a' régi persa uralom' korszakában mint
külön álló népség saját tartományában létezett. Hazájuk a' Tigris folyón
túl azon föld' részét foglalá, melly régtől fogva Assyriának neveztetik. Adó-
fizetői voltak ők is Dariusnak; Nagy Sándor hódításával azonban megszün-

Parthusok'
óshelye.

1) M. Simonis de Keza Chronicon Hungaricum. Budaë, 1782. in 8. pag. 31.

2) Raynaldi Annales Eccles. Tom. Tom. XV. pag. 397. nr. 96.

vén a' persák hatalom, makedó kormány alá jutottak, mellyet később az első Arsák lerázván, egy új független birodalmat alapita, Mesopotamiára, időjárával a' többi egykoron persa dynastiához tartozott országokra kiterjedtet. Kezdetben tehát országuk a' tulajdonképi Parthián kívül a' Tigris és Eufrates vizközti földekre szoritkozék, azokon terjedte el az uralkodó parthus népfaj várakat, kastélyokat és városokat lakva, mint erről velős bizonysgot teszen a' parthus korban élt Dio Cassius így írván: „*Habitant autem trans Tigrim fluxium, in arcibus ac castellis, adeoque urbibus etiam, cum aliis, tum Ctesiphonte, quae regia eorum est. Inter antiquissimos jam barbaros genus eorum fuit, nomenque Parthorum sub Persico regno gesserunt. Caeterum eo tempore et exiguam regionis Persicae partem incolebant, neque extra fines suos imperium extulerunt. Everso autem Persico regno, et rebus Macedonum florentibus, cum successores Alexandri, inter se dissidentes, aliis alias regiones eriperent, et regna sibi singuli constituerent, tum primum per ARSACEN quemdam Parthi quoque eminere coeperunt: unde et sequentes eorum reges Arsacidarum cognomentum habuere. Deinde rebus secundis usi, omnes circum se positas regiones occupaverunt, Mesopotamiamque etiam praefecturam sui juris fecerunt. Tandem ad id gloriae et potentiae erecti sunt, ut et tum temporis contra Romanos belligerarent, et in hunc usque diem iis pares habeantur. Sane bello quidem multum possunt, nomen tamen maxime adepti sunt, non quod Romanis quicquam ademerint, cum ipsi de suis finibus potius quaedam amiserint; sed quia in servitutem redacti sunt nunquam, atque adhuc, variis in bellis nobiscum congressi, superiores esse solent*“¹⁾. Megkell ennélfogva különböztetnünk a' tulajdonképi parthus nép által lakott Parhiát a' nagy Parthusbirodalom' részétől, melly később meghódított országokból alakulván. nem lakaték széltiben parthus nép által, hanem csak tartomány- és megye-kormányzók-, földesurak- és némi gyaratokat táplált helyenkint a' parthus fajból magában, ép olly viszonyban állva az anyaországhoz, mint az eredeti magyar népségű Magyarország a' többi hódított 's kapcsolt tartományokkal sok századon keresztül létezett.

Zapaortenon
hegy és Da-
ravár.

Trogus Pompejus Kr. sz. előtt néhány évvel élt irónak rövidítője Justinus írja a' Parthus országot Kr. e. 256-dik évben alapította I. Arsákról,

¹⁾ Cassii Dionis Cocceani Historiae Romanae quae supersunt. Hamburgi, 1750, in fol. Lib. XL. cap. 14. pag. 233.

miszerint az a' syriai makedo uralom' jármának lerázta után Parthiát függetlenné alapítván, katonákat gyűjtte, várakat erősítte, városokat biztos állapotba helyezte, DARA nevű várat a' ZAPAORTENON hegyen alkotá; kiemelvén, hogy azon hely olly tulajdonnal bír, mikép annál sem erősebbet, sem kellemesbet nem képzelhetni. Írja továbbá minden okláról meredek kőszikláktól annyira környezettét, hogy maguk a' hegyek elég védelmére szolgálnának; a' körül fekvő föld pedig, úgy mond, olly termékeny, hogy saját terményei elégségesek fűltartására: „*Revocato deinde Seleuco novis motibus in Asiam, dato laxamento, regnum Parthicum format, militum legit, castella munit, civitates firmat; urbem quoque nomine DARAM, in monte ZAPAORTENON condit: cuius loci ea conditio est, ut neque munitius quidquam esse, neque amoenius possit. Ita enim et praeruptis rupibus undique cingitur, ut tutela loci nullis defensoribus egeat; et soli circumiacentis tanta ubertas est, ut propriis opibus expleatur*“¹⁾. A' Parthusbirodalom már idős Plinius korában (m. h. 70. évben Kr. sz. u.) mindazon tartományokat magában foglalá, mellyek a' régi persa királyoknak voltak sajátjai, a' persiai és caspii tenger meg Kaukaszus hegy között, miről ekkép értesít: „*Namque Persarum regna, quae nunc Parthorum intelliguntur, inter duo maria, Persicum et Hyrcanium Caucasiis iugis attolluntur.*“ Alább: „*Regna Parthorum duodeviginti sunt omnia: ita enim dividunt provincias, circa duo (et diximus) maria, Rubrum a meridie, Hyrcanum a septentrione. Ex iis undecim, quae superiora dicuntur, incipiunt a confinio Armeniae, Caspiisque litoribus: pertinent ad Scythas, cum quibus ex aequo degunt. Reliqua septem regna inferiora appellantur. Quod ad Parthos attinet, semper fuit Parthia in radicibus montium saepius dictorum, qui omnes eas gentes praetexunt*“²⁾. Világosan mondja ezekben Plinius, miszerint az éjszaki tizenegy parthus tartományban scytha fajú népek laktak, azaz, hogy a' népség scytha eredetű és nyelvű volt, mellynek kebeléből maga az uralkodó család és osztály is keletkezett nemcsak, hanem olly fajú nép képezé a' nemzet' magvát; annak nyelve-, törvénye-, szokása- fegyvere- és viseletéből alakulván minden szerkezet, a' mi csak parthus név alatt ismeretes. Számptalan egykoru írók' hiteles előadásaikból bebizonyulandnak mindezek, vizsgálódásom' folyamában fűlhordandókból.

¹⁾ Justini Historiarum Philippicarum ex Trogo Pompeio excerptarum Lib. XLI, c. V.

²⁾ Caii Plinii Secundi Historiae Naturalis. Ed. Harduini. Lib. VI. cap. 16, 29.

A' parthus nép egyik eredeti fészkének tárgyunkra mulhatlanul szükséges kimutatását eszközlendő, időnkint nyomozom a' „Zapaortenon“ hegyi tartomány' állapotát; mire legbiztesban Daraváros, mint fő pont' fekvésének és történetének közelebbi ismerete vezet. •IV. Artabán XXIV-dik parthus arsáknak a' persa eredetű sassanida Artaxerxes által Kr. sz. u. 229-dik évben történt megbuktatásával természetesen e' parthus tartomány- és város' csillaga is letűnt, 's a' vidék majd római, majd ismét persa hatalomnak hódolván, mint a' két ellenséges birodalom' határszélein fekvő, gyakori véres harczok' színhelyévé vált, magában Mesopotámiában vagyis Tigris és Eufrates folyó közti tartomány' felső részein. Geographiai helyzetinél fogva a' táj különös figyelmet igényelvén, Anastasius császár által 507-dik évben persa ellenzés daczára jelés erődítést nyert Dara, és vizcsatornák-, templomok- meg nyilvános épületekkel látatott el, mint Procopius V. század végén élt byzanci író híven rajzolja: „*Post pactas cum Cabade inducias, Anastasius Imp. ex pago DARA urbem fecit, munitissimam sane et nobilissimam, quam et suo nomine insignivit*“¹⁾). Ismét más helyütt: „*Anastasiis Aug. DARAM, vicum ignobilem ad limitem Persicum, moenibus cingere, atque urbem facere satagit, unde hostibus facesseret negotium.*“ — Alább: „*DARA, totius Romani imperii propugnaculum hostili solo oppositum*“²⁾). Hasonlókat mond Theophanes mégis olly különbözéssel hogy nem falunak vagy kis városnak, hanem már akkor nagy és erős városnak vallja Darát, midőn Anastasius újabban megerősíté és fölékesíté; melly részben Theophanesnek van igaza, miután a' parthus I. Arsak által épített várnak valahai leromboltatásáról mélyen halgatnak a' történetek. Így ír az utóbbi 500-dik évre: „*Hoc anno Imperator Anastasius DARAS castrum Mesopotamiae magnum atque firmum in Romanae ac Persicae dititionis finibus situm moenibus cinxit: et ecclesias horreosque reponendis frumentis ac cisternas recipiendis aquis, nec non porticus in eo constituit; et nuncupavit Anastasiopolim: sed et publicae ccmmoditati duo balnea dicavit, et loco civitatis concessit iura*“³⁾). Érthetjük az elsoroltakból az Anastasius által ujólag erősített és római értelemben várossá emelt Darának Mesopotámiában, épen a' Persabirodalom szélénél fektét. — De

¹⁾ Procopius, De bello Persico. Lib. I. cap. 10. Ed. Lipsiae, in 8. Vol. I. pag. 49.

²⁾ Procopius, De Aedificiis. Lib. II. cap. 1. ed. cit pag. 210, 211.

³⁾ Theophanis Chronographia. Bonnae, 1839, in 8. Vol. I. pag. 231.

menjünk a ' vidék' ismertetésében tovább. Procopius ekkép rajzolja Dará' környékét: „*Caetera montium castella, quae hinc atque ex urbe DARA Amidam usque pertinent (ea sunt Ciphos, Sauras, Smargdis, Lurnes, Hieriphthon, Atachas, Siphros, Ripalthas, Banasymeon, Sinas, Rhasis, Dabanas, aliaque ibi posita ab antiquo) cum speciem minimenti haberent plane ridiculam, illa solide reaedificavit, et ad decus perduxit* (Anastasiusról beszél), *quod videmus hodie cum tanta firmitate coniunctum, ut hostium viribus superiora, Romanum imperium optime protegant. His in partibus, mons editissimus inaccessis horret praecipitiis: ager in planitie subiacet, non lapidosus, sed mollis admodum, et cum arationi, tum alendo pecori perquam commodus, quippe herba copiosissime viret*“¹⁾. Leghívebb tükrözését látjuk imezekben azon Daravár körüli hozzáférhetlen magas kősziklák-, meredek hegyek-, völgyi-térség' buja termékenysége' leírásának, melyet főnebb Sabartoanon hegyről Justinusból előadánk. Kéttelen ezek' egybevetése után az I. Arsak építette Daravárnak az Anastasius által megerősítettel ugyanazonsága.

Későbbi adatok sem hiányzanak Daravárról és bérczes hegyektől záratott 's védett környékéről. Theophylactus Simocatta történetírásában a persákkal viselt háború' tudósításai közt gyakran tétetik róla említés. Ez írja II. Justinus' koráról 574-dik évre, hogy Daravár a' persák által meghódítván, elfoglaltatott: „*Ergo Justino iuniore Romanam procurante rem publicam rex Persarum (Chosroes) urbem DARAM subiugavit.*“ Alább: „*Justini imperatoris anno sequenti, Marciano delectus habente, et ex oppido DARA prodeunte, barbarisque iuxta Nisibim tendentibus, praelium prope Sargathum (locum a Persis ita nominatum) committitur.*“ Ismét: „*Marcianus decreto imperatorio cedens, Nisibim deserit. Romanis apud Mardes agentibus Persarum Rex haud secus quam procellosus turbo DARAM urbem munitissimam invadens, ubi cum mensibus sex oppugnavit aggeribusque et valle cinxit, et aquam alio derivavit, turresque turribus oppositas construxit, et expugnatorias machinas (quae helepoles dicuntur) adhibuit, tandem sub potestatem subiecit*“²⁾. A' két szomszéd birodalom

Daravárról
adatok.

¹⁾ Procopius De Aedificiis, Lib. II. cap. 4. ed. cit. pag. 222, 223.

²⁾ Theophylacti Simocattae Historiarum Lib. III. cap. 5, 10, 11. Bonnae, 1834. in 8. p. 121. 134, 135, 186.

új örökösei, Őrmuzd persa király és Tiberius cs. közti alkudozás' föltételeiben Daravár mint görögöknek vissza nem adandó persa birtok említetik ugyanazon író által következőkben: „*Hormisdas legationem insolenti fastigio aspernatus, aperte Romanos tributa poscit, Armenios et Iberos Romanis annuentibus sibi subiectos cupit; DARAM a Tiberio non repeti amplius, tametsi Chosroes pater aequis conditionibus cum Caesare in gratiam redire et Daram imperio Romano restituere non detractaverit*“ ¹⁾). Mauricius cs. a' Varamus által Persiából kiűzött II. Chosroes atyagyilkost védelme alá vevén, Varamus persa király ellen harczol, győz, és Chosroest 591-dik évben Narses hadvezér' működése mellett a' persiai trónba helyezi. Ez alkalommal Daravár ismét kitünő szerepet játszik. Chosroes ugyan is hálájelül királyi levél mellett 'a' vár' kulcsait követség által Byzanczba Mauriciushoz küldi, a' görögöknek birandóul visszaadván; melly eseményről ugyancsak Theophylactusnál olvastatik: „*Primo itaque cere novus dux (Narses) cum Chosroë — Marden accedit quod castellum ab urbe DARA tribus parasangis abest. — Inde Narses ad oppidum DARAM exercitum adducit. — — Mox (Chosroes) quantum posset adversus Mauricium benevolentiam sibi declarandam statuens, in membrana regia DARAM eí gratis transcribit, et Drlabzanum satrapam, virum illustrem, Byzantium cum clavibus mittit. Legatus in urbem imperantem profectus, Romanis oppidum addidit*“ ²⁾).

Zapaortenon'
és Dara' hol-
léte.

11. §. Hosszan, és magukból a' kutforrásokból hordottam föl a' Daravárát illető adatokat. Nem azért történt ez, mintha e' nevezetes vár' holfektének kikutatása nagy gondot föltételezne: nem, mert könnyen föltalálható e' hely mai nap is az utazóknál, földleirati könyvekben és földképeken. Alig van az ázsiai Törökbirodalomról pontosan készült földkép, mellyen a' Tigris és Eufrates folyók közt éjszak felé Diarbekir helytartóságban nisibini sandzsákságban, ugyancsak Nisibin és Mardin város közt mintegy középponton jelölve Dara nevű helyre első tekintettel reá nem akadnók a' Kurdisztánnak nevezett tartomány' déli részén, az úgy nevezett Irak Arabi fölső vidékein. A' geographiai kézikönyvek és lexikonok is széltiben leírják e' régi vár' helyzetét, megemlítik nagyszerű romjait. Újabb korban, főleg mióta Eufrates folyót angol gőzösök hasítják (1838),

¹⁾ Theophylacti Simocattae Historiarum Lib. III. cap. 17. ed. cit. pag. 151.

²⁾ Theophylactus, l. c. Lib. V. cap. 3. ed. cit. pag. 208. 210.

tárva áll e' vidék europai utazók előtt, ugyanazért több ismertető adataival is birunk e' tájéknak. Visszamenve a' hajdankor' geographiai tudósításaira, e' tartományról tanuljuk, miszerint a' két nagy folyam közti föld Mesopotamia, a' kalifák alatt pedig Al Dzsészira azaz sziget nevet viselt, három, u. m. Dijar-Bekr, Dijar-Modar vagy Madzar, és Dijar-Rebia tartományra osztatván föl; és az elsőben feküdt a' kérdéses Dara vár. A' rómaiak alatt közönségesen Mesopotámiának azaz Vízköznek hivaték e' tartomány, megtartva a' kisebb tartományok' még makedói elfoglaláskor nyert neveit. Így, azon hegyes vidék, mellyen Nisibin és Dara áll, Migdonia nevet viselt. A' hegy maga, mellyen az imént nevezett három egymáshoz közel fekvő város létezik, most Karadzsa és Dzsudi-nak hivatik, az arab írónál Mardin és Masu kitétellel is fordul elő. A' görög és római írókban majd Masius, majd Mardin majd Izala olvasható. Egy ágát alkotja ez a' Taurus és Riphates 'stb. néven ismert nyugot-ázsiai hegyrendszernek.

Azért hordottuk elő a' kutfői adatokat előbb olly gondosan, hogy ezen Dara várnak Justinusból érthetőleg a' parthus Arsák által megerősített Zavar-toenon hegyi Daravárral épazonságát, és ez által a' magyarok' parthiai származását biztosb alpra épithessük. E' kérdésnek megvitatása és tisztába hovatala annál inkább elkerülhetlen, minthogy a' nagy tudományu Ritter Károly a' régibb írók' ebbeli hiedelmét tévedésnek vallván, kételkedik a' parthiai Dara és emennek egyazon voltán. Hasonló kételkedésben élt már Plinius' híres magyarzója Harduin János. Ritter' ellenvetése ebben központosul: Azon Dara várra, mellyet a' parthus Arsak épített Parthiában, épen nem illeszthetők az Anastasius cs. által Mesopotámiában Migdonia tartományban építettéről mondott tulajdonok; amannak hol fektéről tudományunk sincs, 's talán a' Sir Dara kapunál létezett; következképp e' két különbözőnek egymással fölcserélése merő tévedés ¹⁾. — Mi Ritter kétségét elhárítandók, nem akarunk tekintélyekre hivatkozni, hanem a' történet' nyomain lépdelve tesszük hihetővé a' két korbéli vár' egyazonságát: azonban mégis elnem halgatható, hogy már Solinus, Evagrius Scholasticus és Nicephorus Callistus, később Salmasius, részünkre kedvező véleménnyel birtak. Justinus' főnebb 10 §. ben olvastuk saját szavai szerint az első Arsák Dara nevű várost a' ZAPAORTENON hegyen építeté; tehát

¹⁾ Ritter Carl. Die Erdkunde von Asien. Berlin, 1844. in 8. Bd. VII. 2. Abth. S. 407.

nem Izalán, nem Masiuson, nem Mardinon, hanem olly nevűn, mely a későbbi íróknál elő nem fordul: egyedül Plinius említ hasonló nevű parthiai tartományt, ekkép írván: „*A Caspiis ad orientem versus regio est, Apauortene dicta, et in ea fertilitatis inclytae locus DAREIUM*“¹⁾. Plinius e' szavainak ugyanazon vidékrei vonatkozása, olly különbséggel még is, hogy már a Zapaortenon nem hegynek, hanem tartománynak vétetik, A p a v o r t e n e iratással, Dara város pedig, mint termékeny voltáról híres, D a r e i u m névvel van illetve, — kézzel fogható. Szinte illy, de még elrontottabb néven említi mint tartományt a' parthus uralkodás' korában élt Isidorus Characenus „*Apavarcticena*“ (*Ἀπαβαρτικηνήν*, *Ἀπαβαρτικηνήν*) görögösített irással²⁾, ha csakugyan erre, nem pedig Apavár-ra, az alább szóba hozandóra célzott. Justinus, Plinius és Isidorus Characenusnál előforduló neve azon hegyvidék- vagy tartománynak, mellyen Dara állott, még a' parthus korból való, következésképp nem lehet egyéb parthus nyelvű nevezetnél. Innen, és csak innen fejthetni meg, miért iraték olly változó formában az idegen nyelvű neveket különben is anynyira eltorzító görög és római írók által. Már a' mi e' hegyvidék' fekvését illeti, arról Justinus, ámbár a' természettől megerősített és áldott voltát határozottan írja, mélyen halgat. Plinius, ki munkáját ezerféle írókból szövée össze, saját tapasztalással azonban az ázsiai országokról épen nem birt, a' Caspius nevet viselő néptől keletre feküdtnek állítja. Ezen népség' hol székeltről annyit mondhatni, hogy maga e' név a' Caspium tengertől kölcsönöztetvén, annak közelében élő valamelly népágazatra ruházatatott általa. Nincs itt tehát okunk azt ellenvetni, hogy a' caspiumi tenger' éjszaki, vagy keleti részén lakván a' caspiusok, a' kérdéses tartomány'nak is azok szomszédságában, túl a' Caspium tengeren, kelet felé kellett volna léteznie. De habár ezt nyilvánítaná is Plinius, olly állítást merő tévedésnek hinnók. Ellenben, van okunk és pedig nyomós magából Pliniusból a' parthiai kérdéses tartománynak helyzetét épen a' caspiumi tenger' délnyugoti részeire tűzni, tántorithatlanul meghatározandók: miszerint nem másutt, mint a' Tigris és Eufrates folyó' éjszaki vidékein létezett a' parthiai Zapaortenon és Daravár. Plinius beszéli a' Parthusbirodalom' határaitól már főnebb idézett soraiban: „*Regna Parthorum inter*

¹⁾ Caii Plinii Secundi Historiae Naturalis. Lib. VI. cap. XVIII. ed. Harduini.

²⁾ Isidori Characeni, Mansiones Parthicae. In Hoeschelii Scriptoribus Graecis Geographicis. p. 188.

duo maria Persicum et Hyrcanum (azaz Caspium) Caucasiis iugis attolluntur.“ — Alább: „*Semper fuit Parthia in radicibus montium saepius dictorum, qui omnes eas gentes praetexunt.*“ Tehát maga Plinius nem túl a Caspiumon éjszak- és kelet felé, hanem innen, nyugot- és délnek a' kaukaszusi hegyek (nem a' mostani Kaukaszus értetik itt) tövében von határt az eredeti Parthiának. Megerősíti ezt a' szinte parthus korban élt Strabo, midőn nem a' parthusok által meghódított birtokokra, hanem a' törzsfajtól lakott helyekre czélozva a' Tigris folyó' vidékét, a' mai Kurdisztánt tűzi honukül, ekkép irván: „*Ad TIGRIM sunt PARTHORUM LOCA, quos antiqui Carduchos appellabant*“¹⁾.

12. §. A' parthus hatalom' elenyészte után a' persa sassanidáknak igen <sup>Daravár' sor-
sa.</sup> is érdekükben feküdt a' legyőzetett de ki nem irthatott parthus nemzet' ezen ós fészkeben fekvő megvihatlan erősséget hanem is lerombolni, de legalább védhetés nélküli állapotba helyezni, 's pusztulni hagyni. A' birodalom is új tartományi felosztást és neveket nyervén nagy részben, ennél fogva nem tűnik elő azon vidéken többé Zapaortenon, nem egy ideig Daravár; azonban később, midőn római tartomány lón, és épen a' birodalom' határát alkotá, ismét elő áll a' történetekben Dara, mint egyike a' nevezetesb erősegeknek, a' tartomány pedig a' régi makedói uralomkorból vont nevezet alatt Migdonia vagy általában Mesopotamia nevet visel. Mint Procopius fünebb kiirt szavaiból értjük, Anastasius cs. erősíté meg újbán a' caspiumi kapuk' e' nevezetes pontját. A' 229-dik évben legyőzetett utolsó parthus Arsák Artabán, és Anastasius cs. uralkodása között majd egész háromszáz év folyván le, az uralomvesztette parthusok' ez' egykor tündöklő vára nem csuda hogy már 500- vagy 507-dik évben újabb erődítést kívánt. Védelemre legalkalmasb helyzete és fölötte termékeny vidéke valamint Justinus által magasztaltatik, úgy Procopiustól különös jellemzőkép e' sajátságai kiemelvek: „*His in partibus (úgy mond) mons editissimus inaccessis horret praecipitiis: ager in planitie subiacet, non lapidosios, sed mollis admodum, et cum arationi, tum alendo pecori perquam commodus, quippe herba copiosissime viret*“²⁾. Íme, épen úgy rajzolja a' jól értesült Procopius az Anastasiustól újra erősített Daravár' környékét, mint Justinustól leiratik a' Zapaortenon hegy' bércei közt fölmerült parthiai Dará-

¹⁾ Strabonis Geographia. Lib. XVI. Ed. Causabon. pag. 747.

²⁾ Procopius, De Bello Persico, Lib. I, cap. 13. ed. cit. pag. 63.

nak vidéke : csakhogy Procopius régiségbuvár nem levén, szükségesnek nem látta megemlíteni azon helyen már egykor parthus vár léteztét és régi falainak az építők általi föltalálását 's alkalmazását; de kipótolja e' hézagot Theophanes, világosan állítván már akkor nagy és erős voltát („castrum magnum atque firmum“); kipótolják a' jelenkori utazók, főleg Ainsworth angol (1840), kinek értesítése szerint nemcsak byzanci stylum, hanem régi persa siremlékek is találtak nagyszerű romjai halmazában ¹⁾. Ezen emlékek nem annyira a' persa mint a' parthus kort állítják előnkbe, miután tudjuk, hogy ezek- és a' rómaiak' uralma alatt virágzott e' város.

Eloszlatván ezek által a' parthusok és rómaiak' Daravarának egyazon-sága fölötti kétségek, bizton meghatározhatjuk már felső Mesopotámiában a' Tigris- és Eufrates folyamok közt az előbb Zapaortenon, később Masius, Izala, Mardin 's több efféle nevekkel illetett hegyes környéken a' mai Diar-Bekri helytartóságban egykor tús gyökeres parthus nép' laktát; miről midőn kétségünk többé nem lehet, ha az is bebizonyul, hogy magyar őseink egykor, jelesen a' parthus hatalom- és név' letüntével épen ott laktak: semmi kétség sem marad fön azoktól származásunk kérdésében; pedig épen ezt hirdetik az alább elsorolandó hiteles történeti adatokból vont tanúságok. Előre megjegyezzük mindazáltal, hogy valamint honunkban magyar nyelvű és vérségű scytha felekezetbeli több népágazatok, mint besenyők, jászok, kúnok, palóczok, székelyek 'stb. laknak és laktak ez ország' alapítása korától fogva, úgy a' parthusok több illy rokon felekezetekből alakulván, közöttök magyar nevet viselő is létezett. Sőt, bizton állithatni, miszerint a' parthusok magukat saját ágazat- és felekezetbeli nevük szerint nevezvén, irányukban csak a' külföldiek által használtatott leginkább a' parthus egyetemi nevezet.

Magyarok'
vára.

13. §. Telvék a' byzanti történetkönyvek azon fényes győzelmekkel, miket Mauricius császár uralkodása' korában (582 — 602) a' keleti hadsereg' vezérei Philippicus, Heraclius és Germanus a' persákon nyertek épen azon vidéken harczolva, melly egykor a' Parthusbirodalomnak volt alkotó része. Amaz Amidánál (most Kara Hamid vagy Diarbekr) megvervén őket 586-ban, a' Tigris folyón túl széltiben dúlá a' persák' birtokait; ez utóbbi 588-ban Martyropolisnál szinte a' Tigrisen túl vett rajtuk győzelmet.

¹⁾ Ritter C. Die Erdkunde von Asien. Bd. VII, 2. Abth. S. 407.

Heracliusról többi közt följegyzé Theophylactus Simocatta az 588-dik évre, miszerint hadával ismét Persiába nyomulván, némi meg nem nevezett erős várát húzamos ostrom után bevevén, római fegyveresekkel tölté meg. Ugyan e' hadvezetés' alkalmával beszéli, hogy Theodor és András vezérek a' **MAGYAROK'** régiség miatt megrongált várát, melly Beiudaestól nem messzire fekszik, megújíták. Midőn az építéssel foglalkoznék Tódor, a' földmivelők (Agricolae, Γεωργοί) nála megjelenvén, Beiudaes' fegyverrel bévételére, hol az elegendő védsereg hiányzott, biztaták. Tódor és András együtt értekezvén, azonnal a' dologhoz fognak, egész éjjel gyorsan táhortjártak, és mivel éjjel akarák megtenni a' támadást, azonban csak hajnal felé (reggeli kakas szóláskor) jutván oda, szándékukat nem hajthatták végre. Olvassuk továbbá eredménykép e' kósziklán épült magos várnak erős és nagy elszántsággali ostromlása, főleg Saperius nevű két testvér közvitéznek bámulatos magaviselete és falakra mászása után a' rómaiak' kezére jutását. Ekkép hangzanak Theophylactusnak a' magyarokra vonatkozó fontos sorai latin fordításban, miről csak azt jegyezzük meg előre, miszerint a' görög φρούριον szónak Castellum nem pedig oppidulum mostani értelemben a' helyes visszaadása. „*Theodorus et Andreas MAZARORUM oppidulum (το Ματζάρων φρούριον) vetustate ruinosum instaurant, quod a Beiudaes non procul distabat. Dum Theodorus aedificatione distinctur, agricolae adsunt, eumque ad Beiudaes, in quo non reperitur sufficiens praesidium, armis subigendum incendunt. Theodorus et Andreas communicata sententia mox ad rem incumbendam statuentes, transacta nocte magnis eo itineribus contenderunt. Cum autem noctu invadere decrevisset, nec possent quod volebant effectum dare, sub matutinos gallorum cantus affuerunt*“¹⁾. Félremagyarázhatlan hiteles tanúsággal birunk tehát imezekben arról, miszerint a' persák elleni római hadviselés' környékén épen a' persa és római határoknál nemcsak magyar névvel illetett népség, hanem birtokának mondot vár is létezett a' VI-dik század végével; mert mi egyéb a' MAZAR, MACHAR, MACAR a' görög és római íróknál, mint a' MAGYAR névnek nyelvükön és betűikkel ki nem iratható változatos kifejezése? Ki ezen és ilyeneken fölakad, vagy a' hasonpéldájú franczia és német írók' madjar, m a d i a r 'stb. maiglan divatozó írásmódukbán a' magyartól különböző nem-

¹⁾ Theophylacti Simocattae Historiarum Libri octo. Bonnae, 1834. in 8. Lib. II., cap. 18. p. 105.

zetet keres: olyak számára győző okokkal föllépni méltónak nem tartjuk. Észrevevék a' történetvizsgálók közül már többen Theophylactus' ez érdekes sorainak a' magyar eredet' nyomozására nézve igen fontos voltát. Időnkben b. Hammer-Purgstall József bécsi tudós az Ozman Törökbirodalom' történeteiről nagy tudománnyal írott munkájában több helyütt meg is említvén, az ázsiai török birtok' mostani geographiájával egybevetve nem meddő sikerrel mutogatá a' magyarok' egykori várának hol fektét. Ó ugyanis az 1814-diki utazó Macdonald Kinnier által megnevezett MATRA nevű helyre tűzi. Fekszik pedig ezen falu a' Tigris folyó és Mardin város között éjszak-dél irányban, amattól egy, ettől két napi járó földnyi távulságra. Hammer' győző oka főleg ebből áll: Beiudaes vár, mellyet imint a' Mazarok' várától nem messzi fekvőnek olvasánk Theophylactusból, most Beiramkoi névbe ment át; ez pedig épen szomszédságában van Kinnier szerint Mathra falunak. Fölhozza tovább: hogy a' Theophylactus által másutt (Lib. III, cap. 5.) megemlített Geligerdon persa vár a' mai Hossnekeif nevű, Tigris folyó melletti, Beiramkóitól szinte nem nagy távulságra létező városban él; ettől ismét nem messzire volt a' hunzavarak' (Chuneschwar) Bendosabiron azaz Sabirok' kapuja nevű városa; melyek, (úgy mond) mind a' magyarokra's azok' őshelyére vonatkoznak. Illy vizsgálatok' nyomán egész határozottsággal nyilvánítja: „*Der Forschung des asiatischen Ursprungs der Magyaren bisher wenig Bekanntes Madschar ist das φρούριον των Ματσαρον in arabischen Irak, dessen Theophylactus L. II. c. 18. erwähnt, das heutige MATHRA*“¹⁾ Ismét más helyütt ekkép nyilatkozik: „*Die Stadt Madschar am Kuna, in welcher sich, so wie in dem Schlosse der Matscharen (Heute MATHRA) in arabischen Irak, der Nahme der Ungarn erhalten hat*“²⁾ A' mit e' névnek a' Mátra hegyyeli összefüggéséről mond, mint a' tárgyhoz most kevesbé tartozót, mellőzzük. Hammer' ítéletét a' részletek' taglalásába mély criticával beható Ritter Károly, ambár a' Mathra névnek a' Matzar- és Madjar-hoz igen közel állását, valamint azt is, hogy a' Matzarvár' hollétének kimutatása-és elég biztos meghatározásából a' magyar név' hires, de eredetére nézve eddig-

¹⁾ Hammer Jos. Geschichte des osmanischen Reichs. Wien, 1827. in 8. I. Bd. S. 283. Cf. II. Bd. ed. 1823. S. 443. 679.

²⁾ Hammer-Purgstall, Geschichte der goldenen Horde in Kiptschak, das ist: der Mongolen in Russland. Wien, 1840. in 8. S. 290.

elő ismeretlen gyökerének nyoma helyzetileg kitüntetve lenne: „*Es würde dadurch eine Spur der merkwürdigen, bisher ihrem Ursprunge nach unbekanntes Wurzel des Namens der Madjaren (Ungarn) localisirt erscheinen*“ önkint bevallja; a' Beyram Koi' Beiudaessali azonságát mindazáltal még most hypotheticusnak nyilatkozza¹⁾. Én sem akarok megesküdni Hammer' combinatioinak csalhatatlanságára, 's nem is abban találok győzelmet, hogy a' Matzarvár' fekvése Mathra faluban föllelhető: hanem abban állítok lenni elvitázhatlan bizonyítást, hogy a' magyarok' már 587-dik évben hajdansága miatt romladozott vára Tigris folyó körül a' római és persa határszéleknél létezett; abban találok továbbá eldöntő és külföldiekre leginkább hatható erőset, miszerint nagy tekintéllyel bíró két német tudós Theophylactus' Matzarvárárt egyenesen a' magyar nép' őshelyére vonatkozó pontnak hirdetik. — A' mit boldogult Horvát István Ives Eduárd 1758-dik évi angol utazó' tudósítására támaszkodva bővebb kifejtés és bizonyítás nélkül mond, hogy t. i. a' régi Mazarváros ott feküdt, hol maig Bir vagy El-Bir város átellenében, tehát az Eufratesen innen Mazar falu fönvagyon²⁾, most közönyösséggel mellőzvé, alkalmunk leend alantabb erről is szót váltani. Theophylactus tudósítása' alapján én tágasb szemlélődésekre terjedek ki, és bizton következtetem belőle magyar népnek a' Parthusbirodalom' virágzása korában, úgy annak 229-ben történt fölbómlása után is Felső Mesopotámia' vidékein olyan név alatt léteztét; mert ha a' magyarok' vára már 587-ben régisége miatt kívánt megújítást: legalább is három száz év kívántatott használatlanná rongáltatására, melly időkor épen az Arsákok' szakába esik. Továbbá: nem szoritkozom a' magyar nép' csupán egy helyben vagy városban laktára: hanem erősen hisszem, miként azon tartomány' vidékein, sőt az egész Parthusbirodalomban számos helyeken elterjedve virágzott. És ezen állítás annál magosb hitelre emelkedik, minél több helyekre találhatni Tigris és Eufrates' környékén „magyar“ nevet viselőre. Találhatni pedig az újabbkori utazók' értesítése után faluk-, hegyek- és folyókban mintegy kilencz számmal mutatkozó „magyar“ nevűt; miket miután itt elsorolnék, kimondom Mazarvár holfekvése iránti nézetemet is. Előbb, hogysen az illy helyek' kimutatásába bocsátkoznók, emlékezetbe hozandó

¹⁾ Ritter C. Die Erdkunde von Asien. Berlin, 1844. in 8. Bd. VII. 2. Abth. S. 84.

²⁾ Tndományos gyűjtemény. Pest, 1834. VI. köt. 101, 102. l.

a' „magyar“ névnek keletiek által használt iratása- és kimondásának változgatossága. Használtak ók e' végre a' m a d a r, m a g h a r, m a k a r, m a t a r, m a d z s a r, m a s a r, m a z a r és néha az egyenhangu magánhangzók' különféleinek föl váltásával m a z e r, m e z i r 'stb. kiejtések. Óvakodni kell azért, hogy a' rokonhangu de különféle értelmű arab, persa és török szavakból származott helyneveket csupa analogiából nemzetünkre vonatkozóan ne állítsuk, 's ez által a' történeti valóságot, melly egyedüli czélunk, etymologiai játékká ne aljasítsuk le. Jegyezzük meg annál fogva előre, hogy m a g h a r a, m a k a r a, m a k h a r r, m a t a r a, m e g h i a r, m e z a r, török, némi részben arab, de amazok által is befogadott szók, következő értelmet fejeznek ki: M a g h a r a, üreg, barlang; francziául: caverne, grotte. M a k a r a, motólla; fr. bobine. M a k a r r, tanya; fr. lieu de sejour. M a t a r a, edény; fr. cruche de cuir. M e g h y a r, buzgalom; fr. zélé. M e z a r, gödör, sír, verem, temető; fr. fosse, sépulcre, tombe, tombeau ¹⁾. Ha tehát a' hely' minősége és fekvése oda mutatnának, hogy illy szavakban foglalt kifejezésektől nyéré a' jelenben főleg arab és török nyelvű népektől lakott valamely helység vagy környék nevét, vagy talán történeti emlékek is szólnának efféle körülményektől eredése mellett: az illy neveknek magyarokra vonatkozása állításánál merő tudatlanságot árulnók el.

Magyar név-
emlékei Per-
siában.

14. §. Az újabbkori utazók nemzeti nevünket keleti formában előállító több helyekről emlékeznek, mik Fölső Mesopotámiában, vagy ahoz igen közel Tigris és Eufrates folyamok körül léteznek:

Hogy a' parthus ószfészek' a' már bőven megismertetett Daravár' hegyes vidékeitől necsak messzi el ne távozzunk, hanem a' magyar név' emlékezetével bíró helyek' kimutatásánál földkép' segedelme nélkül is magát bizton tájékozhasssa az olvasó: szükség azt emlékezetbe hozni, miszerint főpontul M a r d i n várost tüztük ki, Dara' éjszaki tószomszédságában fekvőt, melly város Karahamid vagy Diarbekr fővárostól déli irányban 18 órai távulagra van.

Az ekkorig kipuhathatott helyek imezek:

I. MAZAR, MIZAR. Arab articulussal E l - M a z a r. Falu Fölső Mesopotámiában a' kurdok' földén, Orfa, Diarbekr és Mardin városok között. Orfa majd hasonló távulagra van Mardinhoz, mint Diarbekr. Buckingham

¹⁾ Hindoglu Artin, Dictionaire abregé Turo- Francais. Vienne, 1838. in 8. pag. 446, 451, 452, 454, 455.

angol 1816-ban június hónapban karavánnal, tehát szokott lassúsággal utazván Orfából Mardinba, nyolcz nap alatt érhető czélt. Orfától éjszaka-nak, és így nem egyenes vonalban menve, harmadik napon arab rablóktól támadtatott meg, kik által 4 dik nap El-Mazarba, az uttól éjszakfelé 2 órányira eső tanyájukhoz, hol az ut balra Diarbekr, jobbra Mardin felé tér, vitetett. Sziklák és hegyszorosaknál (Engpass) létezik szerinte a' rabló tanya. Lapályai és völgyei a' legbujább mezőséggel borítvák, 's némelly földek dús veteményekkel ellátvák. Ainsworth ismét angol utazó 1840-diki január hónapban szinte Orfából Mardinba hét nap alatt menvén, 3-ad napon ért az általa Mizar néven nevezett kerület- és helybe, melyet hasonlóan termékenynek és számos falvakkal bíró mivelt Oasnak állit, benne a' bérczes hegyek egyikén keresztyén templom' romjai láthatók ¹⁾. Nincsenek e' hely nevét a' török mezar, gödör, verem, sir-értelmet adó szóval azonosítani: azért kéttelenül a' magyar nemzetre vonatkozóknak, 's még azoktól elmaradottnak állitjuk.

II. MEZIRAH, MESIRE. Falu az erzerumi helytartóságban, Eufrates' felső vidékén Karput városon túl Kjeban Maadentól félóránnyira. E' hely és Mardin között éjszak-dél-keleti vonalban mintegy középponton áll Diarbekr. Brant 's egyéb újabbkori utazók megismertettek e' helyvel, sőt Dikson és Glascott' mérése után tudjuk, hogy az É. Sz. 38° 40' 32"; K. H. 39° 16' 15" alatt fekszik Greenw. Nyilván van az is előttünk, mikép ezen helyen volt Ptolomaeus megnevezte Mazara, szerinte armeniai város (Lib. V, 13), és hogy szinte azonos a' Peutinger tábláján Mahara-nak nevezett várossal ²⁾. Ezen óskori Magyar városról Katancsich a' római Itinerariumok' világosításában következőket jegyzette föl: „*Mahara VIII. Vels. Mahara VIII. Ptolomaeo, in Azetena regione, ad Euphraten, Μαζάρα, Mazara; quae expositione et intercallo est Tomseh, laeva Euphratis, Danuilleo, Tomisa, e vocabulo recentiore. Ex hoc autem et sequenti interuallo clare intuebimur, riam a Malatia per Tomseh ad Simsat duxisse, et primam Mazaram, barbara expressione Mazsaram, VIII. M. P. spatium poni debuisse*“ ³⁾. Minden kétség eloszlik a' II-dik században élt

¹⁾ Ritter C. Die Erdkunde von Asien. Berlin, 1814, in 8. Bd. VII, 2. Abth. S. 362, 367.

²⁾ Ritter C. Die Erdkunde von Asien. Bd. VII, 1. Abth. S. 808, 864.

³⁾ Katancsich Math. Petr. Orbis Antiquus ex Tabula Itineraria quae Theodosio Imp. et Peutingeri avdit ad systema Geographiae redactus et Commentario illustratus. Budae, 1825. in 4. Part. II, pag. 235.

Ptolomaeus' tanutételéből e' városnak a' parthus korban már fönléte és a' magyar népfelkezeztől alapítása iránt. Hogy Armeniában mondatik lenni általa, legkisebb nehézségül sem tehinthető, miután a' parthus fejdelmek már kezdetben hűbéressé tevén Örményországot, királyokul saját rokonaikat helyezék oda; a' Gordiene hegyeket is elsajátíták Armeniától még I. Phrahates' korában Kr. sz. e. 181. év körül.

III. MAZAR, MEZAR. Falu az Eufrates' jobb vagy innenső részén, annak túlpartján fekvő Bir, (El-Bir, Biradzs, régenten Bira, Birtha) várossal mintegy átaellenben, attól 6. órányi távulságra. Bir, Orfavárostól, mellynek Mardinba vezető útjáról előbb volt szó, körülbelől 6. órai meszsiziségre fekszik, és így, a' tulajdonképi Mesopotamia' innenső szélénél létezik ezen Mazar falu; tehát különböző a' főnebb mondottaktól. Otter 1737-ben Aleppóból utazván Birbe Ain és Mezar falun keresztül, emezt az Eufrattól 6. órai távulságra levőnek mondja ¹⁾. Iwes Eduard is járt itt 1758-ban, megemlítvén Mazar név alatt régi dűledékeivel együtt. Ép ezen helyre tűzi, mint előbb említők, Horvát István a' régi, Mazar város' dűledékeit. Ha a' Theophylactus említette Matzar várost, vagy talán a' Ptolomaeusnál előfordulót értette az elhunyt fáradhatlan tudós, úgy fölötte hibás véleményben vala. Emennek fekvését ezimént jelölénk ki hiteles adatok után; amarra pedig vagycsak azért sem alkalmazhatni, mivel Mauricius császár korabeli persákkal harczok nem az Eufratesen innen, hanem inkább keletfelé Tigris folyón is túl történtek, egész Mesopotamiára kiterjedvén azidétt Byzancz hatalma, az idő' vasfogától megórlott Mazarvár pedig épen a' persa határon, Beiudaes, még ezekhez tartozott vártól, mellyet Tódor és András vezérek el is foglaltak, egy éjjel tartott tábori gyors utazás' távulságára feküdt. Mindenesetre különböző rovat alá teendő azért e' nevünkkel bélegett keleties kiejtésü Mazar falu.

IV. MAZARAGH, MATARA, - d a g h azaz : hegy, hozzátétellel. Hegyláncz-szakasz' neve déli Kurdisztánban. Amaz írásmódot Ainsworth, emezt Rich szinte angol utazó használja. Terjed Jumeila várostól nyugotra, Tauktól pedig éjszaknyugotra, már a' Tigris folyón túl, de attól nem nagy meszsiziségre Mosnl és Bagdád közti vonalnak mintegy harmadrésnyi felső táján ²⁾, melly vidék a' parthusok' tulajdonképi hazájához tartozott. A' név

¹⁾ Ritter C. Die Erdkunde von Asien. Bd. VI, 1. Abth. S. 948.

²⁾ Ritter C. Die Erdkunde von Asien. Bd. VI, 2. Abth. S. 549, 582.

kettős formában előfordulása csak merő bizonyítására szolgál annak, mennyire változtatták keleten a' magyar nevet.

V. MAZZUR. Folyó neve a' mai Persabirodalom' éjszak-nyugoti részében, Recht városon alul, innen Amol és Lehidján városok között a' caspiumi tengerbe ömlik; mellyen Fraser angol utazó által evezvén, ismertetett meg velünk ¹⁾). Ennek a' mazar névvel azonságáról azért sem kételkedhetni, mivel az alább mondandók szerint azon környéken számos, maiglan honunkban élő helynevek mutatkoznak; más az, hogy Plinius épen a' hyrcani vagy caspiumi tengernél enleget Maxeras folyót, melly némi codexekben Maxara-nak iratik: „*Citra id amnis Maxeras*“ ²⁾).

VI. MASARUAD. Falu, Persia' éjszak-nyugoti részében, Adzserbeidzsán tartományban, Aras (Araxes) folyónál, Tabris meg Recht városok között, vas hámmal. Ámbár ez, úgy az imént nevezett folyó Mesopotamián kívül főlebb éjszak felé találtatik föl; czélunkra vagy csak azért sem hasztalan, mivel a' magyar népségnek messzibb éjszakfelé kiterjedésére ujjal mutat; de nem is mellőzhető, mivel a' már mondottak szerint ezen tartományrészekben számos magyar jelentésű helyek léteznek maiglan. A' Peutinger tábláján látszó Macharta hasonlóan e' környékre esik ³⁾).

VII. MAYAR. Falu Persiában, Isfahan és Kumschah város közötti éjszak-déli vonal' középpontján Burnes Sándor utazásának értésére kiadott külön földképen láthatólag ⁴⁾). Hammer szinte oda helyezvén Majar-nak nevezi. „*Fünf Parasangen — sind die Entfernung von Majar nach Kumschah*“ ⁵⁾), ezt jegyzi meg többi között róla.

VIII. MADAR és MADERAN. Illy nevű két falut nevez Edrisi XII-dik századelei arab geographus Persiába tűzve, — az elsőbbit Tigris' keleti részén, az utóbbit Hamadan és Holvan között: „*Parmi les villes habites ou remarque Wasit, el Madar, el Mestah, Baian, Suleimanan, Abolla.*“ Ismét: „*De la à Maderan, petite ville bien peuple et industri-*

¹⁾ Ritter, l. c. Bd. VI, 1. Abth. S. 546.

²⁾ Cail Plinii Sec. Historiae Naturalis. Lib. VI. cap. 18. ed. Harduini.

³⁾ Katanosich. Orbis Antiquus. l. c. pag. 257.

⁴⁾ Carte pour l'intelligence des Voyages d' Alexandre Burnes, à Lahor, Caboul, Balch, Bouk-hara et a travers la Perse, en 1831, 1832, et 1833. Paris, fol. reg.

⁵⁾ Jahrbücher der Literatur. Wien, 1833. Bd. LXII. S. 57. Cf. Fundgruben des Orients. III. Bd. S. 319. ff.

euse 21 milles“¹⁾). Úgy látszik a' főnebb elsoroltak közül egyik sem azonos ezekkel.

Nem magyarokra vonatkozó hasonló nevek.

15. §. Midőn a' „MAGYAR“ nevet előállító helyek' elsoroltattak, nem lehet meg nem említeni azon helyeket is, mik első tekintetre hasonló emléket látszanak homlokukon viselni, élesb vizsgálat által azonban nevévükkeli rokonságban állásuk fölött minden gyanu eloszlik. Az illyeket fölhordani azért is szükséges, hogy a' tovább nyomozónak vezérfáklya gyujtassék; más részt : hogy efféléken alapos vizsgálódás nélkül kapkodónak senki ne véljen. Véleményem szerint nem magyar névre vonatkozik:

a) **Magharæ-alcohol**. Mint hegysorossal biró hely Mesopotamia' felső részében, Eufrát' közelében, említetik Kemaleddin arab írónál 960-dik évre, Seifeddaula vezérnek ottani meggyőzetéséről szólva imígyen: „*Per angustias Magharæ-Alcohol redire animo haberet et versus eas iter flecteret, Leoni filio Phocæ domestico, qui ad illas ipsum præcesserat, occurrit*“²⁾).

b) **Magharat**. Felső Mesopotamiában, Diarbekr helytartóságban levő Maaden-Kapur rézbányamivelő város' határában azon hegy' neve, mellyben a' rézbánya miveltetik. Mondottuk főnebb, miszerint „*Maghara*“ török szó üreget, barlangot, aknát jelent; és épen illyen tulajdonáról hivatik ekkép ezen hegy.

c) **Mazar-Turk**, vagy **Mazardzsi Turk**, D' Herbelot szerint³⁾. Hammer iratiban **Türk-mesari**⁴⁾. Létezik illy nevű hely az Eufrates folyónál Dschaber várnak átellenében, hol Szüleiman schah, Osmannak, a' török nemzet' alapítójának ósátyja hadseregéveli átkelése alkalmával 1231-ben a' mondott folyóba veszvén, ott eltemettetik. Világosan sír's temetőhely levén itt a' mazar és mesar szónak jelentése, mit főnebb mézar török szó alatt hasonló értelemben vettünk; kérdés reánk tartozása iránt nem lehet. Kevesbé magyarra viszonylik végre:

d) **Diar-Modzar**, **Diar-Masar**, **Diar Modhar**, Mesopotamiának az Eufratra dülő nyugoti tartománya, melly a' kalifák alatt nyere' e' nevet. Politicai fölosztásában Irak Arabinak már most ugyan nem használtatik,

¹⁾ Géographie d' Edrisi traduite de l' Arabe en Français par P. Am. Jautbert. Paris, 1840. in 4. Tom. II. pag. 161, 162.

²⁾ Excerpta ex Historia Arabum. In Leonis Diaconi Historia. Bonnae, 1828. in 8. pag. 376.

³⁾ D' Herbelot, Bibliotheque Orientale. Paris, 1782, in 8. Tom. IV. pag. 137.

⁴⁾ Hammer, Geschichte des Osmanischen Reichs. Wien, 1834. in 8. I. Bd. S. 62.

de territorialis név gyanánt törököknél is széltiben kelendő. Fővárosa volt ennek Rakka, a' régi Nicephorium vagy Callinicum. Tulajdonkép a' diar vagy diyar, török szó, földet, vidéket, tartományt értelmez. Mazar vagy Modzar az első arab hódító' egyik fiának hasonnevéről keletkezett, annak jutván birtokul e' rész. Ekkép hívják Abulfeda (Tab. VII. Mesopot.) és Edrisi, ez Diar Modhar-nak nevezvén. Nem kételkedve ezen elnevezésnek a' keleti írók' kissé regényes előadásán; már csak azért sem állíthatjuk magyarra vonatkozóknak, mivel a' kalifák' kora előtt illy tartomány-név elő nem fordul, ámbár ezen részeken mind a' parthus, mind a' római korból számtalan magyar értelmű helynevekre találunk.

16. §. Távul sem tűztük ki magunknak a' magyar nemzet' parthus időszak-előtti őshona' kinyomozását; nem, azon kor-előtti 'költözés' nyomainak kikutatását: miután azonban Herodotus előtt, vagy is Krisztus születését öt századdal megelőző korban a' tulajdonkép Parthia nevet viselő orságtól épen nem nagy távulságra, Armenia- és a' Feketetenger között az úgy nevezett pontusi tartományban „magyar“ nevű nemzet' léte bizonyosnál bizonyosb, és annak magával a' parthus nemzettel vérrokonsága és egyvolta kétségen kívüli, a' régi írók által pedig merőben felekezeti különböző nevezet alatt állítatik előnkbe: nem mellőzhető ezen ősmagyar világról fönmaradt hiteles adatoknak rövid vázlatbani előterjesztése. A' régiebbekből írván le és tartván fön emléküket a' későbbi írók, nem csuda, ha egy szájjal 's állandóan azon néven emlegetik őket, mellyen már Herodotusnál és ezzel majd egy időben élt Xenophonnál találtnak, t. i. MAKRO; a' mi tulajdonkép MAKAR, görögösen MAKARON, vagy MAKRON-ból alakulván, a' MAGYAR névnek görög orthographiával lehető leghűbb előtűntetése.

Makar nép
Persia körül
az őskorban.

1) Herodotus írja: „*Syri, qui fluvium Thermodontem et Parthenium accolunt, et horum contermini Macrones.*“ — Ismét: „*Moschis et Tibarenis et Macronibus et Mosinaeis et Mardis trecenta talenta praeceptu erant.*“ Ugyan ő: „*Eodem, quo Moschi ornatu militabant Tibareni et Macrones et Mosynaeci*“ (Histor. Lib. II, 101. III, 94).

2) Xenophonnál olvassuk: „*A monte Teches, in cuius vertice mare nigrum conspexerant Graeci, per Macrones castris tribus, parasangas decem progrediuntur. Die prima ad amnem veniunt, qui Macronem et Scythinorem agros disterminebat.*“ — Alább: „*Macrones armati scu-*

tis, et hastis, et ciliciis tunicis e pilis, in adverso traiectioni loco instructi stabant.“ (Anabasis. Lib. IV. cap. VI).

3) Pliniusnál találhatók: „*Genes Bechires, Buzeri, Flumen Melas, Gens Macrones.*“ Alább: „*Vltra sunt Cholchicae solitudines, quarum a latere ad Ceraunios verso, Armenochalibes habitant et Moschorum tractus ad Iberum amnem in Cyrum defluentem, et infra eos Sacasseni, et deinde Macrones ad fluvium Absarum.*“ (Hist. Naturalis. Lib. VI. cap. IV, XI). Megjegyzi e' sorokra Pintianus (Ed. Lipsiae, 1778, Vol. II, p. 569.), hogy a' toledói régi példányban „*Macaerones*“ áll „*Archetypum* (úgy mond) *Toletanum Macaerones. Legendum forte Machelones. Sic enim eos appellat Arrianus in Periplo: ceteri fere omnes Macrones.*“ Íme, mint hibáztatták a' hiv leírásokat, mint váltogatták föl csudálatosra az igaz nevet, kiknek képzeletük sem volt arról, hogy m a k a r, azaz m a g y a r népről van itt szó. A' Ceraun hegyről is figyelmeztet Harduin ugyanott, a' Kaukaszus' némi déli ágazatára vonatkozóan állítván.

4) A' számtalanok közül végtére még Ammianus Marcellinust hozom föl, kinek olvastatik: „*Ora maritima, cuius initium Halys est amnis, velut longitudine lineali directa, nervi efficit speciem, duabus arcus summitatibus complicati. His regionibus, ad ortum Dahae confines sunt, acerrimi omnium bellatores, et Chalybes, per quos erutum ac domitum est primitus ferrum. Post hos terras patentes Byzares obtinent, et Sapires, et Tibareni, et Mosynoeci, et Macrones et Philyres, populi nulla nobis essuetudine cogniti.*“ (Historiar. Lib. XXII. cap. 8.)

Értesítnek ezeken kívül bennünket a' makronesekről: Strabo, Arrianus, Stephanus Byzantinus, Eustathius's egyebek. Ha az igaz, mit Strabo's utánna többen mondanak, hogy a' Sannik, kik Suani, Zani's hasonló néven is említetnek, régenten Macrones néven hivattak: méltán gyaníthatni ebben a' „csangó“ magyar név' lappangását. Ptolomaeus (Asiae Tab. III.) a' makronesek' honába Mardara nevű várost helyez. Guido Ravennas írja: „*Cholchis Maxara*“. Értheti mindenki ezekből, hogy a' Fekete- és Caspiumtenger között délre fekvő vidékekre terjeszkedtünk ki most egy ós magyar nép' nevének kimutatásánál, távul sem bocsátkozván azon nevek' vizsgálatába, mellyek a' magyaroknak a' Tigris folyón túl belebb keletfelé már a' legrégebbi korban fönlétére ujjal mutatnak, mire elég világos tanúságot lelhetünk Ptolomaeusnál, ki Hyrcaniaba Maxera népet helyez, és

ugyan oda mind ó, mind Plinius Maxeras folyót jelöl, délről éjszakkak a' Caspiumtengerbe csergedezőt; melly nevek nemzetünkének mindannyi stereotyp elferdítése. Ne csudáljuk nemzeti nevünknek annyifelé szétszórva taláztatását sem. Általános jellemzés az a' scytha népségről mint már egyszer kimondók és többször is emlékezetbe hozandjuk: hogy a' hol csak nemzetünk' neve a' régiségben föltűnik, ott magyaron kívül jász, kún, besenyő, székely, palócz, 'stb. rokon néplekezetek neveinek is taláztatnak több vagy kevesebb nyomai.

17. §. Eloszlathat úgy véljük a' magyar néplekezet' nevének Par-^{A' Parthusbi-rodalom'}thia' vidékein annyi emlékekben fönmaradása onnani származásunk iránti minden kétséget, habár történeti bizonyítványokkal nem támogathatók is. ^{számtalan helynevei hazánkban.} Valóban konok gondolkozást árulna az el, ki illetően emlékeztető nevek' véletlen és merő eseményes keletkeztét vagy talán égből hullottát föltenni akarná. A' helyek'-s vidékek nevei hajdan úgy mint most valamelly értelmezés' billegét hordozák magukon, 's többnyire történeti jelentőségüket áruják el. De nemcsak a' magyar néplekezet' nevét tükröző helyekre találhatni gondos vizsgálódás nyomán a' régi Parthiában, hanem a' rokonágazatok, mint besenyők, jászok, kúnok 'stb. emlékeztét előállitokra is. Vannak továbbá olly számos helyek, mik e' honban költözött ősök által itt alapítottakéval egybehangzanak, vagy tiszta magyar értelmük kezeskedik ollyan származásukért. Parthia' számos városainak egyedül görög nevei jutottak hozzánk; többek pedig ollyasok, mik ámbár parthus nemzeti nevezetűek 's nálunk is föltalálatók, a' görög és római irók azonban annyira eltorzíták vagy görög értelemre csavarák, hogy bennük eredeti igaz nevekre alig találhatni; például a' mesopotámiai parthus város neve Haram vagy Haran, mellynek hű mássa nálunk a' Haram- vagy Horom aldunai vármegyében még a' XVI-dik században is fönvala, a' görög és római irók-nál Carrhae névvel jelöltetett föl. De hiszen maguk a' „magyar“ nevet előállító nevek elég meggyőződésünkre lehetnek. Méltán panaszkodék azért némi jeles francia buvár a' régi irók' ebbeli hűtlen eljárása fölött kivált a' persa és parthus neveket illetőleg ekkép irván: „*La transcription des noms étrangers dans la langue greque était d' une difficulté telle, qu' il est presqu impossible de retrouver les noms de la Perse et de l' ancien empire des Parthes*“. Elszámítjuk tehát immár az első vizsgálódásra szembeötlő néhány helyeket, legyenek azok a' parthus korra utaló

iratokból vonottak, vagy jelenleg a' kérdéses vidékeken föltaláltatók; nem mulatván el mindenikhez rövid észrevétellel járulni.

Abara. Mesopotámiai hely Peutinger táblája szerint. Honunk, jelesen Zemplénvármegye maiglan bir illy nevű falut és pusztát.

Almas. Falu Persiában Adzserbeidzsán tartományban Ardebil városon alúl Eichwald' Kaukaszus' 1838-diki földképén. Számtalanok hazánkban az Almás nevű helyek.

Apavartice. Parthiai tartomány Isidorus Characenus szerint, 's a' mostani Abigkerm-re tétetik, melly utóbbi perzsa nevezet csalhatatlanul bizonyítja, hogy amannak Apavár volt igazi neve, mert a' gkerm, kerman persiában várat jelent. Aba- és Aparól nevezett helyek és személyek régiségeinkből ismeretcesek. Aba-új-vár is ide vág.

Aracia, Araciana. Az első sziget, emez helység Parthiában Ptolomaeus szerint (Geogr. Lib. VI. cap. 5.). Ammianus Marcell. (Histor. Lib. XXIII, 6.) Aracha várost nevez Persiában. Aracs nevű helyeink számosak Szala-, Torontál- és Zemplénvármegyékben. Régente illy nevű vár is létezett Torontálban (Bárány Ág. Torontálvármegye' hajdana. 77. lap.)

Ardea. Ptolomaeus (VI, 4.) és Arrian (XXIII, 6.) Persiában mondanak létezni illy nevű várost. Honunk' Ardó nevű bereg-, sáros-, ugocsa és tornamegyei helységei hangzanak ezzel hasonlóan. Herodotus' Artea helyét (I, 125.) némellyek az ardeschiri Ardckannal egyesítik. A' parthiai Artacana (Ptolom. 14, 5. Ammian. Marc. XXIII, 6.) és Artaccana (Plin. VI, 20.) a' mostani Ardaknh városban nyilatkozik.

Arpad. Történetünk' legfényesb férfineve; mint helynevezet gyakran előfordul az ó frigyí könyvekben (2. Regnum XVIII, 34; XIX, 13; Isaia X, 9; XXXVI, 83; Jerem. XLIX, 23.); és Syriába, Epiphania (most Hamat) várostól délnyugotra tétetik. Volt egykor, valamint Hamatnak a' sz. könyvek' nyomán saját királya. Pococke szerint egy vala Arvad- és Aradussal (Ruad), Michaelis Raphaneával azonosítá. A' tudós Paulus Jesaias' említett helyére vonatkozólag Tigris- és Eufrates folyó-közti vidéknek állítja. Az eltérő vélemények' sorában tehát olly szembeötlő is létezik, melly a' parthusok' általunk tárgyalt ós lakába helyzi Arpadot. Anynyi bizonyos, de elég is czélunkra, miszerint honunkban számos helyek léteztek régebben e' néven, és ma is van Baranya- meg Biharvmegyékben Árpád helység. Az első illetőleg mondatik III. Béla kir. nemi 1181-diki

levelében: „*Et protenditur per dumeta, quorum dimidia pertinet ad villam de Arpad, ab Arpad recto termino protenditur usque ad villam de Suched*“ (Fejér, Cod. Dipl. Hung. Tom. II. pag. 200). Szintezzen kir. a' fejérvári keresztesek' részére 1195-ben kelt levele Árpádvölgyet emleget a' Dunántúl fekvő jószágok között: „*In Barx prima meta incipit a villa Petri, et tendit ad fossatum, inde ad Keuresbocor, inde ad Alsocut, inde ad fossatum Sacerdotis, inde ad molendinum, inde ad Monachum, inde ad Borsod, inde ad callem Arpad, inde ad Giren, ibi intrat in viam Almás, et venit ad Pyrum, inde ad perforatam arborem, inde ad fossatum Petri, inde ad Loocol, inde ad Ker, inde ad Zamor, inde ad longam fossatum, ibi intrat in viam, et cadit ad aliam fossatum, inde ad viam Strigoniensem, inde ad fossam vulpis, et sic redit ad praedictum locum.*“ (Fejér, l. c. pag. 286). IV. Béla kir. 1268-diki Komáromvármegyére vonatkozó némi adománylevelében áll: „*Ap villam Vitez, quae etiam Árpád vocatur*“ (Fejér C. D. T. IV. v. 3. p. 484). Szintazon Béla' 1269-diki némi eredeti levelében olvasom Csallóközben helyezett Árpádszöge vagy zuga faluról: „*Possessionem Arpadsuka uocatam sitam in Challokus.*“ Illy összehangzó adatok nem véletlenek szüleményei, hanem parthiai származásunkat ellenmondhatlanul tanúsító emlékek.

Árpás, most Arpaszui, folyó a' Pontus' mellékiu, Xenophon- és Diodorus Siculusnál Harpas. Az első írja: „*Ad amnem Harpasum*“ (Anabas. VII.), ez: „*Ad fluxum cui Harpaso nomen*“ (Bibl. Hist. L. XIV. c. 29). Arpaszui van Mesopotamiában, Diarbekirnél foly éjszokról délnek. E' nevet viselő helység most is létezik Soprouvmegyében.

Azara. Mitridates VI. parthus országoló által meghódított elymaeusok' hires városa Mesopotamia' alsó részén, mellynek gazdag templomát Strabo szerint (Lib. XVI.) a' parthusok kirabolták. Szinte Strabo után (XI). Armeniában is létezett illy nevű város. Plinius is említ (VI. 17). Ptolomaeus a' Maeotis tóhoz helyez egy hasonnevűt, melly azonosnak látszik a' Bosphorus Kymereushoz általa tűzöttel. Mindezek világosan oda mutatnak, hogy a' parthus magyarok általt birt és lakott részeken léteztek több illy nevű városok: nem kételkedhetni annálfogva a' Zemplénvármegyében keblezett Kis- és Nagy-Azar helységek' nevének messzi keletről hozzánk szivárgása's benne nagyszerű események' emlékének őseinktől megörzötése fölött.

Babylon. Régi világhírű város Mesopotamiában, mellynek Belus kir. II. Köt.

által épített nagyszerű vára hosszas ideig laktalan volta miatt 1037-ben pusztult el végkép. A' parthusbirodalom' virágzásakor annak volt egyik nevezetes helye a' körötte fekvő tartománnyal együtt : „*Medis ac Babylonis Parthi imperant*“ mondja Strabo (Geogr. Lib. XVI). Borsod- és Komáromvármegyében létező Bábolna falu és puszták, de hajdan szinte népes helyek a' parthus-magyar nép által keletről magával hozott emléket, bizonyára a' mesopotamiaira vonatkozót tüntetnek elő híven; minthogy a' régiek Babulonának is mondák Babylont.

Batana. Isidorus Characenusnál: Castellum Batna. Város Mesopotamiába Eufrat viznél Sarus kerületben, az első keresztyén századokban püspökségéről hires. (Ritter C. Asia. VI. Bd. I. Abt .S. 1115. VII. Bd. II. Abt. S. 279). **Battyán** nevű heleinben találtatik emlékezete.

Bazian Dágh. Hegyláncz Déli Kurdisztánban, mellynek egyik nyugoti ágát alkotja a' már említett **Mazarag Dágh.** Besenyő-magyar népfelekezet' nevét találjuk föl benne, miről számos helyeink, Besen, Besenyő, Bosán 'stb. hasonló nevet viselnek: A' persiai ékiratokban fültünő **Uscangae** név is egyenesen e' népre vonatkozik.

Behlous. Ekkép nevezi Edrisi XII-dik századi arab geographus Perziának a' Caspium tengerre nyuló hegyes vidékét; 's mondandó Belus-nak. Miután Dilemtartomány' ezen környékén több helyeket sorol el, mik hazánkban szinte maiglan léteznek, méltó e' tárgyrólí fejezetének részét ide iktatnom. Ekkép ír: „*Á la contrée nommée Behlous au Djebel touche le Tabaristan, pays très-peuplé, très-arrosé, produisant beaucoup de fruits et couvert d'arbres et de fruits. Les maisons y sont construites en bois et en roseaux, et les pluies presque continuelles. Les principales villes de ce pays sont : Amol, Natha, Ghilan, Mila, Mantir, Sari, Tamisa, Asterabad, Djordjan, Demestan, Sékoun, Salous, Moghan, Talecan, Rima, Khawar, Samnan, Damghan, Bastam, Douman, Terdj, dans la contrée montagneuse du Deilem.*“ (Géographie d' Edrisi. Tom. II, pag. 169). Hazánkban létezett egykor Belusvár mint krónikáinkból kiteszik (Turóczi, P. II. c. 39), van ma is Trencsinmegyében Belus város és patak.

Chala. Város Parthiában, mellyről a' Chalonitis tartomány neveztetik Isidorus Characenusnál. Diodorus (XVII, 110) Celonae, Polybius (V, 51—54). Cholenitis regis névvel illeti, 's Pliniusnál is (VI, 27) előfordul.

Némellyek oda helyezik, hol most Halwan vagy Holvan persiai város, mások Kalla-Dsjolan faluban vélik. Tisztán tükrözi vissza szabolcsmegyei Kálló város- és számosb hasonló helyeinket.

Chalno. Régi, 's az ó frgyi könyvekben (Genes. X, 10; Jesai. X, 9; Amos VI, 2). Chalne, Calneh változattal előforduló neve azon assyriai később parthiai városnak Mesopotámiában a' Tigris folyani' nyugoti partjánál, melly Pákor országló alatt Ctesyphon görög nevet nyervén, a' parthus királyok' téli lakául szolgált, „*Ctesiphon, quam Vardanes priscis temporibus instituit, posteaque rex Pacorus incolarum viribus amplificatam et moenibus, Graeco indito nomine Persidis effecit specimen summum.*“ (Ammian. Marc. Hist. Lib. XXIII. c. VI). Strabo ekkép írja le e' parthus várost: „*Babylon olim Assiriae fuit metropolis: nunc Seleucia est quae ad Tigrim dicitur. Prope eam pagus maximus est nomine Ctesiphon, in quo Parthorum reges hyemabant, Seleuciae parcentes, ne Scythicae et militaris nationis hospitio adsiduo opprimeretur. Hic pagus urbis potentia ac magnitudine est, cum Parthorum multitudinem et apparatus omnem recipiat, ac venalia et necessaria artificia illis suppeditet. Ibi Parthorum reges in hyeme propter aëris temperiem degere solebant: aestatem vero in Hyrcania et Ecbatanis agunt, propter antiquum loci, et adhuc durantem famam.*“ (Strabo, Geograph. Lib. XVI). Mellékesen jegyezzük meg, hogy itt is scythának mondatik a' parthus hadi nép. Most romban fekszik Soliman Pach városonál a' bagdádi pasaságban. E' régi nevet is elhozák emlékezetekben, 's róla alapíták itt a' Kálna vagy Kálnó számosb helyeinket Bars-, Hont- és Zemplénavarmegyében a' parduczos ősök.

Charcha. A' Tigris folyónál fekvő hely volt Ammianus Marc. szerint (Lib. XXV. c. 6), melly annak különféle Codexekben Carcha, Charca és Charta iratással is fordul elő. Ki ne ismerné föl ebben a' mintegy 14 számú Karcsa magyar helységek' nevét Poson-, Ung- és Zemplénavarmegyében, mik régi okleveleinkben szinte „Charcha“ iratással is jelölvék?

Chasu. Független parancsnokság' (Hukumet) neve Kurdiszstanban szintolly nevű hellyel (Ritter Asia. VII. Bd. 2. S. 43. Hammer, Gesch. d. Osman. R. II. Th. S. 399, 455). Kaza nevű helyeinkkel azonos.

Cherodna. Persiai város Ptolomaeus szerint (VI, 4). Ez az aradmegyei Korotna nevű falvakra emlékeztet.

Chun. Helység a' kurdok' földén Palu városán alul ugyanazon parancnok-

ságban, Murad folyónak az Eufratba ömlése fölött (Ritter, Asia. VII. Bd. I. Abth. S. 708). Csakhatatlanul a magyar nyelvű és vérségű kún felekezet' nemzeti nevét állítja elő. Ugyanezt régi keleti formában látszanak vissza-tükrözni a Choana nevű aggkori helyek, minő létezett Ptolomaeus szerint (VI, 5.) Parthiában, mellynek helyére Forster Kunahuddyt tűzi. Ugyan Ptolomaeusnál (VI, 2.) és Diodorusnál (II, 13.) Mediában volt; másik ismét Ptol. (VI, 11.) Bactrianában, melly most többek szerint Khanabadnak neveztetik. Végre Sogdaniában szinte Choana most Khoneh-Fuzlee. Plinius' (VI, 16.) bactriai Commanni nevű helye, mellyet Khumene-Bedi-re alkalmaznak, úgy Ptolomaeus' (VI, 21.) gedrosiai Cuni városa, melly Gundawa-ban fönlenni mondatik, szinte a kúnokra látszanak vonatkozni.

Chun-Dágh azaz khún-hegy. Ekkép hivatik a régiektől Riphates és Taurus névvel jelölt hegylánczolatnak egyik ága magában felső Mesopotámiában (Ritter, Asia. VII. Bd. 2. Abt. S. 5.), mellynél újabban találkoznak kún rokonaink' nevével.

Cingilla. A régi Commogene vagy homok tartománynak, melly az Eufra-tesen innen feküdt, vala egyik városa Plinius szerint (L. V. c. 31). Bizonyára onnan hozák őseink a Csengele, most pusztarész- és erdő' nevét Csongrádvármegyében. Szabolcs- és Nográdmegyében a Csenger helységek és a lebediai Chingylus (most Csinhul) nem ide vonatkoznak-e? méltán kérhető.

Coros. Följegyzé Asseman (Bibliotheca orient. I, 525), hogy a Masius hegy, mellyet Daravárnál annyiszor emlegettünk, Cyrus hegynek (Mons Cyri, Torad Coros) is neveztetett Sulaca János chaldaeusok' patriarchája által (Ritter, VII, 2. S. 27). Nemcsak Cyrus (Kur) armeniai folyóban, hanem mesopotamiai Coros hegyben is föltaláljuk honunkszerte előforduló folyók-, hegyek- és helységek' Körös neveit.

Dara. Nyomozásuakból már jól ismertetvén a parthusok' ezen ősfészke: itt csak annyit említek meg, hogy Szatmár- és Zemplénavármegyékben most is fönlévén Dara helységek a hajdanság' emlékezetét hijjak vissza. Úgy látszik, a temesvármegyei Daruvár épen olly rontása Daravárnak, mint az ottani Csákova a régi Csákvárnak.

Dura. Két város tűnik föl a classicus írókból e néven már a parthus időszakban, egyik Mesopotámiában, másik a Tigrisentúl levő. Erről Polybius (Lib. V.) amarról Amm. Marcel. (Lib. XXXIII, XXV, c. 6.) em-

lékeznek. Hazánk számos Túr és Tura nevű helyei, különösen Pest- és Szabolcsvármegyében létező utóbbiakban tartatik fön emlékezete.

Eras. Ez valódi neve a' görögök által Araxes-sé torzított, Persiát Georgiától elválasztó és a' Kurral egyesülten Caspiumitengerbe ömlő folyamnak. „*Ad Araxem fluvium, quam barbari Eras nominant*“ (Theophil. Simocatta. Lib. III. c. 6.). Csalhatatlanul Eres vagy Erós szavunkat állítja elő, a' folyam' sebes erejű sajátságát jellemzőleg. Épen úgy görögösített ez el, mint Árpás (Harpasus), Gyöngyös (Gindes), Halas (Halys), Körös (Cyrus), Lugos (Lycus), Sáros (Sarus), Szőlös (Zafiscus) 'stb. persiai folyók' nevei.

Felek. Falu az Eufrat' mellékén Diarbekir fölött (Ritter, VII, 1. Abt. S. 829, 838. Hft.). Ez a' nógrádmegyei Füle k régi vár' nevében ma is él köztünk.

Gendsch. Független parancsnokság Kurdisztánban hason nevű hellyel; néha Kendzsnek is iratik. Gencs nevű csanád-, gömör-, szatmár- és vasmegyei számos helyeinkben tartatik fön emlékezete. Megjegyzendő itt, miszerint persa nyelvben a' gends, kends épen azt jelenti, mit nálunk a' kincs, régiessen írva kencs és gencs.

Gindes. Folyó a' Pontus környékén, mely a' classicusoknál számtalanszor előfordul. A' magyar Gyöngyös-re ismerünk benne.

Halum. Parthusok' városa Mesopotamiában. „*Halumque et Artemitam Parthica oppida*“ (Tacitus. Annal. Lib. VI.). Kétes itt, valljon első eseti név-e ez, vagy Halus-nak hivaték, mely utóbbi Halast adna ki. Több helyeink viselnek ma is Halom nevet, mint Halomegyház, Szeghalom. A' székely hét nemzetségek' egyike Halomnak hivatik.

Haran. Város Mesopotamiában, most az orfai pasaságban ugyan azon várostól délnek két napi járásnyira. A' zsidó régiségekben meg a' classicus íróseregnél úgy a' keleti iratokban gyakran említetik Carrae, Charran és Haran név alatt. E' város körül tétetett tökre Crassus római hadvezér' serege a' parthusoktól I. Orod király idétt Kr. sz. e. 48. évben. Kéttelen áthozott emléke ennek a' honunkbeli régi Haramvármegye az akdunai részekben Orsován alul.

Jasonius mons. Jászhegy, Mediában. Ptol. (VI, 2.), Polyb. (X, 24.). Strabo írja: „*Est et magnus mons supra Caspium partas ad lacum, qui Jasonium vocatur*“ (Geogr. Lib. XI.). Am. Marcell.: „*Montium, quos Sacram et Orontem et*

Jasonium vocant“ — „*Ecbatana, sub Jasonio monte in terris sitae Syro-medorum*“ (Lib. XXIII, 6.). Hamadán melletti Elvend hegyet azonosítják vele a' tudós vizsgálódók; annál fogva kétségtelen Parthiában léte, valamint az sem szenved kérdést, hogy a' magyarral rokon jász felekezetről vonatott nem pedig a' régiek' meséje szerint Jáson aranygyapju vitézétől.

Kerkha. Pesiának Kurdisztánban eredő folyama, melly Kermanschah várostól délnek sietvén a' Tigris és Eufrates' egyesültén alább bele foly. Ki ne emlékeznek meg itt a' Vasvármegyében eredő zalamegyei **Kerka** patakra, melly a' Murába ömlik.

Keve. Folyam Persiában Kaszbin és Teherán városok között délnek, 's Burnes Sándor' földabroszán látható. **Keve** hely- és személy név gyakori régiségeinkben, most is léteznek számos illy nevű helyeink.

Khardawar. Város- és kerület' neve Persia' nyugoti határinál Kermanschah és Luristán között Közép-Kerka folyó mentin (Ritter, Asia. VI, 2. Abth. S. 398. ff.) Tiszta magyar hangzata és értelme nemzetünkre viszonylását föltételezi.

Khawar. Helység és kerület Persia' éjszak-nyugoti részén Kislak' közelében Kizil uzun folyónál (Ritter, VI, 1. Abth. S. 451, 455). Parthiának egyik tartománya Plinius szerint (Lib. VI, c. 15.) **Chora**, Isidorus Characen. után pedig (Mansiones Parthicae) **Chorene** néven hivatott. Plinius más helyén (Lib. VI. c. 17.) ekkép említi: „*Eiusdem Parthiae amoenissimus sinus, qui vocatur Chora*“ Fönmaradott e' régi név a' Chawar hegyszorosban Teherantól keletre. Edrisinél is többször megemlítetik **Khawar** néven (Tom. II, pag. 169, 179). **Kóvár** tiszta magyar nevezet tűnik föl mindezekben.

Khinis. Falu Vantó körül Mus- és Melezghird város között (Ritter, VII, 1. Abth. S. 659, 661, 667). Létezik Abaújvármegyében maiglan **Kinyis** nevű két falu; volt ázsiai eredetű nemzetség is illy néven (Horvát Ist. M. O. gyökeres régi nemzets. 56. l.); miből parthiai származatát bizton következtethetni.

Kischlak. Helység Persiában a' khavari kerületben Kizil uzun folyónál (Ritter, Asia. VI. Bd. 1. Abth. S. 455). Tiszta magyar név a' **Kislak**.

Kizil Uzun. A' kurdisztáni hegyekben Szinne városnál keletre fordul, és Recht várostól szinte keletre a' Caspiumtengerbe foly. Nevét az európai

utazók változatosan Kisil-Osen és Ozan formában is írják, de oda teszik egyszersmind vörös vizet értelmezését; a' mi szószerint nyelvünkön k e s e l y - ö z ö n t ad vissza. A' kesely ugyanis gyöngén vörüset jelent honunk szerte, 's a' világos pej színű lovakra alkalmaztatik. Áradva ragadó 's így valódi özönlő természetével eléggé megismertetett Burnes Sándor persiai utazásában.

Kongaver. Magos hegyen fekvő végvár és város Kurdisztán és Lurisztán között Hamadan- és Elvendból Biszutumba vezető utnál. Elferditett neve ez a' parthus korban élt Isidorus Characenustól *Κοκκοβαρ* (olv. Konkovar) névvel illetett régi városnak, melly a' Peutinger táblán is előfordul. Abulfeda még Kenkewar és Kenkewar kitétellemli; egy másik keleti írónál Kankiwarnak mondatik. Hammer Persia' geographiájában (Jahrb. 1833. Bd. 62. S. 25) Genschavernek írja. Ritternél (Asia. VI. 2. Abth. S. 344, 355) Ker Perter angol utazó után Concabar és Konkobar szemlélhető. Láthatni ezekből, hogy eredeti neve Kanko- és Konkovár. Tekintsünk immár szét honunkban illy nevű helyet fölkeresendők. Most ugyan nem létezik vár e' néven, de volt a' régi századok alatt Ugocsavármegyében. Bonbardi írja e' megyéről: „*Arces binæ, quarum altera et si fors alio rejicienda, ab hoc certe Comitatu non procul dissita, monti mediocris altitudinis insidet, et ab incolis KANKOVARA dicitur, et ipsa hodie deserta, ruinamque medians*“ (Topographia Magni Regni Hungariae, Viennae, 1718. in 8. pag. 169). Bél Mátyásnak jutott legeléször eszébe a' mostani értelemnél fogva nem szépen hangzó várról állitania: mikép hajdan Ugothának hivaték. „*Kankó Vára, quam monti inaedificarunt primi conditores, non altissimi quidem, sed difficillimi tamen additus. Vgatha olim dicta fuit. Hodie nihil ei amplius, praeter faedissima ruinae indicia supersunt*“ (Compend. Hungar. Geograph. Posonii, 1792. in 8. pag. 312), Vályi András elmondja azon okot is, minélfogva Bél a' régi Ugota- vagy Ugocsávali azonságát hitte; némi 1321-dik irat szerint ugyanis ennek és Szólósnak egy papja vala (Magyarország leírása. Budán, 1799. II. köt, 280. lap); miből következnek a' Szólós melletti Kankóvárnak hajdan Ugata név alatt fönléte. Messzibb ment Bel' nyomdokin Szirmay Antal (Notitia Com. Ugocsiensis. Pest, 1805. in 8. pag. 2.) ki a' régi Ugata vagy Ugocsa helyett Kankóvárnak 1612 év körüli beállását, és ennek népmondán alapuló okát meghittséggel elmondja, de nagyszerű csalódással: mert egy nevezetes várnak szűrös,

kankós és nyavalás védelmezőitől bizonyára nem történhetett hivatása. A' köznép nem értvén nevének régi jelentékeny voltát, hogy a' hibás fogalom szerinti csúfnévnek némi eredetet igazolhasson, illyesmit kelle kigondolnia. Már a' régiebb, jelesen XVI-dik századból fönmarad hiteles irómányokban világosan illy néven jelöltetik e' vár.

Koum, és **Koumchak**. Két város Persiában, miket Kú m- és Kú m- sá h nak kell kimondani. Mindkettő Teherántól Sirázig egyenes est éjszaktól délnek nyuló vonalon létezik Burnes már említett abrosza szerint. Másik az, mellyről Edrisi ekkép emlékezik Dilem' tartományról írva: „*Les habitans du Deilem (ou Dilem) habitent des montagnes d' un difficile acces. Le lieu ou leur roi fait sa residence se nomme Koum*“ (Geogr. T. II. pag. 178). Kún rokonaink' neve tűnik föl ezekben újra.

Kuh Bawalin. Hegyláncz Kurdisztánban. Nyelvünkön Kóbálványnak mondandó. Pezsia vidékein nemcsak dagh török szóval, hanem kuh nevezettel is illetik a' hegyeket, valamint őseink rendszerint kónek mondák a' hegyek ágazatit. Sz. István kir. a' bakonbéli monostort alapító 1037-diki levelében a' hegyes-kuw, kertes-kuw, fejér-kuw, odvas-kuw alatt mind hegyrészek és tetők értetnek. Mainap is Csókáskónek hivatik Diósgyőrnél azon magos hegy, melly némi 1315-diki, az egri káptalan' levéltárában levő oklevél szerint Ch o k u s k u néven iratik.

Kürt. Falu Georgiában a' Kur folyóba ömlő Gandsa és Terter viz között, Elisabethopol és Gülisztán város' utvonalaának mintegy központján, Eichwald kaukaszusi földabroszán láthatólag (Reise auf dem casp. Meere u. in den Kaukasus. Berlin, 1838). Számtalan sokaságuk hazánkban a' Kürt nevet hordó helységek; minek egyszersmind magyar jelentése, nem hagy kételkedni népüktől származása fölött.

Maku. Város Persia' északnyugoti határánál Bayazid török és Nakschiwan orosz város között (Ritter, VI, 2. Abth. S. 922). Emléke csanádmegeyei Ma k ó népes magyar városban él.

Mesopotamia. Ama' terjedelmes föld a' Tigris és Eufrates folyam között, melly az újabb geographiában keleti, jelesen arab kifejezéssel Al-Dzsezira azaz Sziget néven jelöltetik, az ó frigyí könyvekben Naharaim és Aram Naharaim kitéttel jó elő (Mozses' Genes. Deuter. Josue, Paral. Judith, Psalm. Actorum) számtalanszor. A' görög tolmácsok „Mesopotamia“ szóval fordíták le a' heber nevet, és ezt a' Vulgata is megtartotta;

melly tulajdonkép a' tartománynak görög és római classicusoktól is használt, a' föld' vizköztségét (Regio interamnensis) kifejező neve. Híven jellemzi Sallustius e' tartomány' fekvéséről vett nevét Seneca által föntartott ekkép szóló töredékiben : „*Sallustius, auctor certissimus, asserit Tigrim, et Euphratem uno fonte manere in Armenia, qui per diversa euntes longius dividantur, spatio medio relicto multorum millium, quae tamen terra, quae ab ipsis ambitur, Mesopotamia dicitur.*“ (Sallustii Cr. Fragm. Hist. incerti libri). Strabo is illy értelemmel határozza meg: „*Mesopotamia (úgy mond) ab eventu rei nominata est. Dictum est enim eam inter Euphratem et Tigrim iacere, et Tigrim orientale eius latus alluere, occidentale vero et australe Euphratem: ad septentrionem est Taurus, qui Armenios dirimit a Mesopotamia*“ (Geograph. Lib. XVI). Különös, más népségeknél nem tapasztalható sajátsága a' magyarnak a' vizközött fekvő tartományoknak illy geographiai nevet adni; és e' hajdani szokás parthiai őshazánkra Mesopotamiára emlékeztet vissza bennünket. Ekkép nevezék saját nyelvükön Viz- vagy Ital-köznek a' Dneszter, Prut és Szeret között fekvő lakhelyüket; így nevezünk ma is honunkban folyamok' köztiségétől számos vidéket, például: Csálló-köz, Csilisz-köz, Bodrog-köz, Muraköz, Rába-köz, Sajó-köz, Sár-köz, Szamos-köz, Takta-köz, 'stb. Régente még közönségesb vala a' folyamok' közeiről vett tartományi név. Oláh Miklósnál olvassuk: „*Tractus Kereskeüz, Regio Nyrkeüz, Regio Themeskeüz*“ (Hungaria. Cap. XVI, XVII). Épen nem hibázunk, ha e' jellemző elnevezés Mesopotamiából származatát tesszük föl.

Mungascht, régi erős sziklavár Kurdisztánban a' janniki kerületben, mellyet 1836-ban Rawlinson angol őrnagy ismertetett meg. Fekszik a' hasonnevű hegy' meredek bércein, egyetlen hozzávezető keskeny uttal és a' luri, bekhtiyar nevű néptörzsök' főnökének legerősb védhelye. Megjegyzi Ritter e' várról, hogy a' magyar Munkácsra emlékeztet. „*Die Feste Mungascht: ein Name der an die berühmte Madjaren Feste Munkatsch erinnert*“ (Asia. Bd. VI. 2. Abth. S. 147. ff). Szerte ismeretes a' beregmegyei magos bércezen fekvő Munkácsvár, mellyről II. Béla kir. névtelen jegyzője állítja, hogy a' Havasokon áthatott magyarok Pannoniába költöztükkor e' várat legelőbb foglalván el, azért nevezék Munkásnak, mivel nagy munkával jutottak a' birni kívánt földre, „*Locum, quem primo occupaverunt, Muncas nominaverunt, eo, quod cum maximo labore ad terram, quam sibi*

adoptabant, pervenerant“ (De Gest. Hung. cap. XII ed. Vien. 1827. pag. 117). Nem sokat aggódunk azon: igaza van-e a' különben nem igen szerencsés szófejtő névtelen jegyzőnek: elég tárgyunkra annak kimutatása, hogy a' helyzetre nézve vihatlan, vagy legalább nagy munkával bevezethető kurdisztáni Mungaschtvár' tulajdonát föltaláljuk a' honunkbeliben, 's így a' névhasználatosságot csupa véletlennek nem magyarázhatni, hanem mind kettőnek nyelvünkben élő „munka“ szótól kellett eredeti nevét kölcsönöznie, és emerre szemebetűnő sajátságánál fogva ruliázák az ide költöző magyarok parthiai, hihetőleg egyik legjelesb erősségük' emlékezetéül. Bizonyos az is más részről, hogy Munkascht nevének persa vagy más ott divatozó nyelvben etymonját föl nem találják a' keleti óságok' kutatói.

Nata. Edrisi' főnebb Behlus alatt közölt soraiból ismerjük Persiának e' Dilemtartományban fekvő városát. A' zemplénnvármegyei N a t a vagy Nathafalva felel meg ennek híven.

Philiscum. Egykor jelentékeny parthus város Eufrát folyamnál. Plinius írja: „*A Sura autem proxime est Philiscum, oppidum Parthorum ad Eufratem*“ (Hist. Nat. Lib. V. c. 21). Helyét ma Blis városka foglalja. Honunkbeli Pilis nevű megye, város, hegyek és falvak, jelesen Esztergom-, Nógrád-, Pest-, Szabolcs- és Tolnamegyékben épen azt állítják elő latin rag nélkül, a' parthiai Blis azaz Bilis-sel egyezőleg.

Rima. Főnebb, Behlousnál előadatott Edrisinek Persiára vonatkozó azon szövege, mglyben Rima város Dilemtartomány' helyéül tétetik. Gömörmegyének számos helyeiben él e' név.

Saard. Ekkép iratik Hammer által az Ozman-török történetekhez (Gesch. d. Osmanisch. Reich. I. Bd.) mellékelt Mesopotamia' földabroszszán azon város' neve a' Tigris és Vantó között a' régi Tigranocerta' helyén Kurdisztánban, melly egyebeknél jobbra Sert formában jó elő. Lett legyen ez S á r d vagy Sz á r d; mind kettő hazánk' helyeiben taláztatik föl.

Samata vagy Samrah. Tigris folyónál fekvő város, hol most az eszki-bagdádi romok állnak (Ritter, Asia. VII, 1. Abt. S. 157). „Castellum Sumere“ néven ismertetett a' rómaiak által (Ammian. Marcel. Hist. Lib. XV. cap. 6). Hazánk' Sz e m e r e nevű számtalan helyei Abaúj-, Borsod- és Komáromvármegyében, úgy a' Z e m e r a ázsiai magy. nemzetség (Horvát Istv. Magyaror. gyökeres régi nemzets. 65. l.) csalhatatlanul evvel állnak kapcsolatban; „szemérem“ szavunk is tiszta értelmet adván megfejtésére.

Sari. Népes város Persiában Maszenderan tartományban a' Caspium-tenger' déli oldalán, Asztrabádtól nyugotra. Magyarország' Sári nevű helyei ezt híven állítják előnkbe. Hasonnevű folyam is létezik Ritter szerint Iránban, sárga jelentéssel, és ismét nyelvünkéből kölcsönözve, minthogy a' sárga egykor sári-nak mondatott. Ma is sáritök a' sárgatök' neve.

Sarudsch, változatosan Serudsch, Sorudsch. Város Mesopotamiában az Eufratnál Birvároson alul. A' rómaiak' korában egész vidék hordá e' nevet Sarug, Sarugi és Sarugo-nak írva, már főnebb említett Batana fővárossal; magában foglalá pedig azon számos patakoktól öntözött termékeny részt, melly a' hegyek' lábától Eufratig terjed (Ritter, Asia. VII, 1. Abt. S. 1140. ff. VII, 2. Abt. S. 279. ff). Edrisi (Geographie. Tom. II. p. 155) ekkép említi: „Saroudj est une ville dependente du Diar Modhar; ses environs abondent en fruits.“ Ráismerünk könnyen a' magyar S á r o s, vagy régiessen Sárus évre, melly hazánkban mindenfelé mutatkozik, homlokán viselve jelentését.

Sawar, változatosan Sawyer. Aszterabád és Tschesme-Ali között fekvő hely Persiában (Ritter, Asia. VI, 1. Abt. S. 475, 504). Ez S ó v á r u n k a t adja vissza.

Sele. Város Persia' Susiana nevű tartományában (Ptolom. Geogr. VI, 3. Ammian. Marcell. Histor. XXIII, 6), most Szelianabádnak hivatik. Nógrád- és Pestvármegyében létező S z e l e helységek tartják fön emlékezetét.

Semina. Parthiai város Ptolomaeusnál (VI, 5), most Seminannak tartatik. S e m j é n és S ü m j é n nevű számos helyeink Bihar-, Szabolcs-, Szala-, Vas- és Zemplénavarmegyében, úgy a' Balog Semjén (Bolog-Simian) ázsiai magyar nemzetség' neve amavval azonos eredetet mutatnak.

Sinne, vagy Sennah. Város Kurdisztánban hasonnevű folyamnál. Ptolomaeus (VI, 1, 4.) két Cinna nevű városról emlékezik. S z e n a, S z i n n a és S z i n y e számosb helyekben találjuk emlékezetét.

Siroc. Isidorus Characenus (Mansiones Parth. p. 7), Syrakene név alatt említi. Ptolomaeus (VI, 9) Hyrcaniába tűzi, 's a' mostani Serachs-al tartatik egynek. Borsod-, Hont- és Nógrádmegye' S z i r a k nevű helyei tartják fön emlékezetét.

Soloce. Strabo szerint Mesopotamiában a' Tigris folyamnáli Seleucia híres városnak régi neve Szolok („*Seleucia magna civitas, quae prius Soloce (Σολόχη) vocabatur*“ L. XVI); 's most Bagdad fekszik helyén.

Számtalan Szalók és Szalok helyeinkben él e' parthiai jeles név; valamint a' 180 magyar nemzetségek' egyikének Zolok neve is egykori összeköttetést árul el. (Horvát Ist. Magy.or. gyökeres nemzetségeiről. 65. l).

Tape. Város Parthiában, melyet Polybiustól (X, 26) eltérőleg Strabo (XXI) Hyrcaniába helyez, a' mi hasonlóul parthiai tartomány vala. Hazánk Tápé nevű helyei Csongrád- és Tolnamegyében elevenen tükrözik vissza.

Tariana. Persia' Susiana tartományába helyezi Ptolomaeus e' várost (VI, 3), mellynek helyét némelyek szerint a' mai Dorak foglalja. Bihar-, Borsod-, Győr-, Heves-, Komárom- és Nógrádvármegyékben létező Tarnján helynevek' Persia' vidékéről származta tiszta fénybe hozatik az előbbi által.

Tarna vagy Torna. Kurdisztánnak a' Tigrisbe szakadó folyama. Theophanesnél is említetik Heraclius 618-dik évi hadvitele' alkalmával Torna folyó és hidja. Honunkban megye, több helységek és folyók viselik mind a' kétféle kiejtésű nevet.

Tsharmelyk. Így is neveztetik és iratik az imént nevezett Sarudz's város és vidéke (Ritter, Asia. VII, 1. S. 948). Ennek jelentését Sarmelék geographiai szavunk és a' szalamegyei illynevű falu tisztán fejt meg.

Tyba. Ezen hellyel a' római korból Cicero mint ciliciai kormányzó ismertetett meg, midőn a' parthusoknak tigriseni átkeléséről és ott táborütéséről tudósítá Rómát. „*Pacorum* (igy ír) *Orodis, regis Parthorum filium cum permagno exercitu Parthico transisse Euphratem, et castra posuisse Tybae*“ (Epist. ad Fam. Lib. XV. Ep. I. ad Senatum. A. U. C. 702). Kétségkívül ekkor is, mint egyébkor Zeugmánál, a' mostani Bir város' keletjénél történt a' parthusok' átvonulása Roma' birtokaiba. Hogy pedig az Eufratesen innen is laktak parthusok' rokonai, világossá leszen Dio Cassiusból, ki ez alkalommal a' parthusok' győzelméről állítja, mikép a' földnépnek amazokkal hasonló szokásbelisége okozá a' hozzájuk ragaszkodást. „*Nam — populi, Romanorum dominationem moleste ferentes, ad Parthos, tanquam sibi vicinos et moribus adfines, inclinabant.*“ (Hist. Rom. L. XL, c. 28). Tyba vagy Tiba falut hazánk is bir Gümör- és Ungvármegyében.

Zalka. Város Georgiában trialeti kerületben Tiflis és Achalziche városok között mintegy középponton Eichwald' már idézett kaukaszusi föld-

képén láthatólag. Szalka, régi írásmóddal: Zalka, helységek tűnnek föl Bereg-, Hont-, Szatmár- és Tolnamegyében, létezik Pestmegyében Szalkszent Márton.

Zardawar. Hegyszoros Persia' nyugoti szélén Lurisztánban, Dizful és Kherumabad városok között. Nagy bajjal járhatni e' szrosokon mint Rawlinson 1838-diki angol utazó, 's utánna Ritter beszéli: „*Das Tangi-Zardawar ist ein enges reichwaldetes Längenthal*“ (Asia. VI, 2. S. 201). Nem írható jobban körül a' magyar Z á r d a v á r értelmet és tulajdonságot billegző helynév, mint a' főnebbi sorok kifejezék. Az előbb nevezett Khardawarral ezt azonosítani a' helyzetnél fogva nem lehet.

Zautha vagy **Zaitha.** Város Mesopotamiában Eufratnál. Ez utóbbi iratás Ammianus (XXIII, 17), amaz Zozimus által (III, 4) használtatik. A' mostani Zato-Szultán helyre tűzik némellyek. Pest- és zemplénmegyei Szada nevű helyeink tartják fön emlékét. A' kalocsai érsegségnek is vala Z a t h a nevű vára Valkóvármegyében a' mohácsi vész előtt. (Katona St. Histor. Colocensis Eccl. P. I. pag. 483. seq.).

Minő dús eredményhez juttat kutatási első kísérletünk, az elsoroltakból kiki láthatja. Több mint hatvan hely tűnik föl honunkban a' régi parthiai vidékiekkel azonos nevű, vagy nyelvünkön tiszta jelentéssel bíró. Mindezeknek újlag betürendben és olykép elszámítása, hogy a' hazánkbéliek álljanak sorban, nem leszen fölösleges nagyobb kitetszőség okáért is. Im ezek a' kinyomozottak: Abara (*Abara*), Almás (*Almas*), Apavár (*Apavarctice-ne*), Aracs (*Aracia*), Ardó (*Ardea*), Árpád (*Arpad*), Árpásfolyó (*Arpaszu*), Azar (*Azara*), Bábolna (*Babylon*), Batyán (*Batana*), Basánhegy (*Baxian dágh*), Belus (*Behlous*), Csengele (*Cingilla*), Dara (*Dara*), Erós (*Eras*), Fülel (*Felek*), Gencs (*Gendsch*), Gyöngyösfolyó (*Gindes*), Halas (*Halus*), Haram (*Haran*), Jászhegy (*Jasonius mons*), Kálua (*Chalua*), Káló (*Chala*), Kankóvár (*Kankobar*), Karcsa (*Charcha*), Kardavár (*Khardawar*), Kaza (*Chasu*), Kerka (*Kerkha*), Keselyözön (*Kixiluxun*), Keve (*Keveh*), Kinis (*Khinis*), Kislak (*Kischlak*), Korotna (*Chorodna*), Kóbálványhegy (*Kuh Bavalin*), Kóvár (*Khawar*), Kún (*Chun*), Kún hegy (*Chun dágh*), Kún, Kúnság (*Koum, Koumschah*), Kürt (*Kürt*), Makó (*Maku*), Munkács (*Mungascht*), Náta (*Nata*), Pilis (*Piliscum, Blis*), Rima (*Rima*), Sárd (*Saard*), Sári (*Sari*), Sár-mellék (*Tscharmelik*), Sáros (*Sarudzs*), Semjén (*Semina*), Sóvár (*Sawar*), Szada (*Zaitha*), Szalka (*Zalka*), Szalók (*Soloke*), Szele (*Sele*), Szinna (*Sin-*

ne), Szirak (*Siroc*), Tápé (*Tape*), Tarján (*Tariana*), Tarna, Torna (*Tarna*), Tiba (*Tibe*), Zárdavár (*Zardawar*).

Fölmutatván ezekben Persia' vidékeiről származásunkat tanusító geographiai emlékek' nem megvetendő számát: nyilvánitanom szükség, hogy számba sem jövének itt a' régi Chananaea (imádságunkban Chunan) és Philistaea' városainak Magyarország' helyeivel meglepő hasonlatosságú nevei; ki ezekben gyönyörködik vagy történeti hasznos eredményeket óhajt levonni, ajánlom annak főleg Ackermann' bibliai Atlasát ¹⁾; nem hágtam föl ilyeneket keresendő Kaukaszus' bérceire a' magukat magyar eredetűeknek valló ingusok közé; nem fürkésztem az ottani gudamagyaroknál; nem jöttem le annak éjszaki lábánál elterülő síkságokba Magyarváros' vidékeire: mégis ime milly szép számban állithatok elő magyar helynevek' maradványait. Ha majd egykor Kurdisztán, a' parthus-magyarok' egyik főfészke tárvább leend az európaiak előtt, és Mesopotámia' minden zugai közismeretre jutandnak, azon kutatások' következtében, mik európai tudósok által korunkban tételnek, bizonyára sok ós magyar dolgok merülendnek föl az ezredéves romokból. Kevés ugyan, mit eddigelő Botta és Lajard' ásatásai s tudományos működései e' részben eszközöltek; de úgy látszik mégis, nem csak a' régi persa, hanem parthus és így magyar időszakra is öntetik általa fénysugár. Bizzunk! „Dies diem lucet“ mint Ritter mondani szokta.

A' barkó, matyó és tahó m. néplekezetek' nyoma Persiában.

18. §. Midőn az illy emlékeket merőben segéderőségül tekintem parthiai származásunk' bizonyítására; nem mellőzhetek a' hajdankor' népismeretével csudálatos összhangzás- és kapcsolatba hozható magyar ethnographiai tárgyat, mellynek szemléleténél ismét és ismét Persia' meg Parthia' vidékeire vitetik vissza legrégebb hazánk. Élten él mai napig a' magyar köz-nép' nyelvén több olly rokon néplekezetet nevezet, miről krónikáinkban, mély halgatas uralg; a' mi már magában azt bizonyítja, hogy e' felekezeti neveknek igen régieknek és országunk' magyar czim alatti alakulása' előttieknek kell szükségkép lenniök. Ezek közé tartozik (többet most mellőzve) a' **BARKÓ**, **MATYÓ** és **TAHÓ** név. Alig van Tiszánk' környékén született magyar, ki nem ismerné e' neveket, s ne tudná ama' két elsőbbi néven hívott magyar nép' Botsod- és Hevesvármegye' melly részcein laktát; de egy-

¹⁾ Ackermann, Bibel Atlas. Veimar, 1832. in 4.

szersmind ne táplálna ollyas balvéleményt, mintha azok merő csúfnevek lennének, valamint néhol elég balgául a' paloczé is ollyannak vétetik. Nem célom most é' felekezetek' ethnographiaját írni: minthogy azonban a' tahó név szűkebb határok közé szorítatván, kevesbé ismeretes a' hazában, megérintnem szükséges, miszerint a' tahók Szegedvárosnak alsó részében, az úgy nevezett alsó városon és környékbeli néhány helységben laknak, kiket nyelvjárás' tekintetében is elkülönözött régi magyar fajnak mondhatni. Kiderül az igenis kutatásainkból, hogy ezek Persia' vidékeiről a' parduczos ősókkal ide költözött olly nevek, mellyek az ősz régiségben a' scytha népcsalád' némi ágainak voltak görög írók szerint sajátjai; tehát inkább tiszteletre mint gúnyra méltó nevezetek. Azt csakugyan elhíheti mindenki, hogy a' köznép felekezetei' elnevezésére nem csempészett a' görög classicusokból szavakat. De vizsgáljuk sorra mind a' hármat.

BARKÓK. Az ősz Herodotus írja saját koráról (élt Kr. sz. előtt 445 évvel), hogy a' roppant Persabirodalom' Baktria tartományában *bark* a nevű számos nép lakott ugyancsak olly nevű városban, kiket a' győzelmes Darius afrikai Barkából telepített oda. Így hangzanak szavai: „*Hic Persarum exercitus in Africam longissime ad Euesperidas processit. Quos autem Barcaeorum cepere, eos quosque ex Aegypto adduxere ad regem; iis Darius rex ad incolendum dedit vicum Bactrianae regionis, cui vico nomen imponere Barcae, ad meam usque memoriam etiam incolis in Bactriana regione frequenti*“¹⁾. Ctesias' töredékeiben, Curtiusnál és Stephanus Byzantinusnál Barcani és Borcani néven említetnek. Az elsőbbi írja Cyrus' korából: „*Cyrus vero sub mortis tempus Cambysen, primum filium regem creavit, iuniorum vero Tanyoxarcem, Dominum Bactrorum et ipsius regionis, nec non Chorammorum (Chorasmiorum), Parthorumque et Carmaniorum: et ut suas regiones a tributo solvendo liberos haberet, statuit. Ex Spitanae autem liberis, Spitadem quidem Derbicibus praefecit, Megabernem autem Barcaniis: eosque matri in omnibus obtemperare iussit*“²⁾. Ismét Diodorus Siculusnál fönmaradt töredékeiben beszéli Ctesias: „*Cadusiorum etiam terrae et Tapyrorum, nec non Hyrcanis, Daicis (Daais helyett), Derbicibus, Carmaniis, Chorammaeis, Borcanis et Parthis est potitus*“³⁾.

¹⁾ Herodoti Hallicarnassei Historiarum L. IV. n. 204. Ed. Wesseling. Amstelod. 1763. fol. p. 370.

²⁾ Ctesiae Persicis Hist. Exerpt. c. 8. In Herodoti ed. cit. pag. 813.

³⁾ Ctesiae Pers. Frag. apud Diodor. Sic. L. II. Herod. op. cit. pag. 842.

Ritter Károly mély combinatioi szerint a' Vehrkána, Barkani, Hyrkania, Gurkana, Djordjan nevek mind azonegy tartomány- és népre vonatkoznak ¹⁾. Nem csekély számi népség vala a' barkó, miután az egész tartomány tőle nyéré nevezetét. Ezen név alá foglalt scytha felekezetről tömérdek adatokra találhatni mind a' görög mind a' római classicusoknál. Maga a' Parthusbirodalmat alapító I. Arsák Arrianus után bactriai, tehát barkó eredetűnek mondatik Syncellus chronicájában. Megint csak oda megyünk, akar miként hányjuk vetjük és kutatjuk a' dolgot, hogy a' barkók persiai származásuak, és a' nagy parthus nemzetnek egy részét alkoták vala, valamint most egyik felekezetét teszik a' magyar népnek. És a' mi itt különös czélul tüzetett ki, földerüle, hogy a' barkó név egyedül Persiában találtatik föl. Nem ok nélkül gyanítható e' névnek a' később tisztán kifejlett várkún (várkon, var-chunitae) névvel szoros kapcsolatban léte; minek kimutatása azonban már ide nem tartozik.

MATYÓK. Szinte Herodotus által ismertetnek meg legrégebben. Ő írja róluk Matieni görög végzettel kiejtve, miszerint földük a' Halys (Hallas) folyam' jobb partjától a' Kis Zab folyóig a' Cissiaiakig, éjszakfelé az Araxes' eredetéig a' mostani kurdisztáni hegyeken által terjedett messzire. „*Siquidem imperium Medicum ac Lydium disternabat fluvius Halys, qui ex Armeno monte profluens, primum per Cilicas, de hinc interfluens Matienos habet, ad dextram, et Phrygas, ad laevam quos praeterlapsus et boream versus sursum tendens, hinc quidem Syros Coppadoceos includit, ab laeva autem Paphlagonas.*“ Alább ismét mondja: „*Araxes porro fluvius a Matienis quidem, unde et Gydes fluit.*“ Tovább: „*Armenis his Matieni, istam regionem tenentes, quorum terrae Cissia haec adhaeret.*“ Végre. „*Ex hac Armenia in terram Matienam tendens stathmi sunt quatuor*“ ²⁾. Polybius (Lib. V.) és Plinius (Lib. VI. cap. 18) szinte megemlítik Matiani név alatt a' Caspiumtengernél. Épazon tartományban laktak ime a' matyók, hol később a' Parthusbirodalom' éjszaknyugoti része állott; hol a' magyar (mazar) nép' annyi emlékeire találhatni jelenkorban is. Valójában, megfejthetlen egybeköttetését látjuk itt a' kétezer évi történeteknek, ha azonegy népcsalád' tagául nem akarjuk tekinteni a' matyó, parthus és magyar felekezetet. Megkell ezt engednünk, 's alaposnak val-

¹⁾ Ritter C. Die Erdkunde von Asien. Berlin, 1838. in 8. Bd. VI. 1. Abth. S. 60.

²⁾ Herodoti Histor. Lib. I, n. 49, 52, 202. cap. 72. Lib. V, n. 49, 52. ed. cit. p. 35, 96, 395, 397.

lanunk a' különböző név alattiak' rokonságát: vagy azon balga állítást elfogadnunk, mit némi múlt századi író nyilvánított, hogy a' régi történetírók' merő ábrándos mesékből vonák tárgyaikat. De hálá! nem szerepel, nem hódít korunkban a' szemtelen criticusok' önkénye többé; méltányoltatik élesítéletük által a' tisztos régiség' naponta fülmerülő számos emlékektől gyámolított egyszerű igazmondása.

TAHÓK. Alig van scytha népelekezet, melly annyiszor előfordulna a' classicus íróknál, mint a' tahó Daa és Daa név alatt. Herodotus (I, 125), Polybius (V, 79), Livius (XXXV, 48. XXXVII, 38, 40), Virgilius (Aen. VIII. v. 728), Strabo (XI), Plinius M. (VI, 19), Corn. Tacitus (II, 3. XI, 10), Pomp. Mela (III, 5), Arrianus (III, 11. 28. V, 12), Curtius (VIII, 3), Steph. Byzantinus 'stb. széltiben beszélnek harcziás életmódjuk-, változó lakhelyük- és a' többi scythák- különösen parthusokali vérségükről. Plinius nyilván összeköti őket a' parthusokkal midőn egyenlő törvényt és szokást tulajdonit nekik. „*Ultra sunt Scytharum populi (úgy mond). Multitudo populorum innumera: et quae cum Parthis ex aequo degat. Celeberrimi eorum Sacae, Massagetae, Dahae etc*“¹⁾. Justinus a' parthusok' első lakhelyét a' barkók és dáhák' tószomszédságába helyzi, mondván: „*Hi — solitudines inter Hyrcaniam, et Dahae — occupavere*“²⁾. Rokonságot bizonyít továbbá az is, hogy Artabán, a' parthus országlók' véréből eredett férfi a' dáhák'nál élvén, tőlük hivaték meg később a' parthus királyi székre Tacitus szerint: „*Igitur Artabanus, Arsacidarum e sanguine, apud Dahae adultus, excitur*“³⁾. Egy törzsfajhoz tartozott a' parthus, a' dáha, valamint honunkban testvére a' tahó a' magyarnak. Még bővebben megvilágosítja parthus rokonságukat Strabo, állítván, mikép a' Caspiumtenger körül lakó scythák jobbára daáknak nevezettek, a' keletfelé lakozók massagetáknak meg sákáknak: a' többiek köznéven scytháknak, ámbár minden felekezetnek lenne saját neve. Beszéli tovább: A' scythae Arsakes némelly daakon, kik melléknéven parthusoknak (barmos?) és nomadeseknek hivattak, 's kik Ochusnál laknak, uralkodván, Parthiát megtámadta és elfoglalta. Mondják (így folytatja tovább), hogy a' parthus daák azon daáktól költöztek ki, kik Maeotistón fülül lak-

¹⁾ C. Plinii S. Hist. Naturalis. Lib. VI, cap. 19. ed. Harduini.

²⁾ Justinii Historiarum Philippicarum ex Trogo Pomp. excerptarum. Lib. XL, cap. 1.

³⁾ C. Cornelii Taciti Annalium Lib. II. cap. III.

nak és Xanthiusok- (szántó?) meg Pariusoknak hivattak. Nem épen bizonyos (így okoskodik végre) a' Maeotis tón fölül némelly daa scytháknak léte, kiktől ugyanis Arsacest eredni mondják, ki midőn Diodatus' gyarpulta alól menekült, Parthiát el zakadásra bírá ¹⁾. Illy szoros összeköttetés bizonyára nem lehetett vérségi kapcsolat nélkül. Maga azon ingadozó véleménye a' régieknek, hogy az első parthus országló majd bactriai azaz barkó, majd dáha azaz tahó eredetűnek mondatik, igazolja közös származatukat. Föltűnő az is már magában, miként a' barcanok, dahák és parthusok többnyire egymásmellett neveztetnek. Elvitázhatlan tehát vagy csak ezekből az érdeklött aggkori három népnévnek egyedül a' magyar-nemzet' keblében fönmaradása, azon magyarénak, mellyel geographiai összeköttetésüket már Ázsiában eléggé bizonyítja Ammianus Marcellinus' főnebb idézett fontos sora (Lib. XXII, cap. 8), t. i. hogy a' Pontus körül Halys víztől keletnek dahák és makronok azaz magyarok egymásmellett éltek. Herodotusnál is egy sorban állnak némi helyütt a' matienek és makronok; Ctesiasnál dahák, barcanok és parthusok egyvégben számítatnak el, már szinte előadtam igéiben.

A' magyarok'
régibb lakhe-
lyei.

19. §. Ennyi egybevágó, fontos emlékek' utmutatásánál fogva nem lehet aziránt kételkedni, hogy Persia' vidékein, jelesen a' régi Parthiában lakott a' magyar nép. Ez áll rendithetlenül igen is: de valljon kapcsolatba hozhatjuk-e és miként ideköltözött őseinket az ottaniakkal? kimutatható-e nyomonkint az ut, mellyeni ideszármazásunk bebizonyul? Erre megint csak az feleletünk: „A' magyarok' régi lakhelye 's költözködési vonala' nyomozásánál épen nem a' Jegestenger felé, hanem Persia' vidékére, különösen Parthusországba vezettetünk vissza.“ Ezen állítás további bebizonyításául a' történeti adatok' nyomozását folytatandók, előbb ismét némi rövid kitéréssel foglaljuk el az olvasót. Valamint egyes családok származásának kimutatásában legbiztosb mód alulról fölfelé haladni, úgy valamelly költöző nép' ősfészke legbiztosban határoztatik meg, ha vándorlásának nyomán fölfelé mindaddig kísértetik, míg a' történetek' fáklyája vizsgálódásunk mütételénél ki nem aludván, annak régi állandóbb lakához nem érünk. A' Pannoniában letelepült magyar nemzetnek Constantinus Porphyrogenitus görög

¹⁾ Strabonis Rerum Geographicarum. Lib. XI. Ed. Casaboni Paris, 1620. pag. 515.

császár, kinek e' részben leghitelesb tanutételével birunk, időszerint a' mostanin kívül három lakhelyet tulajdonit, ilyen geographiai renddel:

I. Etelköz.

II. Lebedia.

III. Egy általa meg nem nevezett, — honnan Lebediába költöztek. Ezen utóbbinak biztos kipuhatólását veszem immár egy különös szempontból munkába.

Azt állítja a' tudós császár az általa mindig turkáknak hívott magyarokról, hogy Lebediában laktukkor bizonyos oknál fogva még SAVARTOEASPHALI néven hivattak. „*Et quidem tunc non Turcae, sed SAVARTOEASPHALI quaedam de causa dicebantur.*“ Alább beszéli, miszerint a' magyarok Lebediában két részre oszolván, egyik kelet felé Persia' mellékin telepedett le, és azok mainapiglan (irt 949—951. évben) a' magyarok' (turkák) régi neve szerint SAVARTOEASPHALI néven hivatnak; végre említi, hogy ezen kelet felé Persia' részein lakó magyarokhoz az ó korában is kéreskedőiket küldözik a' nyugoton (Moraviában) lakó magyarok, meg is látogatják őket, és gyakorta választ kapnak tőlük. „*Ad Turcas vero orientem versus in Persidis partibus habitantes, quorum supra mentionem fecimus, negotiatores suos mittunt etiam num ii, qui occidentem incolunt praedicti Turcae, invisuntque illos, et responsa saepe ab ipsis per hos accipiunt*“¹⁾. A' hazai és byzanci történetek' alapos ismeretével biró részrehajlatlan írók közül alig van olyan, ki Constantinas' imez utóbbi soraiból elmélkedve azon egyszerű oknál fogva, hogy a' kétfelé szakadt nemzettest' egyik felének Persia' vidékére költözése nem egyébre mutat, mint régibb hazájuk' ottlétére: ne hitte volna persiai származásunkat. De mindezen hiedelem elegendő gyámok- és történeti bizonyítványok' hiányában nem volt ingatlan állású a' messzibb éjszokról, a' finn világból philológok által hozott okoskodások' ellenében; hiányzott még a' legerősb láncszem, mi egy déli tartománynyal hozza szoros kapcsolatba a' magyart: mert nem tudák megfejtteni a' SAVARTOEASPHALI nevet, 's ki találni azon bizonyos okot miért hivattak régibb időben

Savartoea-
sphali név.

¹⁾ De Administrando Imperio. Cap. 38. In Constantini Porphyrogeniti. De Thematibus et de Administrando Imperio, recogn. Imm. Beckerus. Bonnae, 1840. in 8. pag. 168, 169, 171. A' latin fordításban a' görög β betűt v-nek mondván ki, Sabartoeasphali helyett Savartoeasphalit írunk.

ekkép a' magyarok. Az ezen név körül fölmerült alaptalan fejtegetéseket előszámlálni untató egyszersmind hálátlan működés lenne, azért csak annyit nyilvánítunk, hogy a' régiebbeken kezdve, Dankovszky' fejtegetésével sem nyert e' részben a' magyar őstörténet kellő világosítást. Számosak boldogult Horvát Istvánnak a' magyar őstörténetek körüli érdemei: de ha nem volnának is számosak, maga azon tény, hogy ő volt legelső, ki a' Constantinus Porphyrogenitustól magyarázatlanul hagyott „sabartoe-asphali“ nevet megfejtette, és hogy ezen megfejtéssel kulcsot adott a' maradék' kezébe egy ós magyar világ' rejtélyét fölnyitandót, — hervadhatlan koszorút viva halantékára. Ő volt, ki kevesek által értett és sokaktól félre magyarázott Rajzolataiban első mondá ki egész határozottsággal, miszerint a' „Sabartoe“ a' Justinus által emlegetett „Zapaorte“ parthiai hegygyel, mellyen a' vihatlan erőségű DARA vár építetett, azonos, és hogy az „asphalos“ külön görög toldalék, bátorságos, erősített, védett értelemmel bíró¹⁾; ő volt, ki bővebben megmutatá, mikép a' Sabartoe, Savartoe, azaz Závártó nevezet Parthia' magos hegyeihez, különösen azok' záváros, kapus hegyszoroasizhoz vezetnek bennünket²⁾. Soha nem esküdtem mester' szavára; — személyes viszonyom sem vala az elhunyttal oly közeli, hogy irántai hajlam- vagy előszeretetből néha túlságig vitt állításait vakon elfogadjam: sőt ifjúkori törekvéseim' általai részvétlen, 's némi féltékenységet sejtető rideg fogadtatása ösztönyszerűleg visszatartoztatott: örömmel bevallom mégis, hogy, minél mélyebben hatottam a' hajdankor' ismeretébe, minél gondosabban hasonlítám öszve a' régi világ' nemzetünkre vonatkozó tova szétszort történettudományi maradványait az újabb idők' naponta fölmerülő régiség' alaposb ismereteivel, kiaknázott emlékeivel: annál élénkebben győződém meg helylyel-közeli csak vázlatokban közlött rendszerének valósága, sok részben rendithetlen igazsága fölött. Nem csuda, hogy részletekben be nem bizonyítá rendszerének számos tételeit; oly nagyszerűek, oly roppant munkálatot föltételezők azok, hogy merőben föltalálásuk, összeállításuk és az adatok' egybegyűjtése kedvező helyzetben is egy emberéletet kívánnak. E' nyilatkozattal Horvát István' árnyékának tartoztam, de tartoztam megnyugtatásul azok' irányában is, kik úgy vélekednek, mintha nem felelt

¹⁾ Horvát István, Rajzolatok a' magyar nemzet' legrégebb történetéből. Pest, 1825. 8r. 54. l.

²⁾ Horvát Istv. A' Szlavinokról, azaz kérkedőkről. Pesten 1844. 8r. 95. s. k. II.

volna meg a' boldogult, körülményeihez képest nehéz föladatának. Jóni fog még egy boldogabb kor, mellyben most erős záruk alatt levő készülleteit 's összegyűjtött anyagait némi értelmes magyar kellően fölhasználván, roppant studiumának bámulatos eredményét a' tudós világ elé hozandja. Én, — elszigetelten, magános erőmből, gyámolítás nélkül törögetem a' járatlan ösvényt. Ösztön- vagy jutalomdíj sem kecsegteté 's buzditá soha fáradalmaimat; igen közepszerű állásom pedig terjedelmesb működésre épen nem kedvező. Ha tehát keveset eszközölhetek, annak ismét csak az az oka, hogy hosszas tanulásaim után hanyatló kort értem el, mig a' magyar nemzet' legrégibb története iránt elegendő ismeretet 's meggyőződést szerezheték, mig tisztán láthatám azt, miről az egyetemi világtörténet-tudomány eddigelő nem álmodott. Mosolyogjanak illy kifejezésekre a' külföld' nagy tudományú historicusai: mindegy. Igazolni fog az idő: *Opinionum commenta delebit dies.*

20. §. Megtanított bennünket Horvát István arra, hogy a' „SAVARTOEASPHALI név mit jelent; 's megmondá, hogy e' név lánczolatán egyenesen PARTHIÁBA vezetettünk; mihez képest a' magyarnak Constantinus Porphirogenitus által meg nem nevezett: III-dik Hazája PARTHIA. Talán azt fogják némellyek ellenvetni: jóllehet Horvát ekként magyarázá a' Sabartoe nevet: mivel azonban magyarázatára történeti világosításokat kevesbé hintett: még nem vált csalhatatlanná az állítás. — Szolgálok mi tüstént illyenekkel is. Constantinus Porphyrogenneta császárral egyidejű Luidprand cremonai püspök, korának nagy tudományu férfia, ki Otto német császár részéről kétszer, u. m. 946 és 968-dik évben viselt követséget Byzanczban, ki a' magyar nemzet és ország' ismeretéről több helyütt mint szemtanu teszen bizonyosságot; kinek mint diplomaticai személy- és történetirónak egyszersmind lehetetlen volt nem ismernie Constantinus' 949 — 951-ben készült és az akkori politicusoknak nélkülözhetlen munkáját, így ir Frankfurtban 958-ban, tehát az első követség után, magyar őseinkről 885 — 927-ig terjedő tárgyak között; mint akkor szokás volt, merő epés kifakadással: „*Ungariorum gens cuius omnes poene nationes experte sunt scitiam, quae miserante Deo sanctissimi atque inuictissimi regis Ottonis potentia, ut latius dicturi sumus, mutire non audet exterrita, nobis omnibus tunc temporis habebatur ignota. Quibusdam namque difficillimis separata a nobis erat interpositionibus, quas CLUSAS nominat*

Savartoeasphali név Parthiába vezet.

vulgus, ut neque ad meridiem, neque ad occidentalem plagam exeundi habuerit facultatem“¹⁾). Jegyzésbe teszi a' kiadó a' „Clusas“ szóra, hogy a' kézirat' másikában „Cluras“ áll, mi nem egyéb a' „Claustra, pilae, portae“ nevezetnél, 's mit a' régiék hegyek közti szoros és keskeny utak' kifejezésére használtak, nyelvünkön pedig „ZÁVÁR vagy KAPU“ jelentéssel bir. Használtatott ezenkívül még „Clissa“ és „Clissura“ nevezet is éppazon értelemben. Kérdjük már, nem azt mondja-e Luidprand latinul és körülírva, a' mit épen Constantinus Porph. magyar és görög összetett szóval irt? nem azt állítja-e, hogy a' magyarok midőn még európaiak által nem ismertettek, erős závárok által voltak minden felől környezve? azaz: *s a v a r t o e - a s p h a l i* = závártói erősítettek voltak. Igen is azt mondja, mit Constantinus; azt mondja, mit Justinus főnebb említett soraiban *Zaportene* parthiai hegyről ír; t. i. minden oldalról meredek szikláktól úgy körülvetett, hogy a' hegy' ótalma védőkre nem szorulna. „*Ita enim a praeruptis indique cingitur, ut tutela loci nullis defensoribus eget.*“ Azt mondja, mit Procopius Daravár' fekvéséről följegyzett: „*His in partibus mons editissimus inaccessis horret praecipitiis.*“ Úgy állítja előnkbe, mint a' minőnek Dara' vidékét az újabkori utazók lefestik, szirtes, magos hegyekkel körülvelt és szoros utakkal maga a' természet által fölruházott tartományt: következőkép a' parthiai závárok (clusurák) voltak a' magyarok véd-lakhelyei. Értette tehát Luidprand a' magyarok' geographiai régi nevét, és igen helyesen írta körül régi hazájukra vonatkozólag; melly körülírással Constantinus' elhalgatta „*némelly ok*“ megfejtetvén, kellő világosságra hozatik; de hibázott még is, midőn azon hegy-závaros lakhelyüket földiratilag nem oda látszik tűzni, mint alábbi soraiból kitűnik, hol tulajdonképen létezett, ezen hibája azonban annál inkább megbocsátható, mivel ünnepeyesen bevallja a' magyar nemzet' akkoriban mindnyájuk általi ismeretlen voltát: „*nobis omnibus (úgy mond) tunc temporis habebatur ignota.*“ Midőn előbb ugyan is Arnulf császárnak Sventibald (Svatoptluk) morvák vezére elleni sikertelen harczát megemlítvén, a' magyarok' segítségül hívását előadná, úgy állítja előnkbe a' dolgot, mintha Arnulf azon hegyszorosakból hitta volna ki őket: „*Arnulfus interea (ekkép ír) — cum Centebaldum Maravanorum Ducem — debellare nequiret, depulsis*

¹⁾ Luidprandi Antapodosis Lib. I. cap. 5. Apud Pertz G. H. Monumenta Germaniae Historica, Hannoverae, 1839. fol. Scriptorum Tom. III. pag. 276.

his, pro dolor, munitissimis interpositionibus, quas vulgo CLUSAS nominari praediximus, HUNGARIORUM gentem — in auxilium convocat.“ Mi e' tévedésen föl nem akadhatunk, mindenek által tudva levén a' magyaroknak Arnulftól Árpád fővezér' korában etelközi lakhelyökből kihivatásának, hová dél- és nyugotfelőli hegyszorosok és závárok épen nem alkalmazhatók, kevesbé zárhelyeikből történte; mert a' Moldva- és Erdélyközti havasokon kívül minden oldalról szabad tér nyílt a' magyarok kirohanására. A' későbbi krónikások, jelesen Albricus a' XIII-dik század közepén élt francziaországi apát Luidprand' magyarokra vonatkozó sorait igról igre leirván a' závárs hegyet (Clusa) épen úgy alkalmazza, mint maga Luidprand¹⁾; nem csuda azért, ha annyi történetbuvárok e' szóban nem találták föl eddigelő Constantinus Porphirogenneta' „Sabartoe-asphaloi“ nevezetének megfejtését, tulajdonkép latin fordítását. A' magyar krónikairóknak is volt némi homályos sejtelmük a' ZÁVÁRTÓ parthiai óshazáról; de csak homályos és néphagyományokon alapuló, annélkül, hogy azt megnevezni, vagy helyét világosan kijelenteni tudták volna. Midón Kézai Simon XIII-dik századi krónikásunk Scythiáról a' magyarok' óshonáról beszél, ilyen jellemző geographiai leirást ad róla: „*Situm enim naturalem habet tam MUNITUM, et in solo locello parvissimo, ibi aditus reperitur*“²⁾. Mi ez egyéb mint tökéletes körülírása Constantinus' Savartoeasphali nevezetének? Nemde húnél hivebb ecsetelése Justinus kijelölte Zaportenon parthiai hegyes vidék' tulajdonságainak? Az utánna következő sorokban is azon scythiai hely' bevehetlensége, termékeny, mindenekkel bővelkedő volta olly elevenen rajzoltatik Kézaitól, valamint Justinus és egyebek ismertetik Parthia' egy részét. A' mit Kézai a' magyarok lakta Scythiáról mond, majd nem szóról szóra utánozza a' bécsi képes krónika Turoczinál, hasonlóké nem nevezve Závártót. Ímezek szavai: „*Situm etiam eiusdem tam MUNITUM, et in vno tantum loco parvissimo, introitus illac reperiatur existere*“³⁾. Annyi lefolyt századok után bizonyára elég hű leírása ez néphagyomány után a' parthiai Závártó, bátorságos, erősített, védett ókori lakhelynek; elég nyomós billegése 's kifejezése a' görög „*asphalos*“ értelmének.

¹⁾ Albrici Monachi Triumphontium Chronicon. Hannoverae, 1698. in 4. p. 226, 242. ad An. 893, 903.

²⁾ M. Simonis de Keza Chronicon Hungaricum. Budae, 1782. in 8. Cap. I, pag. 34.

³⁾ Joannis de Thwrocz Chronica Hungarorum. Part. I. cap. V. Apud Schwandtnerium, Scriptores Rerum Hungar. Lipsiae, 1746. in fol. Tom. I. pag. 50.

Ne véljük mindazáltal, hogy a' parthiai záváár hegyek csupán egy kis környékre szoritattak volna. Strabo I. századi földleiró az Eufrates mellett annak jobb felén fekvó Amanus hegyet, inelly szinte Parthiához tartozván huzamos ideig, a' romaiakkali harczoknak többször volt színhelye, úgy írja le, mint záváárokkal ellátott 's védett hegyrészeket: „*Amanus mons* (úgy mond) *est in confinio Ciliciae et Syriae, tantaeque sunt in eius transitu AN-GUSTIAE, ut quondam PORTAE fuerint in iis cum MURO CONSTRUCTAE, LOCO NOMEN INDE INDITUM*“ ¹⁾). Világosan kimondja ime Strabo is, hogy záváarairól hivatott e' vidék, de elhalgatja a' neki barbarusnak tetsző „ZÁVÁR“ nevet. A' parthiai záváár-hegyről beszél a' Miscella írója midón ekkép nyilatkozik: „*CLAUSURAS tenere quae ducunt in Persidem*“ ²⁾). A' záváárhegy' nevét ime itt is lefordítva találjuk, és csak ez a' legnagyobb nehezség.

Ott állunk tehát már, hol bizton kimondhatjuk, miszerint „a' magyarok régi SAVARTOE neve merő geographiai, mi az ASPHALOS görög hozzátétellel világositást nyer; és hogy ezen geographiai név egyenesen Persia' vidékére, a' régi PARTHIÁBA, annak a' parthus-magyar korban SAVARTOE azaz ZÁVÁR hegy és TÓ (Radix montis) nevet viselő helyére vezet bennünket, hol DARA vár állott.“ Nemcsak Parthiába vezetettünk be e' név' megfejtése által, hanem a' Darius Histaspes korából fönlevő ékirásos emlékekben bámulattal olvashatja a' tudós világ a' magyar nemzet' e' hajdankori nevét. Ott áll a' leghatalmasb persa királynak adótfizető ázsiai népek és tartományok' sorában „ZÁVÁRTÓ“; ott mondatik Lassen' értesítése szerint: „*Darius Histaspes rex populorum bonorum posui. Hi adoratio-nem igni, mihi tributa attulere. Choana, Media, Babylon, Arbela, Assyria, Gutraha, Armenia, Cappadocia, SAPARDIA, Hunae etc.*“ ³⁾). Túzímádók voltak a' legrégebbs kelleti kutfók szerint a' magyarok is ⁴⁾). Illy csalhatatlan nagyszerű emlékeket nem mutathat föl őseinkről csak a' hajdani népek' bölcseje Persia.

Vannak kik a' „SAVARTOE ASPHALI“ névben azért nem lehetik föl a' magyarok' „ZÁVÁRTÓI“ nevét, mivel ilyen nemzeti név előttük szokatlan-a' z a v á r t ó i e r ő s i t e t t e k' pedig hihetlennék látszik. Figyel-

¹⁾ Strabonis Geographia. Lib. XVI.

²⁾ Fabrotti Glossarium. In operibus Cedren. Ed. Bon. T. II. pag. 940.

³⁾ Lassen Chr. Die altpersischen Keil-Inschriften von Persepolis. Bonn, 1836. in 8. S. 39. K. u. 152.

⁴⁾ Tudománytár. Budán, 1842. II. füz.

meztetni kell az illy véleményüeket legelőbb is arra, hogy Constantinusnak a „savartoe“ szóhoz ragasztott „asphalos“ görög szava az előtte álló magyar névnek görög kitételű általános értelmezése; mert erős záváráról ekkép nevezett hegynél lakván egykor a magyarok, bizonyára bátorságos, erősített, védett lakhelyűek voltak; a' minemű kijelentésre az „asphalos“ elég alkalmasnak találatik, miután nyilvánosá lón a' főnebbiekből az elnevezés' általa elhalgatott oka. — Megfeledkeznek továbbá a' kétkedők arról, hogy a' „zavártói“ épen olly geographiai név, mint: erdei, erdélyi, havasalföldia, hegyalljai, (Hylaeus, Transylvanus, Transalpinus, Pedemontanus); mint a' provincialis nevek: bodrogekői, muraközi, rábaközi, vagy: cserháti, nyírségi, tiszaháti; végre: marczaltói, marostói 'stb. A' scytha népről áll az leginkább, miszerint kiterjedett ágazatai miatt sokféle felekezeti, nemzeti és lakhelyzeti nevekkel is különböztettek meg egymástól. Mi lehet a' II. Béla kir. névtelen jegyzőjének „Dentumoger“-ja egyéb dontói magyarnál? Hiszen Dentia, Mogeria és Bascardia scytha tartományokból jöven a' krónikák szerint a' magyarok, kellett lenni dentiai vagy doni, mogeriai és baskardiai magyaroknak is. Az illy helyekről kölcsönzött népnevek különösen a' hünfelekezeteknél mutatkoznak. Theophanes a' IX-dik században élt író mondja: „*Ad Eurum Tanaidis Turci habitant qui olim Massagetae vocabantur, quos Persae sua lingua Khermichiones dicunt*“¹⁾. Ezen tanutétel szerint a' persák nevezék saját nyelvükön a' Don-tól délkeletre lakó turkákat, kik szerinte hajdan Massa-Geták (nagy-geták) neve alatt voltak ismereteseek, kermi chionoknak. Persa és török nyelvben mais cherman, chirmen, germen, hirman, hirmen: várost, várat jelent; innen Akerman, Fejérvár, Bielogrod a' Dniszternél; Kara-hirmen, Feketeváros a' Dunánál; Sar-Germen, Sárjavár Krimeában: melly szerint: Chermichion: vár-chun azaz kún. És vizsgáljuk mára' történeteket, találunk-e illy nevű hün népfelekezetet? Igenis találunk: itt vannak a' Var-chuniták azaz vár-kúnok. Theophylactus írja ámbár a' név' eredetére kétes értelemmel de magára a' névre világosan: „*Haec in Oriente ad Fluvium Til accolit, quem Turcae Nigrum appellare solent. Eius vetustissimi principes Var et Cheunni vocabantur, a quibus etiam nonnullae illarum gentium adeptae sunt appellationem, ut Var et Chunni nominarentur*“²⁾. A' kik még ma is kételkednek

¹⁾ Theophanes Byzantinus in Photii Bibliotheca. Bonnae, 1821, in 8. pag. 26. a.

²⁾ Theophylacti Simocatae Historiarum Lib. VII. cap. 8. Bonnae, 1834. in 8. pag. 284.

a' chun, hun, kún azonegy jelentésén, reájok kár volna szót vesztegetnünk. Ha voltak vár-kúnak; ha létezett egykor Bosporanus (As-purgio, vasvári) nép; ha voltak továbbá Tyri-Geta (Tur, Tyras folyó melletti Geta), Ost-Fal, Vest-Fal 'stb. geographiai nevű népek, miért ne lehettek volna závártói magyarok? A' „zá r, zá vá r“ mint geographia nevezet föl találtató Persia' vidékein „zo ar, zu r“ formában hegyszoros vagy kapu' jelentésére. Procopius írja a' kaukaszusi závárról: „*Ad Portas — quae Humnos vicinos in Persarum ac Romanorum oras inducunt: Tzur altera, altera veteri nomine Caspia dicitur*“¹⁾. A' római időkben Amidának, (most Kara-Hamid, Diarbekr) hol Ammianus szerint a' V. Legio Parthica tanyázott, egyik kapuja Mar-Zoara nevet viselt²⁾. De miért mindezeket bizonyítgatni, midőn ott áll Darius emlékeiben a' szomszéd tartományok közé sorolva „Sapardia“ az előbb fölhozottak szerint; miből Závártó vidék vagy tartomány' lételet épen a' kérdéses részeken, az nem fogja föl, ki efféléket kombinálni nem akarja. Hogy krónikáink mélyen halgatnak a' „zavártói“ névről, semmit sem bizonyít állításunk ellen; Etelköz és Lebedia névről sem tesznek egy szóval is említést; de azért ugyan kételkedhetni-e a' régibb magyar lakhelyek' illy neve fölött? —

Parthiából
kiköltözés.

21. §. Mikor költözött ki Parthiából a' magyar nemzet? ezen kérdés gördül immár előnkbe a' parthus vérség' földéritésénél.

Itt sem alszik ki a' világító szövétnék, ha elég gondot fordít rá a' nyomozó.

A' sassanida persa új dynastia által 229-ben szétszórta Parthusbirodalomból, hogy ki nem költözött az egész parthus néptömeg, hanem birtokának a' persák- és római uralom alá jutásával azokban hatalma tiprottan vonta meg magát: igen természetes. Egy részök, különösen a' főbb családok, az éjszakibb vidékeken honoló scytha rokon népágazatokhoz, kik húnok, khazarok, massageták, turkák- 's egyéb különböző névvel jegyzettekhez csatlakozék: ugyanazért, majd ennek, majd amannak neve alatt találjuk föl őket a' Kaukaszus és Caspiumi tenger körül, hol a' rómaiakkal, hol a' persák mellett harczolva. A' Parthiában maradt magyar felekezett egyik része, mint fünebb a' matzarvári dolgokból értettük a' szerencse' forgandóságához képest néha a' romaiaknak, majd ismét a' persák-

¹⁾ Procopius, De bello Gothico. Lib. IV. cap. 3. Ed. Lipsiae, 1833. Part. II. Vol. II. p. 469.

²⁾ Assemani, Bibliotheca Orientali. Tom. I. pag. 274.

nak lónek alattvalói. A' római hirtokokban, jelesen Fölső-Mesopotámiában lakó parthus ivadékok nem jelentéktelen szerepet viselének a' IV-dik században mint római zsoldosok, több római parthus ezred alakulván keblük-ből, kik szülő földükön védték persák ellen a' római hatalmat. Ammianus Marcellinus írja Tigris melletti Singara város' 360-dik évben persák általi ostromáról: „*Tuebantur autem hanc (Singaram) civitatem Legion es duae, prima Flavia, prima que PARTHICA, et indigenae plures, cum auxilio equitum illico ob repentinum malum inclusorum: qui omnes, ut dixi, vinctis manibus ducebantur, nullo iuvante nostrum*“ . — Alább ugyancsak Tigris melletti Bezabda vagy Phöenica város' ostromáról: „*Ad cuius tutelam tres legiones sunt deputatae, secunda Flavia, secundaque Armeniaca, et PARTHICA itidem secunda, cum sagittariis pluribus Zabdicenis, in quorum solo tunc nobis obtemperantium hoc est municipium positum*“ ¹⁾. Ismét Valerius Constans császár' korát érdekelve a' 359-dik évben persák által elfoglalt Amida városról beszéli fönebb: „*Cuius oppidi (Amidae) praesidio erat semper quinta PARTHICA legio destinata, cum indigenarum turma non contemnenda*“ ²⁾. Némi római sirkövön olvastatik Muratoriusnál: „*LEG III. PARTHIC.*“ ³⁾. Rómában a' Capitolium' udvarán levő emlék' sorai: „*Leg. I, Leg. II, Leg. XIII. PARTHICA*“ neveket is tartalmaznak magukban. Az 1, 2, 3, 5 és 13-dik parthus legióról világos bizonyságokkal birunk im' ezekben; mikből eléggé kitünik, hogy birodalmuk összerogyta után a' IV-dik században nagy sokaságú parthus nép lakott a' mesopotámiai római birtokban, mellyből a' persa hatalom' terjedtével nyomult éjszakra scytha néprokonaik közé. Nem tudatik ugyan minden legio nevének eredete 's oka; azért határozottsággal állítani mind e' kinyomozott parthus legióknak született parthusokból szerkezetét valamint vakmerőség, úgy másrészt egyedül a' parthusokon vett győzelemről ekkép nevezetüket állítani merő csalódás lenne. A' Parthusbirodalom' enyészte után a' persiai határoknál tanyázó legiók is viselék e' nevet; ebből méltán következtethetni, hogy a' Legio Brittanica, Legio Germanica 'stb. példájára nemzeti és származa: i billeget viselt a' parthus legio. Meg kell jegyeznünk általában a' parthus névről, hogy az arsakidák birodalmának összerogyta

¹⁾ Ammiani Marcellini Rerum gestarum. Lib. XX, cap. VI, VII.

²⁾ L. c. Lib. XVIII cap. IX.

³⁾ Katancsich M. P. Istri Adeolarum Geographia vetus. Budae, 1827. in 4. Part. II, pag. 383.

után is használtatott egyideig a' sassanida persákra főleg római írók által. Így például olvassuk Eutropius IV-dik századi irónál Licinius Valerianus császárról irtában a' persákat parthusoknak is nevezni: „*Vallerianus in Mesopotamia bellum gerens, a Sapore Persarum rege superatus est: mox etiam captus, apud Part hos ignobili servitute consenuit*“¹⁾. A' massageta nevezet is kedvező eredményt ad kutatásunknál. Daravár ostrománál 530-dik évre láttuk fönnebb, mikint 1200 massageta vivott együtt Belizár alatt a' rómaiakkal persák ellen, Sunicas, Augan, Simas és Ascan levén vezérük. Hol vették magukat ezen massageták? talán a' Volga' torkolatától menének Dara' védelmére? ó nem. Ók a' závártói parthus magyarok' ivadéki valának a' scytha néptörzsök' eme' gyakorta fölváltva használt neve alatt. Nem gyéren hivattak később korban is massagetáknak a' magyarok. A' XIII-dik század' első felében élt spatroli főesperest Tamás egyenesen a' massagetáktól származtatja le a' magyarokat ekkép irván: „*His fere temporibus, pars aliqua Gentis MASSAGETUM egressa de regione sua, quae MAGERIA nuncupatur, venit in multitudine gravi, obstantia quaedam devastans, totam Pannoniam ex utraque parte Danubii occupavit*“²⁾. Telvék a' byzanczi írók a' kaukaszusvidéki chun, hún, massageta, turca 'stb. változatos nevű scytha népnek görögökkel együtt harczolásáról szóló hiradásokkal, főleg Heraclius korában; és épen ez időre tűzi a' nagy hitelű Nestor a' magyarok' föltünését fejez Ugriknak nevezvén őket, valamint a' besenyő-kúnokat fekete ugriknak. Így ir a' legrégebb szláv krónikás: „*Hierauf kamen die weissen Ungern, und erbtten das schlaronische Land, nachdem sie die Volochen verjagt hatten, die dieses Land vorher eingenommen hatten. Diese UNGERN fingen sich unter dem HERACLIUS zu zeigen an, und ZOGEN MIT IHM GEGEN DEN PERSISCHEN ZAR KOSRU*“³⁾. Ingadozhatlanul áll tehát az orosz évkönyvek szerint, mikép a' Pannoniába költözött magyarok Heraklius császár korában (610—641) tűntek föl mint újolag független nemzet, és mellette harczoltak is Kozroes persa király elleni háboruban. — Tekintsünk már most a' byzan-

¹⁾ Eutropii Breviarium Historiae Romanae. Lib. IX. cap. VII.

²⁾ Historia Salonitana. Cap. 14. In Schwandtneri Script. Rerum Hungar. Lipsiae, 1746. in fol. T. III, pag. 548.

³⁾ Nestor, von A. L. Schlözer. Göttingen, 1802. in 8. II. Th. S. 141.

czy írókba, 's vizsgáljuk, kiket és milly nevű scytha népet hirdetnek Heraclius' frigyének a' persák ellen.

22. §. A' VIII-dik század végével élt († 828.) constantinápoli patriarcha Nicephorus 615-dik évre tűzve Chosroes persa királynak a' rómaiak ellen ujabban indított háboruját, 622-dik évnél írja: mikép Heraclius cs. a' Feketetengerre kelve a' lázok' tartományában (Lazica) kikötvén, onnan a' turkák fejedelméhez (ad Turcarum principem) ajándékokkal ellátott követeket küld, azt a' persák elleni hadba társnak hivandóul; ki is megígéré a' segedelmezést. 625-ben Heraclius a' megérkező seregnek elébemenvén, midőn a' vezér hallá a' császár' jelenlétét, a' turkák' nagy sokaságával eleibe siet, és lováról leszálván, előtte földreborúlt; melly tiszteledést követői is utánzák. Látván a' császár a' nagy megtiszteltetést, a' vezérnek kijelenté, hogy, ha állandó és hű barátságra akar vele lépni, lovon ülve is közelítsen hozzá, fiának nevezvén őt. És így, a' császár ölelésére bocsátatván, az, fejről levévé koronáját, 's a' turka vezér' fejére tevé. Ezután vendégségre híván meg, a' lakománál használt mindenemű edényeket és eszközöket, királyi öltözettel és drága kövű ékességekkel együtt neki ajándékozá. Hasonlókép adott más ékességeket az őt környező két főnöknek, miket saját kezével oszta ki. Azonban, tartván a' császár, ne hogy valamint az avarokkal történt, magának ártson, ezen frigyet erősen megkötötte, mert leányának Eudokiának arczképét előmutatván, így szólt a' vezérhez: midőn az Isten összehozott bennünket, akará, hogy fiam légy. Ime, itt leányom, a' rómaiak' királynője, kit, ha engem gyámolítandasz, és ártóim ellen segedelmet adandsz, neked nőül ígérem. Erre e' turkák' vezére a' gyönyörű arczkép' eredetiének szerelmére gyúladván, az által e' szövetség' megerősítésére hajlandóbbá lón. Tüstént átadá a' császárnak a' turka hadsereget, mellyel Persiába nyomulván a' városokat földülá és tűzoltárokat szétszórá. „*Statim igitur Turcarum copias cum duce imperatori tradidit. Quibuscum in Persidem irruens, oppida subuertit atque ignis delubra prosternit*“¹⁾. — Szinte azon időkorban élt Theophanes csekély különbséggel de nyomósabban így adja elő az esetet 617-dik évre jelölve: Heraclius Lazicába menvén, ottani kevés mulatás után a' keleti turkákat, kik kazaroknak hivatnak („*Turcos orientales,*

Húnok' neve
alatt élése a'
magyarok-
nak.

¹⁾ Sancti Nicephori Breviarium rerum post Mauritium gestarum. Bonnae, 1937. in 8. p. 17, 18.

quos Chazaros vocant“) hadi szövetségre édesgeti. — A' kazarok a' caspiumi kapukon áthatolva Persiába rehintak, és Ziebel (Ζιεβήλ) vezér alatt (íme a' Csepel' Árpád lovászmesterének és arról hívott dunai szigetnek már a' kazaroknál használt kún-magyar neve, mellyet Béla kir. névtelen jegyzője cap. XLIV. Sepel-nek ír), ki a' csákán (Chagan) utánni méltósággal birt, Adroega tartományba behatottak, és a' merre csak menének, a' persákat rablánczra fűzék, 's a' városokat meg falvakat tűzzel pusztíták. Azonban a' császár Lazicából eltávozván, azoknak eleibük menni 's hozzájuk csatlakozni igyekezett. Midón Ziebel a' császárt meglátá, eleibemene, nyakát megcsókolá 's hódola neki, mit a' persák Tifisből néztek. A' turkák hadserege pedig földig hajolván ábrázattal leborúlt, miután a' fejedelmi tekintélytől áthatva, szokatlan tisztelkedés nemével, melly azonban a' pogányoknál ünnepélyes divati, a' császárt üdvözlé, a' hadvezérek hérczte-tőkre menve, hasonló módon leborulának. — Ezután Ziebel negyvenezer válogatott vitéz férfiakat a' császárnak haditársképen rendelvén, saját tartományába mene vissza. A' császár azokat maga mellé vevén Chosroes ellen indult. „*Selectos tandem viros strenuos ad quadraginta millia Ziebelus belli sociis imperatori assignavit, et in propriam postmodum regionem secessit. Imperator illis sibi adiunctis, adversus Chosroem perrexit*“¹⁾. Ismét írja 618-dik évre: „*Hoc anno iam a mense Septembri Heraclius una cum Turcis inopinato propter imminentem hiemis rigorem in Persiam irumpens Chosroem, ubi rescivit expeditionem, in animi anxietatem et stuporem coniecit*“²⁾).

Világosan kitűnik e' két hiteles íróból a' Heraclius idétt szövetséges gyanánt negyvenezer vitéz férfiakból álló, Kozroes ellen vivott magyar seregnek a) Turka és Hun meg Kazar névvel illetése; b) nyilván áll, már akkor a' Kaukaszus' éjszaki részin lakta a' magyaroknak, miután a' caspiumi kapukon menve rontottak be Persiába.

A' mi a' Turka, Hun és Kazar neveket illeti: már ekkor vegyesen és fülváltva használtattak byzanci íróktól e' nevek a' rokonnyelvű és vérségű scytha felekezetekre. Turcusoknak nevezették közönségesen a' magyarok, ekkép hívá őket Leo Sapiens és Constantinus Porphyrogenitus;

¹⁾ Theophanis Chronographia. Bonnae, 1839. in 8. Vol. I. pag. 485, 486.

²⁾ Theophanes l. c. pag. 489.

melly nevezet Theophylactus szerint a persáktól ruháztatott rájuk: „*Hunnis itaque in oriente Boream versus incolentibus, quos Turcas vocare Persis mos est.*“ — Ismét: „*Sunt autem Hunni habitantes in Oriente, Parsorum vicini, quos multi usitatiore vocabulo Turcas nuncupant*“¹⁾; és tulajdonkép egy értelmű a parthus névvel; a miből azonban távul sem következik a mostani törököknek parthus származásuk, mert ezek Ozmanról a nemzet alapítójáról ozmanoknak (Ozmanli) szeretvén inkább hivatni, maiglan idegenkednek a „türk“ névtől. A hun, chun (kún) nevezet használtatott a parthusokra is; ekkép (Uni) nevezi őket Menasses Constantinus; valamint megfordítva parthusoknak hivattak a kúnok némmel lengyel és német írók, mint Radevicus, Kadlubko, Anonymus Saxo, s a livoniai krónika névtelen írója által.

Heraclius idétti lakhelyükből parthus magyar őseinknek tisztán földerül már az is, hogy a VII-dik században nem laktak többé Parthiában; és e kiköltözésük határozottabb időszakára nézve is hirunk történeti adatokkal. A *Derbend-Nameh*, vagy derbendi krónika, melly eredetiekép arab nyelven íratott, és sokkal később Mohammed-Avali-Akaszi által törüb-tatár nyelvre fordítatott le, melly hibás fordítása, még hibásabb leírása, és később beleszótt adatai által sokat vesztett hitelességében a criticusok előtt; általánosan elismertetik mégis azon érdeme, hogy számtalan tényeket foglal magában, mik hiteles és tiszta forrásokból meritvék, s a keleti történetekre becses világosításokat nyújtnak. Ezen Derbendi-krónika érdekes tudósítást hagyott fön a magyaroknak Kr. sz. után 550. év körüli éjszakfelé költözéséről, midőn egy helyütt mogul népről beszél. Hogy e mogul nép alatt mogul azaz magyar népség értetendő, világossá lesz magából a szövegből; más részt, kézzel fogható az arab R betűnek (Re ر) L betűveli (Lam ل) hibás fölcserélése. Az mondatik benne, hogy Muhammed születése előtt 70. év körül a mogul nép számtalan felekezete mutatkozván Derbend vidékén, (itt volt a kaspiumi kapu, vaskapu) minthogy tömérdek néptömeg hódításainak a vidék térei elégtelenek voltak, azért egy nagy részük tovább nyugot felé költözött, a másik a Volga folyó mentiben messzibb éjszakfelé fordula, hol Bulgár

¹⁾ Theophylactus Simocatta, *Historiarum Libri*. Bonnae, 4834. in 8. Lib. III. cap. 8. Lib. I, cap. 8. pag. 124, 47.

várost építé, melly most Kazánnak hivatik. A' nyugot felé költöző mogo-
rok inkább éjszak-nyugotra terjeszkedének ki, és MADZSAR várost ala-
piták. Ekkép hangzanak a' krónika' saját szavai Reineggs' fordítása szer-
rint: „*Ungefähr 70. Jahre vor Mohamed's Geburt, zeigte sich ein unzäh-
liger Schwarm verschiedener Mogolischer Völker. — Da aber für diese
grosse Anzahl der Völker der Raum ihrer Eroberung in diesen Gegenden
nicht zureichte; so zog ein grosser Theil davon weiter nach Westen, an-
dere wandten sich längst der Wolga Ufern, mehr nördlich und erbauten
die Stadt Kosan, welche sie damahls Bulgar nannten. Der westliche Zug
der Mogolen breitete sich mehr nach Nordwest auf, — und MADZSAR
gründete*“¹⁾. Csudálatosan emeli a' Derbendi krónika' ezen előadását vagy
csak az is, hogy a' messzibb éjszakra költözött a' Volga' martjainál letele-
pült, és Bulgar vagy Bular várost alapította másik felekezeten, —
hol IV. Béla király' korában Julianus prédikátori szerzetesbeli magyar
utazó' tudósítása nyomán még léteztek magyarok²⁾, a' Takson vezér alatt
(960 — 972) honunkba költözött bulyárföldi magyar nyelvű, egyedül val-
lásban különböző izmaelitákra ismerünk, mint egyhelyütt bőven bebizo-
nyítatott³⁾. A' hiköltözött parthus magyarok ekkor építék im' Kuma mel-
lett a' nagyszerű romokról most is ismeretes MAGYAR várost⁴⁾. E' tar-
tományból csapkodtak be, mint előbb láttuk, később is több ízben a' cas-
piumi és kaukaszusi kapun által Persiába, hún, chazar meg turka nevezet
alatt, már nem ugyan a' persa sassanidák, hanem az ezeket 652-ben vég-
kép megbuktatta arab abbasidák ellen harczolók. Theophanes beszéli többi
közt 720-dik évre a' kazarok' Persiában nyert győzedelmét: „*Hoc anno
filius Chagani Chazariae principis Mediam et Armeniam infestis armis
vexavit, et Garachum Arabum ducem in Armenia obriam factum una cum
adiuncto exercitu delevit tum vero Armeniorum et Medorum provincias de-
populatus, magno sui nominis terrore Arabibus relicto, domum rediit.*“ Is-

¹⁾ Reineggs, Allgemeine Historisch-Topographische Beschreibung des Kaukasus. St. Petersburg u. Gotha. 1806. in 8. Bd. I., S. 66.

²⁾ Desericii Innoc. De initiis ac Majoribus Hungarorum. Budaë, 1748. in fol. Tom. I. pag. 175.— Hormayr, Die Goldene Chronik von Hohenschwangau. München, 1842. in 4. II, S. 67, 68.— Ebben egy másik, az előbbtől különböző tudósítása foglaltatik Julianusnak.

³⁾ Jerney J. A' magyarországi izmaelitákról, mint volgai bulgárok- és magyar nyelvű népfelekezetről. Budán, 1845. 8r.

⁴⁾ Jerney, A' Kúma melléki Magyar városról. Tudománytár. 1843, I. Köt. 7. k. II. Köt. 67. kk. II.

mét 721. évre az araboknak' a' turkák' határába beütését: „*Hoc anno Mosalmas in Turcorum terras expeditionem suscepit, consertoque in incicem praelio, plures ex utraque parte cecidere*“¹⁾). Ugyan ó a' 756. évre előadja, miszerint a' turkák másodszor a' caspiumi kapukon áttörvén, az arabokkal összeütköztek, midőn is mindkét részről számosan hullottak el: „*Hoc anno Turci in Caspias portas et Iberiam irruptionem secundam fecerunt, pugnaque cum Arabibus conserta, ex utraque parte cecidere non pauci*“²⁾). Ezen Kaukaszus fölötti hazájukra czéloz Constantinus Porphyrogenitus, midőn Volga és Jaik' torkolati körül, már nem általános nemzet-ségi, hanem felekezeti MAGYAR névvel jelölve, a' besenyők (Paczinakitae) és azok' szomszédságában lakó mazarokat emleget, mondván: „*Sciendum est Patzinacitas a principio ad Atel et Geech flumina habitasse, usque conterminos fuisse populos illos, qui MAZARI atque VZI cognominantur*“³⁾). Czáfolthatatlan bizonyságok ez elsoroltak, őseinknek Heraclius idétt már a' Kaukaszus' felső részein Magyar város körüli laktának meghatározására.

23. §. Elégge indokoltatott a' fűnebbiekben abbeli állításom, hogy a' Parthusbirodalom' 229-beni fűlbomlása után a' parthusok' egy része a' sassanidák által elfoglalt tartományokban maradt; másik a' Rómaibirodalom' persiamelléki vidékein vonta meg magát; a' megaláztatást 's idegen uralmat nem tűró nagyobb felekezet pedig a' Kaukaszus' éjszaki tájékin, masageta, hún, kazar's turka név alatt ismeretes kún rokonaikhoz költözve, a' Volga- és Dontorkolat közti tág földeket azokkal együtt lakván mind az ideig, mig nem a' Donon átköltözve, Lebediában tüntek föl. Ezen, majd 500 évre terjedő időszakban a' hatalmasb hún felekezetével olvad egybe történetünk. Állításomnak történeti valóságát a' mondottakon kívül még két rendbéli tény' bebizonyításával igazolhatni, melly is ide megyen ki:

Hún-Saba-
rok.

1. A' závártói nevet Parthiából magukkal vivén a' húnok közé, annak egyik felekezetét alkotva több századokig meg is tartották némi kiejtési csekély változáttal.

¹⁾ Theophanis Chronographia. Bonnae, 1839. in 8, Vol. I, pag. 626.

²⁾ Theophanes; l. c. pag. 672.

³⁾ Constantinus Porphyrogenitus De Thematibus et de Administrando Imperio. Bonnae, 1840. in 8. pag. 164. — De Admin. Imp. cap. 37.

2. *A' parthus. országoló család' icadekai a' húnoknál mint királyok tñnek föl a' későbbi időkben.*

Az elsőre nézve kéttelené teszik a' byzanti egykorú irók a' húnok között s a' var nevű felekezet' főnlétét. A' kutfók' következő elsorolásából tanulhatjuk ugyanis, miszerint valójában a' Kaukaszus körül laktak ók a' többi húnokkal együtt. Priscus Rhetor 440-dik körül emleget a' húnok között létező és az abarok ellen harczoló Sabir (Σαβειροι, Σαβίροι) népet. „*Hae gentes (Saraguri, Urogi et Onoguri) propriis sedibus eiectae, commissa pugna cum SABIRIS, quos expulerant Abares, et ipsi quoque extorres facti a gentibus, quae Oceani littus accolabant, sed sedes suas relinquerant propter ingentes nebulas ex maris vaporibus ortas et propter magnam ingruentium gryphorum multitudinem, quos non prius recessuros esse fama erat quam genus humanum decorassent: quibus calamitatibus exciti in finitimorum sedes irrumperunt*“¹⁾. Procopius 500-dik év körül élt történetiró beszéli: „*SABIRI (Σαβειροι), gens Hunnica, ad Caucasum habitant, frequentissimi, et in multos principatus rite divisi. Principum alii cum Imperatore Romano, alii cum Persarum Rege amicitia veteri coniuncti sunt*“²⁾. Továbbá, ugyan ő: „*lis se adiunxerant tria Hunnorum millia eorum, qui vocantur SABIRI: bellicosissima sane gens*“³⁾. A' kaukaszusvidéki népek' elszámolásánál írja: „*Zechi praeterea postque hos Hunni cognomento SABIRI*“ — Ismét: „*Ibi Hunni, quos SABIROs appellant, et aliae quaedam gentes Hunnicae*“ — „*SABIRI Romanorum socii*“ — „*Allectis Hunnorum SABIRORUM numerosis auxiliis*“⁴⁾. A' VI-dik század' első felében élt Agathias beszéli róluk mint előbb a' rómaiak, aztán a' persák mellett harczoló népről: „*Milites autem mercenarii natione Hunni, qui SABIRI vocantur*“ Alább: „*Aderant vero Persis etiam Hunnorum SABIRORUM mercenaria auxilia. Est enim haec natio et maxima et populosissima simulque et bellorum et rapinae sitientissima, quae perpetuo foris externo in solo degere amat, semperque aliena appetere, solius mercedis causa et praedae spe modo quidem his, modo illis, nunc alteri alicui sese*

¹⁾ Dexippi, Eunapii, Petri Patricii, Prisci, Malchi, Menandri Historiarum quae supersunt. Bonnae, 1829. in 8. pag. 158.

²⁾ Procopius, De bello Gothico. Lib. IV. cap. 11. ed. op. Bonnens. Tom. II. pag. 509.

³⁾ Procopius, De bello Persico. Lib. I. cap. 15. Ed. cit. Tom. I. p. 74.

⁴⁾ Procopius, De bello Goth. Lib. II. cap. 29. IV. cap. 3, 14, 17. ed. cit. Tom. II. pag. 288, 469, 529, 548.

in belli et periculorum societatem coniungendo, in contraria subinde mutatur. Frequenter enim cum Romanis, frequenter vero cum Persis inter sese bellum gerentibus praelium inierunt, et exiguo temporis spatio interposito modo his, modo illis mercenariam suam operam locarunt“ ¹⁾. Menander is több ízben emlékezik a' sabirokról. Az avarok' hadviseléséről írja: „*Primum quidem Utigueros, tum Salos, Hunnicam gentem, debellarunt, et SABIROS everterunt“* ²⁾. Továbbá: „*Sub Tiberio Caesare Romanorum duces, impetu in Albaniam facto, obsidibus a SABIRIS et aliis gentibus acceptis, Byzantium venerunt. Et cum legati Alanorum et SABIRO RUM venissent, qui se Romanis dederant, Caesar eos benigne et humaniter excepit“*. Ismét: „*Nec enim exercitus Romanorum collectus erat; sed militibus, qui sub Curso et Theodoro merebant, nuntiatum erat, Imperatorem iratum esse propterea, quod in Albaniam irruentes, SABIROS et Albanos non penitus sustulissent et exterminassent: quod quam imprudenter fecerint; ipsos ex eventu cognitum habere: etenim confestim SABIRI a Romanis defecerunt. Itaque rebus tam male gestis, poenitentia commoti, rursus in Albaniam impetum fecerunt, et legionibus SABIROS et Albanos suis sedibus excitos citra ripas Cyri amnis collocarunt, ut in posterum in Romanorum ditionis regionibus habitarent* ³⁾. Theophylactus Simocatta VII-dik századi írónál olvassuk: „*Sarselt et Unniguni et SABIRI et insuper aliae gentes Hunnicae, postquam partem Var et Chunni ad loca sua confugientem viderunt, ingenti metu percussae sunt, quod advenas illos Abaros esse suspicarentur“* ⁴⁾. A' IX. század' elein élt Theophanes következő nevezetes történetet beszél ezen, általa már S a b e r névvel illetett népről 520-dik évre tűzve: „*Hoc insuper anno mulier quadam barbara ex Unnis SABER vulgo nuncupatis, nomine Boarrex, vidua, adductis secum Unnorum millibus centum, in Romanas partes transit: haec animoso viro suo Balach Unnicis regionibus imperitabat. Duos vero reges ex alia Unnorum natione, quae partes interiores habitat, nomen uni Styra x et alteri Glones, a Cabade Persarum rege ferendis sibi suppetiis, et Romanos bello vexandis accitos, et iam per regionem subditam ad Persarum loca, cum millibus hominum viginti transitum habentes, armis*

¹⁾ Agathiae Myrinaei Historiarum Libri quinque. Bonnae, 1828. in 8. Lib. III. cap. 17. Lib. IV cap. 13. pag. 177, 235.

²⁾ Excerpta e Menandri Historia I. cap. 2. Ed. cit. Bonn. pag. 284.

³⁾ Excerpt. Menandri I. c. 22. II. c. 13. ed. cit. pag. 317, 393.

⁴⁾ Theophylacti Simocattae Historiarum Lib. VII. cap. 8. Ed. Bonnens. pag. 284.

*illa exceptit, et in frustra concidit: et eorum quidem regum unum Styracem vocatum in bello comprehensum, vinculis alligatum, Cpolim imperatori misit: Glonem autem in pugna interfecit. Ita demum armorum societatem et pacem cum imperatore Iustiniano mulier perpetue servavit*¹⁾. Szintezen esetet szóról szóra adja Cedrenus XI-dik századi író, Hunni, Bareza, Malach és Gloes névváltozatokkal²⁾. Ugyancsak Theophanes jegyzé föl 508-dik évre: „*Hoc anno Unni, quibus SABER appellatio, Caspiarum partium limitibus emensis, Armeniam suis incursionibus infestarunt, Cappadociam que et Galatiam et Pontum depopulati, ad Euchaita usque, quae tantum haud subegerunt progressi sunt*“³⁾. Létezett tehát e' hiven elsorolt adatok' nyomán az V-, VI- és VII-dik században a' húnoknak saber és sabir névvel megkülönböztetett felekezete; mellyről bizonyos: hogy Kaukaszus' vidékein lakó, harczias, független, majd a' keleti császárnak, majd a' persáknak háboruság alkalmával segédkezet nyújtó nép vala. Minthogy a' Parthusbirodalom' elenyészte után merül föl leginkább jelentékeny népségre ruházva a' Sabar nevezet: annak a' parthiai Sabartenon vidékéről származása kéttelené valik; valamint az is bizonyossá leszen, miszerint a' magyarok' Constantinus fűntartotta Sabartoe név ezen Saber-ral kapcsolatban áll, sőt azonos; mellyekből önként foly, a' mit már több oldalról mutogatam, hogy őseink Parthiából kiköltöztük után a' rokon vérű és nyelvű hún nemzet közé vonták magukat, 's azoknak egyik ágazatát alkotva harczoltak Heraklius idétt a' persák ellen. A' sabar, saber, sabir vagyis igazabban závár név eltűnik ugyan már VIII-dik században a' historiából: de világos tanubizonyyságot teszen Constantinus császár, hogy Árpád' magyarai régenten sabartoe-asphalíknak azaz závártói erősítetteknek hivattak. Egy cseppet sem hibázott ezeknélfogva Hammer Purgstall József, midőn kutatásinak egyik fontos eredménye sorában fölmutatva a' magyar és sávar név' azonegy népségre vonatkozását vitatá inezekben: „*Dafür, dass die Matscharen Theophylakt's eins mit den Hunnen Zavaren oder wie sie die morgenlántischen Geschichtschreiber nennen mit den Chuneschwaren und den byzantinischen Hunnen Sabiren (Σαφίροι) seyn, spricht der Name der nich ferne von dem Maschar Theophylakt's gelege-*

¹⁾ Theophanis Chronographia. Bonnae, 1839. in 8. Tom. I. pag. 269.

²⁾ Georg. Cedrenus. Bonnae, 1838. in 8. Tom. I. pag. 644.

³⁾ Theophanis Chronograph. l. c. pag. 249.

nen Stadt der Sabiren Βυδοαβισιον (Thoph. L. III, c. 5.) Bend (das deutsche Band) ist der persische Name für Damm (oder Wall) und Βυδοαβισιον heisst der Damm oder Wall der Sabiren“¹⁾.

A' második rendbeli tényet illetőleg következőket jegyezzük meg. Már többször szóba hozattak a' massageták, kiktől őseinket némelyek által származtatni imént láttuk. A' parthusoknak azokkali rokonságát, és birodalmuk' föloszlása után uralkodó családbelieknek éjszakfelé ugyanazon massagetákhoz vonulását legtisztább fényben mutatja előnkbe Faustus Byzantinus IV-dik századi örmény történetíró, állítván: hogy a' massageták' királya Szanészán a' parthus arszakok' véréből vala, épen mint az örményeken uralkodó királyok is abból származtak. Szinte parthus királyi családból eredett Gergel püspök, kinek a' húnok általi megöletését, vagyis szilaj lóra kötözve a' vadon-ban halálra lett hurczoltatását hiven megírja Faustus; melly előadásánál az legméltóbb figyelemre, hogy midőn szerinte Gergel püspök a' massageták királyánál hirdette a' keresztyén vallást, az ellene fölbőszült nép nem messageta, hanem hún nevezettel illetetik²⁾; a' miből nyilván leszen a' két névnek azonegy nemzetre vonatkozása. Ezen kül Theophanes' bizonyítása is, melly szerint a' massageta név a' turkák- (magyarok és kermikhionoknak (vár-kúnoknak) vala tulajdona. „*Ad Eorum Tanaidis Turci habitant qui olim Massagetae vocabantur, quos Persae sua lingua Kermichiones dicunt*“³⁾). Hasonlókép Ammianus Marcellinus, midőn a' parthusok' őstörténetére visszapillant, mindazon eseményeket nekik rója föl, miket az aggkor massagetákról hirdet. Megerősíti nyilvánításunkat Procopius, ki a' massageta és hún nemzetet mindig egynek veszi, 's világosan írja: „*Massagetas, sive, ut iam vocant Hunnos*“⁴⁾. Alább: „*Inter Massagetas quidam erat parvi agminis dux, magno vir animo et robore praeditus, qui paterno adeoque avito iure privilegium hoc habebat, ut in quovis Hunnorum exercitu primus hostem aggrederetur*“⁵⁾. Ismét más helyütt beszéli: „*Insequentes enim Massagetae, pro sua intractando arcu singulari dexteritate cum vel celerrime currunt impulsis in terga telis, nihilo illos minus sternebant. Hoc re modo gesta Constantinus Romam sub noctem cum Hunnis redit*“⁵⁾. Végre a' byzantiak' hajviselésének massa-

¹⁾ Hammer, Geschichte des osmanischen Reichs. Wien, 1827. in 8. I. Bd. S. 283.

²⁾ Jahrbücher der Literatur. Wien, 1833. Bd. LXII. S. 63.

³⁾ Theophanes Byzantinus in Photii Bibliotheca. Berolini, 1824. in 8. pag. 26. a.

⁴⁾ Procopius. De bello Vandalico. Lib. I. c. 11. ed. cit. vol. I. p. 359. c. 18. p. 386.

⁵⁾ Procopius. De bello Gotthico. Lib. II. cap. I. ed. cit. vol. II. p. 146.

geták' módjára a' fejtetón üstökbe eresztéséről írván, ugyanazt hún szo-
kásnak nevezi: „*Sinciput capilitio ad tempora usque nudatus, comis ad
occipitium promissa, ut Massagetae solent, nulla lege diffluere: quare
et hunc habitum Hunnicum appellaverunt*“¹⁾. Hogy többeket elhalgassak,
Evagrius VI-dik században élt egyháztörténetiró hasonlókép húnok' régibb
nevének vallja a' massagetát így: „*Hunni, olim Massagetae, tra-
jecto Istro ac nemine obsistente incursiones faciebant*“²⁾. Ennyi hiteles és
egykorú írók' bizonyágtételei után bizvást szükkeblű tudatlanoknak vall-
hatni azokat, kik a' különféle nevekből ítelve mindannyi különböző né-
peket vélnek a' massageta, hún, sabar, parthus rokonfelekezetekben.
Bezárom már a' két tétel' támogatását, 's úgy hiszem, hogy mind a' par-
thiai sabartoének a' hún-sabarban fönmaradása, mind a' parthus országlói
családbélieknek a' húnok között királykodása eléggé kimutattott.

Chioniták v.
kúnok, 's te-
metési szer-
tartásaik.

24. §. Meggyőződhetett az elmondattakból mindenki arról, hogy a'
hún-scytha népcsaládhoz tartozó, a' Kaukaszus' éjszaki szorosainál, és azo-
kon túl a' Maeotistó, úgy a' Don- meg Volga' torkolatai körül lakott nép-
felekezetek, kik a' körülményekhez képest néha a' rómaiak-, néha pedig
a' persák mellett harczoltaknak iratnak, majd egyetemi és nemzeti, majd
ismét ágazati különböző néven fordulnak elő; meggyőződhetett jelesen az
íránt, hogy a' massageta, hún, turka, sabar, kazar 'stb. nevezetek azon
egy rokon népségnek legyenek sajátjai. Ezen adatok' kijmutatása után bo-
csátkozhatunk már Ammianus Marcellinusnak a' történetvizsgálók által
ekkorig figyelembe nem vett, de nem is értett, a' húnokra némi szoká-
saikat élénken jellemzőleg, vonatkozó, és a' kún-magyar hajdanságokat
bámulatosan világosító sorainak magyarázatába. Régen észrevétetett már
a' hún, vagy saját nemzeti kiejtése szerint kún nemzetnek az írók által
különféle 's ezek között főleg Chun formában használt nevezete. Így hívja
őket Ptolomaeus görög író már a' II-dik század' közepén. Horvát István
hosszú sorát közlé az ezen kiejtést használta íróknak, kiemelvén a' húnok'
tulajdonkép kún néven hivatását³⁾. A' Chionita, Marcellinus használta
formára még senki által nem tétetett észrevétel, minthogy ugyan ő más
helyein Hunni (Lib. XXXI. c. 23), és Chunni (Lib. XXX. c. 8) név-

¹⁾ Procopii Historia Arcana, cap. 7. ed. cit. vol. III. pag. 48.

²⁾ Evagrii Scholast. Hist. Eccles. Lib. III. cap. II.

³⁾ Hasznos Mulatságok, Pesten, 1828. II. félv. 2, 3, 4, 5, 6. szám.

vel élve beszél a' húnokról; pedig, ha Theophylactus' és Theophanes byzanti írók' már fűnebb (21. §.) idéztem sorai egybehasonlítva fontoltatnak meg, tisztán álland, mikép a' húnokat vagy kúnokat a' persák Cheun és Chion, vagy Kermi-Chion az az Várkún (Menandornél: Varchonitae) néven hívák; és ugyanezen helyes persa nevezet „ita“ nemzetséget jelentő raggal, mint Chamita, Semita, Kananita, Cumanita 'stb. nevek-nél láthatni, alkalmaztaték Marcellinus által. Ezen író leginkább a' keleten tanyázó római hadseregben katonáskodván huzamos ideig, fönmaradt (XIV — XXXI) könyveiben 353 évtől 378-ig terjedő sajátkorabeli dolgokat rajzoló; miknél, jelesen II. Sapor persa király elleni hadjáratban személyesen szerepelt. Előadásaiba ethno- és geographiai ismertetések szótt be: de minthogy mindenre saját tapasztalása ki nem terjedhetett, több tárgyaknál régibb munkákból merítgetése derül ki. Illyennek nyilvánul húnokról előadása is. A' persa háboruróli tudósításnál a' miket föl hoz, tudománya közelebbi érintkezésből származott. Miután az idétt a' húnok persáknak voltak szövetségesei, azok' neve szinte persa csatornán jutott hozzá, melly szerint persák módjára Chionitáknak írja őket. Midón 359-ben Sapornak több szövetséges népekkel Mesopotamiába beütését érdekelné, és némi megelőzött eseményekről bezzélne, megjegyzi: „*Dumque ad Chionitas et Eusenos (Uz?) haec scripta mittuntur, in quorum confiniis agebat hiemem Sapor, tempus interstitit longum.*“ Alább: „*Rex Persarum in confiniis agens cum Chionitis et Gelanis (Alan? Ghilán?), omnium acerri-mis bellatoribus, pignore icto societatis, rediturus ad sua, Tamsaporis scripta suscepit, pacem Romanum principem nunciantis poscere precativam.*“ Ismét, midón a' persák' Mesopotamiába nyomulását a' cordueni hegyekről kémkedve történt önszemlélete után előadja: „*Ibi morati integrum biduum, cum sol tertius adfulsisset, cernebamus terrarum omnes ambitus subiectos, quos horizontas adpellamus, agminibus oppletos innumeris, et antegressum regem vestis claritudine rutilantem. Quem iuxta laevis incedebat Grumbates Chionitarum rex, aetate quidem media, rugosisque membris, sed mente quadam grandifica, multisque victoriarum insignibus nobilis: dextra rex Albanorum (Alanorum?), pari loco atque honore sublimis: post duces varii auctoritate et potestatibus eminentes: quos ordinum omnium multitudo sequebatur, ex vicinarum gentium roboribus lecta, ad tolerandam re-*

*rum asperitatem diuturnis casibus erudita*¹⁾). Érthetni ezekből világosan, hogy a' chionita nemzet, és annak jelentékeny hadsereggel Sapor' segítségére érkezett Grumbates nevű királya, kit Marcellinus méltóságos tekintete- és elhírhedt számos győzelmei miatt emel ki, a' persákkal szomszédos vala, de mégis messzibb tartományból jöve, és épen a' kúnok vagy húnok valának ezen időszi geographia szerint éjszak felé tószomszédaik. Végre, midőn ezen benyomulás következtében Amidának (most Kara-Hamid) 359-ben lett megtámadtatását, ostromát és persák általi bevételét leírja, olly történetet ad elő, mellyből a' chiónok' halotti szertartása, torozása és pompája, mi több: emberalakú szobornak készítése derül ki. Elbeszéli ugyan is, hogy legelőbb a' chioniták királya támadta meg a' rómaiakat, és midőn nyillóvérsnyi távulságra állna tőlök, mellette levő deli termetű serdülő korbelt fia mellben lövetett. Ennek elestére a' chioniták megfutamlottak, de, hogy a' holt test el ne ragadtatnék tőlök, nyomban visszavonultak, lármáikkal harcra buzdítván hadaikat, kiknek egybetódulásukkal jégzáporként hullván nyilaik, egész estig tartó kegyetlen harc kerekedett: Midőn pedig már sötét lőn, a' holtak' rakásából vérpatak közt vivéek el a' királyfinak testét, saját nemzeti szokásuk szerint tartván fölötté tort és gyászos pompát, t. i. szokott fegyverében némi széles és magos zsámolyra tétetvén, körötte tíz pad helyezteték, miken holt emberhez hasonló ékesített alakok fekvének; aztán hét napig a' férfiak csapatokba seregelve lakmároztak és tánczoltak, énekelvén a' királyfit sirató szomorú dalokat. A' nők pedig jajgató sirás közt kesergék nemzetük' reményének zsenge virágában lett kiirtatását; valamint Venus' tisztelői Adonis' ünnepénél siratni szokták ennek szobrát. A' holt test' megégetése után hamvai és csontjai ezüst edénybe tétetvén, eltemetés végett nemzetéhez küldetett atyja által; egyszersmind tanácsot tartva megesküvék a' király, hogy a' város' elhamvesztésével bosszulandja és engesztelendi meg egyetlen fia' árnyékát. De halljuk Marcellinus' saját szavait: „*Cum prima lux aduenisset, rex Chionitarum Grumbates fidenter eam operam navaturus tendebat ad moenia, cum manu promptissima stipatorum: quem ubi venientem iam telo forte contiguum contemplator peritissimus aduertisset, contorta ballista filium eius primae pubis adolescentem lateri paterno hae-*

¹⁾ Ammiani Marcellini Rerum gestarum Lib. XVI. cap. IX. Lib. XVII. c. V. Lib. XVIII. c. VII.

rentem, thoracé cum pectore perforato profudit, proceritate et decore corporis aequalibus antestantem. Cuius occasu in fugam dilapsi populares eius omnes, moxque ne raperetur ratione iusta regressi, numerosas gentes ad arma clamoribus dissonis concitarunt: quarum concursu ritu grandinis hinc inde conuolantibus telis, atrox committitur pugna. Et post interneciuua certamina adusque finem diei protenta, cum iam noctis esset initium, per aceruos caesorum et scaturigines sanguinis aegre defensum caligine tenebrarum extrahitur corpus: ut apud Troiam quondam super comite Thessali ducis exanimi acies Marte acerrimo conflixerunt. Quo funere regia maesta, et optimatibus vniuersis cum parente subita clade percussis, indicto iustitio iuuenis nobilitate commendabilis et dilectus, ritu nationis propriae lugeratur. Itaque et armari solebat elatus, in amplo quodam suggestu locatur et celso: circaque eum lectuli decem sternuntur, fragmenta vehentes hominum mortuorum, ita curate pollincta, ut imagines essent corporibus similes iam sepultis: ac per dierum spatium septem, viri quidem omnes per contubernia et manipulos epulis indulgebant saltando, et cantando tristitia quaedam genera naeniarum, regium iuuenem lamentantes. Feminae vero miserabili planctu, in primaeco flore succisam spem gentis solitis fletibus conclamabant; ut lacrymare cultrices Veneris saepe spectantur in sollemnibus Adonidis sacris, quod simulacrum aliquod esse frugum adultarum religiones mysticae docent. Post incensum corpus, ossaque in in argenteam urnam coniecta, quae ad gentem humu mandanda portari statuerat pater; agitata summa consiliorum placuerat, busto urbis subuersae expiare perempti iuuenis manes: nec enim Grumbates inulta enici pignoris umbra ire ultra patiebatur¹⁾. Nagy fontosságú 's megbecsülhetlen sorok ezek a' régi kún meg magyar szertartások' fölvilágosítására. Rendithetlenné válnak immár általuk mindazon adatok, mik halottégetés tárgyában főnebb lebediai utamnál 109-dik 's következő lapokon elsoroltattak; világosítást nyer Jornandes és egyebek által Atila' halálakori gyásztorozásról meg halottsiratásról elbeszélt körülmény; hitelt nyer Atila' arany- és ezüst koporsójáról azaz hamvvedréről eddigelő mesék' sorába iktatott történeti és hagyományi ósmonda; de végre, a' mi legfontosb ránk nézve, különösen pedig a' keleti régiségek' is-

¹⁾ Ammianus Marcellinus. l. c. Lib. XIX. cap. I, II.

meretében, a' sirhalmi kőszobroknak kúnok általi emeltetése fölött oszlik el minden még gyanítható homály és kétség: mert ugyan, mik lehettek egyebek a' holtembereként alakított művek' olly gondos ékesítései, hogy eltemetett holttestekhez lennének hasonlók („*figmenta hominum mortuorum, ita curate pollincta, et imagines essent corporibus similes iam sepulchris*“): mint a' Maeotistó' környékén maiglan találtató kőszobrok? Valóban, kevés képzelő tehetség kívántatik arra, hogy a' kún szobrok halotti ábráknak nézessenek avatlanok által. Minthogy ezen alkotmányokat saját szemével nem láthatta az ostromlott amidai várban tartózkodó Marcellinus, kétségkívül a' ki- 's bejáró értetlen köznéptől vón értesítést, az alakoknak valódi kőanyagát tehát meg sem határozható 's tudatható velünk: különben e' tárgyról kún nemzeti szokásból vont ismertetéssel örvendeztet vala meg bizonyára bő leírásaiban. Hogy tiz példányban készitettek alakok, csak úgy lehet megfejtetni, ha a' véres csatában elhullott több jeles egyének' síremlékeiül, hamvaikkal együtt szinte hazájukba küldendőkül vétetik e' többes szám; vagy talán a' királyi méltóság- és nagyobb dísz' kifejezésére alkattak több példányú emlékek, a' kún sirhalmokon több helyütt fölállítandók? Fülvilágosítatunk a' kúnok' azon szokásáról is e' tény által, miszerint az idegen földön elesett jeles férfiak nem az ütközet' helyén, hanem saját hazájukba vitetve ősi sirhalmaik közé temetettek. Eképen történt Atila' korában a' Cetiusnál (Zeiselmaur, Austriában) elhullott Bela, Keme és Kadicsa hún vezérek' tetemeinek Százhalomhoz a' nemzeti necropolisba hozatása is mint Kézai ime sorai bizonyítják: „*Quorum (Hunorum) aduentum Detricus et cognouit in Cesummaur eos conuenit, et a mane usque nonam praelium est commissum tam vehemens ac hostile, et Wela, Rewa et Caducha Hunorum illustres Capitanei cum aliis XL millibus in ipso certamine interirent. Quorum etiam cadauera abinde remouentes apud STATUAM memoratam cum ceteris sociis subterrarunt*“¹⁾). A' mennyiben lebediai vizsgálódásim tiszta fényt nem deithettek a' kőszobrok' eredete iránt: parthiai kutatásim lánczolatában a' hézagok immár tökéletesen kipótolvák.

A' húnok'
bálványai
mik voltak?

A' Maeotis körüli szobrok' kún népekhez tartozásának ez által is újabb bizonyultával tisztába hozathatik már azon kérdés is: melyre Theo-

¹⁾ Simonis de Kesa Chronicon Hvngricvm. Budaë, 1782. in 8. pag. 43.

phanes és Cedrenus' némi tanutételei nyújtának alkalmat. Amaz írja 520-dik évre tűzve, hogy a' húnok királya Gordas Byzanczban megkeresztelkedvén, midőn népéhez a' Maeotis' mellékére vissza mene, a' húnok által tisztelt ezüst és gyantakő-bálványokat összeolvasztá, mellyért a' húnok megbosszankodván, őt legyilkolák és Muager nevű testvérét választák királyuknak: „*Hoc etiam anno rex Unnorum Bosporo proximus, nomine Gordas, cum imperatore foedus habiturus accessit. Is Christianam religionem amplexus, baptismi lumine illustratus est, et ex lacacro ab imperatore susceptus: multisque subinde ab eo muneribus acceptis, ad Romanos fines tutandos, et Bosporum civitatem, a boum nummorum et pecuniarum vice annuatim penso tributo ita vocatam, armis propugnandam missis in propriam regionem secessit. Locavit autem et militum Romanorum numerum et tribunorum, ut custodirent civitatem propter Unnos, et boum tributa exigerent: magnum quippe in civitate Romanis cum Unnis commercium intercessit. Unnorum itaque rex factus Christianus, in propriam regionem reversus, fratri, quem illic offendit, imperatoris humanitatem atque liberalitatem, seque Christianum factum esse narravit. Ad haec direpta undequaque SIMULACRA, quae venerabantur Unni, cuncta conflagavit: erant enim illa argentea, et electrina. Quemobrem ira succensi Unni, coniuratione cum eius fratre excitata, in eum irruentes necem intulerunt, et fratrem eius Muagerem creaverunt regem. Veriti porro, ne poenas et regem occisum expeterent Romani, in civitatem Bosporum convolarunt quantocius, et tribunum Dalmatium praesidariosque milites interfecerunt. His imperator auditis, misit Joannem exconsulem, Joannis Scythae nepotem, patricii Rufini filium, cum numerosis Scytharum copiis, qui adiuncto sibi per terrestre iter et Odysso-polim Gobilla et Badurio duce, adversus eos movit exercitum. Hoc nuncio territi Unni, fuga arrepta, disparuerunt: ex quo pax Bosporo restituta, locusque a Romanis omni depulso timore occupatus“¹⁾. Hasonló szavakkal írja Cedrenus György 525-dik évre: „*Eodem anno Gordas, etiam Regulus Hunnorum Bosporo vicinorum, Romanis sese adiunxit et fectus est Christianus; cumque fidem dedisset se Romanis rebus addictum fore urbemque Bospori custoditurum et boum tributum exacturum (nam urbi Bosporo inde nomen est, quod incolae**

¹⁾ Theophanis Chronographia. Bonnae, 1839. in 8. Vol. I. pag. 200, seq.

*Romanis loco pecuniae quotannis boves dabant), magnifice ab imperatore donatus domumque dimissus est. Reversus domum fratri suo imperatoris humanitatem liberalitatemque, et se Christianum factum esse exposuit; atque idem omnia Hunnorum SIMULACRA confregit et conflavit. Eam ob rem Hunni irati, cumque his Moageras eius frater, Gordam necaverunt et regnum Moagerae tradiderunt, ac Bosporum profecti tribunum Dalmatiae et milites interfecerunt. Quod ubi Iustinianus cognovit, Joannem consularem patricii Rufini filium cum magnis Scytharum auxiliis eo misit, ac Godilam terrestri itinere ab Ulissipoli ad Cadurium copiarum praefectum. Harum adventus fama territi Hunni dilapsi sunt, parque Bosporo reddita, tutoque ei Romani imperaverunt“¹⁾. Első tekintetre észrevehetőkép azonegy forrásból csergedező ezen előadásokra támaszkodva, többen olly magyarázattal léptek elő: hogy a' húnok bálványimádók valának. Akar e' tanutételek' szószerinti értelmét, akar a' történeti adatok' combinatioiból vonható eredményt vesszük alap gyanánt, az ekkénti értelmezés helytelen volta könnyen kiviláglik. Theophanes' e' kitétele: „*Simulacra quae venerabantur Unni*“ imádasra nem, csak tisztelésre vonatkozik. Cedrenus, ki Theophanest majd szóról szóra leírván, hihetőleg más régi történeti kutfőket is használt, végkép elhagyá a' tisztelést kifejező szót, 's egyedül „*omnia Hunnorum simulacra*“ kitételet használ; mellyeket egybevetvén, istenek' bálványára gyámokot valamint nem lehet kihozni. úgy másrésről soha föl nem mutathat a' húnok- és rokonfeleikről bőven beszéző történet olly adatot, mellyből azoknak bálványimádasát megbizonyítani valaki képes lenne: de igenis arról minden lépten-nyomon értesít a' történetírás, hogy ók a' napot és tüzet imádnak, annak lovakkal áldoztak. Már pedig a' nap- és tűz' imádása homlokegyenest ellenkezik bálványok' emelésével 's imádasával. Azon bálványok tehát, miket Gordas király összeromboltatott és olvasztatott, távulsem istenek' bálványai, hanem halottaik' emlékezetére készített szobrok valának. Az illy szobroknak szinte aranyból és ezüsből taláztatását lebediai utamban megemlitém. Alkalmam volna itt ezen szokásnak Afrikából, jelesen Nubiából és Aegyptomból származását 's a' hún-scytha népség által Pontusmellékére hozatását is fölvilágositanom, de ezek' vitatása messzi Parthián kívül a' scythák' neve,*

¹⁾ Georgius Cedrenus Joannis Scylitzae ope ab Imm. Bekkero suppletus et emendatus. Lipsiae, 1838. in 8. Tom. I. pag. 644.

régisége, 's költözései' mélyebb vizsgálatába vezetnének, miket azonban még egykor külön kívánok tárgyalni; itt egyedül azt említem föl, hogy valamint a' magyarok és kúnok' neve később is élt Aegyptom' Mazir és Kyme nevezetében: úgy a' kúnok elhozák magukkal a' Kipt, Kift, Kept, Kopt, Gibz aegytsit jelentő és Kepcsák vagy Kipcsák, az Azovitenger fölött elterült 's kúnok által lakott térségekre későbbkorban is ruházott nevet. A' mit Abulghazi újabb ideji türk-tatár író e' névnek üres fától származásáról beszél, nem egyéb tudatlanság szülte mesénel.

25. §. A' sabarok' hún-scytha népcsaládhoz tartozása- és lakhelyeik' ^{Sapard vagy Sabar nép az előkorban.} kimutatása után térhetünk által a' Darius Histaspes korabeli ékiratú per-siai emlékekben megnevezett és főnebb 20. §-ban érdekllett SAPARDIA tartomány' nevének vizsgálatába.

Lassen az emlékekben elsorolt tartományok- és népek' nevét így adja: Choana, Media, Babylon, Arbela, Assyria, Gutraha, Armenia, Cappadocia, ÇAPARDIA, Hunae — Uşçangae, Drangae, — Parutes, Açagartia, Parthae, Zarangae, Areiae, Bactria, Çogdia, Chorazmia, Zatagadus, Arachosia, India, Gadar, Çacae, Maci“¹⁾ A' húnok mellett álló Sapardiára Ritter Károly következő jegyzést tész: „Ç^ap^ard, Σάπειρος, Saspiren. *In den Keilschriften ist das d gegeben, welches aber am Ende des Namens bei Herodot VII. 79 fehlt, wo auch in der letztern Stelle das s vor dem p weg fällt, wie in der Keil inschrift. Sie kommen in der XVIII-ten Satrapie mit Matienern und Alarodiern vor. J. Rennel hat gezeigt, dass diese Satrapie nordöstlich an Armenien gränzt, nach Herodots eingnen Ausdruck waren die Saspiren Zwischen Medien und Kolchis bekannt, wo sie vielleicht ihren in Westen gebräuchlich gewordenen sonst noch unerklärten Namen dem Edelsteinhandel verdanken (mit den Saphirites, Sapphir)“²⁾ Hogy a' persepolisi ékirat' Sapard kitétele helyes, Herodotusnál egyik helyen találtató Saspeir név pedig hibás és a' másolóktól elrontott legyen: kitetszik a' különböző kiadásokból. Aldinai kiadásban ugyanis Σάπειρος; Orpheus' Argonauticonában v. 753. Σάπειρος; Apollonius Rhodiusnál II, 397. szinte ekkép íratik a' nép' neve: mint már maga Ritter megmutatta³⁾. Sabiroknak is irattak későbbben; úgy nevezi őket (Σαβίρος)*

¹⁾ Lassen Chr. Die Altpersischen Keil-Inschriften von Persepolis. Bonn., 1836. in 8. S. 152.

²⁾ Ritter C. Die Erdkunde von Asien. Berlin. 1838. in 8. VI. Bol. I. Abth. S. 92.

³⁾ Ritter C. Die Vorhalle Europäischer Völkergeschichten vor Herodotus, um den Kaukasus und an den Gestaden des Pontus. Berlin, 1820. in 8. S. 129.

Stephanus Byzantinus megjegyzevén, hogy belföldi népség a' Pontus' vidékén (ἔθνος ἐν τῇ μεσογείᾳ τῆς Ποντικῆς ¹⁾). Ammianus Marcellinusnál Sapires név alatt a' Pontuson belül daha, chalyb, byzar, tibaren, mossynoe, philyr és makro népekkel egyvégebe számitatik el, mint már fűnebb 206-lapon láttuk; megjegyzevén mindezekrűl, hogy ismeretlenek (populi nulla nobis adsvetudine cogniti); a' mibűl bizton következtethetni Marcellinusnak rűgibb munkákbűl vont elűadását; valamint azt is, miszerint az elso-rolt nűpek az ő korában nem azon ponton és nűv alatt lakták a' Pontus' kűrnyékét. Nem lehet tehát a' geographiai helyzetnél fogva kétsűg: hogy a' Darius' emlékeiben megnevezett Sapard, és a' rűgi gűrűg Saber és Sapis nevezet ugyancsak a' fűnebb vizsgált Sabar, Saber és Sabir-hűn nűpsűggel legyen azonos, valamint aziránt sem kételkedhetni, miszerint a' magyarok' rűgi Sabartoe neve 23pen ezekkel áll szoros kapcsolatban. Valamint a' persa emlékekben a' hűnokkal emlitetnek egyűtt, azonk2p Herodotusnál a' matyűkkal (Matieni) egy satrapiába helyeztetnek; kűvetkezés2k2p a' scythahűn nűpnek egyik 2gazatát alkották, és 23pen scytháknak mondatnak Apollonius' Scholiastája által. K2t fontos kűrűlm2nyrűl 23rtesitnek bennűnket a' hajdani irott emlékek e' nűpsűg' irányában. Egyik: hogy nűpes sűrű helys2gekben laktak „*Densa oppida Sapeirorum*“ ²⁾; tehát, 23mbár a' scythahűn nűpcsaládhoz tartoztak, nem valának kűltűzű nomádok; m2s2k: miszerint ama' 23gsz2nű dr2ga kű a' saphir (most Lapis Lazuli), akar az2rt, mivel ezek' honában 23satott; akar a' vele keresked2s miatt, tűlűk nyere az etymologok által meg nem fejthetű nevet; ezt bizonyítja a' Kr. sz. c. 250 23vben 23lt Apolloniusnak magyarázűja jűllehet a' nűp mondatn2k ott, de hibásan, e' kűtűl neveztetni ³⁾). Ide mutat Plinius' bizonyítása is, midűn ezen dr2ga kűvet legjobb minűs2gben a' medusoknál találatónak mondja: „*Saphirorum — optimae apud Medos*“ ⁴⁾). Marbodaeus XI-dik sz2zadi irű 23nekli a' szafirrűl:

„*Ille sed optimus est, quem tellus Medica gignit*“ ⁵⁾.

Mindezekbűl kivilágl2k, hogy nemcsak Herodotus' korában, hanem már Darius alatt — sűt a' trűjai harc2s elűtt 40 23vvel 23lt Orpheus' irata szerint

¹⁾ Stephanus Byzantinus De Urbibus. Ed. Pinedo. 587. 46.

²⁾ Orphei Argonautic. v. 758.

³⁾ Apollonii Rhodii Argonauticon. Lugd. Batav. 1641. in 8. II, v: 397. in Schol.

⁴⁾ Plinii Sec. Histor. Natur. Lib. XXXVII. cap. 39. ed. Harduin.

⁵⁾ Marbodaeus, de gemmarum lapidum praetiosorum formis, actura et viribus. Cap. 53.

létezett *saber*, *sapard*, *sapir* nevű *scytha* népfelvezet ugyanazon vidéken, hol őseinknek *sabartoe* nevezete nemcsak, hanem ősi lakhelye is czáfolhatlanul kimutatható. A' *b*, *p* és *c* betűknek hajdanta úgy, valamint korunkban is gyakori cseréjéről szólni, 's ezzel is a' ZÁVÁR jelentést ujabban mutogatni, fülöslegesnek vélem. Geographiai név gyanánt használtatott ez minden időben a' hún-*scytha* nép' egyik felekezetét illetve: ugyanazért, elhagyván őseink nyugotra vonulásukkal a' záváros tartományt illy nevűknek természetesen megkellett szűnnie, helyébe a' saját nemzet-ségi „magyar“, byzantiaknál „turka“, szlávoknál „ugri“ állván. Poraiban is áldandó azért a' porphyris palotában született Constantinus császár, hogy őseink' történetének töredékes ismertetése mellett sok ezer éves ZÁVÁR-i nevünket az örök enyészettől megmentette.

26. §. A' Parthusbirodalom' enyészte és a' magyaroknak Európába ^{Ejzszak- és nyugotfelé nyomulása a' magyaroknak} költözése között körülbelül 500 év folyván le: ezen nagy idő távul sem hézag történetünkben; mert a' már megilletett hiteles kutatók' utmutatása után kimérhetők az időszakaszok, mellyekben hollaktuk, tevékenységük habár nem annyira tündöklő 's világhírűvé vált is: de bizonyára nem halgatag, nem jelentéktelen. A' III- és IV-dik században jobbra a' rómaiak alatt harczolt egyrészük; az V-, VI- és VII-dikben már a' rokonfajú népekkel csatlakozva nagyobb részük a' Kaukaszus' éjzszaki részén mint szabad nép tenyészett, több izben kelvén a' rómaiaknak segítségére. Ezen részekről a' VIII-dik században arabhódításoktól nyomtatván az Azovi- és Feketetenger melléki pusztaságokba (Descht-Kapcsák) vonta meg magát, hol Constantinus Porphyrogenitus szerint a' szinte azt jelentő Lebediában tünnek föl; mihez képest a' Volga és Don körüli, Kaukaszus' éjzszaki részeig terjedő hazájukat, visszafelé számítva IV-dik, Parthiát pedig V-dik hazájuknak tehetjük.

A' Kaukaszus' éjzszaki részén, Kuma folyó mellett lakásukból elüzetésükről is világos bizonyosságot teszen ez előbb idézett *Derbend-Nameh*, midőn az arabok által lett elüzetéseket ekkép adja elő: „*Die Giessr (Kazarok) und Mogolen (Mogorok, Magyarok) hatten ihre grosse Macht aufgebothen, und suchten die Araber auf alle nur mögliche Weise zu verdringen. Nachdem die Gissr unterjocht worden, fiel die Last des Krieges über diese, und die öftere Niederlage ward sehr beschwerlich, weswegen die am Kuma Flusse wohnende Völher sich von dem Chakan der Giessr trennten,*

und mit aller Habe und Gütern, der in MADSCHAR wohnende Theil rettete sich über den Terek und Volga Fluss; ein grosser Theil blieb in Teste-Kiptschak zurück“ ¹⁾). Láthatjuk imezekben költözködésük főokát, 's a' világeseményekkel egybefüggő phasissait: valamint azt is észrevehetjük, miszerint a' történetírók' majd egyik majd másik rokonkép' neve alatt állítják elő a' magyar felekezetet. És ha az illy eljárásából a' régi írósegregnek tudatlanság billegét akarjuk rájuk sütni: minmagunk' tudatlanságát áruljuk el. Minden nagy nemzet különféle nevet viselő több ágazatok- 's felekezetekből alakulván, majd egyik ágazat másikának, majd ismét több felekezet egyiknek, talán hatalmasb és kitünőbbnek neve alatt mutattatik föl. Hasonlóan történt ez a' német és szláv népek' felekezeteivel. Mig tehát a' nagy scytha népcsalád' minden felekezetének neve iránt tisztába nem jó a' tudós sereg, hasztalan törekedendik a' világtörténet összefüggő egész lánczolatát fölkarolni. Ezen nehezség, és nem egyéb, okozá a' magyar nemzet' eredetének 's hajdani eseményeinek vélt homályosságát. Ez és hasonló nehezségek mozdítják elő azon zavaros eszméket, mikkel a' nemzet' eredete dolgában sok irni szerető, de a' nyomozó tanulástól, tiszta kutfók kikeresésétől vissza-irtozó magyar történetíró' feje kábulásig tele van; nem kevéssé táplálván zavaros eszméiket a' külföldi írók' egyoldalú, hibás fölfogásu állításának drága étkekkint mohón falása. A' külföld' különben vasszorgalmú íróinak nem mehetett még az fejükbe, miszerint a' besenyő (bissenus, patzinakita) jász, kún és ezekkel egy eredetű rokon kazar, palócz, meg székely nép-ágazat, valamint most, úgy hajdankorban is azonegy nyelvet beszélő és csak dialetusban különböző nemzet' különféle ágazatai voltak; a' scytha, hajdan massageta, hún, parthus, turka, 's többféle nevekkal illetett nagy nemzetnek. Bizton állithatni, hogy valamint keleti régiségek' szerencsés megfejtője csak az olyan nyelveket értő egyén lehet, úgy a' magyar hajdanságokat egyedül a' hon- és magyar nyelv' belső történetének alapos ismerője világosíthatja föl: e' részben pedig a' külföldtől segédeszközöket, 's töredékes földerítéseket igen is, de összeállított egész művet hasztalanul reménylünk. De hogy éjszakfelé nyomulásukra visszatörjünk: élénk bizonyosságát találjuk a' Kaukaszuson elmaradt, maiglan élő magyar nevezetben. Létezik ma is ott GUDA-MAGAR nevű kis népség Klaproth Gyula' bizo-

¹⁾ Reinegs, Allgemeine Historisch - Topographische Beschreibung des Kaukasus. St. Petersburg, 1796. in 8. Bd. I. S. 66.

nyitása szerint, általa G v d a M a q a r i néven jelölve ¹⁾. Erről emlékezik a' névtelen örmény geographus chorenei Mósesnél ekkép: „*Hae autem gentes plurimae Sarmatiam alteram incolunt; Chaziri — — GUDAMACARII*“ ²⁾; melly név Saint-Martinnál *KOVDAMAGAR*“ formában jó elő ³⁾. Mit jelentsen a' G u d a szó? még rejtély előttünk; valljon nem a' závárnak (persában B e n d: innen Bendo Sabir) GÁT szóval is kifejezhető epyttona-e? a' huzamos nyomozások majd egykor földerithetik. Éjszakfelé terjedő nevünknek erős lánczgyűrűjére találhatni minden esetre Constantinus császárnál még Lebediában megtelepedés előtt. Ó írja: „*Sciendum est Patzinacitas a principio ad Atel et Geech flumina habitasse, usque conterminos habuisse populos illos qui MAZARI atque Uxi cognominantur*“ ⁴⁾. Hogy itt nem Chazarokról beszél a' tudós császár, mint némellyek (hibás másolatnak tulajdonitva az M-et X (ch) helyett) akarák magyarázni: az előadás' folyama eléggé fölvilágositja. Maga Constantinus is élt tehát őseinknek nemágazati vagyis felekezeti nevével, máskor a' közös T u r c a nevezetet használván. Olly hű, biztos és csalhatatlan nyomok mindezek, mellyek után nem más mint Persia' vidékeire vezettetünk legvégül. Mutathatnak-e föl, kérdjük, a' Jegestengertől származtatni akarok nem ennyi, de bármi párányi emléket is?

Hosszú sorát adhatnám helyek és folyamok' neveiben őseink' éjszakfelé nyomulásával a' Kaukaszus' éjszaki alján, Kubán és Kuma folyó körül meg a' Maeotistó' keleti részein fönmaradt emlékeknek. Számtalanak már itt, úgy a' Volgatorkolatnál és azontúl a' csalhatatlan nyomok; miket, hogy végetlen ne legyenek, mellőznöm kell; némi geographiai nevezetességet azonban el nem halgathatok. Constantinus Porphyrogenitus többizben beszél Zichi népről és Zichia- tartományról, mellynek a' Maeotis' keleti részén léteztét ekkép határozza meg: „*Ad orientaliorem vero Maeotidis paludis partem fluvii quam plurimi eam ingrediuntur, ut Tanais, qui a Sarcel venit, et Choracul, in quo oxiani piscis captura est; itemque alii fluvii, Bal, Chader, atque alii complures. Sed est et Maeotidis paludis ostium, quod*

-
- ¹⁾ Klaproth Jul. Reise in den Kaukasus u. nach Georgien. Halle u. Berlin, 1812. in 8. II. Bd. S. 301. Tab. II. — Jerney J. Világosítás, Ásiában a' Kaukaszus hegyen lakó avarok' és kúnágiak' nyelvének magyartalansága iránt. Szeged, 1829. 8r. 21, 25. l.
- ²⁾ Mosis Chorenensis Historiae Armen. Libri III. Londini, 1736, in 4. pag. 356.
- ³⁾ Saint-Martin, Memoires sur l' Arménie. Paris, 1819. Tom. II. pag. 357.
- ⁴⁾ Constantinus Porphyrog. De Administrado Imperio cap. 37. Ed. cit. Bonn. pag. 164.

*Burlic cognominatur et in Pontum defluit; ubi Bosporus est, cui opposita urbs Tamatarcha nuncupata; praedictum autem ostium est traiectu octodecim miliarium, et in medio octodecim miliarium insula magna et depressa est, quae Atech nuncupantur. A Tamatarcha octodecim aut viginti miliaribus fluvius est Ucruch appellatus, qui ZICHIAM et Tamatarcha separat. Ab Ucruch usque Nicopolin flumen, in quo etiam urbs eiusdem nominis habetur, ZICHIA est, ad spatium miliarium trecentorum. Supra ZICHIAM Papagia regio iacet, supra Papagiam Casachia, supra Casachiam mons Caucasus, supra montem Caucasum Alania regio. ZICHIAE autem ora maritima insulas habet, unam magnam et tres parvas, intra quas et aliae sunt insulae a Zichis cultae habitatae, puta Turganerech et Tzarbagani, et praeterea alia quaedam, et ad portum fluminis alia, et ad Ptelea alia, in quam Alanis irruentibus Zichi confugiunt. Quae vero mari adiacet regio a complemento ZICHIAE sive Nicopsis fluxii usque ad urbem Soteriopolim, Abasgia est; suntque miliaria trecenta“¹⁾. Nem szükség e' világos sorok' megértésére fölhardanom azon magyarázatokat, miket az újabbkori vizsgálódók tőnek, érthetni magából Zichtartománynak a' Maeotistónál Kubán folyó' torkolata körül létét. A' mi különös, e'nevet is magukkal hozván őseink, a' magyar tengernél, Balatonnál, Somogyvármegyében őrizék meg. Most ugyan ZICH vagy Zics faluban él, de hajdan nagy földterületnek volt nevezete. Szüz Margit' életében, (mit annak halála után nem sokára a' XIII-dik század végével irotnak vallnak tudósaink) ezek alvashatók: „*Három esztendős, avagy egy kevesse üdösebb lévén Szent Margit az Annya Béla Kiráhné hozzá hivatcán nemely Nemes özvegy Aszszont ZYCHNEK TARTOMÁNYÁBAN, holott Apát Urak lakoznak cala, adá, és ajánlú az emlétett olympiades névö Nemes özvegy Aszszonnak, hogy az ő Leányát Szent Margitot őrizné, nevelné*“²⁾. Kéttelenül Somogyvármegyében, a' benczések' somogyvári hires apátsága' (Abbatia S. Aegydi de Symighio) közelében fekvő Zich' környékére ismerünk e' tartomány' nevében. A' zich népség-még a' XIII-dik században is előfordul a' byzanti íróknál. Pachymeres az alánok, gothok és rhosokkal egy sorba téve úgy nevezi meg őket, mint a' kik a' mongolok által meghoditván, azok szokásait és nyelvét vették föl. Rubruquis is mondja: „*Ultimum ori-**

¹⁾ Constantinus Porphyog. De Administr. Imp. cap. 42.

²⁾ Pray G. Vita S. Elisabethae viduae nec non B. Margaritae virginis. Tirnaviae, 1770. in 4. p. 252.

ficium Tanais est Zihia, quae nunc obedit Tartaris.“ Constantinusnál említett *Tamarcha* (később *Tmutarakán*), mit már lebediai utamban *Matarca* és *Matriga* néven előfordulni említettem, nem egyéb eredetikép *Magyarka* névvel illetett vidéknél. *Edrisinél* *Mattarka*-nak neveztetik; más keleti írók, mint *Sukrollah* persa *Mahraka* vagy *Muharrika* (*Mhrka*), *Mohammed* török *Mahraka* (*Mhrka*), *Hadzsi Khalfa* *Mohrika* vagy *Mohraka* (*Mhrka*) névvel illetik ¹⁾. De ha mindezen visszaemlékeztető nyomok nem léteznének is, ott áll a *Kumafolyónál* *Kis* és *Nagy MAGYARI* (*Madzsari*) helység nagyszerű romjaival ²⁾, mint a magyarok' átvonulásának csalhatatlan és maradandó emléke. Köztudományon van és több utazók által elmondott már az is, hogy a kaukaszusi népek közül némelyek, például az *ingusok* és *karacsaiak* magukat maiglan magyar ivadéknak vallják. *Rencz István* hazánkfia 1826. tájban a kaukaszusi bérczek' szangi nevű lakóinak nyelvét hasonlónak találá a mienkhez ³⁾; és miként lehet mindezeket megfejteni, hanem ha átvonulásuk és nyugotfelé költözésük' alkalmával egy résznek ott elmaradását szükségkép föltesszük. A kubecsi szinte kaukaszusi szabad nép közt létezik *madzsar* és *kunak* azaz magyar és kún nemzetség ⁴⁾. *Pallas* orosz academicus és utazó a mult században, több tavakat említ meg a *Don*- és *Volga*-között, mellyek magyar szóértelműek vagy épen e' népség' nevét viselik. *Sareptától* 60 versztnyire *Sarpa* viz mellett az *asztrakáni* utnál léteznek: *Sostu*, *Tungutu*, *Ulaastu* és *Ailmatu* tavak, mikben sós-, halas- és almatóra ismerünk. *Manytsch* folyó' eredeténél van *Madzsarskoe-osero*; ez világosan magyartavat jelent ⁵⁾. Több illyes nyomokra találhatna mais a gondos figyelemmel utazó.

27. §. A' *Persiamelléki* és *Pannoniában* letelepült magyarok' közti atyafiságos viszonyok' mélyebb vizsgálatára, mellyet főnebb a' 9-dik §-ban szóba hazánk, kell még ujólag visszatérni: minthogy ezen tényből most vonhatunk már a' *parthus* származásra olly erős gyámokot, melly az elszámlált adatokkal egybehangzólag két tételt bizonyít be:

Persia' vidékén maradt magyarok.

¹⁾ Hammer, Sur les origines Russes. St. Petersburg, 1826. in 4. p. 47, 65, 71.

²⁾ Tudománytár. Budán, 1843. I, II. füz.

³⁾ Hasznos Mulatságok. Pesten, 1829. II. f. é. 177 's köv. lap.

⁴⁾ Tudománytár. Budán, 1839. XII. 370. l.

⁵⁾ Pallas P. S. Bemerkungen auf einer Reise in die südlichen Statthalterschaften des Russischen Reichs in den Jahren 1793 u. 1794. Leipzig, 1799. in 4. I. Bd. S. 173, 284.

a) Hogy a' Lebediában két részre oszlott magyar nép' egyik tömege keletnek, Persia' vidékére és nem más felé tartván, ott meg is telepedvén bizonyára jól ismerte régi elhagyott hont válastott lakásul.

b) Minthogy a' Pannoniát megszállók később is látogatók persiamel-leki rokonikat: kellett ismerniük az oda vezető utakat; mit bizonyára nem tudhattak, és oly nagy távulból aligha föl is keresték volna, ha nem vala az régi elhagyatott hazájuk. — Ha megfontoljuk azon nehéz állást, mellyben a' rokonfajú de ellenséges érzelmű, lakhelyét nyugot felé tágitni kényszerült besenyő (Patzinakita, Bissenus) néptől tolatott magyar népség létezett Constantinus Porphyrogenitus tanutétele szerint Lebediában lakta: lehetetlen meg nem engednünk, sőt föl nem tennünk, miszerint csak oly tartomány felé tartotta biztosnak irányozni utvonalát, mellyet már eleve ismert, lakott; mellyben jövőjét bizonyosnak, fönmaradhatását kéttelenebbnek hitte, mint a' nyugotfelé karddal hazát kereső felekezettel tartva, magát ezer viszály hányatásának kiteendő. — Csak egy fültétel! azontúl könnyű vala nekik Persia' mellékire behatni, nyugalmas hazát nyeredők. Az arab hatalomnak hódolás és az izlam' fölvétele vala ez; mitől az ide költözött tűzimádó magyarok annyira idegenkedtek. A' kalifák' hatalma, befolyása és vele a' muhammedánismus eláradt már ekkor Ázsiában a' Gangesig, Hindukuschig, éjszakra a' Kaukaszusig, sőt azon innen Volga' felső részsein. E' fültét nem rettenté el a' való tömeg' ezen ónzóbb részét. Így, a' keleti új hatalom' karjaiba veté magát, jóllétet, ideiglenes fönmaradást eszközlő ugyan általa: de nemzeti enyészetének ép ezen arab befolyás ásta meg sírját. Későbbi történetük fonalát kifejteni, vég elnyelésük' korszakát meghatározni: nem a' jelen értekezés' föladata: elég annyi tárgyunkra, hogy régi traditionalis és emlékezetbe maradt hazájukat választák lakhelyül, midőn vissza, — vissza keletfelé, Persia' vidékére hatoltak; melly vidékek alatt egyebet mint PARTHIÁT érteni nem lehet. Mi is természetesb annál, kérdjük: hogy mig egy szorongatott nemzet hadnak bátrabb, merészebb 's talán nagyobb része nyugotfelé új hazát indul keresni: a' másik, kényelem után sovárgó, azon vidékre, azon tartományba, azon uton tér vissza, mellyet ismer, mellyben őseinek régi fészket reményli veszélyes fáradság nélkül föllelnie? És ez merőben Persia' melléke, a' régi parthiai ZÁVÁRTÓ hegyes vidék vala; hol is ugyancsak Constantinus Porphyrogenitus szerint régi geographiai nevükön ismerve

élten éltek még a' X-dik században. „*Et HI etiam in HODIERNUM DIEM de veteri Turcarum cognomine SAVARTOE asphali* (Sabartoeasphali) *nuncupantur*“¹⁾. — Örök némulást parancsolnak ennyi egybevágó, illy fontos adatok a' finnomanok' és azon rövidlátó irók' fejére, kik őseinket jegestengeri vidék' zordon ivadékanak szeretik hirdetni. Messzi térnék czélemtől, ha a' persiai rokonok' látogatásából vonható nagyszerű jellem, lovagias kedély- és erkölcsi sajátság' rajzolgatását akarnám megkísérteni. Ez, sem szándékom, sem hivatásom. Én egyedül a' puszta tények' száraz elsorolója, összeállítója vagyok; czélem: nem festői tollal olvasókat magos eszmékre ragadni, hanem a' homályban rejlő mohos kor' eseményeit ki buvárkodnom, mélységeiből kiaknáznom. Abban, hogy a' Tisza és Duna' mellékeiről őseink izeneteket küldözgettek, sőt maguk is látogatásokat tőnek persiamelléki rokonaiknál: szinte azon alapigazságot látjuk elrejtve, miszerint e' messzi tartományok nem valának előttük ismeretlenek, nem idegenek. Óshagyományok, firól fira átszállott emlékezetek nyomán járdálának ók a' hegyek- völgyek- és síkságok' hosszadalmas utain; mit bizonyára annál örömeztőbb mivelének, minél nyilvánb vala előttük a' régi jeles ósók' csontjainak Parthia' halmaj alatt nyugvása, tűzimádó ósvallásuk' kéttelenül számos ereklyéinek azidétt is fönmaradása. Kereskedelmi nyeresemény és vállalat is lehetett illy utazással egybekötve, mint Constantinusból kitetszik; de ez mellékes dolog gyanánt említetik, midőn mondja, hogy a' pannoniai magyarok kereskedőiket is küldik amazokhoz izenettel, és viszont ezek által vesznek tőlük válaszokat. Magyarhonból bizonyára kereskedő nem járt volna Persiába a' X-dik században, ha föltéve de meg nem engedve éjszokról szivárgott vala a' magyar. Nem akarom azt egész bizonyossággal állítani, hogy azon kereskedők született magyarok voltak; mert már a' legrégebb korban találunk itt örmény eredetű lakosokat, kiknek illyen vállalat legillőbben tulajdonitható. És maga ezen tény is oda vezet, hogy Armeniával szoros érintkezésük levén Parthiában laktukkor, onnani kiköltözésük alkalmával illetően viszony vonhatott ide armeniai h a j k á n népet. Hiszen az örményeken uralkodó család épen a' parthus országlók' véréből volt, 's a' Parthus-birodalom' virágzása' korában annak volt hűbéres tartománya. Más részről bizonyos, hogy

¹⁾ Constantinus Porphyrogen. De Administrando Imperio. Cap. 38. Ed. cit. pag. 169.

az izmaeliták, — kik hounkban az árpádi korszakban majd kizárólag úzék a' kereskedést, gyermekeiket Ázsiába, jelesen Aleppóba az arab főiskolába küldözgeték tanulás végett. Az összekapcsoló lánczszemül itt tehát legbiztosban a' régi hazárai reflexiót lehet és kell tekinteni, melly örökké és ismét PARTHIÁT varázsolja előnkbe.

Parthus rokonságot bizonyító közös jellemek párhuzamai.

28. §. Kik a' parthus atyafiságot eddigelő szóba hozzák, főleg azok' erkölcsi életmódát, szokását, és hadviselését tevék párhuzamba a' magyarokéval: mi magában véve épen nem bizonyít annyit a' származás' dolgában, hogy merőben ollyas gyámokokra támaszkodva valamely nép' eredete meghatározathassék. Midőn tehát a' parthus jellemet a' magyaroknál részletenkint és minden szinezeteiben fölataláljuk, távülsem akarunk e' hasonlatosságból vonni következtetést a' magyarok' tőlük származására: de miután a' történeti adatok, összefüggő származtatási lánczolatok, nyelvmaradványok és geographiai összeillesztések minden egyéb elszámított körülményekkel együtt e' rokonságot nemcsak ujjal mutatják, hanem ellenmondhatlanul kétségen fölül helyezik: nem lehet mellőznünk az illy párhuzamokat; sőt inkább föladrész: hogy mind ezen éles vonásokat egyenkint is közelebből megvizsgáljuk.

Nyilazás előre és hátra.

Hódító harczias nép levén a' parthus, olly harczolási módja is sajátzerűségében tűnt ki, melly kiválólag és egyedül nekik tulajdonitatik az egykorú írók által. A' scythák és azoknak egyik elszakadt felekezete a' parthusok, nyilaikról hirültek el világszerte. Romának gyakorízben okozott aggályt és retteget e' gyilkoló hadiszerszámuk: bizonyság reá a' classicus írósereg. Elannyira jártasak valának az ezen fegyverrel harczolásban, hogy lovon nyargalva nemcsak előre, hanem nyeregben visszafordultan hátra felé is szórának vele halált ellenségeikre. Az I. század első felében élt Lucanus írja:

„ — *Et missa Parthi post terga Sagitta*“¹⁾.

Szintaz' időtájban élt Seneca tragoediairónál olvassuk:

„*Versas equitis sagittas
Terga fallacis metuenda Parthi*“²⁾.

Horatius, Ovidius, Propertius, Virgilius, a' parthusok' virágzása' korá-

¹⁾ Marci Annaei Lucani Pharsalia. Lib. 1, ver. 230.

²⁾ Annaei Senecae Oedippus, ver. 117.

ban élt római költőknél számtalan helyek találhatók fortélyosan ártó hátra nyilazásairól. Horatius énekli:

„*Miles sagittas et celerem fugam Parthi*“¹⁾).

Ovidiusnál:

„*Quid tibi nunc solitae mitti post terga sagittae:*

Quid loca, quid rapidi profuit usus equi?

Parthe refers aquilas“²⁾).

Propertiusnál áll:

„*Parthorum astutae tela remissa fugae*“³⁾).

Virgilius írja:

„*Fidentemque fuga Parthum, versisque sagittis*“⁴⁾).

Claudianus énekli:

„*Torquebas refugum Parthis mirantibus arcum*“⁵⁾).

Ugyan ő:

„*Morem hinc traxisse Cydonas*

Bellandi, Parthosque retro didicisse ferire

Prima sagittiferae pecudis documenta secutos“⁶⁾).

Szinte nagyszámuak a' parthusok' hátranyilazásáról szóló történeti bizonyítványok; közülök csak ezt említjük: A' parthus uralom' végső szakában élt Dio Cassius írja Luculus római vezérről, miszerint a' parthusok a' küzdés' közepette történt új segítség' érkezete miatt megfutamodának, azonban távulsem verettek meg a' rómaiak által, mert azok futtokban az úzőkre nyilaikat hátrabocsátván, sokakat leöldösének, többeket megsebesítének a' rómaiak' seregéből: „*Ibi vero hostes equitatu suo Romanis equitibus graviter insistere, omnem contra cum peditatu pugnam detrectare, statimque ubi Luculus cum scutatis suis equitatu succurrebat, terga vertere. Neque tamen cladem ullam acceperunt barbari, sed sagittis in insequentes retro emissis, multos e vestigio interemerunt, plurimos vulnerarunt*“⁷⁾. Maga Justinus sem értett egyebet a' hátralódóznél, mi-

1) Q. Horatii Flacci Carminum Lib. II, Ode XIII, ver. 17, 18.

2) Publii Ovidii Nasonis Fastorum Lib. V. ver. 500.

3) Tib. Propertii Elegiae Lib. III, Eleg. IX, ver. 54.

4) Virgillii Mar. Georgicorum Lib. III, ver. 31.

5) Cl. Claudiani De Laudibus Stilliconis Lib. I.

6) Cl. Claudiani De Hystrice.

7) Cassii Dionis Cocceani Historiae Romanae Lib. XXXV. Frag. cap. 5.

dón a' parthusok' harczolásáról írja, hogy lovon nyargalva rohanják meg elleneiket, vagy visszafutnak 's gyakran futamodást színlenek, hogy ezáltal a' vigyázatlan úzóket megsebezthessék: „*Pugnant autem procurrentibus equis, aut terga dantibus: saepe etiam fugam simulant, ut incautiores adversum vulnera insequentes habeant*“¹⁾. Nehány sorokkal fűnebb ugyanott beszéli a' lovaglás és nyilazásnak náluk elannyira didatozását, hogy még szolgálkat (jobbágyaikat) is azok ügyes forgatására tanítanak: „*Hos — et equitare et sagittare magna industria docent*.“ Fűlöleges volna itt a' scytha nemzet' közös tulajdonáról, világhírű nyilazás-mesterségéről adatokat fűlhordani: annak bizonyítását állítjuk csak elő, hogy valamint a' parthusok e' fegyvernem' forgatásában tüntették ki főleg magukat, úgy a' magyarok is nyilazás és különösen hátuk mögé lövésűkről tétetnek figyelmessé az egykorú íróktól. Leo Sapiens görög császár kiemeli Tacticájában a' nyilazásnak általuk nagy gonddal üzetését, és előforduló esetekben az őket úzó ellenségre nagy előnnyel alkalmazását ekkép irván: „*Magno studio atque exercitatione arcum ex equis sagittas emittendi condiscunt*.“ Ismét: „*In receptu adversus persequentem hostem arcubus excellunt*“²⁾. A' többször említett X-dik századi író Luidprand szinte nevezetesség gyanánt említi a' magyarok' futásközben hátra felé nagy sikerrel nyilazását e' szavakkal: „*Versi terga, seu in fvgam, directis acriter telis plurimos sternunt*“³⁾. A' XII-dik század' első felében élt freysingi pűspök Otto írja őseinkről: „*Valent autem Vngarii in sagittorum ictibus plurimum, quibus etiam dorsa vertentes nocere solent*“⁴⁾. Ugyan ezen szavakat mondja el róluk a' XIII-dik századi krónikás Albericus⁵⁾. Mindezekből világosabb a' két nemzet' sajtyszerű hátranyilazással harczolása, melly egyenlő harcztant nem más, mint a' magyarok' parthiai származásából fejthetni meg.

Lucretius római költő, alig ha nem mesés hagyomány után írja, hogy szokás volt a' parthusoknál harczközben oroszlányokat bocsátani az ellenségre, ekkép énekelvén:

¹⁾ Jvstini Historiarvm Philippicarvm Lib. XLl. cap. ll.

²⁾ Kollár Ad. Fr. Historiae Jurisque Publici Regni Vngariae Amoenitates. Vindobonae, 1783. in 8. Vol. I. pag. 29.

³⁾ Muratorii, Scriptores Rerum Italicarum. Tom. II, Part. I, pag. 454.

⁴⁾ Ottonis Frisingensis Chronicon. Lib. VI. cap. 10. Ed. An. 1585, pag. 123.

⁵⁾ Albrici Monachi Triumphantium Chronicon. Ed. Hannover. pag. 205. ad. An. 893.

„*Et validos Parthi prae se misere leones
Cum ductoribus armatis, saevisque magistris:
Qui moderarier hos possent, vinculis tenere*“¹⁾).

Ezen harczolás-módról az egykorú történetíróknál említés hiányában méltán kételkedhetni, 's inkább az hihető, miszerint Lucretius oroszániai nem voltak egyebek parthus nyilaknál, mikkel annyi inséget idéztek elő többszörte a' római seregben, és ennek talán költői képeleírását olvasván valahol Lucretius, valósággal oroszánnyokat hitt harczolni. Dühös oroszánnyokint pusztítottak ütek igen is a' parthus scytha nyilak — méltó azért, hogy ismerjük alakjában és alkatrészeiben is e' fegyvert, 's fűntartsuk emlékét azon eszköznek, mellyel az Árpádok e' hont szerzék és megórzék irigy szomszédaitól. Több részek- és szerszámдарabokból állott e' scytha-parthus-magyar fegyver.

1-ör Nyilnak hivatott azon vessző, melly kilövetvén, érczazuronyú végével a' testbe hatott. Rómaiaknál *tela, sagitta*.

2-or Kézíjj (Arcus) azon hajtott iv alakú eszköz, melly ideggel vagy húrral levén két végén megkötve, a' nyíl' kilövésre szolgált. Régi eredeti szó, mutatja a' jász név, melly az íjj-ből keletkezett. Az Íjgyártó magyar családi név is divatos. Az íjgyártás mesterségneve volt őseinknél. István ifju királynak 1266-diki némi adománylevelében áll: „*Tres terras Vonux appellatas, quae quondam fuerunt Paratorum arcuum nostrorum in Comitatu Csanad.*“ — Az íjnek nélkülözhetlen része levén az ideg vagy húr (Nervus, Corda) ez bélhúrok- 's egyéb bőrnekiből sodortatott össze; melly ideg szótól az ideges hangszerek is idegű, hidegű, hegedű, végre hegedű nevet nyerének. Könnyen megmagyarázható innen, miért neveztetik a' lázas forró (nervosa) betegség hideglelésnek.

3-or Tegez (Pharetra), mellyben a' nyilvesszők mint hivelyben, tokban tartattak, a' harczfiak oldalán vagy hátán függvén. A' „*Tegzes*“ régi családnevekben él maiglan e' szavunk. Tigris (Tiglat) folyó' neve némi régi írók által a' nyilnak örmény, persa, némellyektől ismét scytha nevével mondatik származni; és valójában a' tigris, tegez szóval legjobban látszik egyezni.

¹⁾ Titi Lucretii Cari, De Rerum Natura. Lib. V. versus finem.

4-er Púzdra. Az íjnek kézen nem tartása- és használatkor szolgált hively, tok vagy tartó gyanánt.

Leírják a' régi írók e' gyilkoló eszköz' — mellynek szerintök a' scythák valának mesterei és fültalálói — alakját is. Ammianus Marcellinus mint tapasztalt fegyverviselő így értesít róla: „*Cum arcus omnium gentium flexis curuentur hastilibus, Scythici soli vel Parthici circumductis utrimque introrsus pandis et patulis cornibus, effigiem lunae decrescantis ostendunt, medietatem recta et rotunda regula dividente*“¹⁾. Terentius pedig ekkép rajzolja:

„*Neruis mollibus inuicem
Iunctis in teretrem struem
Ceu Parthus solet aut Scythes
Arcus cornibus extimis
Laeuem nectere lineam*“²⁾.

Melly leírásokkal ha a' parthus pénzeken a' királyok' kezében látható íjje- ket, úgy az Antoninus Pius tiszteletére, midőn császárrá lettek Vologe- ses parthus király neki aranykoronát küldé ajándéku Rómába, veretetlen lévő, melly pénznek ugyanis egyik lapján parthiai nő áll, jobbában nyíl- koronát tartva, baljával a' nyilakkal teli hátamegett álló tegezre mutat, minek mellette egy ideges kézíjj van³⁾ — összeegyeztetjük, meggyőződünk nem egész félkör, hanem két végénél vagyis gömbjénél visszahajtott vol- táról, 's épen illy alakot: } mutatásáról; mellynek két vége összesodrott lágy húrral kötött egybe. Illyen alakú íjje- ket szemlélni a' pogánykori magyar vezérek' régi képein is⁴⁾.

Hátranyilazó
magyar, em-
lekművön.

29. §. A' mit az írói sereg egy hangulag a' parthusok- és magyarok' hátranyilazásáról előad, azon saját szerű műtételt egykoru emlékekben is láthatjuk színről színre; láthatjuk pedig hazánk' ősrromaiból vont némi nevezetes műtöredék' hű rajzban végül idemellékelt másán, következő vi- lágosításban ismerttetendőn: Szőke Dunánk' közepén Buda-pest között lé- tező sziget, melly előbb nyúlak-, később boldog szűz-, végre napunkig

¹⁾ Ammianus Marcell. *Rerum Gestar. Lib. XXII. cap. VIII.*

²⁾ Terentianus Maurus, *Carmina de Metris. In Putschii Grammaticis Antiquis.*

³⁾ Vaillant, *Arsacidarum Imperium. pag. 324.*

⁴⁾ *Mausoleum Regni Apostolici Regum et primorum Ungariae Ducum. Norinbergae, 1661. in fol. pag. 6, 27, 72.*

Margit nevéről ismertetik, az Árpád családi korban népesített levén, négy szerzetes monostorral és két védtoronnyal meg néhány házból álló falucskával ékeskedett, mint már Érdi János hiteles adatokból kimutató¹⁾. A védtorony²⁾ egyikét bírák a' buda fölhevvízi keresztetek vagy kórházi szerzetesek, másikat az esztergomi érsek. Ez utóbbiról a' mohos régiségből következő adatokat nyomozhattuk ki: 1279-ben Kún László király a' szigetet abban levő némelly kolostorok- és vártornyok³⁾ kivételével Erzsébet nevű testvérének 's általa az ottani apácza szűzeknek ajándékozván, a' kivételes épületek között megneveztetik ezen vár és torony is, imígyen: „*Exceptis claustris, et septis fratrum minorum, et fratrum Ordinis Praemonstratensium de monasterio B. Michaëlis, ac Castro Cruciferorum domus hospitalis et castro, turri, ac domibus Archiepiscopatus Strigoniensis, in eadem insula constitutis*“⁴⁾. 1285-ben Lodomer esztergomi érsek ezen várat Tamás váczai püspök- 's királyi cancellárnak barátsági hajlamból lakáskép nyolcz év⁵⁾ leforgásaig és a' végre, hogy ott az akkori békétlen, a' tatárok, kúnok meg magyarok⁶⁾ belső mozgalmak által háborgatott gonosz időkben magát és vagyonát megvédhesse, általengedvén: ezen engedményt ugyancsak Kún László király megerősíti. Ezen oklevélben világosan kimondatik, hogy kőfállal környezett udvar- és kőtoronyból áll a' sziget⁷⁾ felső csúcsán helyezett védhely: „*Curiam muratam et turrim lapideam Archiepiscopatus nostri in superiori parte, sine fine insulae Beatæ Virginis iuxta veterem Budam, in medio Danubii constitutas, cum aliis aedificiis situatis ibidem*“⁸⁾. 1294-ben, — tehát nyolcz év⁹⁾ multával — szinte Lodomér érsek ezen szigeti birtokát a' Tengurdi nemesekkel (nobiles de Tengurd) Bulch nevű faluért (Búcs helység, Esztergom megyében Bátorkeszin alul) fölcserélvén, III. András király e' cserét megerősíti; a' miről szóló oklevélben kastélynak és toronynak mondatik a' kérdéses hely ekkép: „*Permutationem turris et castelli existentem in capite insulae B. M. V. iuxta veterem Budam possidendam*“¹⁰⁾. Világos ezekből, miszerint kőfállal és toronnyal ellátott urilak, minő majd minden nagy birtokú nemes¹¹⁾ főszállásan találtatott hajdan-

¹⁾ Szerelmey, Magyar Hajdan és Jelen. Pest, 1847. in fol. 42 's köv. II.

²⁾ Fejér Geor. Codex Diplomaticus Hungariae. Budaë, 1829. in 8. Tom. V. Vol. II, pag. 437.

³⁾ Fejér, Codex Diplomaticus Hungariae. Budaë, 1830. in 8. Tom. V. Vol. III, pag. 288.

⁴⁾ Fejér, Codex Diplomaticus Hungariae. Budaë, 1830. Tom. VI. Vol. I, pag. 297.

ta, nem pedig valami nagy erőség volt az esztergomi éraek' szigeti tornya és vára, mellyben távul sem fegyveres külellenség, hanem belső zavargásokkor történhető ragadozás ellen védhette magát Duna által is őrzött belakója. Mi történt e' kastéllyal későbbi időkben? vastag homály fedi. A' török időkben hazánk' közös sorsára jutván, most csak némi alap romjai mutatkoznak, midőn a' folyam apadásban levén, a' sziget' felső csúcsa egészen megjárható. Hihetőleg vizáradások is elősegíték végpusztulását. 1847-ben főnebb nevezett academiái rendestag 's museumi régiségőr Érdi János a' sziget' romba dült maradványait felsőbbi engedelemmel vizsgálva 's kutatva, épen ezen torony' alapkövei' halmazában némi tégladarabot talált, jelennen a' nemzeti muzeum' birtokában levőt, 's hű hasonmási rajzban ez értekezés' bővítéseül megelőző szivességgel közlöttet: mellyen a' régiségbuvárok nem kis csudálkozására lovon nyargaló 's hátranyilazó parthus harczi szemléltetik elég tiszta és ékes nyomatban. A' lónak csak feje, háta és fara látszik e' türedéken. Föltűnő képünkön a' parthusok- és kúnoknak egyelőre tulajdonított 's tőlük nevet nyert hegyes süveg, miről mindjárt leszen különösen szó; úgy a' lovag' karjait ékesítő perczek. Illy karpereczeket értve mondja Ammianus Marcellinus a' persa sassanida uralom alá jutott parthiai népnéli kelendőségéről: „*Armillis et monilibusque aureis, et gemmis, praecipue margaritis, quibus abundant, adsuefacti post Lydiam victam, et Croesum*“¹⁾. Már a' sabinusokról olvashatni az aranykarpereczek' viselete iránt Liviusnál: „*Sabini aureas armillas magni ponderis brachio laeuo gemmatosque magna specie annulos habuerint*“²⁾. A' nyereg- és lószerszámékesség, minő a' lófarán látható magos boglár; valódi parthus viseletet bizonyítanak. Justinus is eléggé tanúsítja arany- és ezüstékességnek hadi- és lószerszámokra parthusok általi alkalmazását, mondván: „*Auri argentique nullus nisi in armis usus*“³⁾. Becses emlék találtatik a' parthus drága viseletről, jelesen a' bogláros forgó-paszomántos vörösdolmány- és aranyzabláról Claudianus' ime verseiben:

„*Talis barbaricas fluxio de Tigride turmas
Ductor Parthus agit, gemmis et dicite cultu
Luxurians sertis apicem regalibus ornat.*“

¹⁾ Ammianus Marcellinus. Rer. Gest. Lib. XXIII. cap. VI.

²⁾ T. Livii Patavini Historia Romana. Lib. I, cap. 12.

³⁾ Justinus, Histor. Philippicae. Lib. XLI, cap. II.

*Auro frenat equum, perfusam murice vestem
Asiria signatur acu, tumidusque regendo
Celsa per Tyrias acies ditione superbit“¹⁾.*

Azt kérdezzük már: hol vette magát e' tagadhatlanul parthus nyilazót mutató téglá a' Margitsziget' düledékei között; 's minő bűvös hatalom varázsolta oda: miután tudván tudjuk a' történetkönyvekből parthus nemzet' e' földrészen soha nem laktát? Ha jól megvizsgáljuk az eredetit 's annak nem több mint 2 hivelknyi vastagságát és meszes részek nélküli voltát, könnyen tisztába jöhetünk nem épületi téglá, hanem ékesség gyanánt valamely homlokfalazatba alkalmazása iránt. De ugyan ki épített a' Duna' szigetén legelsőbb lakhelyeket vagy kastélyt, hová illy ékesség alkalmaztatott? Erre csak azt feleljük, hogy IV. Béla kir. előtt a' szigetnek e' célra használatáról adatok nem léteznek: és valamint kolostorok' fölállítása e' korba esik, úgy a' védhely' alapítását sem lehet másnak, mint magyaroknak tulajdonítani. Szűz Margit' legendájából tanuljuk, hogy IV. Béla a' monostorok' építése végett olaszországi építészeket hozatott Budára, lombardiai kőművesek- és faragokról emlékeztvén Margit' temetésekor a' legenda' ime sorai: „*Ex ideuben az seerre meeg keuet nem teutteke vala, de Zent Margyt azzonnak eltemetese utan tyzenmeged napon teanek egy otromba faragatlan keuet az zekrenre avagy koporsora felyul; ugy mondnak vala az heumyves mesterek, kyket hoztak vala Lombardia ból, egynek vala neve Albert, masyknak Peteur, hog mykoron az keuet, az serre teueek, nagy edes illatot erzenek. Ennek utanna az felyul meg mondot keumyves mestereuk faraganak koporsot Zent Margyt azzonnak vereus marvanból, kyben mostan es fekyk ez zent szuz. Mykoron ez koporso meg kezeult volna, keet avagy három hohnap utan, es mykoron az mestereuk el vettek volna az eleby faragatlan keuet az seerreul, es akarnayak az vereus marvan koporsot az seerre tenny, legottan hog meg nytottak volna az seert, es akarnayak rea tenny az vereus marvant koporsot oly igen edes illatu para fust es illat ju vala fel az Zent Margyt Azzon koporsoyabol, mynt ha nagy sok rosag voltak volna ot, mykeppen ezen Lombardia y keumyves mestereuk ezreul byzonsagot teutteneh, ezenkeppen leun ez zentseges szuznek Zent Margyt Azzonnak temetese Bela Kyralknak leanyonak bodog Azzonnak egyhazaban, bodog Azzon oltara eleut, bodog Azzon zygeteben, ky mas keppen nevezetyk nyulak-*

¹⁾ Cl. Claudiani Epigrammata, De Phoenice.

nak xygetynek, Ur Istennek tisztességere, Zuz Marianak ereunere, es Zent Margyt Axson erdemenek ky mutatatasara. Amen Alleluja Jesus Maria“ ¹⁾. Ezek építették hihetőleg az esztergomi érsek' kastélyát is. Könnyű volt olasz faragóknak a' téglá' mintáját készíteni, reá az előttük mutatkozó tárgyat, a' hátra nyilazó lovagot vézni, miben a' régiségbuvár első tekintetre nyilazó parthust vél lenni; azonban nem egyéb parthus ivadeku magyarnál. Igaza, kétszeresen igaza volt azért Reginonak midón őseinket jellemezve, Justinus' parthusokrólí sorait írál le. Csudálkozásra méltó találkozását kellene föltenni a' véletlennek, ha mind azon fővonásokat, mik a' harczolás és fegyverviseelés körül a' parthusok- és őseinknél mutatkoznak közös származást nem tanusítóknak vallanók; olly megfoghatlan 's kimagyarázhatlan találkozást, minót a' történetírás más nemzetekben föl nem mutat. Mondjátok meg ti a' magyarok' eredetét 's régi jellemét törpíteni vágyó külföldi írók: hol van a' föld'hátán nemzet, melly magát parthus eredetűnek hirdeté? hol: mellynek legélesb vonásai a' parthusokéval olly hajszálig, hogy úgy mondjuk, egybevágának, mint épen a' parthusok- és magyaroké? Mindentűt a' scytha, a' parthus, a' magyar kézijj és nyil szerepel majd kizárólag mint rettentő gyilokszér a' messzi hajdanban: és ne volna ennek történetkapcsolati, rokonsági jelentősége? Az ellenvéleményűeket e' részben is meggyőzendő, olly hiteles íróból tükrözöm elő a' közös vonást, ki a' parthus történetekkel nem foglalkozva magyar őseinket színről színre úgy, mint a' XIII-dik század végén és XIV-dik elein fegyverkeztek 's nyilaikkal előre meg hátra lődöztek, látta és ismerte; ki gondolatán kívül ugyan azt mondja a' magyarokról, mit a' classicus írósereg hirdet a' parthusokról. Zittai Péter königshofi cseh apát ez; 1300 körül ekkép rajzolja a' magyarokat, helyenkint krónikájába szótt leoninus verseiben:

*„Est mihi hoc certum, per multos sepe repertum,
 Usus armorum gens non habet Ungaricorum:
 Sed quando bellum committit, sive duellum,
 Pellicium strictum portat, tunicae cel amictum,
 Qui nimis est artus, quo stringit fortiter artus,
 Et se sic aptat ad bellum, postea captat,
 Ut sibi fiat equus velox, et cursibus aequus,
 Plures offendit suus ARCUS, quem cito tendit,*

¹⁾ Pray G. Vita S. Elisabethae Viduae nec non B. Margaritae Virginis. Tyrnaviae, in 4. p. 307—8.

*Vulnera non parva facit, hinc volitando per arva
 Non vult tranquille stando pugnare, sed ille
 Aut fugit, aut agitat aliquem, sic prelia vitat,
 Quæ sunt dura servando Suevica Jura.
 Sed si scire velis, sunt magna praelia TELIS,
 Arcum tendendo velociter et iaciendo,
 Ex omni parte se tali protegit arte,
 Nam jacit ANTE RETRO, quod debes credere Petro,
 Nec parcunt uni TELIS colitantibus HUNI.
 Ne fias funus, hostis non sit tuus HUNUS.
 Et cernes cunctos lardo vel carne perunctos.
 Ungarice gentes portant curtas quoque MENTES,
 Est gens ista levis, JACULIS sevissima sevis,
 Que cum te pressit Moravia, quot male gessit
 Ungara turba tibi, nequit dici neque scribi,
 Juxta taas postes vicinos habes hostes,
 A quibus eripiat te Christus, et hoc cito fiat¹⁾.*

Következő szószerinti hű fordítása ez egyszerű rajzolatnak elébünk allítja a' szűk ruhás karsu magyart nyargaló lóvával, minden irányban szállongó vérès nyilával, épen úgy, mint a' téglamaradványon látszatik:

„Bizonyosan tudom, sokak tapasztalák
 Hogy a' magyar nemzet nem él fegyverével:
 De midőn hadba mén vagy viadalra kel,
 Szoros ruhát visel, öltényt 's egyéb gúnyát,
 Melly igen szűk, 's vele megszorítja tagát,
 És úgy készül hadba, aztán gondoskodik
 Hogy gyors lova legyen futásban páratlan.
 Sokakat sért ÍJJA mit hirtelen fülhúz,
 Nem kis sebeket ejt, nyargalva mezőkön
 Nem akar egy helyben állva viaskodni,
 Hanem vagy fut vagy úz, így kerül ki harczot,
 Melly sváb törvény szerint szokott lenni tüzes.
 De ha tudni vágyol, NYILAKKAL van nagy harcz,

¹⁾ Petri Abbatis Aulae Regiae tertii Chronicon Aulae Regis. P. I. cap. CXXIV. Vid. Dobner G. Monumenta Historica Boemiae Pragae, 1784. in 4. Tom. V. p. 336.

Fölhúzza az íjját gyorsan és kildöve,
 Minden részről ekkép, védi 's ója magát,
 Mert kő ELŐ-HÁTRA, hidj nekem Péternek,
 Nem kiméli a' HÜNNAK szálló NYILA senkit.
 Hogy meg ne halj a' HÜNT ne tedd elleneddé.
 Látandod ót élni szalonnával hússal.
 Magyarok viselnek kurt a MENTÉKET is,
 E' nép fürge, sebzó NYILAKKAL kegyetlen,
 Melly hogy téged sujta Morva, tón sok rosszat
 A' magyar hadsereg, mondani sem lehet,
 Ajtódnáli szomszéd e' nagy ellenséged,
 Kitől mentsen Krisztus, 's mindjárt ne sokára.“

Annyira rettentők valának a' magyarok' nyilai már a' vezérek' korában, hogy azoktól megmentésért litániai imádságok mondatnának Olaszország' templomaiban hiteles emlékek szerint ¹⁾.

30. §. Éltek a' parthusok imént megismertetett kézijjaik- és nyilaikon kívül főleg közelharczoknál lándzsákkal is, mik szinte hiresek valának gyilkoló alkatásuk és nagyságuk, de még jobban ügyes hagyításuk miatt. Lucianus a' II-dik században 's így a' parthus idöszakban élt görög író nevezetes tudositást hagyott reánk a' parthus lándzsáról egyik túlvilági beszélgetésében, midön némi parthus Arsáknak egy thrakiai katonával történt viaskodását 's akkor történt halálát leírná, állitván, hogy az Arsák huszsingnyi (tehát mintegy tiz ölnyi?) hosszúságú lándzsával támadta meg ellenét: „*Arsaces autem, senior enim iam erat, et per Jovem non illiberali facie, barbaro more aegre ferebat, atque indignabatur, quod pedibus incederet, sibique equum adduci colebat. Nam et equus una cum eo mortuus erat, ambobus una plaga transfossis a Thrace quodam scutato, in eo praelio, quod cum rege Cappadocum ad Araxem fluvium commissum fuerat. Nam Arsaces infesto cursu in hostem ferebatur, longe ante alios, ut ipse narrabat, evectus. Thrax vero illum expectando subsistens, ac scutum obtendens, Arsacis hastam excussit: ipse autem subiecta sarissa, illum et equum transfodit. — — Hic enim viginticubitalem contum praetendens cursu ferebatur: Trax vero, ubi pelta objecta plagam excussit, ipsumque cuspis prae-*

¹⁾ „In den kirklichen Litanien Italiens wurde der Himmel um Rettung vor ihren Geschossen angefleht.“ Wachsmuth Wilh. Europäische Sittengeschichte. Leipsig, 1833. in 8. H. Th. S. 27.

*terit, in genu procumbens, venientis impetum sarissa excipit, ac equum sub pectore culnerat, qui prae furore ac vehementia cursus se ipsum transadegit Tum etiam eadem hasta per inguina utriusque ad nates penetrante Arsaces transfoditur*¹⁾. Azon ázsiai régiségek között, miket Burnes Sándor angol utazó munkájában lerajzolva kiadott, találtatik a' kundusi fejdelem' birtokából került némi ezüst tálnak (patera) képe. Látható rajta egy lándzsával oroszánt döfő lovag. Az mondatik ugyan a' lándzsás alakról, hogy Saporit abrázolná: de a' lovag' parthus süvege, magyar szük dolmánya és nadrága valamint panyókája meg topánja lószerszám-ékességeivel egyetemben inkább parthust mint sassanidai persát árul el, 's valamelyik arsákokot látszik előtűntetni²⁾. Nem is lehet ennél fogva egyébnek tartani parthus régiségnél, minthogy a' scytha népcsaládnál levén szokásban illy fegyverrel hadakozni, annak egyik felekezete ettől Alan, keletieknél Lan azaz lándzsás nevet viselt. A' magyarokat mi illeti: ide költöztük után 925-dik évre már a' sz. gáli évkönyvekben följegyezve találtatik róluk, hogy kopjakkal vagyis lándzsákkal voltak ellátva: „*Ingruunt tandem (Ungri) pharetrati illi, pilis minantibus et spiculis asperi*“ ezek a' krónika szavai³⁾; sőt ugyan azon történeti előadás szerint lándzsájával akará leütni egy magyar a' sz. gáli egyház' tornyának kakas-czimerét; lándzsákkal piszkálták a két halott' hamvasztása' alkalnával a' tüzet. A' besenyők, mint etelközi utam' egyik bizonyítványában olvashatni, lándzsákkal tőnek leginkább hadi szolgálatott a' magyar hadseregben; 's midőn még saját birodalmuk (Patzinakia) állott, hadosztályuk' egyik része Szúró-kopjának (Syrucalpee Constantinus Porphyrogenitusnál) hivaték kopjaik- vagyis lándzsáikról. A' magyar lándzsások Lán, vagy Alan nevével megjegyzendő végre, hogy a' szepesi lándzsások' némi régi oklevélben alánoknak (Alani) neveztetnek; 's honunkban találató Lánvár nevű helyek távol sem leányról, hanem lán azaz lándzsáról neveztettek így; melly utóbbi amannak csak kicsinyítője nem pedig a' latin „*lancea*“ból alakult szó. Nyilvánossá válik tehát ezekből, miszerint a' lándzsa épen olly sajátságos hadszerük vala őseinknek, mint a' parthusoknak.

¹⁾ Luciani Samosatensis Colloquia. Dialogus XXIII.

²⁾ Burnes Al. Kabul. Schilderung einer Reise nach dieser Stadt des Aufenthaltes daselbst, in den Jahren 1836, 1837 u. 1838. Aus den Englischen von Th. Oelkers. Leipzig, 1843. in 8. S. 191. Tab. IX.

³⁾ Casus S. Galli. cap. 3. Apud Pertz G. Monumenta Germ. Scriptorum. T. II. pag. 105.

Hadi öltözet
a' parthusok-
nál és magya-
roknál.

31. §. Óseink' hadi ruházata 's fegyverkezése is azonos volt a' parthusokéval. Justinus írja emezekről: „*Munimentum ipsis equisque loricae plumatae sunt, quae utrumque toto corpore tegunt*“¹⁾. Dio Cassiusnál pedig olvassuk: „*Scuto uti non solent, sed equites sagittarii et hastati, plerumque cataphracti pugnant*“²⁾. Mind a' kettőnek előadásából kiviláglik, miszerint vaspánczélból (vértből³⁾) állott főleg hadászati öltényük, melly Justinus szerint pikkelyes lemezből szerkesztették. Dio általánosan vasba öltözötteknek mondja őket. A' mi továbbá a' parthusok' fegyverkezését illeti, becses tudósítást hagyott reánk Herodianus III-dik századbéli görög író, bőven elbeszélvén, miként ók hajdan jobbra bó 's könnyű ruhában lovakról nyilazva harczoltak, kevesbé használván vasöltényt, lándzsát és kardot; de miután Pescennius Niger a' parthusoktól is pártolt anticaesar Severus által (Kr. sz. u. 194-ben) legyőzetván megöltetett, a' hozzá ragaszkodó római katonaság Sever' bosszujátóli félelemből tömérdek számmal Parthiába, Tigris folyón túl menekült; kik ott megtelepülvén és honosulván, nemcsak illy fegyverek' használatára megtaníták őket egész csudálkozásig, hanem közöttük találtató kovácsok e' nemű szerzőmök' gyártását is bevítették hozzájuk, mint ide illő soraiból kitetszik: „*Gnari antea pugnare tantum arcu ex equis, neque armatura muniti, neque hasta gladiore satis audaces, levi pendulaque veste, plurimumque inter fugiendum aversi, sagittas intendebant: postea vero quam Romani aliquot milites, fabrique nonnulli in eas regiones confugerunt, ibi aetatem acturi, nonsolum armis uti, sed ea quoque fabricari barbari didicerunt*“⁴⁾. Vaslemez és sodrony öltözetükön kívül lovaikat is betakarák efféle védezőzökkel Justinusból érthetőleg, Dio és Herodian szerint kezükben levén íjj, dárda (lándzsa) és kard. Hasonlitsuk már most össze e' hadi kellékeket mindazokkal, miket Bölcs Leo görög császár az ő idejében bulgárok ellen frigyesekkint harczoló magyarokról főnebb is idézett soraiban saját tapasztalása után előad; ugyanazon eszközöket, u. m. pánczélt, kardot, kézíjít, dárdát, és pedig némelyiket kettősével is találjuk; de fölleljük a' lótakaró sodroy-védszereket is szintazonkép, mint a' parthusoknál vala szokásban. „*Nonmodo vero ipsi armis tecti sunt, sed equorum etiam, qui-*

¹⁾ Justini Historiarum Philippicarum. Lib. XLI. cap. II.

²⁾ Cassii Dionis Cocc. Historiae Romanae. Lib. XL. cap. 14.

³⁾ Hajdan a' vért nemcsak paist, hanem pánczélt is jelentett.

⁴⁾ Herodiani Historiarum. Lib. III. cap. 4. ed. Argent. 1694. pag. 132, 133.

bus nobiliores vehuntur, anteriores partes aut ferro, aut denso centunculo muniunt"¹⁾). Számtalan bizonyságokat hozhatnék még föl hiteles oklevelekből mind a' XV-dik századig őseinknek vasba öltözéséről, ha illyesek elsorolását fölöslegesnek nem tartanám. Léteztek a' magyaroknak árpádházi korszakban vasas és könnyű lovas csapatai, 's ezek nevezetnek krónikáinkban „vilissimi“ kitétellel. Olvashatni a' bécsi képes krónikában Turóczinál: „*Vilissimi Bisseni*“ „*Bisseni atque Siculi vilissimi*“ „*Bisseni pessimi, et Siculi vilissimi*“ (P. II. c. 55, 63, 65). Ezen kifejezést némellyek hibázva, gyarló értelemre magyarázák.

A' parthusok- és magyarok' hadi öltözeteikről előadott történeti bizonyítványok' folytán a' hadászat kívüli rendes vagy nemzeti viseletükről is hogy előterjesszem a' fönlevő adatokat: kitűzött tárgyunk és a' két nemzet' azonegységének minden oldalról kimutatása igényli.

A' parthusoknál kétféle öltözet' neme találtatik, n. m. szűk és bő. Népöltözet.

Azon parthus pénzeken, miket Vaillant nagy gonddal összekeresve és rendezve legnagyobb számmal együtt világ elé terjesztett²⁾), a' parthus királyok mindig aranszékbe ülve, dolmányban, kaczagányosan vagy vállra vetett panyókával, szűk nadrágban és topánkában ábrázoltatnak; jobbukban kifeszített íjjat tartók. Mind a' fölső, mind az alsó testrészt ruházata tehát szűk szabású. És ez, kéttelenül diszöltözet vala náluk, melylyet a' fejedelmek, nagy urak és főbb rendbeliek használtak. A' régiségbuvárok *candys* és *anaxyris* nevet adnak e' parthus királyi öltözet neműeknek; „*Vétu du candys et de l'anaxyris et tenent un arc dans la main droite*“³⁾). Világosan köntös szavunk rejlik azokban; ez utóbbinak hún eredetét és jelentését bevallja Procopius ekkép irván, midón a' byzantiaknak idegenektől, jelesen a' húnoktól kölcsönözött szokásaikat és viseleteiket föl említené: „*Αἱ ἐπωμίδες δὲ καὶ ἀναξυρίδες καὶ τῶν ὑποδημάτων τα πλεῖστα ἐς τῶν Ὀύννων τό τε ὄνομα καὶ τὸν τρόπον ἀπεκέρχτο σφλίον*“ melly sorokat Niebuhr és a' byzanti írók' fordítói ekkép adák: „*Humeralia, tibialia, et pleraque calceamentorum genera, Hunnorum ad ritus, no-*

¹⁾ Leonis Sap. Tacticorum. Cap. XXVIII. In Kollarii Hist. Jurisque Publ. Amoen. Vol. I. pag. 29.

²⁾ J. Foy Vaillant, *Arsacidarum Imperium, sive Regum Parthorum Historia*. Parisiis, 1728. in 8. Tom. I.

³⁾ Mionnet T. E. *Description de Medailles antiques*. A Paris, 1821. in 8. Tom. V. p. 648, 685.

menque usurparunt“¹⁾); azaz: A' vállravalók, nadrágok és majdminden lábbeliek nemeit a' húnok' szokása és nevezete szerint használák. Lábszár-
ra való bő nadrágnak (salavári) értelmezik a' szótárak is az anaxyrt, de megjegyyezve idegen eredetét 's jelentését. Minthogy tehát hún eredetű, lábszárt kifejező szónak kell lennie; mihez képest a' köntössel (candys) együtt ezt is nyelvünk' sajátjának vallhatjuk. Strabo a' tarajos süveg, ujjas mente- és nadrág-viselést eredetiképen a' medusoknak tulajdonítja imígy okoskodván: „*Mores fere communes sunt Medis atque Armeniis: quia et regio adsimilis est. Medos tamen principes autoresque fuisse et historum ferunt, et Persis, qui Media occupata in dominationem Asiae successerunt. Nam qui nunc dicitur Persicus vestitus, et sagittandi ac rei equestris summum studium, regumque cultus, ornatus, et honores quasi diuini regibus ab subditis qui habentur, a Medis sunt profecta. Idque verum esse, maxime e vestitu apparet: nam tiara, pileus, manicatae tunicae, et anaxiridis (sive eae sunt braccae) in frigidis locis et aqilonaribus, et sunt Mediae, gestamen sunt commodum, in austrinis minime. Persae autem habitationem suam et plurimum habent ad Rubrum mare, meridionales Babylois et Susiis, sed euersis Medis, etiam quaedam Mediae contermina in suam redegerunt potestatem. Sed victoribus ita ob maiestatem et regio ornatui conuenientem dignitatem placuerunt a victis Medis recepta, et nuditate et levissimo vestitui muliebrem stolam ac vestem ad talos dependentem praetulerint*“²⁾). Engedjük bár meg ezen viseletnek medusoktól származását, annyi bizonyos marad, hogy már a' legrégebbi korban scytha és hún népek' viseletét találjuk illyeknek. Strabonak azok kifejezése továbbá, mellyben persa viselet- és szokás' hivatásának vallja („qui nunc dicitur Persicus“) az elmondottakat, minthogy az ő korában már nem létezett önálló persa nemzet; egyenesen a' parthusokról 's királyaikról mint amazok' helyeit elfoglaltakról értetendők, nem pedig a' persákról; ezt bizonyítja az író sereg, illy értelemben van maga is Strabo más helyein. Érthetjük már ezek után, minő viseletet tulajdonita Kézai Simon Áttilának és a' hún nemzetnek következő hibás sorában: „*Indumentorum vero modus, et forma, sibi et gente modum Medorum continebat*“³⁾). Ujjas mente, dolmány és nadrág

¹⁾ Procopii Historia Arcana, cap. 7. Ed. cit. vol. III. pag. 48, 49.

²⁾ Strabonis Rerum Geographicarum. Lib. XI. Ed. Casavboni. Paris, 1620. pag. 525, 526.

³⁾ Sim. de Keza, Chronicon Hungar. Budaë, 1782. in 8. Cap. II. pag. 47.

alakíták diszes öltönyeiket, valamint a' parthusokét és magyarokét. A' nép általános divatozó öltözetéről elég világosan írja Justinus, hogy a' medusoké szerint bő és világos színű vala: „*Vestis olim sui moris: posteaquam accessere opes, ut Medis, perlucida ac fluida*“¹⁾. Azon római arany pénzekben is, miket Augustus császár a' római hadi jeleknek a' parthusoktól lett visszanyerése' emlékére illy fölirással veretett: „CAESAR. AVGVSTVS. SIGN(is) RECEPT(is)“ bő nadrágos, csizmás és hegyes süvegű parthus szemléltetik ábrázolva Vaillantnál (pag. 176). A' bokáig érő bő nadrágról, mint általános nemzeti viseleteikről nevezetes tudósítással birunk Herodianusnak azon parthus ünnepély' leírásában, melyet következő körülménnyel ad elő: A' kegyetlen Antoninus Caracalla római hadvezér hogy a' meg nem törhetett büszke parthus nemzetről vont dicső „parthicus“ nevet elsajátíthassa, imilly alacsony orgyilkoshoz illő fortélyt használja föl: IV. Artabán utolsó parthus királynak gazdag ajándékokkal ellátott követek által levelet küld, abbéli óhajtását kifejezőleg, miszerint leányát adná neki neül; melly szövetség által a' két roppant birodalom egybeforradván, összevetett vállakkal világurai lehessenek. Artabán a' szokatlan kívánságra eleinte nem hajol, de később Antoninus' nem szüntetett kérelme- és hí vonzalmának esküvel is erősítése következtében az ajánlatot elfogadja; minek a' parthusoknál elhírhedtével a' nép tüstént Antoninus' ünnepélyes elfogadásához készül. A' várt vőlegény katonáival az Eufratesen átkelvén, mindenütt pompával 's öröm ujjongatások közt fogadtatik, és miután Artabán' székhelyéhez közelednék, ez a' városen kívül némi térségen fogadja jövődóbeli vejét. A' kitódult sokaság virágokkal koszorúzottan 's különféle színű, arannyal ékesített rubázatba öltözve diszünnepet tartván, trombita, síp- meg dob'zengzeténél csoportokban tánczola. Illy tánczokban ugyanis fölötte gyönyörködnek, úgy mond Herodianus, midőn főkép bővebb borítal által hevítetnek föl. Miután azonban a' nagy sokaság egy tömegben vala, és lovaikat elcsapva, tegzeiket meg púzdráikat letéve, rendetlen vegyületben borozással töltenék idejüket a' parthusok, senki rosszat nem gyanítván, kiki az új vőlegény' látására törekedett: akkor jelt ad Antoninus katonáinak, hogy a' parthusokra rohanván őket lekonzcolnák. Megrémülve a' rómaiak' vérengzésén azok

¹⁾ Justini Historiarum Philippicarum, Lib. XLI. cap. 2.

futni kezdenek. Artabán önnönei által környezve általuk kiragadtatik, és lóra tétetvén, alig menekült meg kevesed magával. A' többiek lábíg legyilkoltattak, minthogy lovaik, miket minden alkalomra használnak, kezüknél nem léteztek, mert azokról leszálván, legelőre ereszték, 's így el sem futhattak; szaladás közben pedig lábfejig (bokáig) érő bő ruháik volt akadályukra, („*impediente cursum fluxa veste, ad pedes usque deducta*“¹⁾). Szinte Herodianus' azon másik helyét, melly könnyű, lefolyó, 's futást gátló viseletükről teszen említést („*leci pendulaque veste, plurimumque inter fugiendum aversi*“), már fönebb kiemeltem. Ammianus Marcellinus, ki az Arsacidák' bukta után írván, a' parthus és persa nép közt kevés különbséget teszen, így ír ezek viseletéről: „*Indumentis plerique eorum ita operiuntur lumine colorum fulgentibus vario, et licet sinus laterque dissuta relinquunt flatilus agitari ventorum, inter calceos tamen et verticem nihil videatur intectum*“²⁾). Lehetett-e egyéb a' bő és lobogó ruha a' magyar ingnél és gatyánál? Persiában máig épen olly kelendősege van köznépnek az efféle ölténynek, mint az alföldi magyaroknál. A' parthusoktól elmaradt régi ruhanemű, t. i. bő ing és lábravaló anynyira nemzetivé vált Persiában már a' sassanidák' korában, hogy az abbasidák által kiűzött Keletindiában élő guzerathi parz maradékok is egyelőre pöre gatyában és tátott szárú ingben járnának maiglan, valamint csikósaink és juhászainknál divatos. Láthatni ennek példányát Niebuhr utazása' egyik tábláján³⁾. Köznépünk' viseletét tehát parthus eredetűnek bizton állíthatni; olly különbséggel még is, hogy régidőkben nem egyedül vászonból és fejér színűt viseltek, hanem különböző világos szín kelméből. Még a' XV-dik században léteztek a' magyar hadsereg között olly csapatok, mellyek régi parthus viseletű bő ingben és gatyában harczoltak. Ilyenek valának különösen a' besenyők (Bisseni), kiknek kéttelen utódai a' vasvármegyei, főleg órségi magyarok. Bonfinius korában még saját ősi szokása szerint élvén e' valódi scytha-magyar felekezet, igen jól ismerhette őket viselet- és életmódjuk tekintetében: ugyanazért tökéletes hitelt érdemel azon róluk adott jellemzés, mellynek értelmében zászlós lándzsákat hordván, nagy

¹⁾ Herodiani Historiarum. Lib. IV. cap. 11.

²⁾ Ammiani Marcellini Historiarum. Lib. XXIII. c. VI.

³⁾ Niebuhr's Reisebeschreibung nach Arabien und andern umliegenden Ländern. Kopenhagen, 1778. in 4. II. Bd. tab.

szakált és bajuszt, taréjjos forgókkal ékesített csákót (hosszú farkú süveget), persák módjára selyemből készült bő öltözetet hordának ¹⁾. Ha Bonfin a' bő ruhának parthusoknál divatozását és azoktól származásunkat tudta volna, bizonyára a' persa szokás szerint (in Persarum morem) helyett parthus kitételt használna. Egyébiránt, józanul csak az előkelők- és főnökköről érthető a' selyem ruha; a' közrendű bizonyára megelégedett fejér, vagy különösen kék színre festett egri, eperjesi és miskolczi vászonnal is, épen úgy, mint századunk elein a' francziák ellen harczoló önkéntes magyar seregnél használtatott a' kék gatyá és ing, míg a' tisztek arany rojtokkal diszló selyem kelméket viseltek. Tévedett tehát Liszti János veszprémi püspök, midőn 1568-dik körül saját kezével azt jegyzé meg Bonfinius' említett soraira, hogy e' szerint más alakú vala régente a' magyar öltözet mint az ő korában „*Unde colligere licet, prouti verum est, Hungaros o'im alio, quam nunc, vestium habitu usos*“ ²⁾. Két féle volt biz az minden időben valamint a' parthusoknál, úgy azok' magyar ivadékaiknál, és két féle formájú maiglan is. A' magyar köznépi ing, gatyá, sőt bunda vagy suba, guba, szúr, zeke, ködmön, kankó 'stb. hasonlóképp uri viseletben a' dolmány, mente, nadrág, csekély változáson ment keresztül a' legrégebb kortól fogva: elég bizonyosság erre a' keletiekénél most is fönlevő ruha formák.

A' parthus öltözet' egyik darabjáról némi nevezetes adatot hagyta reánk a' VII-dik század' első felében élt Isidorus szevillai püspök Spanyolországban, de eredetre nézve scythia tudós férfiú, ki a' sarabara nevű, az ő frigyí könyvekben, jelesen Danielnél (cap. III, 94) is emlegetett ruhaneműt valódi parthus öltözetnek, bő és igen ránczos alakúnak mondja imezekben: „*Quibusdam autem nationibus sua cuique propria vestis est, ut Parthis Sarabarae.*“—„*Sarabarae sunt fluxa ac sinuosa vestimenta, de quibus legitur in Daniele: Et sarabarae eorum non sunt immutatae. Et Publius: Ut quid ergo Parthi in ventre tuo sarabaras suas suspendunt?*“ ³⁾. Ezen ruhaneműnek nevében is első tekintetre saját nyelvünket ismerjük föl. A' szár, ma is a' test' alsó részét, a' lábakat jelenti, mon-

¹⁾ Bonfinii Ant. Historia Pannonica. Dec. II. Lib. IV. Ed. Colon. Agripp. 1690. in fol. pag. 151.

²⁾ Kovachich M. G. Scriptorum Rer. Hung. Min. Budae, 1798. in 8. T. I. pag. 333.

³⁾ Isidori Hispalensis Episcopi Etymologiarum. Lib. XIX. cap. XXIII 1, 2. In Lindemannii Corpore Grammaticorum Latinorum veterum. Lipsiae, 1833. in 4. Tom. III. pag. 602.

datik közönségesen: lábszár (crus), gatyaszár. De maga a Sarbar is él népünk emlékezetében salavári nevezettel, melly alatt a lábravalónak (nadrágnak; ez arabul: netak) bizonyos nemét érti. Molnár Albert következő értelmezést ad a salavárinak: Tibiale, Tibialia, Ocrena lanea, Strümpfe, Reithosen ¹⁾. Hajdankorban is változóan íraték, majd sarabara, majd saraballa majd ismét sarabra kitétel. A régi persáknál épen úgy, mint honosinknál schalavar néven ismertetett e ruházat, mint Anquétill du Perron megjegyzi a sarbali szó alatt; braca, Dánielnél (III, 21) előforduló testi ruhát értvén alatta ²⁾. Valljon nem a szárra való- vagy szárbelítől származott-e eredetikep neve? Mondjuk most is: lábravaló, lábbeli, saru vagy csizma és gatyá helyett, a nyakravaló hasonlatosságára. Bó volta mindenesetre a gatyaneműt árulja el, melly kizárólag a magyarnak tulajdona.

Befejezőleg, hogy az ósapáinknál különös kedvességben állott, 's most is a magyar nőknél divatozó piros csizmákról mondjak valamit, Persia vidékeiről származtunkat minél kéttelenebbé teendő: csak azt jegyzem meg, miszerint a régi persa szokásokat sokban utánozó új persák udvari pompa és ünnepély alkalmával maiglan illyet húznak lábaikra: „*On porte encore aujourd'hui, dans les jours de cérémonie à la cour de Perse, une espece de bottes rouges*“ így nyilatkozik hiteles kutfók után értesülve Mohl francia tudós ³⁾. Még a legapróbbságokban is föltaláltatnak tehát Parthia népeinél ősi viseletünk nyomai az elmondottak szerint: miből szoros kapcsolatnál egyebet kiokoskodni nem lehet.

Parthus sü-
veg.

32. §. Szólnunk kell ez alkalommal a parthus süvegről is röviden, minthogy e fővegnemű változatlanul mindenkor használtaték őseink által. A rómaiak közéletben fűdetlen fővel járván; csak a harcziari viselésnek sisakot: nem csuda azért, ha a parthusokkal érintkezésük alkalmával bámulák a parthus süveget. Később nemcsak hirre kapott, hanem köztetést is nyere Rómában. Ezen füveg sajátyszerűségét eléggé tanusítja Martialis verse, ki Lib. X. Epigram. 7. ekkép énekli:

„*Ad Parthos procul ite Pileatos.*“

¹⁾ Dictionarium Vngarico-Latino-Germanicum, olim studio Alb. Molnár, Fr. Paris Pápai et Petri Bod conscriptum. Cibinai, 1801. in 4. Tom. II. pag. 314.

²⁾ Zend-Avesta, von Kleuker, II. Th. S. 80.

³⁾ Journal Asiatique. 1841. Mars (Nr. 61), pag. 200. not. 1.

A' parthus süveg' alakja látható Augustus' említett pénzén, de kitetszik leginkább a' margitszigeti tégladarabon, melyet már leírván itt rajzban is közlünk. Hegyesen fűlsugárzó magos kalpag volt ez; és ilyennek divatta még idónkig is eljutott. A' régibb, jelesen 1700 év körüli huszárviseltek' rajzain is szemléltetnek hasonló csákós süvegek. A' kúnok, kikre hiteles régi írók egyre parthus nevet ruháznak, szinte parthus süveget viselének. Illyenben állítatik elő a' Sz. Lászlóval viaskodó kún Turóczi krónikájának némi első kiadásai czimén: valamint a' bécsi egyetem' magyar nemzeti osztály' még 1414-ben kezdődött matriculája vagy jegyzőkönyve' elein; sőt hasonló parthus süvegben rajzolva találtatik Kún László király a' bécsi 1358-ban iratott képes krónika' festvényei között, mint Schwandtner' kiadásából is láthatni ¹⁾. Az effélé parthus süvegeknek magyarok általi viselését erősen tiltja az 1278-diki budai zsinat, már ugyan nem parthus, hanem kún süvegnek nevezve ²⁾. Ugyancsak a' bécsi képes krónika írja Turóczinál Kún László királyra vonatkozólag: „*Hinc insuper contra eum, quia Cumanice, et non catholice conversabatur, Philippus Firmanus sedis apostolicae legatus, advenit; qui barbas radere, crines detruncare, contra mores Hungaricos, et pileos Cumanicos, quorum vsus, in Hungaria iam in consuetudine habebatur, abiicere demandabat*“ ³⁾. Nem lehet ezeknél fogva kétség a' parthus és kún süveg' épazon alakusága iránt, ha még azt is tudjuk, hogy a' honunkban lakó oláhok báránybórból készült magos süvegeiket kumánnak nevezik. Persiában az előkelők közönségesen parthus szabatu fekete báránybőr hegyes sipkákat viselnek. Ide tartozik még annak is megemlítése, hogy nyelvünk rendkívül gazdag a' füvegne-műek' nevezésében; ilyenek ugyan is; csákó, csalma, kalap, kalpag, kucsma, sapka vagy sipka (Túl a' Dunán csapka vagy csopcsa) süveg; mellyek mind saját eredeti nevek levén, azok' régi használatát tanusítják. Ne is gondoljuk, mintha a' sapka a' franczia chapeau-ból származott volna. Ázsiában Rich angol utazó szerint a' kurdok' egyik felekezete, az úgy nevezett kaldok Vantó körül, Hehari' vidékén bőrből és riskásaszalmából készített tschapha nevű füveget viselnek ⁴⁾. Valamint ezek nem

¹⁾ Schwandtner J. G. *Scriptores Rerum Hungaricarum*. Lipsiae, 1746. in fol. Tom. I. pag. 151.

²⁾ Péterfy Car. *Sacra Concilia in Regno Hungariae*. Posonii, 1741. in fol. pag. 93.

³⁾ Thurocsi Chron. Hung. Part. II. Cap. LXXX. Ap. Schwandt. T. I. pag. 152.

⁴⁾ Ritter, *Die Erdkunde von Asien*. Bd. VI. 1. Abt. S. 660.

kölcsönözték a' francziáktól, úgy keletről származó eleink sem szorulának hozzájuk fővegük' elnevezésében. Miután tehát öltözetünk' majd minden neme a' parthusokéval hasonlónak bizonyul, közös, vagyis inkább azoktól származásunk e' részben is kéttelenné válik.

Hajviselés.

33. §. Nem kevésbé támogatja parthus eredetünket a' régi magyarok' hajviselése. Évkönyveinkben, mint már fönebb etelközi utam alkalmával a' kőszobrokról értekeztemben kimutatám, nyomós tanulságokat találhatni arról, hogy pogány eleink hajukat egyrészen leborotválván, több oldalról üstököt eresztettek, mellyet csimbókokba fontak be. Vátáról a' pogányhitre vissza tért magyarok' fő izgatójáról írja a' krónika, hogy ősi pogány szokás szerint haját leborotválván, három részen üstököt eresztett. „*Primus autem inter Hungaros, nomine Vatha, de castro Belus dedicavit se daemoniis, radens caput suum, et cincinnos dimittens sibi per tres partes, ritu paganorum*“¹⁾). Ezen magyar divatról valamint számos adatok léteznek, úgy később, sőt jelenkori viseleteknél is találtnak népünk közt élénk nyomain. Hasonlókép üstököt hordtak a' parthusok. Nero római császárról írja Dio Cassius, hogy némi alkalommal, midőn a' megjelent üstökös csillag' jóslatáról előtte beszélne, ekkép nyilatkozott: Az nem nekem, hanem a' parthus királynak jövendöl valamit, mert ő üstökös, én kopasz vagyok. „*Is vero, qui de comete quaedam interse colloquebantur; non mihi, „inquit“ sed regi Parthorum aliquid portendit: ille enim comatus est, ego calvus sum*“²⁾). Hasonlóul üstökös csillag' föltüntével hozatik szóba a' parthus király' üstöke Suetoniusnál, midőn Vespasianus császár' enyelgéseiről mondja: „*Cum inter cetera prodigia Mausoleum derepente patuisset, et stella crinita in caelo apparuisset: alterum ad Juliam Calvinam e gente Augusti pertinere dicebat; alterum ad Parthorum regem, qui capillatus esset*“³⁾). A' hajnak üstökbe eresztése Herodotus' Suidas' és egyebek' állítása szerint már a' régi persa királyoknál is szokásban vala, 's hihetőkép azokról hárult a' parthusokra, emezektől és a' hún felekezetüektől magyar őseinkre. Niebuhr szerint a' guzerathi parzok, sőt maguk a' hinduk is viselik az üstököt két fül mellett eresztve.

¹⁾ M. Joannis de Turocz. Chron. Hung. Part. II. cap. 39. Apud Sch. T. I. pag. 105.

²⁾ Cassii Dionis Cocc. Histor. Rom. Lib. LXVI. cap. 17.

³⁾ C. Suetonius Tranquillus, in T. Flav. Vespasiano.

Midón Plinius az irak- és kenőcsükről szólóban ezeket mondja: „*Ergo regale unguentum appellatum, quoniam Parthorum regibus ita temperatur, constat myrobalano, costo, amomo, cinnamo, comaco, cardamomo, nardi spica, maro, myrrha, casia, styrace, ladano, opobalsamo, calamo, junco ocnanthe, malobatro, serichato, cypro, aspalatho, panace, croco, cypiro, amaraco, loto, melle, vino*“¹⁾, nemlehet más, mint olly kenőcsöt érteni, mellyel a' parthns királyok bajuszaikat és üstökeiket kenték. Hogy valójában kenték sőt pödörték bajuszaikat, azt pénzeikről könnyen észrevehetni, miután némely királyoknak igazán pürgére áll hosszukás bajusza. A' királyok drága kenőcsöt sőt illatosat használtak, azonban a' köznép zsírral vagy egyéb olcsó kenőcs-keverékkel is megelégedett; igen természetesen következik. A' magyarnak haj- és bajuszkenése nem új divat, hanem messzi keletről hozott sajátlagos szokása, mellyet ezeket tudva szinte Parthiában föllelünk.

34. §. Jellemző két sajátságával különböztette meg magát hajdankortól fogva ez ideig Europa' többi népeitől a' magyar. Egyik kitünő tulajdona a' lo v a g l á s; másik, hogy soha sem jelent meg disz-, tisztelet-, tanácskozás- vagy másegyéb nyilvánosgyülekezethelyen kard nélkül; 's annyira hozzá szabatott nemzeti ruházatához a' kard, miszerint azt odalra nem kötve, nevetségesnek tartatnék diszesen öltözni. A' kardviselésről, 's annak mellözhetlenségéről csak azt jegyzem föl, hogy a' főnebbi századokban még papjainknál is olly nélkülözhetlen vala, hogy zsinati törvények által kellett őket a' fegyver' letételére birni. Kun László kir. alatt 1278-ban Budán tartatott, már megemlitem zsinat' XI-dik capituluma rendeli: „*Districte praecipimus, ne Sacerdotes vel clerici in quovis ordine constituti, gladium, vel cultellum, quod vulgariter dicitur hord* (igazabban kord, azaz kard) *portent, nisi eis manifesti timoris causa ingruerit, nec tunc absque licentia praelatorum portent*“²⁾. Ha már a' papok is annyira ragaszkodtak a' fegyverviselési szokáshoz, mit lehet itélni a' világiakról? A' parthusokról is irva találjuk a' római classicusoknál, hogy soha fegyver, különösen nyil és kard nélkül nem jártak. Tiridatesről, a' Tib. Nero császárnál Rómában megjelent arsakidáról írja Dio Cassius, hogy midón oldalán levő kardjának letételére szólítatott föl, attól megválni nem akarván, in-

Lovaglás és kardviselés.

¹⁾ C. Plinii S. Hist. Naturalis. Lib. XIII, cap. 2. ed. Harduini.

²⁾ Peterfy Car. Sacra Cocilia in R. Hungariae. Poesonii, 1741. fol. P. I. pag. 109.

kább hüvelyébe szögezte be. „*Quem (Neronem) adiens, gladium, licet jussus, deponere tamen noluit, sed caginae clovis affixit*“¹⁾. Dionnak ellenben Angeli Mai által kiadott vaticanumi kéziratában úgy adatik elő e' jelenet, mikép Tiridates átadván kardját Neronak, elmenetelekor visszaadandónak kíváná²⁾. Akar mellyik legyen igaz, mind kettő nemzeti szokást, 's ahhoz hű ragaszkodást tanusit; de bizonyítja egyszersmind a' szabadság' szeretetét, mellynek a' fegyverbirás örökös symboluma; azért izené és bölcsen izené Vologeses Corbulo által Tiridatesnek, hogy a' szolgaságnak semminemű képét ne tűrje, 's kardját át ne adja: „*Ne quam imaginem servitii Tiridates perferret; neu ferrum traderet*“³⁾, mint Tacitus följegyzé. Azonos volt tehát ezen szokása a' parthusoknak nemzetünkével, mellynek divata már a' régi persáknál föltaláltató classicus írók szerint. Mellőzve a' többit, Ammianus Marcellinus írja róluk: „*Omnes promiscue, vel inter epulas festosque dies, gladiis cincti cernuntur*“⁴⁾; 's így, e' tekintetben is Persia felé vitetünk vissza ismét és ismét.

A' lovaglás' mestereiül jellemeztetnek történetírók által a' parthusok; ugyan olyyaknak ismertettek mindig 's tartatnak ma is a' magyarok. A' mit Justinus a' parthusokról ír imezekben: „*Equis omni tempore vectantur: illis bella, illis conciria, illis publica ac privata officia obeunt; super illos ire consistere, mercari, colloqui*“⁵⁾, szintazon rajzok alkalmaztattak *Regiono* és egyebek által a' magyarokra. E' közös tulajdon' kútfejté kell inkább vizsgálnunk; és ha a' szülő okok' azonságával mind kettőnél találkozunk, úgy vonhatunk e' párhuzamból a' parthus származásra legbiztosban erőseget. Ezen okfő a' két nemzet' rokon institutiojában rejlik. A' parthusok ugyanis, nem zsoldos katonákkal, mint a' rómaiak, vitták ki maguknak a' világhírű hatalmat, hanem háboru idején kiki fegyvert ragadva, fejenként mene a' harczmezőre; 's a' vagyonosb nagy urak saját zászlóik alá gyűjtven szolgáikat (jobbágyaikat), kik gyermekeik gyanánt nézetven, fegyverben és lovaglásban szüntelen gyakoroltattak, ekkép kitanítva állitattak szükség idején sikra, mint többi közt Justinus megjegyzi: „*Hos (servos) pari ac liberos suos cura habent, et equitare et sagittare*

¹⁾ Dionis Cassii Cocc. *Historiæ Romanæ* Lib. XLIII. cap. 2.

²⁾ Dionis Cassii Cocc. *Hist. Romanæ* quæ supersunt. Lipsiæ, 1843. in 8. Vol. IX. pag. 107.

³⁾ C. Cornelii Taciti *Annalium* Lib. II. cap. XXXI.

⁴⁾ Amm. Marcellini *Rerum Gestarum*. Lib. XXII. c. VI.

⁵⁾ Justini *Historiarum Philippicarum* Lib. XLI, cap. III.

magna industria decent. Locupletissimus ut quisque est, ita plures in ballo equites regi suo praebet“¹⁾; melly hadbakelest az országló, irott parancsa következtében a' nemzetségi 's tartományi főnökök (sátorapák) kihirdetvén, talpon vala az egész nemzet, győzelmet aratandó. „*Parthus autem, satrapis imperaturum per epistolas, ut copias congregarent, ita enim facere concevit bellum comparaturus, siquidem mercenarios milites atque ordinarios exercitus Parthi nullos habent*“ ezek Herodianus' szavai²⁾. Hasonló honvédelmi szerkezet létezett nálunk az előidőkben. A' magyar mind született katona lévén, kiki tartozott illető zászlója alá seregelve hadba menni 's vérét honának füláldozni. Nyilvánbak ezek törvényeinkből, semhogy bizonyításokkal támogatni kellene. Honvédelmi szerkezetünknek éppen ezen modor vala főkelléke, melly által, mint parthus őseinknél, a' zsoldos katonatartás könnyen nélkülözhetett. Illy institutio mellett, hogy béke időben is fegyvert visele a' harczias nép, igen természetes; de szinte megfejtethető lovaglási ügyessége; mert nálunk is, valamint a' parthusoknál főleg lovon katonáskodás- és harczolásnak volt divata. Antoninus római fővezér Artabán parthus királyhoz irott levelében innígyen fejezi ki magát: „*Esse Romanis pedestrem exercitum, qui hastis et stataria pugna caeteros antecellit. Parthis vero equitatum plurimum, perritissimosque sagittarios*“³⁾. Dio Cassius világosan mondja, hogy gyalog harczos csekély számú vala közöttük, az is csak a' selejtsökből rendezve: „*Pedites inter eos pauci sunt, iique inferris sortis, sed et ipsi omnes sagittarii, ad quod genus exercitationis a pueritia advescunt*“⁴⁾. Mindezek tehát híven egybehangznak Justinusnak az ő lovaglásuk- és lovon harczolásukról már fönt közlöttem előadásával, de szakasztott egyenlő sajátságok Leo Sapiens, Regino 's egyebek' eleinkről adott rajzolataival; egyszájjal vallván ezek a' magyarokról, hogy szüntelenül, sőt még békeidőben és tanácskozás alkalminával is dőlczeg lovaikon ülénck. A' lovaglási hajlam még a' nönemben is mutatkozik a' parthusoknál. Dio beszéli Tiridatról, hogy a' hosszú utat Rómába lóháton tevén őt neje szintolly módon követte: „*Tiridates equo ubique vehabatur quousque in Italiam venit, ac propter ipsum etiam uxor equitabat,*

1) Justini Historiarum Philippicarum Lib. XXI. cap. 2.

2) Herediani Historiarum Lib. III. cap. 1.

3) Herodiani Historiarum Lib. IV. cap. 10.

4) Dionis Cassii Cocc. Historiae Romanae Lib. XL. cap. 14.

galeam gerens auream pro integumento, ne contra morem Patriae conspiceretur“¹⁾). A' parthus és magyar hadszerkezet hozzá tehát magával, hogy ez úgy, valamint amaz legügyesebbnek ismertetnék a' lovaglásban: mert gyermekkorától fogva lóhoz és harczias életre szokván, belőle legjobb lovaglónak kellett válnia. Honfiainknak a' csikósoktól kezdve a' világhírű huszárokig, eléggé ismeretes ebbeli ügyessége és lovakkali bánásmoduk külföldiek által is. Örült hajdan a' római gazdag ur, ha parthus sihederre tehetett szert, ki által Róma palotái közt délczeg lovait fényes kocsijában kormányoztathatá. E' kitűnő sajátságához tartozott még az is, hogy nagy sokaságban különös szép fajta lovakat tenyésztettek, mik világszerte parthus lovaknak hivattak. Strabo írja az ó korában (Kr. sz. u. 20 év körül) parthusok birta Mediáról: „*Haec regio (et et Armenia) equis alendis excellit: et inde quoddam pratum Hippobotum dicitur, per quod transeunt qui a Perside et Babylonia ad Caspias proficiscuntur: in eo ali aiunt L. millia equorum e Persis, esseque armenta ea regia. Niseus equus, quibus reges utuntur, optimis et maximis, quidam hinc peti aiunt, alii ex armenia. Forma sunt peculiari, et et qui nunc Parthici dicuntur, a Graecanicis aliisque nostratibus diversa*“²⁾). Hiresek voltak Európában is szinte a' magyar lovak; innen lehet megfejtteni a' paripák' (herélt lovak) „*hongre*“ francia nevét. Ugyancsak Strabó kizárólag scytha népeknek tulajdonítja a' lóherélést: „*Peculiare hoc omnibus Scythicis et Sarmaticis est gentibus, quod equos castrant, ut eo habeant eos ad parendum mansuetiores: sunt enim parui, verum acres admodum, et contumaces*“ (Lib. VII); és ezen körülmény is ujmutatásul szolgálhat eredetünk' kimutatásánál.

Dio Cassius' imént idézett sorai, mellyben a' gyalog parthusokat alábbvalóknak „*pedites inferioris sortis sunt*“ mondja, nyelvünk amazokéval egységére látszik ujjal mutatni. A' „*gyalog*“ szó ugyanis régente egyértelmű vala azon jelentéssel, mit e' latin „*inferioris sortis*“ fejez ki, 's most gyarlónak mondunk. Gyöke a' gyar vagy jár; innen gyarló vagy jár-ló, az az gyáró vagy járó, ki saját lábán jár, kel. A' székely nemzetet illető némi 1096-diki levélben áll: „*Utriusque ordinis, tam Loohfew, quam Giharlog vocati, militares et fortes viri*“³⁾), mellyből a' gyalog-

¹⁾ Dionis Cassii l. o. Lib. XLIII. cap. 2.

²⁾ Strabo, Rerum Geographicarum Lib. IX. Ed. Casabon. Paris, 1620. p. 525.

³⁾ Benkó Jos. Milkovia. Viennae, 1781. in 8. Tom. I. pag. 56.

nak régente gyarlog-gali mondása világos. És ügyebár, a' g y a r l ó közép-szerút, alábbvalót, selejtóst jelent. Nem kételkedhetni e' szónak és értelmezésnek még Parthiában a' gyaloghadakozó néptől kölcsönöztetése iránt. Számtalanok nyelvünkben az illy képes értelmű szavak.

35. §. Bő anyagot nyújt továbbá jellem, szokás és életmód' párhuzamba tételinel a' parthus és magyar historia. Mellőzve azon általános bizonyítványokat, mellyek szerint a' parthusoknál scytha törvény- és szokások uralkodtak: állodalom' szerkezetükből kiemelendő Justinus után, hogy náluk az országos RENDI szerkezet alkotta a' polgári viszonyok' derékkapcsát. „*Proximus maiestati regum POPULORUM ORDO est: ex hac duces in bello, ex hac rectores in pace habent*“¹⁾. Gotarcz király ellen a' római tanács előtt vádat nyújtotta parthus követek világosan nemes és néposztályról mondák ime' szavakat: „*Dominationem Gotarxis, NOBILITATI PLEBI que iuxta intolerandam*“²⁾. Épilly osztályú polgári szerkezetet hoztak őseink magukkal Ázsiából, illyennel éltek a' mostoha körülmények' daczára is majd ezer éven át. A' parthusok' erős hatalma, nagysága és hadi ügy, mint polgári szerkezete olly mély benyomást tón a' rómaiak lelkére, hogy későbbi időben is, midőn már azok' birodalma lero-gyott, eszmekép gyanánt szolgálta a' nagyszerű, dagályos és szokatlanok' rajzolásánál. Illyen volt előttük a' parthus aristocratiai institutio, mellyről éneкли Claudianus:

„*Stupere severi*

Parthorum PROCERES, et PLEBS pharetrata videndi

Flagravit studio“³⁾.

A' mit Strabo Posidoniusra hivatkozva mond, hogy t. i. kétféle, úgy mint nemzetségi és országos birákból alakult tanács létezett náluk: „*Posidonio teste duplex esse concilium Parthorum: vnum cognatorum, alterum sapientum et magnorum: reges ex utroque deligi*“⁴⁾; épazon ősi szokást állítja előnkbe, mellynek az árpádi korszakban eleven nyomaira találhatni; voltak ugyanis a' magyaroknak kezdetben saját nemzetségi biráik, különbözök az országnagyok- és zászlósaktól. Tiszteletben tartották a' parthu-

¹⁾ Justini Historiar. Philippicarum. Lib. XLI. cap. II.

²⁾ Cornelii Taciti Annalium. Lib. XII. cap. X.

³⁾ C. Claudianus. De Laudibus Stillicenis. Lib. I.

⁴⁾ Strabonis Rerum Geographicarum. Lib. XI. Ed. Causabon. pag. 515.

sok a' hadizenési nemzeti jogokat, anélkül ellenségeiket, még az őket legigánni törekvő, általuk mindenek föléül gyűlölt Romát sem támadták meg hadizenés nélkül, mint a' római törvényekből kitetszik. Így hangzik annak egyik czikke: „*Hostes, quibus bellum publice Populus Romanus decrevit, vel ipsi Populo Romano caeteri Latronculi, vel Praedones appellantur. Et ideo, qui a Latronibus captus est, servus Latronum non est. Ab hostibus autem captus (ut puta a Germanis et Parthis) et servus est hostium et postliminio statum pristinum recuperat*“¹⁾. Éppilyen népjogi tisztelet tűnik ki a' magyarok' vezérek alatti hadviseléséből. Árpád, jóllehet Arnulf császár' hívására jöve Nagy Moraviába Szvatoplukot legyőzendő, mégis nem oroszva támadá meg azt, hanem nemzeti hagyományaink' nyomán ünnepeles követség által szólítá föl Pannoniának; II. Béla kir. névtelen jegyzője szerint pedig Ménmarót bihari és Zalán alpári herceget birtokaik' átadására.

Parthus hit-
vallás.

36. §. A' parthus és magyar pogány vallásnak összehasonlítása is kedvező eredményt mutat föl tőlük származásunk' bizonyítására. Csalhatatlanul áll mind a' kettőnek nap- és tűzimádó volta; de ezen általános jellemzéssel ki nem elégítve, némi szertartásokat szükség részletesen vizsgálunk. I. András korából fönmaradt imádságunkban megbecsülhetetlen emléket birunk az iránt, hogy a' pogány ősök jeles elődeiket mintegy istenítve tisztelék. Világosan fejeztetik ki benne ugyanis a' szent jelesek' imádása; melly szokás ismét a' parthusokkal hoz szoros kapcsolatba. Nem más, mint épen a' parthusoknál divatozott olly szokás, miszerint jeles elődeiket, vezéreiket és királyaikat, kik nagyszerű jótéteményeikkel a' nemzetre dicsőséget és boldogságot árasztottak, isten gyanánt tisztelnék. Ekép tisztelék és imádnak a' birodalom alapító I. Arszákot, ki a' syro-makedói járom' leráztával fáját dicsőségre, méltóságra és a' jóllét' tetőpontjára emelé. Nemcsak ő, hanem maradékai iránt is olly hű ragaszkodással viselteték majd 500 év' leforgása alatt, hogy senkinek másnak, mint egyedül ezen Arszák' véréből származottnak adák kezébe a' legfőbb hatalmat; királyi aranszékét ép olly nagy gonddal 's hű buzgalommal őrizék, mint később a' magyar nemzet bámulatos ragaszkodással viselteték fejedelmi koronájához. Halljuk csak e' vallásos érzelmükről Ammianus Marcellinust,

¹⁾ Digestorum Libro XLIX. Tit. XV. De Captivitate de Restitutio et redemptio ab Hostibus. Lege 24. e Libro I. Institutionum Ulpianae.

mikép festi az I. Arszák tiszteletét: „*Certatimque summatum et vulgi sententiis concinentibus, astris (ut ipsi existimant) ritus sui consecratione permistus est omnium primus. Unde ad id tempus reges eiusdem gentis praetumidi, adpellari se patiuntur Solis fratres et Lunae: utque Imperatoribus nostris Augusta nuncupatio amabilis est et optata; ita regibus Parthicis abiectis et ignobilibus antea, incrementa dignitatum felicibus Arsacis auspiciis accessere vel maxima. Quamobrem NUMINIS EUM VICE VENERANTUR ET COLUNT, eousque propagatis honoribus, ut ad nostri memoriam non nisi Arsacides is sit, quisquam in suscipiendo regno cunctis anteponat: et in qualibet civili concertatione, quae adsidue apud eos eueniunt, velut sacrilegium quisque caueat, ne dextera sua Arsacidem armagastantem feriat vel priuatum*“¹⁾. Az illy emberimádó tisztelésnek élénk nyomaira található mainap is a' Tigrisfolyón túl Kurdisztán' déli részével határos Lurisztánban, maguknál a' khermanschahi kurdoktól csak szó-járásban különböző lúroknál, kikről beszéli 1838-diki utazó angol Rawlinson: hogy, jóllehet vallásukra nézve az Ali-Ilahi felekezethez tartoznak, azonban anthropomorphiták azaz emberimádók, és sok helyben a' mohammedanismus előtt megrögzött szokásokat követik. Mohammed- és a' korán iránti tisztelet náluk szembetűnőkép hiányzik. Vallásos buzgal-muk egyetlen főtárgya az általánosan tisztelt 's Baba Buzurk azaz nagy apának nevezett szent egyén, azonkül még néhány szent emberek, kik az istenség' élő képviselőiként tekintetnek, és az ezeket környező tanítvá-nyokat is majdnem istenítve tisztelik. Azon hegylánczról végre, hol Baba Buzurk van eltemetve, megjegyzendő, hogy Kuh Bawalin azaz kő-bálvány nevet visel²⁾. Kéttelenül a' parthusoktól maradt el a' lúrok' e' vallásos szokása, valamint illy ritusnak hódoltak eleink még Pannoniába jövetelükkor.

A' minő szertartás a' pogány magyarok' lóvali áldozatáról II. Béla kir. névtelen jegyzője által megíratik, szinte azt találjuk föl a' parthusoknál is. Amaz beszéli Ound, Ketel és Turzol hadnagyoknak Tarczalhegyen létök' alkalmával, hogy ott a' legkövérébb lovat leölvén, nagy áldomást azaz áldozatot tőnek: „*Et in eodem loco, OCCISO EQUO PINQUISSIMO,*

¹⁾ Ammiani Marcellini Rerum Gestarum. Lib. XXIII. cap. VI.

²⁾ Ritter C. Die Erdkunde von Asien. Bd. VI. 2. Abth. S. 217, 340.

*magnum aldamas fecerunt*¹⁾. Szinte lóvali áldozatnak találhatni világos nyomaira a' parthusoknál. Midőn Lucius Vitellius Syria' praefectusa III. Artabán parthus országlónak vetélytársát, szinte arsakida ivadéki Tiridatest Parthia' királyi székébe emelendő, erős laddal Eufrates' vizéhez ért, azonni szerencsés átkelésért római szokás szerint süldőt, juhot és tulkot, Tiridates pedig lovat ölvén, áldozatot tőnek, mint a' jól értesült Tacitus imezekben beszéli: „*Sacrificantibus quum hic (Vitellius) more Romano Suovetaurilia daret, ille (Tiridates) EQUUM placando amni (Euphrati) adornasset*“²⁾. Óseinknek nap- és tűzimádásról szóló tanútételeket már több ízben érintvén, a' parthusok is, hogy vallásos buzgalommal üdvözölték a' napot, mint az istenség' legnyilvánbbi képét, számtalan hiteles írók hirdetik. Herodianus írja róluk: „*Sole autem oriente conspiciunt Artabanum maximas secum copias adducentem. Vt autem SOLEM barbari (Parthi) de more propitiarunt, confestim edito ingenti clamore concurrunt in Romanos, iisque adequitantes sagittas ingerunt*“³⁾. Ugyancsak a' napimádás vagy Mithratiszteletről teszen bizonyosságot Romában Nerónál megjelenő arsakida Tiridatesnek következő szólása: „*Porro adsum ut te numem meum, haud secus quam Mithram venerer*“⁴⁾. Épen illy vallási eszme adhatott eredetet a' naptól és menytól e' két szavunknak: napa-szöny és menyasszony. Elsővel nevezi a' magyar bizonyára tisztelet és szeretet jeléül nejének anyját (socrus); másodikon az új nő hivatik menyegzőkor, utánna menyecskének, de a' férj szüléi mindig menynek vagy menyükasszonyuknak (nurus) mondják a' házassági öröm- és boldoglét' képes kifejezésével. — Még egy kis észrevétel a' parthusok' és magyarok' vallási szertartása közti hasonlatosságról. Gotarzes XX. arszakról írja Tacitus, hogy Sambulos nevű hegynél isteneinek, főleg a' had' isteneinek (Hercules) tiszteletére áldozatot tőn: „*Interea Gotarzes apud montem, cui nomen Sambulos, vota diis loci suscipiebat, praecipua religione Herculis*“⁵⁾. Telvék krónikáink scytha eleinknek Hercules' tiszteleséről előadásokkal, Hercules' kardjáróli hagyományokkal, melly főleg a' hún

¹⁾ Anonymi Belae R. Notarii De gestis Hungaror. ed. Vienn. 1827. Cap. XVI. pag. 125.

²⁾ C. Cornelii Taciti Annalium. Lib. VI. cap. 37.

³⁾ Herodiani Historiarum. Lib. IV. cap. 15.

⁴⁾ Dionis Cassii Cocc. Historiarum Romanarum quae supersunt. Lipsiae, 1843. in 8. Vol. IX. Excerpta Vaticana ab Angelo Maio edita. pag. 107.

⁵⁾ C. Cornelii Taciti Annalium. Lib. XII. cap. 13.

időkben szerepelt. Nem is ellenkezik illy szertartás a' napimádással vagy parsismussal. A' Zend-Avesta szerint megvolt a' parzoknál is a' jó szellemek' (Ized) tisztelete, 's egyik kitünő helyet foglalá köztök A der (Hadur?) a' háboru' nemtője. Másrésről, hiteles bizonyóságot tesznek arról a' régi irók, miszerint Hercules nem egyéb vala a' napistennél, 's annak 12 győzelme a' 12 égi jegyre czéloz, egyenesen a' nap' cyclusára vonatkozván. Végre, hogy már befejezzem: Ammianus Marcellinus az első parthus országlót a' csillagzatok' imadásáról kitünőkép említi előbb idézett ime sorában: „*Astris — ritus sui consecratione permistus est.*“ Nap, hold és csillag látható számos parthus pénzeken: szintezen jelek fordulnak elő némi árpádházi királyaink', jelesen II. András' pecsétén¹⁾. Óspogány hit dogma nyilatkozik villámot jelentő e' két nevezetben: istennyila és menykő; minek eszméjét ha Pliniusnak a' ceraunkó (meteorkő neme) fölött tett azon észrevételével, hogy a' parthusok' mágusai által nagyra becsültetnek („*Faciunt et aliam raram admodum, et Parthorum Magis quaesitam non aliubi inceniatur, quam in loco fulmine icto*“ L. VII, 51) összeállítjuk, hasonló hitágazatát leljük föl a' parthusoknak.

Vallásos szertartáshoz sorolható a' frigykötési és szövetségi eskü, 's annál végbevitt vérontás is. Hosszan előadám lebediai utamban 89, 90. lap. ósatyáink' szövetség alkalmával történt vérbocsátását, elmondám, mikép t. i. II. Béla kir. névtelen jegyzője szerint azon esküvés, mellyet a' hét magyar vezér Almusnak tón, vérök bocsátásával erősített meg: „*Tunc supradicti viri pro Almo duce, more paganismo FUSIS PROPRIIS SAGUINIBUS in unum vas, ratum fecerunt iuramentum*“; ugyanezen vérbocsátási szertartásról becses és körülményes tudósítás maradt reánk a' parthusokat illetve Tacitusnál. Ók ugyan is szövetség kötéseiknél jobb kezüket bekötvén, ujjajukat megszoríták, 's midőn végereikbe szorula a' vér, könnyű vágással illetve bocsáták ki, azt kölcsönösen egymásnak lenyalák, és ez vala szentesítése frigykötéseiknek: „*Mos est Regibus (a' parthus királyról írja Tacitus) quoties in societatem coëant, implicare dextras, pollicesque interse vincere, nodoque perstringere: mox, ubi sanguis in artus extremos suffuderit, levi ictu CRUOREM eliciunt, atque invicem lambunt: Id foedus arcanum habetur, quasi mutuo cruo-*

Frigykötési
és szövetségi
szertartás.

¹⁾ Pray Georg. Syntagma Historicum de sigillis Regum et Reginarum Hungariae. Budae, 1805. in 4. Tab. II, fig. 2. Tab. III, fig. 2. Tab. VII, fig. 1. Tab. IX, fig. 1.

re sacratum ¹⁾. Közös, hajdani, már Herodotus kora előtt divatozó szokása vala ez a scytha népágazatoknak: olly jellemző sajátsága, mint a lovaglás, hátranyilazás, hitvallásukban a napimádás és lóvali áldozás, melyet tőlük idegen nemzeteknél föl nem mutathat a történetírás.

Családi élet-
mód.

37. §. A parthus népelethől és közszokásokból hordandok már föl némi éles vonásokat, mikben a magyar életmódra első tekintettel ráismerhetni. Illyenek

I. Kenyér- és kalácssütés. Hires volt világszerte a parthus kenyér és kalács jóságára nézve, elannyira: hogy Róma is megkedvellén ollyannak készítését utánozá. Fő sajátsága vala amannak a vizzel dagasztás és jól megkelesztés, úgy hogy szivacs (spongia) gyanánt ritka, dagadt bélű 's emésztésre könnyű, 's egyszersmind kedves ízű lenne. Emez tojással és tejjel kevertetett. Plinius órzötte meg hirét nevét és sajátságának leírását következő soraiban: „*Panis ipsius varia genera persequi supervacuum videtur: alias ab obsoniis appellati, ut ostrearum: alias a deliciis, ut artologoni: alias a festinatione, ut speustici: nec non a coquendi ratione, ut furnacei, vel artopticii, aut in clibanis cocti: non pridem etiam a Parthis invectus, quam aquaticum vocant, quoniam aqua trahitur, tenuem et spongiosa inanitate, alii PARTHICUM. Summa laus siliginis bonitate et cribri tenuitate constat. Quidam ex ovis aut lacte subigunt*“ ²⁾). Előroklék a magyar nők a parthusoknak ebbeli ügyességét, mert bátran állithatni, hogy a magyar, jelesen: debreczeni, kolosvári, komáromi, miskolczi, rimaszombati és szegedi kenyérnek jóságra és szépségre Europa' piacza in nem lelhetni mássát. A' mire a' magyar ezred évek előtt eljutott, más kül nemzetek tudományos kísérletek által alig képesek elérni. A' kalácssütésnek is mesterei voltak ősanyáink: nem csuda azért, hogy a' fejedelmek- várak- és monostoroknak már kezdetben valának olly külön osztályu jobbágy népei, kik kenyeret és kalácsot tartoztak uraiknak szolgáltatni. A' posoni káptalan' 1251-diki levelében olvasom némi csallóküzi várjobbágyokról, hogy kalácsadóknak hivattak: „*Filii Jobbationum qui culgo galasodov dicuntur*.“ Maga a' név is, melly Európában, különösen a' szláv és német népeknél elterjedt, tőlünk kölcsönöztették. A' héber chalas is ennek felel meg.

¹⁾ C. Cornelii Taciti Annalium. Lib. XII. cap. 47.

²⁾ C. Plinii Sec. Historiae Naturalis. Lib. XVIII. cap. 27. ed. Harduini.

II. Szakácskodás. Hogy saját szerűleg és jól éltek a' parthusok annál fogva szakácsaik is hiresek valának, kitetszik Plinius ezen szavaiból: „*Dedere et Parthi cocis suos mores*“¹⁾, mellyre Harduin illy jegyzést teszen: „*Est quaedam in arte coquorum, ut in Parthorum moribus, luxuries*“. Étel készítésüknél a' fűszerek használtattak módnélkül, azért írja alább Plinius a' citromról szólóban: „*Haec est autem, cujus grana Parthorum proceres incoquere diximus esculentis, commendandi habitus gratia*“. Főnebb pedig ekkép fejezi ki magát: „*Parthorum populis hoc praecipue, et a juvena, propter indiscretos cibos: namque et vino foetent ora nimio. Sed sibi proceres medentur grano Assyrii mali, cujus est suavitas praecipua, in esculenta addito*“²⁾. Nem sok figyelmeztetés kell arra, mi nagy különbség létezik a' magyar szakács készítménye és külföldi étkek között; valamint az sem újság, hogy a' magyar köznép ételébe ha bors, gyömbér 'stb. drágább fűszerek nem tétethetnek a' saját természetményi paprikának elmulhatlanul vegyitnie kell főzeményeibe, olly szenvedélyesen szereti a' fűszereket; melly hajlamot más népeknél kevesbé találhatni föl.

III. Borivás. Mennyire szerette a' parthus a' boritalt, kiviláglik szinte Pliniusból, állitván, miszerint azok dicsőséget helyeznek az ivásban: „*Tiberio Claudio Principe (úgy mond) ante hos annos XL. institutum, ut jejuni biberent, potusque vini antecederet cibos: externis et hoc artibus, ac medicorum placidis novitate alique sese commendantium. Gloriam hac virtute Parthi quaerunt*“³⁾. De még azzal sem elégedtek meg magával, hanem fűszerrel vagy is némi illatos levéllel adának nekik kellemesb izt ugyancsak Plinius szerint: „*Petunt igitur in Elymaeos arborem bratum cupresso fusae similem, ex albidis ramis, iucundi odoris accensam, et cum miraculo historius claudii Caesaris praedicatam folia ejus inspergere potionibus Parthos tradit*“⁴⁾. Régi, még Ázsiából hozott kedves itala volt őseinknek a' bor, mellynek ősidei használatát a' név' eredetisége is bizonyítja. Hogy néha kelletinél is bővebben élt vele a' magyar: leginkább véralkatának 's harcziás életmódjának tulajdoníthatni. A' szeszestalokba némi illatos fűszerek vagy édességek' például méz' keverése most is kelendő köznépünknel.

¹⁾ C. Plinii Sec. Histor. Naturalis. Lib. X. cap. 71. ed. Harduini.

²⁾ Plinius l. c. Lib. XII. cap. 7. — Lib. XI. cap. 35.

³⁾ Plinii Hist. Natur. Kib. XIV. cap. 28.

⁴⁾ Plinii Hist. Natur. Lib. XII. cap. 39.

IV. Tánczolás. Főleg borozás közben kedves mulatsága volt a' parthus népnek a' táncz. Az Antoninus Caracalla előidézte véres lakodalomnak Herodianus utáni hű leírásából már értesültünk némikép a' parthus tánczról, itt saját szavaival méltó megismerkedni, melly tárgyunkra vonatkozólag ekkép hangzik: „*Barbarorum (Parthorum) magna multitudo, floribus indigenis coronati, atque induti vestes auro diversisque coloribus varias, festum agitabant, ad tibiarum fistularumque et tympanorum sonitus saltantes numerose. Quippe hujusmodi tripudiis supra modum delectantur, praesertim cum se temeto largius invitarent*“¹⁾. Tehát leginkább akkor tánczoltak ők, midőn bortól hevülének, 's így szoros kapcsolatban áll a' egymással e' két szenvedélyük; szintekkép tűnik ki a' vigalom' ezen memé köznépünknel. Azt gördíthetné itt valaki ellenünk; hogy táncz szavunk idegen 's nyugodi szomszédainktól kölcsönzött levén, magát a' dolgot sem ismerhette a' magyar itteni megtelepedése előtt. Az illy sokat bizonyítani akaró, azért semmit sem érő okoskodásokra csak annyit felelünk, hogy volt és van ma is tánczot kifejező saját szavunk, ámbár gyérebbe divatu ennél; de azért ezt sem kölcsönzöttük idegenektől következőkben bebizonyíthatóan: A' táncz ama' régi római mondat szerint „*Nemo ebrius saltat*“ eredetikep a' lélek réndkivüli állapotát tételezte föl, és ép illy hevültségükben, mondhatni bizvást, bor- és örömittassan tánczoltak a' parthusok leginkább; ezen állapot pedig, de a' táncz' mechanismusa is a' lábak' mozgását t a n t o r g á s á t voná maga után. A' tánt-torog származék; minek régen tánt vagy táncz lehetett gyöke. Mondjuk most is, ácsorog, mi bizonyosan áll-csorog vala egykoron; így lón a' tánt- vagy tánczból: tánt-torog. Hagyjuk ezt azonban idegennek, 's lássuk a' valódi magyart. Él nyelvünkben a' dombérozni vagy tombérozni, és dobozódni vagy tobozódni szó, mindig olly értelmet kifejezve, melly lakmározást, evést-ivást jelent; már, hogy ez a' domból, tomból szótól ered, senki sem kétli, tehát föl-tételezi lakomázás- és vigadás-közben a' lábakkal tombolást, dobolást; és ez épen a' tánczolás' eredeti eszméjére vezet. Használtatik honunk' több vidékein most is a' t o b o r z ó szó táncz helyett, melly nem egyéb az eredeti tomborozó, tomborzó nehezebb kiejtésü szónál, magában foglalva a' tombolást, tombérozást, vagyis tánczot, mi mindég együt üzetett pogány őseinknél, valamint a' parthusoknál a' borivással, lakmározással. Most szűkebb ér-

¹⁾ Herodiani Historiarum Lib. IV. cap. 11.

telemben és újabbkori „Werbung“ táncz' jelentésére használtatik leginkább a' toborzó, de a' tárgyról vont nevezet, magával a' vigalom nemével együtt a' legrégebb, parthusokéval azonos.

V. Zene. Herodianus' előbb idezett sorai, mikben ez is áll: „*Ad tibiarum fistularum que et tympanorum sonitus saltantes numerose*“ világosan értésünkre adják, hogy sip-, trombita- és dobból állott zeneműszerük, 's azokon játszaták nemzeti nótáikat. Hasonlókép Árpád vezér alatt Budára érkeztek alkalmával hangszerek' zenéi mellett vigadának a' magyarok: „*Et epulabantur quotidie cum gaudio magno, in palatio Athilae regis, conlateraliter sedendo, et omnes symphonias, atque dulces sonos cythararum et fistularum, cum omnibus cantibus jocularum, habebant ante se*“¹⁾. Mind a' két nemzet' vigadó derült hajlama 's nemzeti zenéjüknek ollyankor használata eléggé nyilvánul ezekben.

Végül, a' parthus kedély' egyik éles vonásáról a' büszkeségről lássunk némi észrevételt. Telvek a' római írók' munkái a' parthusok' büszkeségét jellemző kifejezésekkel, dagály- 's kevélység miatt róván meg őket némellyike. Így az antiochiai származású, katonaságában sok tapasztalást 's emberismeretet gyűjtött Ammianus Marcellinus, ki a' parthusok' tönkre jutása után élén, jellemük' szomorú eredményével eléggé megismerkedett, egyenesen büszkeségüknek tulajdonítja bukásukat. Ez a' maradékot életbölcsségre intő hű tükrözés: „*Satisque constat hanc gentem (Parthicam) regna, populis vi superatis compluribus, dilatasse adusque Propontidem et Thracias: sed alte spirantium ducum superbia, licenter grassantium per longinqua, aerumnis maximis imminutam*“²⁾. Eleven képmássa a' vezérek' korabeli Europa szerte harczolásoknak hadfőnökeink' történetekből kitűnő dagályainak, mik a' nemzetre számtalanszor vészt és pusztulást árasztottak.

38. §. Azon hajdankorban, midőn még Ázsia volt a' szép- és kézi művészet' hazája 's ápolója, a' parthusoknak is jutott némi osztályrész ily-lyek' gyámolításában; ámbár szüntelen harczban élve Kelet' hódításával foglalkozának, a' kézi mesterség egy ágát a' timárságot történetkönyvek' tanutétele szerint olly hathatósan gyakorlák, hogy a' készítmény, mellyet nagy mennyiségben és kitűnő jóságban állítottak elő gyáraik, világszerte ró-

¹⁾ Anonymi Belae R. Notarii De Gestis Hungar. cap. XLVI. ed. cit. pag. 177.

²⁾ Ammiani Marcellini Rerum Gestarum Lib. XXIII. cap. VI.

luk hivatnék az első és közép századokban; „*Parthica Tergora — Corium Parthicum — Pelles Parthicae* vagy *Persicae*“ név alatt. Olvassuk egyebek közt Corippus VI-dik századi keresztyén költőnél (I, 2):

„*Cruraque puniceis induxit regia cinclis,*

Parthica Campano dederant quae tergora fucó“.

Puhaságuk simaságuk és élénk pirosságuk miatt tartattak nagy becsben. Később elterjedt ezen készítmény mód Armeniában is, sőt a' mórrok által Kordubában Spanyolországban űzeték' nagyszerűen, 's azért majd ermelin (*Pelles Armenicae*, nem hermelin) Ermesin (karmesin), majd Cordubensis, Cordubiscus (kordovány) nevezettel lőnek divatossá. Tulajdonainak napjainkban a' török szattyán (*Türkisch Leder, Moraquin, Saffian*) felel meg mint *Reishe* megmutatta ¹⁾. A' bőrkészítésnek nemzetivé vált e' sajátlagos mesterségét elhozák magukkal Parthiából kaczagányos őseink. Hogy is ne hozták volna, midőn itt is szükségük vala piros- és sárga csizmára, bundára, küdményre 's egyéb ruhaneműekre és bőrszerszámokra. Elhozák igenis, nemcsak, hanem ők terjeszték el egész Német- és Franciaországban a' timárkodás ezen nemét. E' tárgyról, annélkül azonban, hogy a' parthusok' timárkodásával kapcsolatban létét észrevették volna, már többen értekeztek. Az éles ítéletű Fesler, miután a' tabakos és cserző varga vagy timár mesterségnek a' magyarok régi hazájából származását valószínűnek állitaná, nem kételkedett őket a' timárság' Europaszerte mestereik gyanánt fölmutatni következő okoskodásában: közismereten van, hogy a' timárkodás minden neme korábban tőkélyre jutott keleten mint Európában. A' tabakosok finom 's puha bőrt készítenek, magyarok által *Irhanak* nevezettet, Magyarországból ezen gyártmány a' mesterséggel együtt Németországba vitetett által, hol is régenten a' tabakos timárok (*Weisgerber*) *Irher* néven hivatának, 's tőlük Norinbergában az általuk lakott utca *Irhergasse* nevet nyert. Franciaországban is a' magyarnak hivatott bőr, melly Németországban timsósbőrnek (*Alaunleder*) mondatik, ósmagyar eredetű; valamint magának a' kézmesterségnek timár neve és a' timsóé ősi eredetet bizonyít. Fesler ezen állításainak támogatására következő kutatókat sorolja el: *Murr, Journal zur Kunstgesch. und allgemein. Literatur.*

¹⁾ Reiskii Commentarii ad Constantinum Porphy. De Cerimoniis Aulæ Byzantine. In Const. Porph. Operibus. Bonnae, 1830. Vol. II. pag. 420, 490.

V. Th. S. 107. De la Lande, Die Kunst das Leder auf ungarische Art zu bereiten. Leipzig, 1767. Cornides, Bruchstücke zur Gesch. der städtischen Cultur in Ungarn, herausgegeben von Engel, in Bredeczky's Beiträgen zur Topographie des Königr. Ungarn. IV. Bd. S. 22 ff. — Meggyőződhettek tehát mindenki ezekből, hogy valámit a' parthusok egykoron hires timárok voltak, szintazoknak ismertettek magyar ivadékaik is, mesterek gyanánt lépvén föl Európában.

A' parthusok' más egyéb jeles gyártmányairól is emlékeznek a' régi írók; így Pliniusnál találhatik a' gyapjuszövet-festésről föl jegyezve: „*Aliter haec Galli pingunt, aliter Parthorum gentes*“ (L. VIII, 73); dicsértetik általa vasuk' keménysége (L. XXXIV, 41); legfontosb emlék azonban szép művészet-kedvelésük- és becsülésükről az, mit ifjabb Plinius Traján császárhoz írott egyik levele által számunkra megőrzött, elbeszélvén benne, hogy bizonyos Callidromus nevű, akkoriban Nicomedia városban tartzkodó egyén régebben Moesiában Susag által elfogatott, és Deccebaltól ajándékba küldetett Pacor parthiai királynak, kinél több évekig szolgálván, később megszökött és Nicomediába jött vala. Ezen szökevény magával hozta egy drága követ, melyre Pacor' képe volt vésve, (gemmam, habentem imaginem Pacori), és némi parthiai érczkövet (glebulam ex Parthico metallo)¹⁾. Ez, és hasonló adatokból őseink' régi műveltségének magvát, habár nem virágozhatott is az magosra a' vizályteljes költözések' korában, ellenmondhatlanúl föltaláljuk; ugyanazért nem leend előttünk csudálatra méltó rögtöni haladással történt európai kifejlődésük; nem nevezhetjük Spittlerrel phoenomenak, szellemi és anyagi erős megalakulásukat; mert biztos és csalhatatlan előzményekkel találjuk kapcsolatban mindazon eseményeket, mik neki tüneménykép gördültek elő ime' nyilatkozatából érthetőleg: „*Uebrigens ist es in beiden Fällen, man mag' die Finnische oder Kalmyckische Abstammung annehmen, fast ein und eben dasselbe schöne Phoenomen, wie sich ein Volk, so bieder und tapfer und cultivirt, als unstreitig die Ungersche Nation ist, vom Finnischen oder Kalmyckischen Stamme aus, habe bilden können? Die Völkergesichte hat wenige Beyspile einer solchen Veredlung, und man musz dieses herrliche Phoenomen nicht dadurch schwächen, dasz man gleich die ersten Magyaren, die das Land zwischen den Carpathen und dem Saustrohme erobert haben, der Geschichte zuwieder,*

¹⁾ C. Plinii Caecilii S. Epistolarum Lib. X. Ep. XVI.

*recht vortheilhaft zu schildern sucht. Warum den Ungern der vier, fünf letzteren Jahrhunderte dadurch, dasz man ihre Voreltern unhistorisch erhebt, einen wohlverdienten Ruhm rauben?*¹⁾ Természetes renddel ment a magyar nemzet' emelkedése európaiszerűségre vergődésénél, miután már messzi keleten ismereteivel birt sok olly tárgyaknak, mellyek Európa' népei előtt elzárattak huzamos ideig.

A' kúnok' parthus neve.

39. §. Azon, már nagy számmal előmutatott kapcsolatokon kívül, melyek által egyesítetett a' magyar és parthus, letéznek még más szempontok is, mikből tekintve a' kérdés szintazon eredménnyel oldathatik meg; ilyen különösen, hogy a' kúnok (lengyel és orosz történetkönyvek szerint polovczok) hasonlóképen parthusoknak neveztetnek több jeles történetíróknál. Ha már azon rendithetlenné vált, és nyomozásom' több szakaszaiban napfényre hozott igazságot vesszük szemügyre, miszerint a' magyar és kún azonos eredetű 's nyelvű vala, a' kúnok' parthus neve szinte támogatja emezektől származásunkat. Lássuk azonban az ide vonatkozó tanutételeket. Radevicusnál olvashatni a' kúnokról: „*Quo viso Poloni de tam improviso malo percussi, et vehementer exterriti, cum jam nihil praeter exitium sui, et destructionem terrae superesse viderent, quamvis auxilio vicinarum gentium, Ruthenorum videlicet PARTHORUM, Pruschorum et Pomeranorum maximum collegissent exercitum, in sola fuga spem vitae constituunt*“²⁾. Még a' Künbirodalom' állása korában élt († 1223) lengyel történetíró Kadlubkó Vincze a' lengyelekkel szomszédos Cumania't Parthiának a' kúnokat pedig parthusoknak nevezi ekkép szóló soraiban: „*Istorum (Polonorum) vero hinc usque PARTHIAM, isthinc usque Vngariam, illinc usque Carinthiam crevit accessio*“ Ismét: „*Rursus Sbigneo muliebriter illacrymante PARTHI Poloniae fines populantur, quos trans flumina tandem consequitur Boleslaus, et hostes passim fundens, captivos suos ense redimunt, et Praedones in praedae praedam convertit*“. Megint: „*Verum ille PARTHICO plus quam PARTHVS fugam eligit potius, et Marii exemplo in Mazociae caecis delitescit*“. Tovább: „*Adest namque Dux Belziae Vseuoldus cum Principibus Laodomiriensium praecipuis, cum electis Tibianorum turmis, cum PARTHORVM millibus urbis subsidio*“. Végre: „*Romanus (Dux Haliciae) Duci Lesskoni obviare supplicat, eum perpetuo et famulatu sibi obliget, ut ejus obsequio cunctis Ruthenorum Principibus ac*

¹⁾ Spittler, Entwurf der Geschichte der Europäischen Staaten. Berlin, 1794. in 8. II. Th. S. 249.

²⁾ Muratorii Scriptores Rerum Italicorum. Mediolani. fol. Tom. IV. pag. 742.

*PARTHORVM per ipsum partibus imperaret*¹⁾. Az oroszok- és kúnoknak mongolok által 1222-dik év körül történt legyőzetéséről írja Anonymus Saxo: „*Temporibus istius Imperatoris quidam exercitus de Asya exiens, qui iuxta fluvium, qui Than appellatur, habitabant, invaserunt PARTHOS, quibus Rutheni auxilium ferebant, commiserunt que cum Thataris praelium, et victi sunt. Conciderunt itaque de Ruthenis et PARTHIS ad centum millia hominum*“²⁾. A' livoniai krónikában olvashatni ugyanazon eseményről a kúnokat valvok- és partkusoknak nevezve: „1221. *Eodem anno fuerunt Tartari in Terra Valcorum paganorum, qui PARTHI a quibustam discuntur. — Et pugnaverunt Tartari cum eis, et debellarunt omnes in ore gladii, et alii fugerunt ad Ruthenos petentes auxilium ab eis*“³⁾. Valamint a' kúnok parthusoknak neveztetnek szélteben a' történetírók által: úgy a' parthusokat többször kúnoknak (Hunni, Unni) mondja a' régiség, jelesen a' scytha nép' hún ágazatából eredőknek. A' XII-dik század közepén élt, de történetkönyvét régi hiteles forrásokból szerkeszte, és az akkor még virágzó kúnokat igen jól ismerhette Constantinus Manasses görög író beszéli: „*Ceterum id temporis Aegypti Rex Sesostrius, auctus magnitudine potentiae supra Reges ceteros priores, non satis arbitrabatur esse soli Aegypto imperare. Quam ob rem coacto de tota natione sua exercitu, in quo erant hastati, cetrati, sagittarii, loricati praeliatores, viri mauortii, adsumtisque belli sociis ex VNNORVM Gente, quam muneribus sibi totam adiunxerat: terram universam, Asiam maxime, percurrit: et omnes et tributa sibi penderent, vi coegit. Sublatis etiam ubique nationum principibus et satrapis, sub iugum suae potestatis eos redegit. VNNIS autem Assyriorum regionem dono dedit et pro VNNIS, sive Scythiis, PARTHOS appellavit*“⁴⁾. De ha' a' parthusoknak a' húnokkal minden lépten-nyomon kitünő szoros vérségi kapcsolata's egyazon scytha népcsaládból eredése ki nem mondatnék a' történetírás által: a' közös scytha szokások, törvények és életmód, nevezetesen pedig a' lovaglás, hátra-nyilazás, parthus-kún süveg, szövetség nélküli várbocsátás, bámulatosan gyámolitanak a' közös eredetet. Nem egyéb tehát a' parthus eredet' kimutatásánál a' nehezség, mint az, hogy a' hún-scytha népcsalád' ágazatai majd közös majd többféle felekezeti- és ágazatai' nevén jegyeztettek föl a' régi

¹⁾ Dlugossi, Hist. Polon. Lipsiae, 1712. fol. Tom. II. pag. 604, 675, 682, 787, 814.

²⁾ Menckenii, Scriptores Rerum Germanicarum. Lipsiae, 1730. fol. Tom. III. pag. 123.

³⁾ Gruberi, Origines Livoniae. Sacrae et Civ. Francofurti, 1740. fol. pag. 150.

⁴⁾ Constantini Manassae, Breviarium Historicum. Parisiis, 1655. fol. pap. 12.

írók által, mit már a' mély belátású Valesius történetünkre vonatkozva világosan kifejezett im Ezeket irván: „*Hæc fusius sum persecutus, ut, qui Historicos legunt, intelligant, sæpe unam eandemque Gentem pluribus nominibus cum communibus tum propriis, et nonnunquam impropriis; et plures Gentes una appellatione designari*“¹⁾. Ha ezt nem hisszük vagy tudjuk, hasztalanul olvasunk történeteket.

A' parthus' és magyar közös scytha eredete 's a' scytha név' jelentése.

40. §. Nem létezik régi történetíró, melly a' parthusokat scytháktól, vagy azok' falekezetéül hirdetett népségtől ne származtatná le, mint tárgyalásunk' alkalmával gyakori idézéseknél mindenki meggyőződhetett; szinte scytha eredetűnek tartatott mindenkor a' magyar nemzet 's annak hiszi és tartja magát; a' közös származat tehát e' részben is megerősítvén, vérrokonságuk jó hitele sok évezred óta ingadozhatlanul áll. De miután a' scytha nevet az újabb német vagyis inkább schlözeri critica tág, ingadozó, bizonytalan, sőt semmit jelentőnek hirdette, gyámokunknak megerősítését e' szempontból is eszközöndők, legvégül a' scytha név' jelentéséről kell alapos fölvilágosítást adnom.

Sokat irtak már Bayertól kezdve Lindnerig²⁾ külföld' tudósai a' scythákról; szintannyit elmélkedtek róluk honi íróink; de még az sem világosított föl eddigelő tökéletesen, mit jelent tulajdonkép a' scytha név, 's honnan ered?

Nincs a' föld' kerekiségén nép, mellynek nyelvén azon ércz, mit a' latin nyelv és leányai „*Ferrum*“ szóval fejeznek ki, a' magyaréhoz hasonló, azaz VAS szóval jelentetnék; tehát e' szó igazán eredeti sajátunk; megismeri maga a' szlavomán Leschka is midőn írja: „*Vas, Eisen, ferrum est geminum magyoricum*“³⁾. Gyarmathi Sámuel mondja, hogy a' vas persa nyelvben: baz⁴⁾; de ennek a' szótárakban nyomára nem jöhettem; ha tehát a' régi persiai dialectusokban maradt volna fön, egyenesen nyelvünkől vette eredetét. Ezen szó fölötté régi, 's már afrikai Scythiában 's Aethiopiában használtatott. Plinius, ki a' három világrészről gyűjtött kutatók után szerkeszté össze roppant munkáját a' keresztyén század' első fe-

¹⁾ Muratorii, Rerum Italicarum Scriptores. Mediolani, 1733. fol. Tom. II. P. I. pag. 394.

²⁾ Lindner Fr. Lud. Skythien und die Skythen des Herodot, und seine Ausleger, nebat Beschreibung des hentigen Zustandes jener Länder. Stuttgart, 1841. in 8.

³⁾ Elenchus Vocabulorum Europaeorum Magyarici usus. Budae, 1825. in 8. pag. 261.

⁴⁾ Gyarmathi S. Vocabularium. Bécs, 1816. in 8. 89. l.

leben, de sokkal régibb időkorra vonatkozólag írja a' bazaltkőről: „*Invenit eadem Aegyptus in Aethiopia, quem vocant BASALTEN, ferrei coloris atque duritiae. UNDE ET NOMEN EI DEDIT*“¹⁾; azaz: Aegyptus találá föl Aethiópiában az úgy nevezett Bazaltkövet, melly vas színű és keménységű, a' miért is e' nevet adá neki. Hozzá teszi többi közt Plinius azt is, hogy Thebában, Serapis' templomában a' Memnon' szobra ilyen kőből vala; így tehát Aegyptus' legrégebb korára esik vissza föltalálása. Hasonlókat mond Isidorus Hispalensis Pliniust majdnem szóról szóra kiírva (Originum Lib. XVI. cap. V, 6). Élt tehát Afrikában Kr. e. sok századdal a' vasnak BAS azaz VAS neve; mert a' bas és vas csak írási és kimondási, régiségeinkben is gyakran előforduló változat; és e' bas- vagy vastól vevé színe meg keménysége' hasonlatosságáról a' bas-altes nevet. Ezeket tudva, midőn olvassuk a' görög régiségek' roppant ismeretével birt Stephanus Byzantinus V-dik századi írónál: „*Καὶ Σκυθης, ὁ σιδηρος*“²⁾; azaz: És SCYTHA VASAT jelent; latinul; „*Et SCYTHA* (denotat) *FERRUM*“, nem kételkedünk az iránt, hogy a' scytha név merő fordítása a' vas-nak. Még jobban meggyőztetünk ezen értelmezés' valóságáról némi körülmények által. Palaestinának a' Jordán viz' jobb parjánál feküdt, előbb Nysa néven ismert SCYTHOPOLIS városa jelennen Beisan, Bysan nevet visel Burckhardt, Richardson és Robinson angol utazók' vizsgálódása szerint; mellyet már Eusebius palaestinaei származású III-dik századbéli író Basan (*Βασαν*) névvel illet ezeket írván: „*Scythae Palaestinam intraserunt, et BASAN occuparunt, a se dictam SCITHOPO-LIN*“³⁾, a' miből azonban, úgy abból, hogy az ó frigyí könyvekben előjő Basan neve: nem lehet kétségbe hozni a' scytha szóval kapcsolatban létet. A' régiség- és pénztudományban ezen nevek' ugyanegy helyre vonatkozása eléggé ismertetik; Arnet írja geographiai sorsjegyzetében: „*Nysa. SCYTHOPOLIS. BEISAN*“⁴⁾. Eckhel⁵⁾ és Forbiger⁶⁾ bőven előadják régi írók után nevezetét, az elsőbbi egyszer'smind pénzeit. Eredetére néz-

¹⁾ C. Plinii S. Histor. Naturalis. Lib. XXXVI. cap. 11. ed. Harduini.

²⁾ Stephanus Byzantinus, De Urbibus. Lugduni Batav. 1694. fol. pag. 675.

³⁾ Eusebii Pamphili, Chronicon. Lib. I. pag. 336.

⁴⁾ Arnet Jos. Synopsis Numerum Graecorum qui in Museo Caes. Vindobonensi adservantur. Vindobonae, 1837. in 4. Part. I. pag. 74.

⁵⁾ Eckhel Jos. Doctrina Nymorum veterum. Vindob. 1794. in 4. P. I. Vol. III. pag. 438, 439.

⁶⁾ Forbiger Alb. Handbuch der alten Geographie. Leipzig, 1844. in 8. II. Bd. S. 696.

ve Plinius ekkép nyilatkozik: „*Scythopolin, (antea Nysam a Libero Patre, sepulta nutrice ibi) Scythis deductis*“¹⁾. Szerinte tehát scytháktóli lakatása már a' legrégebb mythusi korban merül föl. Vagy akarjuk vagy nem, el kell ezeknél fogva hinnünk, hogy a' bas = vas; scytha = vas-bas; Scythopolis = Vasan, Basan, azaz Vasváros. Az an, en rag, számos helyeinkben most is élő keleti forma a' helyek, tartományok és városok' neveinél; honunkbeli Bosán és Besen nevű helyek a' régi oklevelekben Voscian, Vosian és Vosjan névvel jegyeztetvék.

Azon kérdés következik immár: volt-e VAS nemzet, és ha volt, egy volt-e a' Scytha nemzettel? Erre röviden felelek. Mióta az emberi nem' története fölött a' történetírás világít, Vas nemzetnek: Bas, Bes, Vas, Ves, Vos; Basan, Besen, Bosan; Vasian, Vesen, Voscian; Bessi, Vessi; és összetéve Bas-kon, Bas-kurd, Bas-terna, 'stb. formában egyre élt emlékezete. A' persiai ékíratú emlékekben Vscanga is a' Vasan nemzetet tükrözi vissza, a' későbbkori Besseni, Bisseni név, melly a' görögök által Patzinák, és Patzinakitá-ra ferdítetett, a' szláv íróknál pedig Petsenak- és Petseneg-be ment által, mindazon VAS nemzet' neve, melly nemzetünk keblében Besenyő név alatt mainapiglan él, és mint etelközi utam' egyik bizonyítványában bőven kimutattatott, a' magyarral vérrokon 's egyazon nyelvű vala. Több keleti íróknál Magyarország Baskurdországnak, nemzetünk baskurdnak neveztetik, mint már egyhelyütt megbizonyítottam²⁾; ekkép hívja Abulfeda is, „*Basch-kerdi, magna Gens, terris Alamanorum et Francorum interjecta. Rex et ceteri plerique Christiani sunt, quamquam etiam Moslemii inter eos reperiantur*“³⁾; melly sorok egyenesen a' mostani magyarok' őseit illetik. Nem alapl nélküli és hihetetlen azért Cseles Márton jesuitának a' vaticáni levél tárból vont, most a' pesti egyetem' gyűjteményében találtató imezen jegyzése: „*Anno 1695. die octava Aprilis locutus sum cum quodam Eremita Armeno (véltétőkép mechitarista örmény barát volt), Josepho nuncupato, qui refert apud Turcas se audivisse de Hungaria minore, et de Hungaria majore: illum vocant Otto Magyar (talán Guda-magyar), hanc Vas Magyar.*“ Számtalanok honunkban a' Vasvár nevű helyek, régente még többek valának oklevelek-

¹⁾ Plinii, Hist. Naturalis. Lib. V. cap. XVI.

²⁾ A' magyarországi izmaelitákról. Budán, 1845. 32. 's köv. 11.

³⁾ Abulfedae, Historia Anteislamica. Lipsiae, 1831, in 4. pag. 171.

és összeírásokból kitetszőleg. A' hasonnevű megyének nevet adó Vasvár az ott letelepült besenyőktől vagy is vas nemzettől vette nevét. Létezik Szabolcsvármegyében Vas-megyér helység, melly világosan a' vas azaz Scythia-magyar nevet állítja elő.

Még az is figyelemre méltó, hogy a' thrákiai bessusok, kikről Plinius írja: „*Bessorumque nomina trulta*“ (Lib. IV, 18), Eutropius szerint Uscudama nevű városban laktak. „*Oppidum Uscudamam, quod Bessi habitabant*“¹⁾. Procopius' előadásából érthetőleg ezen város Thraciae Bospara és Vesiparum nevet is viselt²⁾; melly változó nevekből Us azaz Vus-, Bos-, Ves- vár jó ki; para, parum, poros a' „vár“-szónak görögösített formája levén.

Minő nyelven jelentett a' vas scythát, vagyis minő nyelvből kölcsönöztetett a' scythá név? arról mind Stephanus Byzantinus, mind a' régi világ' többi classicus írói halgatnak. Görögben a' scythá (szkütha) szó értelemmel nem bír, következésképp más idegen nyelvből kellett kölcsönöztenie. Herodotus csak annyit ad tudunkra, miszerint ók mindnyáján szkolotoknak hívtak Szkolótosz (Σκολότος, Szikolót?) nevű királyukról, és a' görögök nevezék őket szkytháknak. „*Omnibus autem nomen esse Scolotis, regis cognomen, sed Scythas Graeci appellaverunt*“³⁾. Főltalálható-e régi kiholt nyelvekben a' vasnak scythá, vagy ehez hasonló kiejtésű neve? a' nyelvbuvároknak hagyom kutatás' tárgyául; valamint abba sem bocsátkozom: valljon egy-e a' csúd név a' scythával? az mindazáltal megemlézésre méltó, hogy a' rimaszombati és környékbeli magyar népség mintegy gúnyképen szittyó-nak mondatik. — Ha ez szintolly historiai emlékeztetésű volna, mint a' barkó, berenczó, besenyő, csangó, gányó, matyó, tahó: úgy bizonyára nem egyéb, mint scythá nemzeti név lappangna alatta. Annyi tehát kimutatható az előbb mondottak szerint, hogy a' magyarok azonkép mint a' parthusok scythá eredetűek, a' nevezet pedig vas vagy besenyő nemzeti névben mindenkor élt a' magyarok között; miáltal parthus származatunk e' részben is gyámolítatik. Nincs is a' föld' hátán népség, melly akar egyik akar másik nevezethez vagy azonfajú őszöktől származathoz olly hűséggel ragaszkodott volna, mint épen a' magyar.

¹⁾ Eutropii Breviarium Historiae Romanae. Lib. VI. cap. X.

²⁾ Procopius, De Aedificiis. Lib. IV. cap. 11. Ed. cit. Bonn. Vol. III. pag. 305.

³⁾ Herodoti Halicarnassei Histor. Lib. IV. cap. 6.

Bezárom e' szellemi utazás által Parthiában eszközlött kutatásimat; nemugyan azért, mintha mindent kiaknáztam, vagy parthiai származásunkat bizonyító adatokat fülhordottam- 's összeállítottam volna: hanem, mivel még többek és többek' elmondásával roppant terjedelmű leendenék. Számptalan helyek találtak elszórva a' görög és római classicusoknál, a' Zend-Avestában és az új persa krónikákban: mik a' parthus nemzet' jellemét, szokását, életmódát, bel- és külviszonyait derűre hozzák; mellyeknek őseinkéveli összehasonlítása újabb meg újabb gyámokot nyújtanak állításunk' támogatására; mindezeket azonban egy szálíg kihalásznom czélon kívül vala. Nem fejtegettem itt ugyanis bővebben a' parthus törvény- és alkotmányi rendszert; nem illetém a' szokások' előadásánál a' sőr-italt (a' Zend-Avestában Zur). Halgattam a' táboralakításról, melly épen úgy, mint őseinknél kürt vagy félholdalakú vala („*Parthorum aciem forma lunari instructam.*“ Plutarchus in Antonio). De nem bocsátkoztam az örmény történetekben nagy számmal találtató bizonyítványokba sem: érintetlen hagyván, miként a' nagy Arszak által Armeniában saját testvérei közül helyettesül rendelt Valarsaces nem egyéb Al-ország' nevénel¹⁾). Az örmény történeti kutfők' előttünk még egykoron megnyíltával dús aratás következendik be a' parthus-magyar régiségek' tárgyában. Munkálódásom e' részben csak irányadó kezdet- és ösvénymutatóul tekintendő a' világtörténet' hívebb megírásánál.

¹⁾ Mosis Chorenensis Historia Armenica. Londini, 1736. in 4. pag. 21, 22, 86, 308.

F Ü G G E L É K.

A' PARTHUSOK' TÖRTÉNETÉNEK KORSZAKI VÁZLATA.

Előbb, mintsem a' parthusok' történetét rövid rajzban adnám, e' nemzet' életét tanusító kutfók' és világosító iratok' ismeretébe vezetem be az olvasót.

Eredetét illetőleg, scytha származéknak hirdetik: Arrianus apud Phot. Cod. 58. Cf. Strabo. Steph. Byzantinus. Malela Chronogr. pag. 26. Justinus II, 1, 3. seq. Curtius IV, 12, 11. VI, 2, 44. 'stb. Medo-persa eredetet tulajdonitnak nekik: Zeus és Flathe, Gesch. Macedoniens. II, S. 435. Ritter II, S. 435. Hermes XXXI, S. 101. Ausland 1839, n. 199. Jahn Philolog. XIII, 2. S. 50. Medo-germán fajhoz számítja Klaproth, Voyage dans les Steppes d' Astrachan par Potocki. I. p. 257. III. p. 347. Cf. Jornandes, de rebus Geticis. 6. Niebuhr mongoloknak akarja tenni; Malkolm kurdoknak mondja; Kolster végre a' finnekhez, nevezetesen a' magyarokhoz sorolja.

Kormányformájukról tudósitnak: Seneca, Epist. 17. Philostr. C. 27. seq. Strabo, 702, 749. Plutarch. Anton. 54. Demetr. 20. Posidonius után Athenaeus. IV. 152 T. 153. A. Voss. ad Virgil. Georg. IV. 210. Sveton. Caligul. 5. Vespasian. 23. Justin. XLII. 1, 3. Ammian. Marcell. XIII. 6. Martialis II. 53, 10. IX, 36. 3. X, 72, 5. Lucian. Navig. 34. Tacitus Annal. II, 2. VI, 31, 37, 42. s. XI, 10. XII, 8, 10, 12. XIII, 9. XV, 2. Justin. XLI, 1, 12. XLII, 4, 16. Horat. Od. III, 8, 18. s. Martial. XII, 8, 8. Plut. Crass. 21. Ant. 37, 46. Dio XLIX, 23. LXIII, 5. Strabo 288, 515, 223, 728, 744, 748, 509. Plinius H. N. VI, 25. VIII, 48. XXX, 11. — Saint-Martin in Journal Asiatic. I. p. 65. s. Hermes. XXXI. S. 95. s. Ritter. VIII. S. 179.

Vallásukról: Tacitus Annal. VI, 37. Hist. III, 24. Lipsius Ann. XI, 9. XII, 13. Herodian. IV, 5, 11. Philostrat. I, 31. c. 25. Dio LXIII, 5. Plin. Hist. Nat. XXI, 11. Appian. Syr. 58. Isidor. Char. I. p. 7. Justin.

XLI, 3, 5. s. Vellei. Paterc. II, 24. Acta Apostol. II, 9. Agathias. Hist. II, 24. s. Brissonius, p. 341. s. Creuzer, Symolik. I, 180. s. Ritter Erdk. II, 284. V, 601.

Kereskedésükéről: Plinius H. Nat. VI, 28. VIII, 48. XII, 17. XXII, 23. XXVII, 10. XXXIV, 14. Amm. Marcell. XIV, 3. XXII, 4. Orosius VI, 13. Pollio D. Claud. 17. Seneca ad Helv. 9. Herodian. IV, 10. 8. s. Spartian. Hel. Ver. 5. Gallus I. 143. s. Heeren, Hist. Merk. X, 23. XI, 209. Commerc. urb. Palmir. p. 9. s. Flathe II, 467. s. Ritter Erdk. VII, 556. s. VIII, 176. ss. X, 133. a.

Szokásuk-, életmóduk- és jellemükről: Plinius Hist. Nat. VI, 25. X, 50. XI, 26, 29, 53. XII, 3, 17. XIV, 16, 22. XVIII, 11. Justinus XLI, 3. Herodian. IV, 10, 11, 15. Atheneus XIV, 633. Dio Cass. XL, 14. LXVI, 17. Plutarchus in Crass. 24. Xenoph. Cyrop. I, 3. s. Philostrate. I. 21. Tacit. Annal. II, 2. VI, 43. German. 17. Seneca Ep. 124. Sveton. Vespas. 23. Aur. Vict. Ep. 9. Apull. Flor. I, 6. Brisson. p. 561. Vaillant. p. 315. seq. Flathe II, 651.

Írásuk-, művészetük-, nyelvismeretük- 's köztük divatozó görög poesisről: Plinius Hist. Nat. XIII, 22. Herodianus Hist. L. III, c. 1. Plutarch. in Crass. 32. s. Polyneus. Strat. VII, 41. Philostr. 25. s. 31. s. Seneca ad Helv. 6. Plinii Epist. X, 16. Lucian. de Domo 5. s. Hieronim. Pr. in Pauli Ep. ad Gal. Dio Chrys. Orat. II. de reg. Hoeck, Monum. Vet. Mediae et Persiae p. 141. seq. Ritter Erdk. IX. 350.

Nyelvükről: Justinus XLI, 2. Quatremère, Journal des Savants, 1840, 1841.

Történetüket rendbeszedve megírák: J. Foy Vaillant, Arsacidarum Imperium, sive Regum Parthorum Historia, Paris. in 4. et 8. Dufour de Longuerue, Annales Arsacidarum. in 4. Lewis, History of the Parthian Empire. in 8. Legújabbán: Richter C. Fr, Historisch-kritischer Versuch über die Arsaciden- und Sassaniden- Dynastie, nach den Berichten der Perser, Griechen, und Römer. Heeren, Handbuch der Gesch. der Staaten des Alterthums. 'stb.

Pénzeiket kiadák: Vaillant id. könyv. Froelich, Regum Vet. Numismata. és Accessio ad Numism. Gessner, Numism. Arsacidarum. 'stb.

A' parthus Aeraról értekezett: Vaillant és Froelich; ez utóbbi különösen illy munkájában: Dubia de Miunisari aliorumque Armeniae Regum

Numis et Arsacidarum EPOCHA. Viennae. 1754. in 4. Part. II. De Aera Parthica.

A' parthusok Sesostris aegyptomi király' és Ázsia' hódítója által az európai scythák' hozzá csatlakozott felekezetéből Assyriában megtelepített népség. (Arriani, Expeditio Alexandri, et Historia Indica. Amstelod. 1757. in 8. pag XXXIV. Suidae, Lexicon. Cantabrigae, 1705. fol. Tom. I. pag. 489. Tom. III. pag. 356. Manassae Const. Breviarium Hist. Parisiis. 1655. fol. pag. 12. Steph. Byzantinus De Urbibus. Lugd. Batav. 1694. fol. pag. 628. Chronicon Paschale. Parisiis, 1668. fol. pag. 47. Georg. Cedreni, Historiarum Compendium. Lipsiae, 1838. in 8. Tom. I. pag. 36.) A' persa achemenidák, jelesen Darius alatt tartományuk a' birodalomnak tette egyik alkatrészét, adozói levén a' persa hatalomnak; így fordulnak elő az ékirati emlékekben és Ctesiasnál (Lassen, Die altpers. Keilinschriften. S. 61, 71, 73. ff. Ctesiae Exerpt. e Pers. Hist. et Fragm.). Nagy Sándor' győzelmé' következtében makedo, ennek halálával pedig syro-makedo uralom alá jutottak, mellyet Arszák leráztván, hatalmas birodalmat alapita következő királyok alatt majd 500 évig virágozt:

1. ARSACES. (Kr. sz. e. 256 — 253 évig.) 256. Arsaces scytha fülzendül, harczol, győz és a' Parthusbirodalmat alapítja. 255. Antiochus Deus syriai király' vezérei ellen győzelmet arat. 254. Harczban megsebesülvén, kimúl. Neve a' persa írónál: A s c h e k.

2. TIRIDATES. (Kr. sz. e. 253 — 216 évig.) 253. Arsacest testvére Tiridates követi a' királyszéken. 242. Seleucus syriai kir. a' parthusok ellen hadat viszen, 's rajtuk győzedelmeskedik. 241. Tiridates visszamen Parthiába, 's országát folytatja. 240. Bölcs intézkedések által országát megerősíti. 237. Hyrcaniát megtámadja 's elfoglalja 's így két ország' urává leszen. 235. Diodotus Bactria' királya ellenc hadat viszen, de hirtelen meghalálózván, annak fiával békességet köt. 233. Mediába ront, mire Seleucus Parthiát megtámadván, népe' zendülése miatt visszavonul. 239. Seleucus Tiridatessel megütközik de általa elfogatván, egy évi rabság után bocsátatik szabadon. 217. Tiridates meghal. Persa írónál neve: A s c h k, S c h a b u r.

3. ARTABANUS. (Kr. sz. e. 216 — 196 évig.) 216. Artabán, Tiridates' fia leszen királylyá. 219. Mediát elfoglalja, legyőzvéen Epigen satrapát. 211. Antiochus syriai kir. Artabán ellen hadat indit. 210. Artabán

Mediából Parthiába vonul. 209. amaz Hyrcaniába mén hadával. Végre öt évi háboruskodás után 207-ben a' két király között béke áll be. 206. Bactria ellen Antiochusnak segítségére mén. 197. Artabán hosszas béke után meghalálozik. Persáknáli neve: Baharam, Gurdat; másoknál: Artases.

4. PHRIAPATIUS. (Kr. sz. e. 196 — 182 évig.) 196. Phriapát Artabán fia öröklí a' királyi széket, kinek uralkodása alatti eseményekről halgatnak az írók. Meghalt 182-ben. Persáknáli neve: Balas, Baadi.

5. I. PHRAHATES. (Kr. sz. e. 181 — 174 évig.) 161. Phrahates Phriapát' fia foglalja el a' királyi széket. 175. A' mardok' tartománya ellen hadat vezet, 's óket leigázza. 174. Meghal, végrendelete által fiait az ország-lásból kizárván. A' persa krónikákbaní neve: Firuz (Hormuzd), Baadi.

6. I. MITHRIDATES. (Kr. sz. e. 173 — 137 évig.) 173. I. Mithridates, (Arsaces Magnus) Phrahates' testvére ül a' parthus kormányra. 160. A' medusokat megtámadja 's végre óket legyózi. 159. Gyózelme után Parthiába visszamén. 153. Babylont a' viszálkodó syriai fejedelmektől elfoglalja. 146. Mithridat Bactriát elfoglalja, 's tartományokra osztja föl. 144. Indiáig vezetí táborát, 's következő évben tér vissza Parthiába. 140. Demetrius Nicator syriai kir. ellen, ki az Eufrates vizen átkelve Mesopotamiába lépett, hadvezéreit küldi; melly alkalommal Demetrius elfogatván Mithridateshez küldetik, ki is később (138. év.) Rodoguna nevű leányát adá neki neül. 137. Mithridates, miután nemzete közé sok hasznos intézeteket vitt be, hosszas és dicsó ország-lásának a' halál véget vet. Keletieknéli neve: Narses (Nosche, Anusch) Firuz, Baadi.

7. II. PHRAHATES. (Kr. sz. e. 136 — 128 évig.) 136. II. Phrahates atyja után öröklí a' királyséket, 's mindjárt kezdetben a' Hyrcaniából megszökött Demetriust elfogatja, 's vigyázat alá rendeli. 132. Antiochus Sidetes a' parthusok ellen hadat viszen 's 131-ben Idát nevű parthus hadvezért Lycus folyónál megveri. 130. Demetriust Syriába haza bocsátja. 129. Syria ellen készül Phrahates, de a' scythák által hadi zsold' megtagadása miatt okozott dulongásokat gátolandó, visszatér, 's ellenük harczolva mególetik 128-ban. Persa íróknáli neve: Firuz, (Hormuz) Iguz, Baadi.

8. II. ARTABANUS. (Kr. sz. e. 127 — 125 évig.) 127. II. Artabán, Phriapát' fia lesz királylyá. Bactriában a' görög lakosokat irtó scythák ellen menván 125-ben általuk mególetik. Neve a' keletieknél: Firuz, Hormuz, Iguz, Baadi, Arsaces.

9. II. MITHRIDATES. (Kr. sz. e. 124—88 évig.) 124. II. Mithridat, Artabán' fia örökli a' királyságot, ki 95-ben Örményország ellen hadat indít, 's azt legyőzi. 92. Az Eufratnál táborozó Sylla ázsiai praefectushoz Orobaz nevű követet küldi, vele barátságra lépendő. 91. A' viszázkodó syriai fejedelmek közül Cyzicenust pártolván, azt székébe visszahelyezi. 90. Demetriust elfogja és holtig rabságban tartja. 88. Meghal a' számos győzelmei és az elpártolt tartományok' visszahódításaért nagy melléknevet nyert király. Persa 's egyéb keleti kutfókben neve: Firuz, Hormuz, Íguz, Baadi, Arsacamus.

10. MNASKIRES. (Kr. sz. e. 87—77 évig.) 87. Mnaskires I. Phrahates' fia jut a' kormányra. 86. Közte és rokona Sinatrok között belháboru kerekedik a' királyszék' öröklése miatt. 77-ben meghal 96 éves korában. Persa krónikákban neve a' közönséges Firuz, Hormuz, Iguz, Baadi, Arsaces.

11. SINATROECKES. (Kr. sz. e. 76—70 évig.) 76. Sinatroeckes I. Mithridates' fia örökli a' királyságot; de 72-ben már fiának III. Phrahatnak adja át az ország' és hadsereg' vezetését, ki is 71-ben az örmények ellen kevés szerencsével harczol. 70. Meghal Sinatroeck. Keletieknél neve mint az előbbinek.

12. III. PHRAHATES. (Kr. sz. e. 69—61 évig.) 69. III. Phrahates leszen királylyá, kit a' Nagy Mithridates pontusi király Róma elleni szövetségre levél és követek által kéri. Követeket küld Lucullus római vezérhez. 68. Lucullus Nisibinvárost, melyet a' parthusoktól Tigranes örmény király elfoglalt, beveszi. 66. Lucullusnak utóda Pompejus romai hadvezér megújítja ezen királylyali szövetséget. 65. Phrahates Örményország ellen hadat viszen és az idősb Tigranessel hadakozik. 63. Pompejus Syriát római tartományá teszi 's 62. ifjabb Tigranest Phrahates' vejét diadalszeke-reben viszi. 61. Phrahates Mithridates nevű fia által beadott mérég' következtében meghal. Neve a' persáknál szinte mint az előbbieké.

13. III. MITHRIDATES. (Kr. sz. e. 60—74 évig.) 60. III. Mithridates atyja után örökösüdvén, Örményország ellen hadat viszen. 59. Testvér-ücsce Orodes' ellene törekszik 's elfoglalja Parthiát; de Mithridates hadának visszanyomultával idegen tartományba menekül. 58. Mithridates az ücscséhez pártoltakon kegyetlen véres bosszút áll, azért a' nemzeti tanács által székétől megfosztatván, Orodes hivatik királyságra. 57. A' Mediába vonult

Mithridates onnan kiűzetvén, Syriába Gabinushoz menekül, kitől szinte kijátszatik. Orodes sokáig üldözi; végre 54-ben magát megadja 's megöletik. Neve a' persáknál mint az előbbieké.

14. I. ORODES. (Kr. sz. e. 53 — 37 évig.) 53. Orodes tellyes hatalommal uralkodván, a' rómaiakon dicsó győzelmet veszen, 's Crassus hires táborát junius hónapban Carhaenál (Haran) Mesopotamiában semmivé teszi, az Eufratig mindent vissza foglal. 52. Tavasszal Syriát támadják meg a' parthusok, de Cassius által visszanyomatnak. 51. Pacorus, Orodes kir. fia és Osaces újlag Syriában teremnek hadaikkal. 50. Babylont ostromolván, onnan hazatérnek. 49. A' római polgári háborúban Pompejus Orodestól Casesar ellen segítséget kér, de nem nyer. 46. A' Caesar által megöletett Pompejusnak párthive Caecilius Bassus segítségre hívja Syriába a' parthusokat Caesar ellen. 45. Rómában a' tanács által egyes akarattal háború határoztatik a' parthusok ellen. 44. Caesarnak meggyilkoltatása miatt, ki a' hadat vala vezetendő, a' hadmenet elmarad. 43. Cassius Syriába jó és a' parthusoktól segítséget nyer. 42. Labienus a' parthusokhoz küldetik 's közöttük marad, igyekeztvén Orodest a' rómaiak ellen harezolásra birni. 40. Orodes király csakugyan fiát Labienussal együtt a' rómaiak ellen küldi, kik Syriát elfoglalván Palaestinaig hatottak. 39. Ventidius római vezér Labienust és Phranaspát parthus vezért megöli. 37. Ventidius Syriában a' parthus hadat furtélya legyőzi, melly alkalommal Orodes kir. fia Pacorus megöletik. Ezen veszteség miatti keserűségében Orodes meghal. Hasonló névvel jelöltetik a' persa kutfókben, mint az előbbiek.

15. IV. PHRAHATES. (Kr. sz. e. 36 — Kr. sz. u. 4 évig.) 36. IV. Phrahatas örökli atyja után a' királyi széket, mindjárt 30 testvéreit megöleti, 's több kegyetlenséget viszen végbe, miért a' parthus nagyok közül Monneses tőle elpártol 's Antonius részére áll, ki ellene hadat indit. 33. A' parthusok Mediában a' római hadat megverik és semmivé teszik. 32. Újban harc a' rómaiakkal. 31. Tiridates ellene föl kel, de 30-ban Phrahatestől megfutamatitván, Syriába vonja magát. Több győzelmei miatt elbizakodva Phrahatas, ismét kegyetlenkedni kezd, miért is 29-ben elűzetik a' nemzet által, és 28-ban Syriából Tiridates hivatik meg a' királyi székre. 27. Phrahatas a' scythák' segedelmével visszaserzi országlását. 26. Tiridates Phrahatas' fiával Augustus császárhoz megyen Hispaniába, kivel együtt 25-ben Romába érkezik. 24. Phrahatas' fia Thermusa dajkálása mellett aty-

jának visszaküldetik Parthiába, Phrahatés ezen hölgyet, miután tőle gyermeke lőn, 20-ban neül veszi. 18. Phrahatés a római hadjeleket, mellyek Crassus' legyőzésekör elfoglaltattak, Romába küldi, 's azok az e'végre újon-épült Mars' templomába tétetnek nagy ünnepélyel. 12. Phrahatés kezeségül adja négy fiát Titius syriai praefectusnak, kik is Romába vitetvén 11-ben Augustus által az Arenában nyilván mutattatnak a' nép előtt. 2. Armenia a' rómaiak ellen fülzendül, és Tigranes a' parthusoktól kér segítséget, meg is nyeri a' római had' nagy kárával. 1. Caius Caesar küldetik Ázsiába a' parthusok ellen. (Krisztus születése után) 1. évben C. Caesar Antiochiába érkezik, és 2. Phrahatéssel Euftratnál személyesen értekezik, mellyre béke következett. 4. Phrahatés meghal. A' keletieknél Belasch II. Khosru, Iguz, Baadi, Arsavires néven fordul elő.

16. PHRAHATACES. (Kr. sz. u. 4—5 évig.) 4. Phrahatésnek az itáliai Thermusától született fia volt ez; kiról midőn megtudák a' parthusok, hogy atyját erőszakkal végezte ki, és anyjával fertőzetes életet viszen, néhány hónapi uralkodása után népzendülés közepette megülék.

17. II. ORODES. (Kr. sz. u. 5 évig.) Phrahatés' kivégeztével II. Orod szinte Arsacida választatott királyul, de minthogy a' nép iránt legott kegyetlenséget tanusita, néhány hónap múlva az ellene esküvőktől megöletett.

18. I. BONONES. (Kr. sz. u. 6—14 évig.) 6. IV. Phrahatés' Romában kezeskép levő fia Bonones választatik királynak, ki, minthogy római szokás szerint neveltetik, idegen élet-módot viselt, mellyért is gyűlöletessé válván a' nemzet előtt, 11-ben Artabán, anyai ágról arsakida származású scytha király hivatik meg uralkodónak; ebből háború kerekedik, Bonones Artabánt legyőzi 12-ben, de emez harczot újit, Bononest 13-ban Armeniába futamítja. Neve a' persa krónikákban: Ardavan, Khosru.

19. III. ARTABANUS. (Kr. sz. u. 15—43 évig.) 15. III. Artabán veszi át a' királyságot, ki is az ő fiát Orodot Armenia' királyává teszi. 18. Germanicus Orodot kiűzi 's Artaxiat teszi helyébe. 19. Artabán Germanicushoz követeket küld Bononesnak messzibb Ciliciába vitele 's őriztetése végett. 20. Bonones Ciliciából futtában elfogatik 's megöletik a' rómaiak által. 21. Germanicus Syriában meghalálózván, Artabán a' vadászattól és a' megistanokkali együtt vendégeskedéstől megszűnéssel gyászolja. 22. Némmely tartományok a' parthusoktól elpártoltak. 23. Babylonia' praefectusa a' zsidók ellen hadat vezet. 26. Zsidó nemzetbeli Asincus és Anilaeus test-

vérek Artabánhoz mennek népük ügyében, kiknek elsőbbike méreg által irtatik ki. 30. Anilaeus Mithridatesnek, Artabán vejének helységeit pusztítja. 34. végre elfogatván, megöletik. 35. Artaxia' halálával Artabán, fiát Arsacest Armenia' királyává teszi. 36. Némelly parthus nagyok titkon Rómába mennek, és Tiberiustól Phrahatest kívánják királyukül. 57. A' parthusok' egyrésze által Tiridates fogadtatik el, másik által Artabán hivatik vissza. 38. Tiberius cs. halálával Artabán Caligula' barátságát igyekszik megnyerni. 39. Caligula Dáriust, Artabán' kezeäségül Rómába küldött fiát kosijában maga mellett hordozza. 42. Ízates adiabenek' királya Artabánhoz kezeseket küld. 43. Artabán' halálával Gotarzes lesz királylyá, de kegyetlentége miatt nyomban elúzetik. A' keleti kutfókben Ascheg, Ardavan, Khosru, Baadi, Artases néven találtató.

20. BARDANES. (Kr. sz. u. 44—47 évig.) 44. Gotarzes elüzetésével annak testvére Bardanes választatik meg. 45. Az elpártolt seleuciaiakat vissza szerzi országának. 47. Meghal. A' persáknál: Khosru, Iran, Baadi néven emlitetik.

21. GOTARZES. (Kr. sz. u. 47—50 évig.) 47. Gotarzes foglalja el e' királyi széket, 's ismét kegyetlenkedik. 49. A' parthusok Rómába követeket küldenek, kik Gotarzeszt gyávasága- 's kegyetlensége miatt vádolván, Meherdatot kérik királyuknak. 50. Ez a' római hadakkal Gotarzes ellen szerencsétlenül harczol 's elfogatik. Gotarzes meghal. Persáknáli neve: Godariz, Darius.

22. II. BONONES. (Kr. sz. u. 50—51 évig.) 50. II. Bonones arsakida, ekkoron Media' kormányzója választatik királyul, de rövid országlása után meghal.

23. I. BOLOGESES. (Kr. s. u. 51—90 évig.) 51. I. Bologeses Bonones' fia örökli az országot, Media' kormányát Pacor nevű bátyjának adván át. 52. Megtámadja Armeniát, Tiridates nevű testvérét törekedvén abba helyezni. 53. Rhadamistus foglalja el Armeniát. 54. Cladius' halálával újban megtámadják Armeniát a' parthusok. 55. Nerohoz követeik által járulnak az armeniaiak, mellyre Nero 56-ban Corbulót küldi segítségükre. 57. Bologeses kezeseket ad a' rómaiaknak béke okaért. 58. Armenia végett a' parthusok és rómaiak között tovább is tart a' villongás. 60. Tigranes tétetik a' rómaiak által Armenia' királyává. 61. Bologeses, testvérét Tiridatest Armeniába vissza helyezendő, újban harczol Corbulóval. 62. Rómába

követeket küld béke és Armenia végett. 63. Corbnlóval Armenia fölött béke kötöttvén, 64. Tiridates nagy pompával Romába mén 3000. parthus lovag' kíséretében, ott Nerótól az armeniai királyczimet és koronát át veszi. 65. Királyságába visszatér. 66. Bologeses Nero által Rómába hivatik, de menni vonakodik. 68. Nero halála után Bologeses Vespasianushoz Alexandriába követeket küld, 40,000 parthus lovagot igérvén a' rómaiak' segítségére béke- és barátság' bizonyításául. Bologesesnek aranykorona küldetik Rómából a' zsidók' legyőzéseért. 69. Antiochus comageni király Rómától elpártol, és a' parthusokkal szövetkezik. 70. Tiridates újlag Rómába készül. 71. Antiochus elfogatván, fiai Parthiába menekülnék. 72. Bologeses Antiochus' fiai' ügyében Vespasianushoz fűhangú levelet ír. 73. A' scytha alánok Armeniába és Mediába ütnek, rabolnak, és Parthiát fenyegetik. 74. Bologeses Rómától segítséget kér, 's Vespasian' válaszára megbosszankodik. 90. Huzamosb béke után Bologeses meghal. Keleti kutfőkbeni neve: Belas, Afrid, Palasch, Narsi, Hordos, Darius.

24. PACORUS. (Kr. sz. u. 91—107 évig.) 91. Pacorus, Bologeses' első szülötte foglalja el a' királyi széket. 92. Domitianus császárt megfélemlíti. 93. Dekebal dák királylyal barátságos viszonyban él. Békés uralkodása alatt Ctesiphon városát, mellyet még Bardanes alapított, bővítette 's magos fényre emelte, ott levén a' parthus királyok' téli laka. Pártolója volt a' szép művészetnek és mesterségeknek. Ifj. Plinius' Trajánhoz írott levelében Pacornak drága kőbe vésett képéről emlékezik. Jeles hadi események nélkül, de belső villongások közt végzé uralkodását, 's úgy látszik, székétől a' zendülők által megfosztva. 107-ben Traján cs. idétt múlt ki. Keletieknéli neve: Gudars, Hormuz, Arduvan, Arsaces IV. Artases III.

25. CHOSROES. (Kr. sz. u. 108—121 évig.) 108. Chosroes, Pacorus' öccse lépett királyságra. 109. Exedarestől, Tiridates' fiától elveszi Armeniát. 110. Harczol Abaissarus és Mannes kis fejedelmekkel. 111. Traján consulságot vesz föl a' parthusok ellen harczolandó. 113. Trajánus az Eufratesen átkelvén, Edessába érkezik. 114. Nisibis és Batna városokat Mesopotamiában elfoglalja, 's Parthicus nevet nyer. 115. Ctesiphont is elfoglalja, 's imperatornak kiáltatván, a' parthicus névben megerősítetik. 116. A' mesopotamiai népek elpártolván római hódítóiktól, azok ellen dühöngnek, mig Traján a' vöröstengernél időzik; miért is nyomban Ctesiphonban terem, 's a' parthusoknak Parthamaspates nevű királyt ad, kit azon-

ban el nem fogadtak. 117. Trajánus betegségbe esvén, annak halálával következett Hadrián császárral Chosroes békében él, miután a' kiki törő háborút a' két fejedelem' személyes együtt értekezése elhárítá. Chosroes hátra lévő békes idejét, sok háborúk miatt elgyengült országának meg erősítésére fordítá. 121-ben kimúlt. Narses I, Firuz, Chosro, Artases III, Peroses néven ismertetik a' keleti történetíróknál.

26. II. BOLOGESES. (Kr. sz. u. 121—150 évig.) 121. II. Bologeses Chosroes' fia öröklí a' királyi széket. 135. Rómába követeket küld, kik az iberek' királyát vádolják. 137. Hadrián' halála után Antoninushoz szinte követeket küld. 139. Parthemaspates örmények' kir. halála után Armeniát elfoglalni törekszik, de a' rómaiak által gátoltatván, 140-ben hadát visszavonja. 149. Bologeses meghal. Keletieknéli neve: Narses II, Balasch, Gudarz, Chosro, Aschkan, Perozes, Valarses.

27. III. BOLOGESES. (Kr. sz. u. 150—192 évig.) 151. III. Bologeses leszen országlóvá. Mind Antoninus' kimúltáig nyugalom állt be keleten, 's a' parthusokról mély halgatás uralg a' római íróknál. 161. Bologeses Antoninus' halála után Armenia' elfoglalására hadat vezet. 162. L. Verus parthusok elleni hadvezérnek mén. 164. Bologeses Syriába rohan, de Cassius által kiűzetik. 165. Cassius átkel a' Tigrisen hadával 's Ctesiphont elpusztítja. 166. A' parthusok' között egyenetlenség származván, Bologesest elűzik 's helyébe Monneses parthus nagyot, és nem arszákok' véréből származót választják; de a' rómaiakkal kötött békeszerződés miatt, melly szerint Mesopotamiát a' Tigrisig nekik engedé, nyomban elűzik, 's Bologesest hívják vissza, ki végre 192-ben meghalózott. Neve a' persáknál: Ardavan, Narsi, Balasch, Aschkan, Valarses.

(A' következő arszákok' nevei iránt meghasonlanak az írók. Vaillant II. Bologeses után emlit: III. Bologesest 189-től 213-ig, utánna IV. Artabánt az utolsó arszákot. Richternél: II. Bologeses 120; III. Bologeses 150; utánna Arsaces 193; ezután ismét Pacorus 199-dik évben kezdenek uralkodni, ezután tétetvén IV. Bologeses 209, végre IV. Artabán 216-dik évre. Én az újabb nyomozások' következtében IV. és V. Bologesest is tartok uralkodottnak ime renddel:)

28. IV. BOLOGESES. (Kr. sz. u. 193—199 évig.) 193. IV. Bologeses országot, és Pescennius' Syriában Imperatornak kiáltott római hadvezér' részére áll. 194. Pescennius a' parthnsokhoz menekülendő Severus elől,

elfogatik és megöletik. 197. A' parthusok vissza foglalják Mesopotamia' városait. 198. Severus a' parthusok ellen viszen hadat. Győzelmeskedvén 199-ben Ctesiphont földúlja. Kimulása nem tudatik, a' pénzek szerint azonban ezen évre már előjő:

29. PACORUS. (Kr. sz. u. 199—209 évig.) Severus' győzelmei után hanyatlani kezd a' parthusok' dolga, siettetvén romlását a' főnökök' egyenetlenségéből eredett beháborgásai.

30. V. BOLOGESES. (Kr. sz. u. 209 és 216 év között.) Caracalla hadvezérnek, ezen király alatti győzelméről emlékeznek az írók.

31. IV. ARTABÁN. (Kr. sz. u. 214 vagy 216—226 évig.) Ezen király idétt 217-ben Caracalla, esküje ellenére orgyilkoskép megrohanja a' vigadó békes parthusokat, 's köztük rettentő mészárlást viszen végbe Ctesiphonnál; 's mindezt csak azért, hogy a' „parthicas“ dicső melléknevet megnyerhesse; de nem sokára életével lakol. 219. Béke köttetik Róma és Parthia között. 225. Artabán testvérét Arsacest Armenia' királyává teszi. 225. Artaxerxes régi persa származású sassancsaládbeli férfin fültámad Artabán ellen. 226. Artabánt megöli 's a' Parthusbirodalmat elfoglalja; minek következtében a' parthusok' nagy része kiköltözvén, az új Persabirodalom sassani dynastia alatt már 229-ben virágzásnak indul. Ezen utolsó parthus arszák A r d a v a n nevet visel a' keleti iratokban.

KÖNYOMATOK' MAGYARÁZATA.

I. 1 és 2-dik szám alatt az odessai museumban levő kőszobor' rajza jobb- és baloldaltól. Nagysága 8 láb talapzatával együtt, szélessége 22 hüvelyk. Anyaga kemény mészkő. Lásd: 14. lap. — 3-dik sz. a. a' mariopoli szobor' fejének előrésze. Hossza 1. láb, széless. 8 hüv. Lásd: 63, 64 lap. Ennek eredetie a' magyar academia' gyűjteménye között látható.

II. 1 sz. a. Cserniovka faluban Matyusevics Fülöp' háza előtt álló szobor' rajza. Nagysága térdhajlatig 1 öl, széless. 1½ láb. Karjainál töredezett. Lásd: 60 lap. — 2-dik sz. a. Takmak városban Kacsics sorában létező szobor. Nagysága térdig 4½ láb, széless. 1½ láb. Lásd: 58 lap. — 3-dik sz. a. Kazeratyina faluban utczán levő szobor' képe, czombig 4 láb, széless. 1½ láb. Anyaga barnás gránitkő. Lásd: 67 lap.

III. Margitszigeti tégladarab' rajza természeti nagyságban és színnel. Lásd: 266 's köv. II.

IV. Az aldunai tartományok' és Délioroszország' feketetengermelléki vidékének földképe.

943.91
J48
2

